

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**SEBEP VE SONUÇLARIYLA BİR KISIR DÖNGÜ:
DARBELER. ARJANTİN, BREZİLYA, ŞİLİ VE
TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME.**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ

Nuri GÖK

MALATYA - 2018

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**SEBEP VE SONUÇLARIYLA BİR KISIR DÖNGÜ: DARBELER. ARJANTİN,
BREZİLYA, ŞİLİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME.**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Nuri GÖK

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ

MALATYA - 2018

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
Sebepler ve Sonuçlarıyla Bir Kısır Döngü: Darbeler.
Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme.

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
DANIŞMANIN UNVANI ADI SOYADI	ÖĞRENCİNİN ADI SOYADI
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ	Nuri GÖK

Jürimiz 04.06.2018.....tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans/
~~doktora~~ tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Uluslararası İktisat Anabilim, ...
Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı	imzası
1. <u>Prof. Dr. Ahmet Karahan</u>	<u>[Signature]</u>
2. <u>Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Ekici</u>	<u>[Signature]</u>
3. <u>Dr. Öğr. Üyesi Ruğba Yolcu</u>	<u>[Signature]</u>
4.	
5.	

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve
.....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Bu tez çalışması, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu yüksek lisans tez çalışmasının;

- Akademik ve etik kurallar çerçevesinde hazırladığını,
- Çalışmada yer alan tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçların bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunulduğunu,
- Tez çalışmasında yararlanılan eserlerin tümüne atıfta bulunularak kaynak gösterildiğini,
- Bu tezde sunulan çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

Aksi bir durum söz konusu halinde aleyhime olabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi

beyan ederim.

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

- ☒ Tezimin / Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumum yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin / raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

22.06.2018

Nuri GÖK

TEŞEKKÜR

28 Şubat dönemini askeri okulda geçiren ve etrafımızda dönen tuhaflıkları anlamlandırmaya çalışan genç bir lise öğrencisi olarak askeri kültür ve darbe meselesine o dönemden itibaren kafa yormaya başlamıştım. Devam eden yıllarda bu ilgim artarak, bu konuda ortaya bir şeyler koyma isteğine dönüştü. Bu dileğimi hayata geçirme olanağı bulmamı sağlayan İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümüne müteşekkirim. Çalışma esnasında veriler yorumlanırken, çeyrek yüzyıla yakın askeri tecrübem, tezin hazırlanmasında ilave bir boyut katmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişi katkıda bulunmuş ve hepsi de teşekkürü hak etmektedir. Ancak, özellikle tez çalışması ile ilgili okumalar ve yazım aşamasında gerekli vakti ayıramadığım aileme, eşim **Aydanur** ve kızlarım **Perihan Şevval** ile **Nehir**'e teşekkürü bir borç bilirim. Umarım büyüdüklerinde bu en güzel çocukluk dönemlerinde kendilerine ayırmam gereken zamandan kısıtlamaya giderek bu çalışmayı tamamlamamı anlayacaklardır. Ayrıca, çalışma esnasında bana yol gösteren tez danışmanım Dr.Öğr.Üyesi Süleyman EKİCİ'ye ve akademik deneyimleri ile bana her türlü desteği sağlayan kardeşim Dr. Öğr.Üyesi Zehra GÖK METİN'e de teşekkürlerimi arz etmek isterim.

Nuri GÖK

ÖZET

Latin Amerika ülkeleri olan Arjantin, Brezilya ve Şili ile Türkiye’de yaşanan darbelere tarihsel süreç içinde sebep sonuç ilişkisiyle bakıldığında, gerek dönemsellik gerekse de ortaya çıkış nedenleri açısından ciddi benzerlikler görülmektedir. Ordular, bu ülkelerin kuruluşunda ve modernleşmesinde öncülük etmeleriyle siyasal sistem içinde ağırlıklı bir konum kazanmışlardır. Bu konum sayesinde askerler sistemi kendi önceliklerine göre şekillendirmiş ve sivilleri bu sınırlar içerisinde hareket etmeye zorlamışlardır. Darbeler genel olarak orduların tarihsel olarak oynadıkları patrimonial role uygun olarak, kriz ya da kriz olarak algılanan durumlarda müdahaleleri sonucu meydana gelmiş ve her defasında siyasal ve ekonomik hayat ile devlet kurumlarında ciddi tahribatlar yaratarak tarihe geçmişlerdir. Büyük insan hakları ihlallerinin yaşandığı darbe dönemlerinin yarattığı ortam çoğunlukla bir sonraki darbenin nedeni olmuş ve bu durum bir kısır döngü halini almıştır.

Avrupa’daki gibi burjuva sınıfı üzerinden uluslaşma tecrübesi yaşanmayan bu ülkelerde, ordu pek çok sorunu çözebilecek yegâne kurum olarak görülmüştür. Askerler, bu algılar ve komünizmin yayılmasını engellemeye çalışan ABD’nin desteği ile Soğuk Savaş döneminde pek çok darbe gerçekleştirmiş ve askeri yönetimler kurmuştur. 80’li yıllardan itibaren artan küreselleşme ve Soğuk Savaş sonrası azalan ABD müdahaleciliği ile darbeler devri kapansa da, askerlerin müdahaleler döneminde elde ettiği imtiyazlar demokrasiye dönüş süreçlerinde en büyük engeli teşkil etmiştir. Bu çalışmada, Latin Amerika ve Türkiye’de darbeleri doğuran iç ve dış nedenler tarihsel süreç içinde değerlendirilerek, müdahaleler sonucunda bu ülkelerdeki demokrasilerin tam yerleşememesinin nedenleri analiz edilmeye çalışılmaktadır. Çalışma sonucunda darbelerin ülkelerin kuruluş süreçlerinden beri süregelen yapısal sorunlar nedeniyle meydana geldiği, meydana gelen darbelerin ülkelerin sadece siyasal hayatında değil aynı zamanda eğitimden sağlığa tüm sosyo-ekonomik hayatı olumsuz etkilediği ve demokrasiye dönüşte dahi darbe dönemi alışkanlıkların ve özerkliklerin demokratikleşmeyi geciktirdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Özerklik, Demokratikleşme, Latin Amerika Darbeleri, Türkiye’deki Darbeler,

ABSTRACT

When the coups in Latin America countries Argentina, Brazil, Chile, and those in Turkey are analyzed with cause and effect relation, there are many striking similarities in terms of the time periods and reasons the coups stemming from in the historical process. In these countries, the armed forces gained a predominant position within the political system by leading the establishment and modernization of the countries. Thanks to this position, the soldiers have shaped the system according to their own priorities and forced the civilians to move within these boundaries. The coups generally occurred when the armies, in line with their historical patrimonial status, intervened in political system as a result of the crisis or perceived crises, and at any turn they went down in history by leaving serious havoc behind in economic life and state institutions. The conditions during coups period resulted in huge violations of human rights, and these conditions paved a way the subsequent coup and these routine ended up a vicious cycle.

In these countries in which there is no nation-state building experience through the bourgeois class, such as Europe, the army is seen as the only institution that can solve any problems faced by nation. With the support of the United States, which is trying to prevent the spread of communism, the soldiers have carried out many coups in these countries during the cold war and established military rules. From 1980s, with ending the post-cold war and accelerating globalization, US interventionism has diminished. Nevertheless, the prerogatives of armies gained during the intervention era constitutes the greatest obstacle in the process of returning to democracy. The aim of this study was to analyze the internal and external structural causes which lay behind the coups in Latin America and Turkey in the historical process, and see if the military autonomy undermines the precise settlement of the democracies in these countries. As a result of the study, it was found out that the coups occurred as result of the structural problems that had been going on since the establishment of these countries, they have influenced negatively not only in political life but also in the socio-economic life of the countries, and even after the countries turned back to democracy, democratic consolidation was delayed owing to the bad habits of coup periods and military autonomy.

Key Words: Democratization, Latin American Coups, Military Authonomy, Turkish Coups,

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY	iii
ONUR SÖZÜ	iv
BİLDİRİM	v
TEŞEKKÜR	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLOLAR LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
1. GİRİŞ	1
2. LİTERATÜR TARAMASI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	7
2.1. Darbe Kavramı.....	7
2.2. Askerlerin Sivil Denetim Altına Alınması	10
2.3. Askeri Rejimlerin Sonu ve Demokrasinin Pekişmesi	15
2.4. Çalışmalarda Konunun Ele Alınış Şekli	16
3. TARİHSEL- SOSYOLOJİK ARKA PLAN VE DARBE GELENEĞİ	18
3.1. Tarihsel ve Sosyolojik Arka Plan.....	19
3.2. Ekonomik Arka Plan	25
3.3. ABD Faktörü	28
3.4. Darbe Geleneği	32
3.4.1. Latin Amerika Darbeci Geleneğinin Tarihsel Gelişimi	35
3.4.1.1. Arjantin’de Tarihsel Gelişim	37
3.4.1.1.1. 1930 Darbesi	38
3.4.1.1.2. 1943 Darbesi ve Peronizm’in Başlangıcı	39
3.4.1.1.3. 1955 Darbesi	40
3.4.1.1.4. 1962 Darbesi	41
3.4.1.1.5. 1966 Darbesi	42
3.4.1.1.6. 1976 Darbesi	43

3.4.1.2. Brezilya’da Tarihsel Gelişim	46
3.4.1.2.1. 1889 Darbesi	48
3.4.1.2.2. 1930 Darbesi	48
3.4.1.2.3. 1964 Darbesi	49
3.4.1.3. Şili’de Tarihsel Gelişim	52
3.4.1.3.1. 1891 Darbesi	53
3.4.1.3.2. 1924 Darbesi	54
3.4.1.3.3. 1973 Darbesi	55
3.4.2. Türkiye’de Tarihsel Gelişim.....	58
3.4.2.1. Modern Darbeler Dönemi Öncesi Süreç ve Prusya Etkisi.....	60
3.4.2.2. 1876 Darbesi ve Meşrutiyet.....	65
3.4.2.3. 1908 Darbesi ve II. Meşrutiyet.....	67
3.4.2.4. Cumhuriyet Dönemi	72
3.4.2.5. 27 Mayıs 1960 Darbesi.....	76
3.4.2.6. 12 Mart 1971 Darbesi	86
3.4.2.7. 12 Eylül 1980 Darbesi	90
3.4.2.8. 28 Şubat 1997 Darbesi	97
3.4.2.9. AKP Dönemi, AB Süreci ve 27 Nisan E-Muhtırası.....	100
3.4.1.10. 15 Temmuz 2016 Kanlı Darbe Girişimi.....	106
4. DEMOKRASİYE DÖNÜŞ VE ÖZERKLİKLERİN KALDIRILMASI	110
4.1. Demokrasiye Dönüş	110
4.2. Özerklikler	115
4.3. Latin Amerika’da Demokrasiye Geçişler	122
4.3.1. Arjantin’de Demokrasiye Dönüş ve Özerkliklerin Geriletilmesi.....	124
4.3.2. Brezilya’da Demokrasiye Dönüş ve Özerkliklerin Geriletilmesi	132
4.3.3. Şili’de Demokrasiye Dönüş ve Özerkliklerin Geriletilmesi	138
4.4. Türkiye’de Demokrasiye Dönüş ve Özerkliklerin Geriletilmesi	143
4.4.1. İdari ve Politik Özerklikler.....	150
4.4.2. Ekonomik Özerklikler.....	156
4.4.3. Yargısal Özerklikler	159
4.4.4. Toplumda ve Askerler Arasında TSK’ya Dair Değişen Algılar	161
5. DARBELERİN EKONOMİSİ	164

SONUÇ.....	175
KAYNAKÇA	182

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 2.1. 1950 Yılından Sonra Gerçekleşen Başarılı ve Başarısız Darbelerin Coğrafi Dağılımı.....	9
Tablo 3.1. 1950’den sonra Dünya Genelinde Gerçekleşen Darbeler	37
Tablo 3.2. Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinde Askerlerin Egemen Olduğu Dönemler	76
Tablo 4.1. Orduların, Ülke ve Konulara Göre Sahip Olduğu Politik Özerklik Seviyeleri.....	116
Tablo 4.2. Demokrasiye Dönülmesiyle Arjantin Askeri Harcamaları (1983-1997)....	126
Tablo 4.3. Brezilya Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Oy Sayıları ve Oy Oranları, 1989-2006.....	137
Tablo 4.4. Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinde Demokratikleşme Yolunda Yapılan Yasal Düzenlemeler	148
Tablo 5.1. Ülkelere Göre Demokratikleşme Süreçlerinde Gelir Eşitsizliği (GİNİ Katsayısı)	169
Tablo 5.2. Ülkelerin 2016 Yılı İtibariyle Milli Geliri/Sıralaması ve Kişi Başı Geliri/Sıralaması	172
Tablo 5.3. Ülkelerin Artan İnsani Gelişim İndeksi	172

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Demokratikleşmede Bir Faktör Olarak “Ekonomik Gelişme”	27
Şekil 5.1. Latin Amerika’da 1900-2010 Yılları Arasında İstikrarsız Büyüme ve Krizler.....	166
Şekil 5.2. Demokratikleşme Sürecinde Azalan Askeri Bütçelerin Genel Bütçeye Oranı (%)	170
Şekil 5.4. Ülkelerin Demokratik Sıralama Karşılaştırmaları (2015 Yılı İtibariyle)	173

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ARENA	Brezilya Ulusal Yenilenme Hareketi
AYİM	Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
BM	Birleşmiş Milletler
CENTO	Central Treaty Organization (<i>Merkezi Anlaşma Örgütü</i>)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Central Intelligence Agency (<i>ABD Merkezi Haber Alma Ajansı</i>)
DB	Dünya Bankası
DDK	Devlet Denetleme Kurulu
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konseyi
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
EMİNSU	Emekli İnkılap Subayları
FETÖ	Fetullahçı Terör Örgütü
FP	Fazilet Partisi
IMF	International Monetary Fund (<i>Uluslararası Para Fonu</i>)
KDK	Kamu Denetçiliği Kurumu
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MBD	Brezilya Demokratik Hareketi
MBK	Milli Birlik Komitesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MERCOSUR	Güney Amerika Ekonomik Birliği (<i>Mercado Comun del Sur</i>)
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MGSB	Milli Güvenlik ve Siyaset Belgesi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MNP	Milli Nizam Partisi
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
MSK	Milli Savunma Komisyonu
MSP	Milli Selamet Partisi

MSYK	Milli Savunma Yüksek Kurulu
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OAS	Organization of American States (<i>Amerikan Devletleri Örgütü</i>)
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OHAL	Olağanüstü Hal
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
ÖYM	Özel Yetkili Mahkemeler
SKB	Silahlı Kuvvetler Birliği
RP	Refah Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESK	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TİB	Toplumsal İlişkiler Başkanlığı
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumunun
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	Türk Sanayici ve İşadamları Derneği
YAŞ	Yüksek Askeri Şura
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

1. GİRİŞ

Demokrasilerin en belirleyici özelliği, iktidarın barışçıl yöntemlerle el değiştirmesidir. Latin Amerika ve Türkiye’de tarihsel süreçte sıkça görülen askeri darbeler bu temel özellikten sapmaya neden olarak bu ülkelerde demokrasinin tam olarak yerleşmesine engel olmuştur. Askerlerin siyasal sistem içinde oynadıkları rol, ülkelerin ne kadar demokratik olduğuna dair önemli göstergelerden biridir. Sivillerin, hangi koşullarda ordular üzerinde tam denetim sahibi olacağı tartışmaları, bu kapsamda literatürde önemli bir yer tutmaktadır. 1648 Vestfalya Anlaşmasıyla başlayan süreçte ulus-devletin ortaya çıkışından beri, bir devletin düşmanlarını alt etmek için ihtiyaç duyduğu askeri gücün, gün olup kendine tehdit oluşturmaması için nasıl denetim altında tutulacağı büyük bir sorun olagelmıştır. Avrupa orduları, uzun bir süreçte burjuva sınıfı üzerinden gelişen ulus-devlet olgusu ile birlikte, kralın paralı askeri olmaktan milli ordulara dönüşmüş ve seçilmiş sivillerin emri altında görev yapmayı alışkanlık haline getirmiştir (Huntington, 2006: 22-40). ABD’de de bağımsızlık sonrası orduya 150 yıl önem verilmeyerek demokrasinin kök salması sağlanmıştır (Akyürek vd. 2014: 58).

Bununla birlikte, sanayi devrimini kaçırarak bazı gelişmekte olan ülkelerde süreç farklı şekilde işlemiştir. Bu ülkelerin orduları, geri kalmışlığı giderebilmek için modernleşme çabasının öncülüğünü ele alarak, toplumların uluslaşma sürecinin mayası olmuş ve toplumsal hayatta saygın bir konum edinmiştir. Askerler bu konumunu kullanarak, sivillere her daim tepeden bakmış, siyasete sürekli müdahale etmiş ve demokrasinin tam anlamıyla yerleşmesine engel olmuştur. Coğrafi ve kültürel olarak birbirlerinden çok uzakta olmalarına rağmen, Türkiye ve Latin Amerika yukarıda açıklanan modernleşme süreçlerini benzer şekilde geçirmiş ve ordularının müdahaleci¹ anlayışları nedeniyle, demokratik ve otoriter yönetimler arasında gidip gelen ikinci sınıf demokrasiler olarak nitelendirilmiştir (Huntington 2011: 56). Latin ve Türk orduları, ülkelerin kuruluşlarında liderlik etmeleri, seçilmiş sivil hükümetlere ve kurumlara duyulan güven eksikliği gibi özellikleri ile önemli benzerlikler göstermektedir.

Soğuk savaş döneminde demokrasilerin darbelerle sıklıkla kesintiye uğramasında, orduların sistem içindeki tarihsel ağırlığının yanında, ABD’nin komünizm tehlikesinin yayılmasını önlemek için çoğunlukla kendi ülkesinde yetiştirdiği subayların yaptığı

¹ Bu çalışmada “*askerî müdahale*” ve “*askerî darbe*” kavramları, diğer bazı yayınlardaki ayrımın aksine, eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

darbelere verdiği destek de önemli rol oynamıştır (Uluçakar, 2013: 88). Soğuk savaşın sona ermesi ve bu ülkelerde 80’li yıllardan itibaren uygulamaya konulan liberalleşme ile askeri müdahalelerin hemen hemen yok olduğu ya da teşebbüs safhasında kaldığı görölmektedir. Artan serbestleşmeye koşut olarak ülkeler demokratikleşmektedir, ancak uzun askeri yönetimler sırasında bu ülkelerde askerlerin sağladığı siyasi, ekonomik ve yargısal özerklikler tam demokrasiye geçiş sürecinde önemli bir engel teşkil etmektedir (Heper, 2011: 279).

Latin Amerika ülkeleri olan Arjantin, Brezilya ve Şili ile Türkiye’de yaşanan darbelere tarihsel süreç içinde sebep sonuç ilişkisiyle bakıldığında; orduların darbeler sonrasında devletin üzerinde yürüyeceğı esasları belirledikten sonra işi sivillere bırakarak, kendi görev alanlarına dönmediğı, tersine siyaset kurumu üzerinde belirleyici olmayı yeğledikleri görölmektedir. Bu yapıda askerlerin anayasa ve yasalardan kaynaklanan imtiyaz ve özerklikleri önemli bir işlev görmüştür. Askeri darbeler var olan siyasi ve idari altyapıya zarar vermekle kalmamış, ekonomik kaynakların optimal kullanılmaması nedeniyle ülkelerin uzun dönemli gelişmesine de sekte vurmuştur. Darbelere yol açan görünür nedenlerin esasında altında yatan ekonomik paylaşım meselesi, darbeler döneminde çözüme kavuşmadığı gibi daha da bozularak sonraki dönemlerde krizlere yol açmıştır. Konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda ileri sürölen, *darbelerin önemli dönüşümlere kapı araladığı ve kısa dönemde ekonomik istikrar sağladığı vurgusu*, bu gerçeğı göz ardı ederek ve benzeri ülkelerle bir karşılaştırma yapılmadan ortaya konulmuş bir yanılgı olarak görönmektedir. Bugünden geriye bakıldığında darbelerin dönüşümlere kapı aralamadığı, bilakis dönüşümü zorlayan sosyo-ekonomik gelişmeyi ötelediğı veriler üzerinden rahatlıkla tespit edilebilmektedir.

Çalışmaya konu olan ülkelerle ilgili darbeler bağlamında yapılan çalışmalar incelendiğinde, genel olarak dönemsel gelişmelerin, Soğuk Savaş ikliminde ABD müdahaleciliğinin ve askeri rejim dönemlerinde yaşanan yoğun insanlık suçlarının önemli bir yer tuttuğı görölmektedir. Generallerle, bu ülkelerdeki üst sınıfların ortaklığı sonucu statükonun nasıl devam ettirildiğı de önemli bir diğerk ağırlık noktasıdır. Bununla birlikte, bu çalışma da ortaya konulmaya çalışıldığı gibi, darbelere neden olan bu durumlar görünür nedenler olup, temel problem bu ülkelerin kuruluşundan beri sahip oldukları zayıf ekonomik yapı ve bu durumun sonucu olan orta sınıfın güçsüzlüğü gibi yapısal sorunlarda yatmaktadır. Öncelikle bu ülkelerde doğal mecrasında ne bir uluslaşma

ne de ulus-devlet gelişim süreci yaşanmamış, bu süreç suni olarak tepeden inme şekilde ordu ve devlet bürokrasisi eliyle yapılmaya çalışılmıştır. Bu durum da bu ülkelerde gerek siyasal rollerin gerekse de ekonomik işlevlerin devlet hayatı içinde yerli yerine oturmasını engellemiştir.

Darbeler üzerine yapılan çalışmalarda bu süreç sonucu ortaya çıkan yapısal sosyo-ekonomik sorunların çoğunlukla göz ardı edildiği görülmektedir. Esasen bu kronik yapısal sorunlara bağlı olarak meydana gelen darbeler, orduların tarihsel olarak oydanıkları patrimonyal (pederşahi) role uygun şekilde, kriz ya da kriz olarak algılanan durumlarda müdahaleleri sonucu meydana gelmiş ve her defasında siyasal ve ekonomik hayat ile devlet kurumlarında ciddi tahribatlar yaratarak tarihe geçmişlerdir. Darbeler, sosyal sınıfların bastırılmasıyla geçici bir istikrar sağlasalar bile istikrarsızlığı yaratan nedenler çözülmeyp ertelendiği için uzun vadede daha şiddetli krizlere zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan bu yeni sosyal ve ekonomik krizler sonraki darbenin nedeni olmuş ve bu durumda sonu gelmez bir kısır döngü haline dönüşmüştür.

Yukarıda belirtildiği gibi askeri darbeler sonucu kurulan askeri rejimler, 20.yyın son çeyreğinden itibaren etkisini gösteren küreselleşme ve otoriter yönetimlerin sorunlara çözüm bulmaktaki yetersizlikleri sonucu birer birer tarihten silinmişlerdir. Gittikçe küçülen dünyada gerek halktaki algılarda gerekse askerlerin kendi zihin dünyasında önemli değişimler olmuştur. Bu değişimlere uygun olarak, biraz da şartların zorlamasıyla yönetimin sivillere devri esnasında askerler, darbe dönemlerinden kalma özerkliklerini muhafaza etmeye çalışmakta, bu durum da tam demokratikleşmenin önünde engel teşkil etmektedir. Bu durum özellikle Şili ve Türkiye gibi geçiş sürecinin askerlerin kontrolünde yapıldığı ülkelerde daha açık şekilde görülmektedir. Bununla birlikte hemen her alanda askeri yönetimlerden daha fazla başarı gösteren sivil yönetimler, bir taraftan halk desteğini artırırken bir taraftan da darbe dönemlerinin izlerini bilhassa özerklikler noktasında silmeyi başarmışlardır.

Demokrasiye dönüşten sonra, sivil asker ilişkilerinin nasıl olması gerektiği ve yeni dönemde orduların misyonunun ne olacağına dair bazı kafa karışıklıkları olduğu görülmektedir. Genel olarak savunma harcamaları azalıp, ordular küçülse de bazı muğlak noktalar halen varlığını sürdürmektedir. Sivillerin savunma konularındaki kapasite eksikliği reformları geciktirmekte ve darbeler döneminden kalma zayıf siyasal ve idari altyapı nedeniyle zaman zaman yönetimsel krizler ortaya çıkmaktadır. Tüm bu hususlara

rağmen, çalışmaya konu olan ülkelerin, istenen hızda olmasa bile, demokrasilerini pekiştirdikleri ve buna bağlı olarak gelişmişlik seviyelerini yükselttikleri verilerden anlaşılmaktadır. Ne var ki darbe dönemlerinin siyasal ve ekonomik hayatta yarattığı yıkımın izdüşümleri bugün bu ülkelerdeki siyasi kutuplaşmalardan okunabilmektedir. Çoğu zaman siyasal hareketler lider odaklı olup, temsili demokrasinin Avrupa tarzı tabana yayılmasını engellemektedir. Bu sorun da ancak uzun vadede orta sınıfların yükselmesi ve daha eşitlikçi bir gelir dağılımı ile çözülebilecek gibi görünmektedir.

Bu çalışma “askeri darbeler kısa vadede görülen siyasi ya da ekonomik krizler nedeniyle gerçekleşmemekte, aslında bu gibi problemlerin de altında yatan ve ülkelerin kuruluşlarından beri süregelen sosyo-ekonomik yapısal problemlerden kaynaklanmaktadır” varsayımı üzerine bina edilmiştir. Bu varsayımdan hareketle çalışmada birkaç önerme üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki, sebep ve sonuçlarıyla darbeleri tam olarak anlayabilmek için bu yapısal problemlerin net olarak ortaya koyulması gerektiği, aynı şekilde darbeleri önleyebilmek içinde bu yapısal problemlerin çözüme kavuşturulması gerekliliğidir. İkinci önerme, askeri idareler yerlerini sivil yönetimlere bıraksalar da askerlerin sahip olduğu idari, ekonomik ve yargısal özerklikler ortadan kaldırılmadan veya önemli derece de geriletilmeden tam demokratikleşmenin sağlanamayacağıdır.

Üçüncü önerme, pek çok çalışmada ileri sürüldüğü gibi ABD müdahaleciliğinin tek başına herhangi bir darbenin nedeni olmadığı, bunun ülkelerin yapısal sorunlarından dolayı sadece darbeleri hızlandırıcı bir faktör olabileceğidir. Dördüncü önerme, çalışmaya konu olan ülkelerde politik kutuplaşmalardan kaynaklanan siyasal gerginlikler devam etse de, askeri rejimler sonrası iktidara gelen sivil hükümetlerin hemen her konuda daha başarılı olduğudur. Son önerme ise çalışmaya konu olan ülkelerde küreselleşme ekseninde yaşanan ekonomik ve onun tetiklediği siyasal liberalleşmenin bu ülkelerdeki hem kamuoyunun hem de askerlerin darbelere bakışını değiştirerek darbeleri mümkün olmaktan çıkardığıdır.

Bu çalışmada Latin Amerika ve Türkiye’de darbelere neden olan faktörler, darbeler sonucu askerlerin oluşturduğu vesayet sistemi ve askeri yönetimlerden demokrasiye dönüşte karşılaşılan sorunlar incelenmektedir. Çalışmada Latin Amerika’da ülke olarak Arjantin, Brezilya ve Şili’nin seçilmesinde; bu ülke ordularının ülkelerin kuruluş safhasında oynadığı öncü roller, Soğuk Savaş döneminde kendi ülkelerini uzun bir süre

yönetmeleri, ayrıca bu ülke ordularının tutum ve davranışları ile ülkelerin yaşadığı darbe deneyimlerin Türkiye örnekleriyle ciddi benzerlik göstermesi etkili olmuştur. Bunun yanında bu ülkeler gerek demografik yapıları gerekse ekonomik bileşenleri ile Türkiye'ye en çok benzeyen Latin Amerika ülkeleridir.

Bu nitel çalışmada tarihsel ve betimsel yöntem birlikte kullanılmış ve sıkça karşılaştırmalı veri analizi yöntemine başvurulmuştur. Bilgi toplama kaynakları olarak yerli ve yabancı yazılı yayınlardan, internet ortamından, kişisel deneyimlerden ve mülakatlardan yararlanılmış, demografik ve ekonomik verilere başvurularak dönemsel karşılaştırmalar yapılmıştır. Veri analizlerinde uluslararası kuruluşların yayımladıkları raporlar ile bu kuruluşlar tarafından hazırlanan kaynaklardan faydalanılmış, çözümlemeleri yapılarak çalışmanın ilgili bölümlerinde yorumlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu karşılaştırmalar yapılırken, Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri arasında bire bir mukayese amacı güdülmemiş; Türkiye'deki gelişmeler daha geniş ölçekte ayrıntılı olarak ele alınırken incelenen diğer ülkelerdeki gelişmelerin benzerlikleri genel hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi ile ilgili davaların henüz devam ediyor olması nedeniyle, darbenin planlanmasında FETÖ terör örgütünün etkin olduğu noktasında bir görüş birliği olsa da, darbenin fiili uygulayıcılarının henüz kimler olduğu tam olarak netleşmemiştir. Aynı şekilde gerek 28 Şubat sürecinde yaşananlar gerekse de 27 Nisan e-muhtırası ile ilgili bilgiler, önceki darbelerde olduğu gibi dönemin şahitleri ya da arşiv kayıtları ile henüz tam olarak ortaya koyulmamıştır. Bu nedenle bu konuda yapılan değerlendirmeler kamuoyuna yansıyan bilgiler ve dönemsel şahitlerin beyanları (yanlı olması muhtemel) üzerinden yapılmıştır.

Aynı zamanda, uzunca bir süre TSK'nın içe kapanık yapı şeklinde bulunması nedeniyle çalışmanın çeşitli bölümlerinde değinilen askerlerdeki algı ve tutum değişikliklerine dair Türkiye'de yayınlanan askeri personelle ilgili herhangi bir veri üzerinden çalışmaya rastlanılmamıştır. Aynı şekilde Latin Amerika'da da bu konuda sınırlı sayıda çalışma yayınlanması bu husustaki değerlendirmelerin askerlerin çeşitli konularda takındıkları tavırlara ve kişisel deneyimlere dayanarak bu noktada ortaya çıkan bir başka sınırlılığı oluşturmuştur.

Yapılan incelemeler sonucunda, tarihsel süreçte yapılan darbelerin sadece ekonomik gelişmeyi etkilemediği, aynı zamanda ekonomik gelişmeye bağlı sağlık, eğitim

ve yatırım gibi konularda da olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitler ışığında, Soğuk Savaşın güvenlik öncelikli politikaları yüzünden sıklıkla görülen darbelerin bir kısır döngü halini almasında temel etkenin, bu ülkelerin kuruluşlarından beri var olan yapısal sorunlar nedeniyle tam liberalleşememeleri olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, son zamanlarda sağlanan ekonomik gelişmeler sonucunda büyüyen orta sınıfla birlikte demokratik ilerlemelerin artık geri döndürülemez noktaya ulaştığı ve bu ülkelerde askeri darbelerin artık mümkün olamayacağı sonucuna da ulaşılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Darbe Kavramı

19. yüzyılda Ulus-Devlet'in oluşması ve yükselmesine paralel bir gelişim gösteren *temsili demokrasinin* en önemli özelliği, iktidarın yarışmacı, adil, düzenli aralıklarla yapılan seçimler sonucu barışçıl olarak el değiştirmesidir. Bu güç değişimi, iktidar partisinden açık ve adil seçimler vasıtasıyla muhalefet partisine geçtiğinde, bir ülkede en azından şekilsel demokrasi olduğundan söz etmek mümkündür. Bazıları, bu noktada daha ileri bir yorum yaparak herhangi bir ülkenin tam demokratik olarak tanımlanabilmesi için bu iktidar değişiminin en az iki kez karşılıklı gruplar arasında gerçekleşmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Bies, 2000: 2). Demokrasinin en temel ilkesi olan barışçıl iktidar değişiminden sapmayı ifade eden **darbe** kavramı ise anayasa ve yasalar çiğnenerek, iktidar değişiminin güç yoluyla sağlandığı siyasal bir olaydır (Atay, 1998: 1). Darbeler, çoğunlukla siyaset oyununda, oyunun kurallarına oyuncular tarafından tam olarak uyulup, bir şekilde uzlaşma sağlanamaması durumunda oluşan boşluğun; siyaset alanına dâhil olmayan oyun dışı bir aktör tarafından dışarıdan gelen “güç” olarak doldurması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Atay, 1998: 2). Askerlerin, iktidarı bu şekilde ele alması “darbe” ya da “askeri darbe” yoluyla gerçekleşmektedir.

Darbe (*Coup De Etat*)², mevcut hükümetin özenle hazırlanmış bir plan çerçevesinde, idari sınıflara (genellikle ordu) mensup küçük bir grup tarafından, ani bir eylemle, güç kullanarak veya güç kullanılacağına dair tehdit yoluyla devrilmesi ya da değiştirilmesi eylemi (Hiroi ve Omori, 2013: 40) olarak tarif edilebilir. Askeri nitelikli olmayan darbeler de var olmakla birlikte, bu eylemler daha ziyade iktidar ortağı grupların birbirlerine karşı, gücü elinde toplamak amacıyla yaptıkları iç-darbe şeklinde gerçekleştiğinden (Chin, 2015: 8), güç kullanımı sınırlıdır. Bu çalışmada ele alınan darbe kavramı ise, daha ziyade demokratik rejimlerde “siyaset dışı” kalması esas olan ordular tarafından, güç kullanılarak iktidara el konulması olayıdır.

Darbe, dikkatlice planlanma ve kusursuz uygulama gerektiren bir eylemdir. Askeri darbeler gerçekleşirken dünyanın neresinde olursa olsun genel olarak aynı eylemler sırası izlenmektedir. Askerler tarafından parlamento, limanlar ve havaalanları gibi stratejik

² **Coup De Etat ya da Coup**, Fransızca kökenli bir terim olup, ilk modern darbe Fransa'da yapıldığından literatüre yerleşmiş olup, dünya genelinde darbeleri tanımlamak için en sık kullanılan terim haline gelmiştir.

yerler ele geçirilmekte, televizyon yayınları ve telefon gibi iletişim olanakları kesilmekte ve muhtemel muhalif unsurlar çoğunlukla tutuklama yoluyla etkisizleştirilmiş hale getirilmektedir. Daha sonra devlet televizyonu ve radyolarından devrilen hükümeti suçlayan açıklamalar yapılmakta ve tüm problemlere kısa sürede çözüm bulunacağı sözü verilmektedir. Bu noktadan sonra bir darbenin başarılı olup olamayacağı için en kritik süreç başlamaktadır. Zira, darbeler sonuçları ve başarı şansları kuşkulu ve başladıktan sonra geri dönülemez eylemlerdir (Atay, 1998: 40-1)

Esasen bir emri vaki olan darbelere cuntanın dışında kalan askerlerin ve halkın direnç gösterip göstermeyeceği büyük önem arz etmektedir. Darbe planları gizli şekilde yapıldığından, darbeyi planlayan cuntalar bakımından da darbeye gösterilecek destek ya da direnci ön görmek hayli zordur (Meyersson, 2015: 5). Darbe girişimlerinin başarılı olabilmeleri için karşı koyabilecek unsurlar süratle etkisizleştirilmeli ve devlet kurumları süratle işgal edilmelidir. Tüm bu risklere rağmen eğer bir darbe iyi planlanıp hazırlanmışsa halkın yapacağı çok fazla bir şey yoktur. Zira, askerin elinde silah varken halkın elinde ona karşı koyacak herhangi bir şey yoktur (Yılmaz, 2010: 25). Ne var ki, 2002 Venezuela darbesinde ya da 2016 Türkiye darbe girişimlerinde görüldüğü gibi darbeye sağlanacak desteğe ilişkin yapılan yanlış hesaplar, darbeyi planlayanlar için acı sonla bitebilmektedir.

Darbeleri *rejim değiştiren* ve *lider değiştiren* darbeler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Başarılı darbe girişimlerinin hemen hepsinde lider değişimi söz konusu iken, çok az kısmında rejim değişikliği ortaya çıkmaktadır. Rejim değişikliği yaratan darbeler, çoğunlukla mevcut iktidar grubu tarafından dışarda bırakılan toplumsal sınıflar ya da elit grupların desteğinde askerlerce yapılmakta; reformist bir yaklaşım sonucunda yeni bir yönetim sistemi ortaya çıkmakta ve darbeyi gerçekleştiren grupların çıkarına ekonomik bir yapı oluşmaktadır. Ancak bazen döngü tam tersine işleyebilmekte; ordu, toplumsal alt sınıflardan gelen talepler sonucunda değişim eşiğine gelen düzenin devamını sağlamak için, darbeyi mevcut statükodan faydalanan siyasi ve ekonomik elitlerin taleplerine uygun olarak yapabilmektedir (Chin, 2015: 5-6). Soğuk Savaş sonrasında, eski komünist bloğu ülkelerde gerçekleşen darbelerin yukarıda açıklandığı şekilde, çoğunlukla demokrasiye geçişe yol açarak rejim değişikliği yarattığı görülmektedir. Latin Amerika tarihinde özellikle sağcı belli başlı grupların statükonun korunması için destekledikleri askeri müdahalelerin ise (Hunter, 1996: 8) mevcut rejimin

devamını amaçladığı görülmektedir. Genel bir ifadeyle Türkiye’de gerçekleşen darbelerin de merkez-çevre çatışmasında, çevreyi kenarda tutabilmek için bu ikinci karakterde gerçekleştiği söylenebilir.

Darbeler, ulusal ve uluslararası gelişmelere göre tarihsel süreçte, Anglosakson sistemi dışında kalan hemen her ülkede görülmüştür. Örneğin, Avrupa demokrasisinin çıkış yerlerinden biri olan Fransa’da, Cezayir’e bağımsızlığın önünü açacak Self-Determinasyon hakkı verilmesi üzerine, *De Gaulle*’ün devrilmesi için yapılan 22 Nisan 1961 tarihli başarısız bir darbe girişimi çarpıcı bir örnektir (Kılıç, 2013: 42). Bu anlamda Sovyetler Birliği’nin yıkılış sürecinde Kızılordu tarafından Yeltsin’e karşı girişilen ancak halk desteğinden yoksun olması nedeniyle sonuçsuz kalan darbe girişimi de bir başka dikkat çekici örnektir. Demokrasinin kurum ve kurallarıyla tam olarak yerleştiği 20. yy dünyasında ise, bu birkaç örnek dışında darbelerin tam anlamıyla liberalleşmemiş ve dolayısıyla demokratikleşmemiş ülkelerde meydana geldiği görülmektedir. Cengiz (2016)’ın 1950 yılı ve sonrasında meydana gelen darbe ve darbe girişimlerine dair istatistiki verileri bir araya getirdiği çalışması, 1950 yılından bu yana yaşanan darbelerin hemen hepsinin başta Afrika ve Latin Amerika olmak üzere gelişmekte olan ülkelere meydana gelmiş olduğunu göstermektedir (Tablo 2.1).

Tablo 0.1. 1950 Yılından Sonra Gerçekleşen Başarılı ve Başarısız Darbelerin Coğrafi Dağılımı

Bölgeler	Darbe Girişimleri	Yüzde (%)	Gerçekleşen Darbeler	Yüzde (%)
Afrika	104	43,5	101	42,8
Orta Asya ve Asya	29	12,1	36	15,3
Avrupa	8	3,3	8	3,4
Latin Amerika	76	31,8	70	29,7
Orta Doğu ve Arap Yarımadası	22	9,2	21	8,9
Toplam	239	100%	236	100%

Kaynak: Cengiz, 2016’dan derlenmiştir.

Söz konusu veriler incelendiğinde, darbelere yol açan küresel konjonktürel gelişmelerin de söz konusu olduğu görülmektedir. Örneğin Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB gibi süper güçlerin kendi çıkarlarını öne çıkararak izlediği güvenlik öncelikli politikalar pek çok darbenin seçilmiş iktidarları devirmesinde başlıca faktör olmuştur. Darbelerin gerçekleştiği zaman aralıkları karşılaştırıldığında yoğunlaşmanın Soğuk

Savaşın en hararetli döneminin yaşadığı 1960-1980 döneminde olması darbelerle uluslararası konjonktüre hâkim olan politikaların örtüşmesini açıklar niteliktedir (Hiroi ve Omori, 2013: 52). Huntington (2011: 15)'ın iddiasıyla, 1974'te Portekiz'de Salazar Yönetimine karşı yapılan askeri darbe (*Karanfil Devrimi*) ile başlayan “*üçüncü dalga*” demokratikleşme sürecinde ise darbelerin gittikçe seyrekleştiği görülmektedir. Bu dönemde sivil politik kültür, küreselleşen ekonomi yoluyla evrenselleşerek geleneksel askeri milliyetçilik ve onun değer yargıları üzerinde değişimi gerçekleştirmektedir (Bies, 2000: 5-6). Hızlanan küreselleşme, gelişen ticari ilişkilere bağlı olarak ülkeleri liberalleşmeye zorlamakta ve askeri yönetimleri daha az mümkün kılmaktadır. Bu gelişme; özünde bireyi, insan hak ve hürriyetlerini esas alan ve genel olarak savaş ve askerlik hizmetine karşı felsefi bir düşünce olan liberalizm ile de tutarlı gözükmemektedir (Huntington, 2006: 98; Turgut, 1998: 93).

2.2. Askerlerin Sivil Denetim Altına Alınması

Darbeler bağlamında yapılan çalışmalarda, orduların sivil denetimi sıklıkla tartışılan konulardan biridir (Huntington, 2006: 86). Başarılı bir yönetimin ön şartlarından birisi, belki de birincisi polis ve askeri güçlerin üzerinde sivil denetimin sağlanmasıdır. Esasen böyle bir denetim sağlanmadan demokrasiden bahsetmek de olanaksızdır (Bies, 2000:1). Gelişmekte olan ülkelere görülen deneyimler de, bu ülkelere tam olarak sağlanamayan denetimin, demokrasinin pekiştirilmesinin önündeki en büyük engel olduğunu göstermektedir. Demokratik sivil denetim tam olarak tesis edilemediğinde; kendini hami güç olarak gören ordular, kendi özerklik alanlarını yaratarak, siyasi karar alma mekanizmalarına müdahale etmekte ve bu yolla asıl yetki sahibi seçilmiş hükümetleri zayıflatmaktadırlar (Akyürek vd.,2014: 59). İşte bu noktadan hareketle literatürde çok fazla karşılaşılan ve yüzyıllardır üzerinde kafa yorulan meseleler olan, sivil-asker ilişkileri ve askerlerin nasıl denetim altına alınacağı konularına yakından bakmakta fayda vardır.

Sivil-asker ilişkileri, genel anlamda devlet adına güç kullanma yetkisini elinde tutan askerler ile bu yetkilerin sınırlarını çizen ve yetkinin kullanımını denetleyen siviller arasındaki ilişkileri tanımlamaktadır (Akyürek vd.,2014: 1). Huntington (2006: 4)'a göre sivil-asker ilişkileri, toplumun güvenliğine yönelik güvenlik algısı ile o toplumdaki başat güçler, ideolojiler ve kurumlar arasındaki etkileşim sonucunda şekillenmektedir. Feaver

(2003: 54'ten aktaran Sarıgil, 2012: 171)'da benzeri bir tarihsel yaklaşımla, sivil asker ilişkilerini ve bu kapsamda ortaya çıkan sorunları şu şekilde açıklamaktadır:

Siviller, düşmanlardan korunmak için orduları meydana getirmiş ve zamanla her daim askerlerin istenildiği şekilde davranmasının garanti altına alınması gerektiğini öğrenmişlerdir. Bu kapsamda esasen sivil asker ilişkileri, meşru yetkili olan sivillerin askerlere istedikleri şekilde hâkim olması ve askerlerin de kendisinden beklenileni yapmalarını içeren hiyerarşik bir ilişkidir. Bu tanımlamadan sonra, sivil asker ilişkilerindeki sorunlar, askerlerin çeşitli sebeplerle bu hiyerarşik ilişki içinde hareket etmeyişlerinden kaynaklanmaktadır.

Demokratik bir yönetimde, askerlerin sivillere tabi olacağı ve sivil-asker ilişkilerinin bu esas üzerinde inşa edildiği bir yapının oluşturulması gerektiği açıktır. Bu yapının oluşturulmadığı ülkelerin rejimleri zamanla askeri bir hal alabilmektedir. Rejimlerin askerileşmesi bazen sonu askeri diktatörlüklere varan darbelerle açıktan olacağı gibi, bazen de ordunun geri planda kalmasına rağmen yasal iktidar sahipleri üzerindeki sıkı denetimi yoluyla uyguladığı ve yavaş yavaş gizliden askerileşme şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Bu uygulama genellikle ülkenin kritik bölgelerinin ordu idaresine bırakılması, sıkıyönetim uygulamaları ve askeri yargının yetki alanının genişlemesi ile başlamakta ve zamanla ülkenin tüm kurumlarına nüfuz eder bir süreç halini almaktadır (Lowy vd., 1985: 9). Gelişmekte olan ülkelerde bu gibi bir sürecin önüne geçmenin yöntemi ise, belirli esaslar dâhilinde askerlerin sivil denetim altında tutulabilmesinden geçmektedir.

Sivil denetimin nasıl sağlanacağı yolunda pek çok görüş ortaya atılmasına rağmen, bu görüşlerin temel ayrışma noktasının askerlere belirli bir özerklik sağlanıp sağlanmayacağı; eğer sağlanacaksa da bu özerkliğin ölçüsünün ne olacağı noktasında düğümlendiği görülmektedir. Huntington (2006: 35, 86-90)'a göre orduların kendisine verilen görevleri layıkıyla yerine getirebilmesi için sivil ve askeri alanların birbirinden ayrılması gerekmektedir. Askerlerin siviller tarafından denetimi iki ayrı şekilde yapılabilir. Bunlardan ilki olan “öznel (subjective) denetim”e göre ordular olabildiğince zayıflatılmalı ve sivil kurumlar güçlendirilmeli ve böylelikle denetim sağlanmalıdır. “Nesnel (objective) denetim”e göre ise askeri profesyonellik en üst düzeye çıkarılarak subayların profesyonel davranış kalıpları içinde hareket etmesi sağlanmalıdır.

Buna göre askerlere kendi görev alanları ile özerklik sağlanacak ve denetim en iyi bu şekilde sağlanacaktır.

Burada kastedilen profesyonelliğin sınırlarının nerede durduğu konusu tartışmaya açıktır. Bies (2000: 5), bu noktada askeri profesyonellik ve profesyonel askerlik arasında ayırım yapmaktadır. *Askeri profesyonellik*, demokratik standartlara uygun olarak sivil denetim altında çalışmayı gerektirirken; *profesyonel askerlik* ise devletin askeri değerler üzerinde inşa edildiği, askerlerin siyasete müdahalesinin şu ya da bu sebeple sıradanlaştığı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Orduların sivil denetimi ile ilgili ortaya konulan bir diğer yaklaşımda, bu denetimin dikey ve yatay kontrol olmak üzere iki şekilde yapılabileceğidir. *Dikey kontrol*, orduların hükümetler ve parlamentolar tarafından kontrol edilmesi anlamına gelirken, *yatay kontrol* ise orduların basın, sivil toplum, dini kuruluşlar, üniversiteler v.b. kurumlar tarafından eleştirilmesine dayalı kontrolü ifade etmektedir (Akyürek vd.,2014: 85).

Sivil denetim ve sivil-asker ilişkilerini açıklarken başvurulmuş en önemli kavramlardan birisi de bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylıca ele alınacak olan “özerklik” ya da “politik özerklik” kavramıdır. Askerlerin politik özerkliğinden kastedilen, orduların devlet aygıtının bir parçası olmalarına rağmen, seçilmiş sivil hükümetlerin anayasal yetkilerinin üstünde ve ötesinde hareket etmesidir (Pion-Berlin, 1992: 85). Orduların özerklik alanları, stratejik düzeye ve siyasi alana doğru genişledikçe sivil asker ilişkileri demokratik zeminden uzaklaşmaktadır (Akyürek vd.,2014: 3). Finer (1962: 21’den aktaran Karadağ, 2015: 287)’e göre bir toplumda siyasal partiler ve sivil toplum örgütleri güçlüyse ve iktidar değişimi düzenli gerçekleşiyorsa ordunun faaliyet alanı ve özerkliği daralmakta, tersi durumdaysa bu alan genişlemektedir. Özerklik alanları idari, hukuki ve ekonomi alanlarında görülebilmekte ve askerlerin sahip olduğu özerklik seviyesi ne kadar yüksekse sivil iktidarın bir müdahale sonucu devrilme olasılığı da o derece yüksek olmaktadır (Bies, 2000:1). Özerklikler anayasa ya da yasalardan kaynaklandığı gibi, yazılı yasalara bağlı olmadan da güç dengesine bağlı olarak siyasal hayatta fiilen ortaya çıkabilmektedir.

Askerler, genel olarak mümkün olduğunca fazla özerkliğe sahip olma eğilimindedirler. Tarihsel deneyimler de askerlerin özerkliğe bağlı gücü ele geçirdikten sonra bunu devretmek konusunda oldukça isteksiz davrandığını ve hatta direndiğini göstermektedir. Bu kapsamda sivil-asker ilişkilerinde, askerlerin yönetilmekten

kaçınması anlamında kullanılan “*shirk*” terimi literatürde sıklıkla başvurulan bir ifadedir (Akyürek vd.,2014: 74). İngiltere ve ABD gibi bazı ülkeler, ordularını kuruluşlarından itibaren sivil kontrole tabi kılabilmişken, Türkiye ve Latin Amerika gibi pek çok gelişmekte olan ülke tarihsel süreçte ordulara modernleşme ve kalkınma gibi alanlarda öncülük misyonları verdiklerinden bu denetimi tam anlamıyla sağlayamamışlardır. Bu durum bu ülkelerde orduların esas kurucu unsur olmaları nedeniyle anlaşılabilir bir husustur, zira herhangi bir politik yapının siyasi ve sosyal kurumları, kurucu elitlerin ve ardıllarının çıkarlarını yansıtmaya eğilimindedir (Cook, 2008: 241). Latin Amerika’da ve Türkiye’de askerler, demokrasiye dönüşten sonra da milli güvenliğe dair hassasiyetleri ileri sürerek sahip oldukları özerklikleri mümkün olduğunca korumaya çalışmışlardır. Ancak yine bu ülkelerde görülen deneyimler, demokrasinin pekiştirilmesi için atılacak en önemli adımlardan birisinin, askerlerin sahip olduğu özerkliklerin olabildiğince azaltılarak sivilere tabi hale getirilmeleri olduğu göstermektedir (Fensom, 2006: 7).

Orduların özerklik derecelerine bağlı olarak sistem içinde sahip oldukları ağırlıklı rolün de çeşitli veriler üzerinden dönemsel olarak incelendiği görülmektedir. Pion-Berlin (1992: 84)’e göre orduların siyasal sistemdeki ağırlıklarını anlamak için başvurulacak en büyük gösterge sahip oldukları özerklik derecesidir. Huntington (2006: 94-5), ise bu konuda subay/kurmay kadrosunun sistem içindeki etkinliğini esas almaktadır. O’na göre eğer subaylar emeklilikten sonra rahatlıkla iş buluyorsa, ordu dışındaki kamu görevlerine sıklıkla atanıyorsa, ülkenin milli savunma için ayırdığı bütçe insan kaynaklarına ayrılan bütçe içinde hayli büyük bir orana tekabül ediyorsa, ve de genel olarak subay/kurmay kadrosunun toplumda gördüğü itibar yükseğe o ülkede ordular etkindir.

Sivil-asker ilişkilerinin paradigmalarını belirleyen temel etmenlerden birisi de askerlerin zihni yapısı olarak ele alınmıştır. Askerlik hayatı katı bir hiyerarşi ve itaat üzerine oluşturulmuştur. Otoriterliğin ağır bastığı bu hayat tarzı kişisellikten arınmış olarak rütbe ve makam ile bu sıfatların ilişkisindeki yetkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Öte yandan *liberal demokrasi*; özgürlük, eşitlik ve barış idealleri üzerinde yükselmiştir. İşte bu nedenlerle askerlik ve siyaset, hayat tarzı bakımından daha başından önemli farklar arz eder (Atay, 1998: 6-7). Bu temel ayrışmanın dışında da bazı faktörler askerlerin tutumunu belirlemektedir. Coğrafi konumu nedeniyle sürekli bir iç ve dış tehdide maruz kalan ülkenin ordu kültürüyle, böyle bir tehdide maruz olmayan ülkenin ordu kültürü farklı olmaktadır (Akyürek vd.,2014: 32). Eğer ordular, ülkelerin iç sorunları

ile ilgilenme eğilimindeyseler, o ülkede sivil denetimi tesis etmek hayli zor olmaktadır (Hunter, 1996: vii). Ordulardaki bu eğilimi esas olarak belirleyen ise ordudaki subay/kurmay kültürüdür.

İşte bu nedenle Huntington (2006: 5)’a göre sivil-asker ilişkilerinde subay kültürü önemli bir yer tutmaktadır. Askerlerin dışa kapalı eğitim sonunda edindikleri davranış kalıpları ve düşünce yapıları, pazarlık sonucu varılan uzlaşmayı esas alan demokrasi kültürü ile temelden ayrılmaktadır. Silahlı kuvvetlere has olan profesyonellik, otoriter disiplin anlayışı, sıkı hiyerarşik yapı ve savunma ya da saldırı fikri, askerleri ister istemez uzlaşmacı olmaktan ziyade baskıcı bir karaktere büründürmektedir (Lowy vd., 1985: 17). Askeri darbeler ve onu takiben kurulan askeri rejimlerdeki baskıcı, uzlaşmadan uzak ve kendi gibi düşünmeyen herkesin “*potansiyel düşman*” olarak görme düşüncesinin ardında yatan temel yaklaşım bu karakter özellikleri ile açıklanabilir.

Tüm bu tespitler tarihsel deneyimlerle doğrulanmakla birlikte, bu konuda yapılan çalışmalarda, orduyu monolitik bir yapı olarak düşünme (Pion-Berlin, 1998: 99’dan aktaran Gaviria, 2007: 225) ve subayları adeta tek tip robotik bir karakter olarak tanımlama hatasına düşüldüğü görülmektedir. İktidarı ele alan orduları tam anlamıyla anlayabilmek için, askerlerin sosyal kökenlerine göre hareket eden sınıf ya da kast grubu olmadığını akılda tutmak gereklidir (Lowy vd., 1985: 11). Sonuç itibariyle askerlerde, sivil-asker ilişkileri bağlamında sorun yaşadıkları sivillerle aynı toplumsal tabandan gelmekte, ancak yoğun eğitim yoluyla geçirdikleri sosyalizasyon süreci sonunda farklı bir bakışa sahip olmaktadır. Askeri sisteme has katı ve esnek olmayan itaat, yeni fikirlerin bastırılmasına, ilerlemeyi engelleyici rutinin ortaya çıkmasına (Huntington, 2006: 81) bir noktaya kadar engel olmaktadır.

Geldiğimiz iletişim çağında görülen küresel gelişmeler, toplumları olduğu kadar orduları da etkilemekte ve subayların algılarında da ciddi değişimler yaratmaktadır. Ordularda halen kurucu değerleri, sahip olunan özerklikleri ne pahasına olursa olsun savunma eğiliminde olan bir kanat bulunurken, subayların ağırlıklı olarak; askeri müdahalelere siyasete müdahil olmanın askeri yetkinliğin dışında olduğundan, mesleki yetkinliklerini gölgelediği ve meslek içi bölünmeler yarattığı gerekçesiyle (Huntington, 2006: 77) karşı bir tavır geliştirdiği görülmektedir. Çalışmaya konu olan ülkelerde demokratik anlamda sağlanan ilerlemelerin altında yatan en önemli faktörlerden biri de subayların zihin dünyasında görülen bu değişimdir.

2.3. Askeri Rejimlerin Sonu ve Demokrasinin Pekişmesi

Latin Amerika ve Türkiye 19 ve 20.yy siyasi tarihleri, askerlerin “*asli kurucu iktidar*” olarak, bu devletlerin anayasalarını yaptığı bir başka deyişle bu devletlerin temel siyasal yapılarını belirleyen (Özbudun, 1998: 121) güçler olarak siyaset sahasının merkezinde durduğu gelişmelere şahit olmuştur. Bu gelişmeler iki şekilde cereyan etmiştir. Birinci model Latin Amerika’da sıkça görüldüğü gibi, darbeler yoluyla ordunun kurumsal olarak yönetime el koyarak ülkeyi fiilen yönettiği *askeri rejimlerdir* (Huntington, 2011: 126). Askeri rejimler, genelde sivil yönetimler içinde bir sapma ya da istisna olarak kabul edilse de bu durum Latin Amerika’da istisna olmanın ötesinde, genel geçer bir durum halini almıştır (Lowy vd., 1985: 9). İkinci model ise Türkiye örneğinde olduğu gibi, ordunun doğrudan yönetimi ele almadan, göstermelik bir demokrasiye müsaade ederek, perde gerisinden iktidarı elde tutarak ülkeyi yönettiği ya da bir başka ifadeyle *yönetmeden hükmeden ordu* (Cook, 2008: 12) rolünü oynadığı modeldir. Profesör Hikmet Özdemir, bu durumu seçimden çıkarak parlamentoda temsil edilen sivil güçle eli silahlı askeri gücün aynı anda ülke idaresini paylaşması şeklinde açıklamaktadır (Maraşlı, 2008: 21). Bu modelde siviller bir dereceye kadar söz hakkına sahip olsa da, temel konularda son sözü hep askerlerin söylüyor olması nedeniyle, bu idareleri de askeri rejimler olarak tanımlamak hatalı bir yaklaşım olmayacaktır.

Hukuksuz olarak iktidarı ele geçiren askeri rejimlerin meşruiyeti, gösterecekleri başarılı performansa bağlıdır. Askerler, kendilerini iktidara taşıyan ekonomik ve asayiş sorunlarını çözüyor göründüklerinde, hem siviller tarafından hem de bizatihi ordu içinde iktidarlara sorgulanır hale gelmektedir. Değişen iç ve dış faktörlere bağlı olarak, yapılan insan hakları ihlalleri nedeniyle de meşruiyeti yıpranan askeri cunta içerisinde görüş ayrılıklarına bağlı çatlaklar oluşarak (Bies, 2000:2) demokrasiye dönüş süreci başlamaktadır. Demokrasiye dönüş/ geçiş toplumun büyük beklentilerini karşılamak üzere yavaş ya da hızlı bir süreç sonucu gerçekleşebilmektedir. Sürecin hızından bağımsız olarak ortaya çıkan bir gelişme ise, Huntington (2011: 186)’ın çok doğru bir şekilde ifade ettiği gibi “*otoriter rejimlerin çöküşünün coşku doğurucu, demokratik rejimlerin kurulmasının ise çoğu zaman hayal kırıcı*” olmasıdır.

Darbe öncesi ülkede bulunan demokratik kurumlar, askeri rejim döneminde ne kadar tahrip ediliyorsa demokrasiye dönüşlerde o kadar sancılı olmaktadır. Arjantin, Brezilya ve Şili’de askeri rejimler sırasında demokratik kurumların ciddi tahribata

uğraması sonucunda demokrasiye döndükten sonra yürütmenin çok güçlü olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yapı nedeniyle görülen politik kutuplaşma bugün dahi bu ülkelerdeki en önemli sorunlardan biri olarak gözükmemektedir (Maynard, 2016:162-3). Benzer bir durum Türkiye içinde geçerli görünmektedir. Darbelerin tahribata uğrattığı demokratik kurum ve kuruluşlar hala eski etkinliğine ulaşamadığından demokratik mücadelelerin en üst kurumlarda, uzlaşmadan uzak şekilde yapılması çalışmaya konu olan ülkelerde dikkat çeken ortak özellik olarak görünmektedir.

Sonuç itibari ile bu ülkeler, demokrasinin pekiştirilmesi noktasında önemli adımlar atsalar da, demokrasiler tam anlamıyla kural ve kurumlarıyla tam işler olmaktan uzaktır. Akılda tutulması gereken bir diğer nokta da, bugünkü anlamıyla demokrasinin Batılı değerler üzerinde kurulu olduğu ve Batı sistemi dışındaki ülkelerin demokratikleşme de sık sık sancılı süreçlerle karşılaştığıdır. Çünkü demokrasi Batıdan aynen alınan ya da çok az değişikliğe uğrayarak oluşturulan “*kurum*”lardan ziyade, oluşması için uzun zaman gereken “*değer*”ler üzerinde var olan bir sistemdir (Kılınçkaya, 2012: 4). Her ne kadar uluslaşma süreci ordu liderliğinde, tepeden inme bir yaklaşımla hızlandırılarak yapılsa da, bu ülkelerin sınıfsal çatışmalara uzlaşma yoluyla çözümler üretme yetileri gelişmediğinden, bu noktada hala bazı deneme yanılmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

2.4. Çalışmalarda Konunun Ele Alınış Şekli

Darbeler, askeri rejimler ve demokrasinin kesintiye uğraması üzerine yerli ve yabancı çok fazla sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu çalışmaların içeriği, dönemsel gelişmelere bağlı olarak değişmiş, genel olarak sivil-asker ilişkilerinde güç dengesini gösterir şekilde ortaya koyulmuştur. Latin Amerika üzerine yapılan çalışmalar, 60’lı ve 70’li yıllarda Ulusal Savunma Doktrinleri ve askeri rejimleri doğuran nedenler üzerinde durulurken, 80’li yıllarda demokrasiye dönüş süreçleri (Vizlo ve Mainwaring, 1984: 1), savunma bakanlıklarının oluşturulması ve askeri yargı alanındaki reformlar öncelik kazanmıştır. 90’lı yıllardan itibaren yapılan çalışmaların odağında ise *demokrasinin pekiştirilmesi (democratic consolidation)* konuları bulunmaktadır. Yapılan tüm bu çalışmalarda, askeri rejimler döneminde Katolik Kilisesi’nin oynadığı rol ve sivil hükümetlerin savunma konularında politika belirlemedeki yetersizlikleri gibi konuların ise yeterince ele alınmadığı görülmektedir (Skaar ve Malca, 2014: 4).

Bu alanda yapılan yerli çalışmalarda ise darbeleri doğuran sosyo-ekonomik nedenlerden ziyade, ordu ve ordu içi gelişmelerin ağırlığı teşkil ettiği dikkat çekmektedir. Orduların da toplumda meydana çıkan değişikliklerden etkilendiği, o toplumun beklenti ve taleplerine duyarsız olmadıkları genellikle göz ardı edilerek; yapılan çalışmalarda askerleri, toplumsal olayların tamamen dışında ve onlardan bağımsız düşünme hatasına düşüldüğü görülmektedir. Oysa ki, Pion-Berlin (2001: 24)'in çok doğru şekilde tespit ettiği gibi çeşitli nedenlerle toplumda, bazı konulara dair ortaya çıkan ayrışmalar az ya da çok benzer şekilde ordularda da olmaktadır. Yakın zamanda yapılan çalışmalara kadar bu konu çoğunlukla göz ardı edilmiştir. İdeolojik bakış açısı da konuyu ele alış şeklini belirleyen temel etmenlerden birisidir. Bunu gerçekleştiren darbelerin, çalışmalarda askerlerin isimlendirdiği şekilde yansıtılmasından da anlamak mümkündür. Buna göre, silahlı bürokrasinin müdahalesi sonucu iktidar değişikliği ortaya çıkaran 27 Mayıs darbesi için genellikle *ihtilal* ya da *devrim* terimleri kullanılırken, 12 Mart için *Muhtıra* sıklıkla tercih edilen terimdir. 12 Eylül için *Darbe* ya da *Müdahale* kullanılırken, 28 Şubat için kullanılan terimler ise *Post-Modern Darbe* ya da *Süreç*'tir (Kılıç, 2013a: 15). 27 Nisan için *E-Muhtıra*, 15 Temmuz için genellikle tercih edilen terim *Başarısız Kanlı Darbe Girişimidir*. İdeolojik sıklıklar ve darbelerin kime karşı yapıldığı konusu bu isimlendirmelerden de anlaşılacağı üzere darbeye “**darbe**” denilmesini zaman zaman önlemiştir.

3. TARİHSEL- SOSYOLOJİK ARKA PLAN VE DARBE GELENEĞİ

Latin Amerika ve Türkiye tarihine beraber bakıldığında, farklı kültürlerin yaşadığı bu birbirine uzak coğrafyalar arasında darbeler tarihi açısından pek çok benzerlik bulunduğu görülmektedir. Darbelerin politik tıkanmışlık, ekonomik kriz, siyasal şiddet eylemleri ve zayıf kurumsallaşmanın sonucu olduğu görülmektedir (Meyersson, 2015: 26). Darbeler pek çok yakın neden olmasına rağmen esasen sınıfsal mücadelelerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Avrupa’da yerleşik demokratik kurallar içinde farklı ekonomik gruplar arasında sürdürülen mücadele, Latin Amerika’da zengin toprak sahipleri ve bürokrasi bloğuna karşı yoksul, geniş yerli çiftçi kesimleri; Türkiye’de ise muhafazakâr eşraf ve kırsal kesim ile batılılaşma taraftarı bürokratik elit arasında olmuş ve bu mücadeleler demokrasiden kopuşu gösteren askeri darbelere yol açabilmiştir. Latin Amerika ve Türkiye örneklerine bugünden bakıldığında askeri darbelerin, geniş halk kesimlerinin ekonomik paylaşımından daha fazla hak talep eder nitelikteki istek ve taleplerinin karşısında, bürokratik elitlerin ve sermaye kesimlerinin yanında yer aldığı görülmektedir. Aşağıdan gelen siyasal ve ekonomik değişim talepleri bastırılarak ya da ötelenerek, askeri darbeler sonucu statüko korunmuştur.

Görülen yakın gerekçeler ne olursa olsun, tarih bize askeri darbelerin altında bir şekilde ekonomik hususların yattığını göstermektedir. Sağlıklı, işler bir demokrasi için yeterli bir ekonomik gelişme olmazsa olmaz bir ön koşuldur. Belki de bu yüzden zengin ülkelerin çoğu demokratik, demokratik ülkelerin çoğu da – Hindistan istisna³ - zengindir (Huntington, 2011: 74). Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye kurulduklarında sanayileşememiş ve tarıma dayalı ekonomilere bağımlı olduklarından, Avrupa’da olduğu gibi burjuva sınıfları üzerinden uluslaşma sürecini tamamlayamamışlardır. İşte bu şartlar altında askerler, ülkeleri modernleştirme, uluslaştırma ve sonradan çerçevesini belirledikleri şekilde demokratikleştirme görevlerini üzerlerine alarak sivillere ancak belirledikleri sınırlar içinde söz hakkı vermişlerdir. Belirlenen bu sınırların dışına çıkıldığına inandıklarında ise şu ya da bu nedenle müdahale edip sistemi tekrar şekillendirmekten geri durmamışlardır.

³ Hindistan’da ülkenin az gelişmiş olmasına rağmen demokrasi işliyor gözükmektedir. Bunun temelinde ülkenin İngiliz geleneğinden gelme alışkanlıkları ve ordunun çok farklı etnik gruptan oluşması gibi etkenler yatmaktadır (Atay, 1998: 30).

3.1. Tarihsel ve Sosyolojik Arka Plan

Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye tarihlerine birlikte bakıldığında, birçok çarpıcı benzerlik hemen göze çarpmaktadır. Benzerliklerin ilk göze çarpanı askerlerin bağımsızlık savaşları sırasında ve daha sonraki kuruluş dönemlerinde ulus devlet, ulusal kimlik ve modernleşme süreçlerinde yaptıkları öncülüktür (Skaar ve Malca, 2014: 7-8). Ulus devletin ortaya çıkışı, Avrupa’da belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan feodal beylerin bu toprağı genişletmek ya da savunmak için oluşturdukları ordulara dayanmaktadır. Bu ordular önceleri halktan oluşurken zamanla halk doğrudan orduya katılmayıp onun yerine bu orduların masraflarını karşılamak için vergi vermiştir. Vergilerin toplanabilmesi için gereken asayiş ve düzenin sağlanabilmesi için de kurallar; bu kuralların uygulanmasını sağlamak için de bürokrasi ortaya çıkmıştır. Bu sürecin sonunda vergi, vatandaşların devletten aldığı güvenlik hizmetine karşı verdiği ve zorlayıcı güçlerin idamesini sağlayan ödemeler haline gelmiştir.

Vergi, vatandaşlarla devlet arasında bir pazarlık ve anlaşma üzerine kurulmuş karşılıklı bir bağ olduğundan devlet aygıtının sağlıklı işleyebilmesi için yaşamsal bir olgudur. Devlet ya da ulus devlet, vatandaştan aldığı ücret (vergi) karşılığında, onlara güvenlik ve düzen sağlayan bir yapı olarak gelişmiştir. Çalışma konusunu teşkil eden ülkelerle ilgili yapılacak ilk tespit, bu ülkelerin yukarıda belirtilen uzun süreci geçirmemiş olmalarından dolayı devletin kurumsallaşamadığı⁴ ve vergi üzerinden oluşan devlet-vatandaş bağının kurulamamış olduğudur. Kıta Avrupa’sında ve Kuzey Amerika’da bütçeleri merkezi devlet tarafından karşılanan ulusal ordular, bu ülkelerdeki düzeni sarsabilecek dış tehditlere karşı duran zorlayıcı güç olarak evrilirken; vergi veren vatandaşlar iç tehdit olarak görülmemiş, asayişsizlik olaylarına müdahale etmek için de polis güçleri olarak ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan, Latin Amerika’da bağımsızlık sonrası dönemde, yerel toprak ağaları veya etrafına asker toplayarak bir bölgede denetim sağlayan emekli subaylardan oluşan feodal toprak beylerinin kendi bölgelerinde oluşturdukları küçük silahlı ordular (Loveman, 2001: 260); Osmanlı’da ise azınlıkların askere alınmaması ulusal orduların ortaya çıkışını geciktirmiştir. Aynı zamanda verginin sağlıklı ve adaletli olarak toplanmadığı bu ülkelerde, vergi üzerinden sağlanan devlet-vatandaş bağı kurulamadığı

⁴ Osmanlı Döneminde, toprağın devlete ait olması ve gerektiğinde kullanımına verilenlerin elinden geri alınabilmesi Türkiye’de yerel feodal toprak ağalarının ortaya çıkışını önlemiştir (Mardin, 1986: 113).

gibi özellikle kırsal kesimlerde ağır vergilerden kaynaklı pek çok isyan ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda tam olarak ulusal karakter taşımayan ordular, klasik anlamda görevleri olması gereken dış tehditlere karşı ülkeyi koruma görevinden ziyade, ülkede kamu düzenini ve anayasal düzeni halka karşı korumak gibi görevleri üstlenmişlerdir.

Bu süreçte ordular kurum olarak öne çıkmışlar, devlet idaresinde başat aktörler haline gelmişler ve bu durumda anayasalara yansımıştır. Latin Amerika’da bağımsızlıkların kazanılmasından 1900 yılına kadar yapılan 103 anayasanın hemen hepsinde (Loveman, 2001: 262), II. Meşrutiyetten itibaren de Türk Anayasalarında ordunun, “*anayasal düzeni iç ve dış düşmanlara karşı koruyarak düzeni sağlamakla*” görevlendirilmesi bunun en açık göstergesidir. Anayasa ve yasalarla askerlere verilen bu gibi görevler, orduları sistem içinde diğerleriyle *eşit olmayan, belirleyici ve onların üstünde* yer alan adeta bir “*dördüncü kuvvet*” pozisyonuna getirmiştir (Skaar ve Malca, 2014: 18). Ordular, zamanla toplumun geleneksel yapısının değiştirilmesinde “*avangart (öncü)*” bir rol oynamaya başlamıştır (Atay, 1998: 26). Silahlı kuvvetler, düzenin bekçisi, modernleşmenin öncüsü ve gerekli zorlayıcı güç olma rolünü uzunca bir süre de sürdürmüştür (Lowy vd., 1985: 39).

Uluslaşma sürecinin bir diğer önemli ayağını oluşturan, dinsel ve etnik esaslı aidiyetten ziyade vatandaşlık bağıyla devlete bağlanma tutumu da bu ülkelerde tarihsel olarak gelişmemiştir. Her iki coğrafyanın toplumları da sömürgecilik döneminden ya da imparatorluk dönemlerinden bakiye karmaşık bir nüfus yapısı üzerinde yapılanmıştır. Latin Amerika ortak tarihinin merkezinde yatan sömürgecilik, bu ülkelerin demografik, idari ve kültürel özelliklerini anlamak için anahtar kavramdır. Demografik yapı sömürgecilik döneminin izlerini taşır şekilde, Avrupa’da doğmuş sömürgecilerin soyundan gelen “*Peninsular*”, sömürgeci soydan gelmekle birlikte yerli kadınlardan doğma, melez çocukların soyundan gelen “*Criollo*” ve yerli halkların devamı olan “*Mestizolar*”dan oluşmaktadır. Avrupa’dan göç eden, çoğunlukla ticaret uğraşanların oluşturduğu memur, yönetici ve askerler bu kast sisteminde üst sınıfı oluşturmuştur. “*Criole*” olarak adlandırılan, İspanyol kökenli ancak Güney Amerika doğumlu melezlerden müteşekkil ve tarımla uğraşanlar ise orta sınıfı oluşturmuştur. Kast sistemi, yerlilerin soykırım⁵ sonucu neredeyse yok edilmesi sonucu ortaya çıkan iş gücünü

⁵ Latin Amerika’ya ayak basan İspanyollar büyük bir işkence ve soykırım kampanyası başlatarak, bazı iddialara göre Kolomb’un Latin Amerika kıtasına ayak basmasını takip eden 40 yıl içinde yaklaşık 12

karşlamak üzere Afrika'dan getirilen siyahi kölelerle daha da karmaşık hale gelmiştir (Demirer, 2008: 36; Topal, 2008: 22-3).

Sömürgecilerin kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirdikleri bu demografik yapı, Amerika'nın güney ve kuzey kıtaları arasında görülen sosyo-ekonomik gelişmişlik düzey farkını açıklamaktadır. Kuzey Amerika'ya gelen göçmenler orada yerleşmek ve Avrupa'nın eşitliğe dayanan sistemine üzerine bir düzen kurmak üzere gelmişlerdir. Diğer yandan, Güney Amerika'ya gelen Avrupalılar ise oraya yerleşmekten ziyade, bölgenin doğal ekonomik zenginliklerini sömürerek Avrupa'ya taşımak gayesini gütmüşlerdir (Lisboa ve Latif, 2013: 10). Bu dönemde kamu düzeni, iki önemli mekanizma tarafından sağlanmıştır. Bunlardan birincisi elde edilen tüm gelirlerin beşte birini vergi olarak “*kraliyet ücreti*” adı altında toplayan İspanyol ve Portekiz monarşisinin kuvvetleri; diğeri de pek çok farklı etnik unsur ve kültürel öğelerden oluşan toplumsal hayatın en önemli düzenleyicisi ve ortak tutkalı olan Katolik Kilisesidir.

Türkiye de, Osmanlı'nın toprak idaresine dayanan idari sisteminin bir uzantısı olan karmaşık nüfus yapısını devralmış, kuruluş aşamasında da bu durumun zorluğunu çekmiştir. Birçok etnik grubu içerisinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun zamanla zayıflaması sonucu, kenarda kalan çeşitli unsurlar kendi ülkelerini kurmuşlardır. Bununla birlikte, merkezde kalan “Ermeni” ve “Rumlar” gibi azınlıklar ise, kendi devletlerinden ziyade bağımsızlıklarını Osmanlı'dan ayrılarak ilan eden komşu devletlere karşı aidiyet duymuşlardır. Balkan Felaketinden sonra anavatana farklı alışkanlıklar ve beklentilerle geri göç eden Türkler ile Osmanlı'dan beri merkezi devlet karşısında bir tehdit olarak görülen ve geleneksel çevreyi oluşturan Türkmenler de homojen nüfus yapısından uzak bir görüntü vermektedir.

Uluslaşma sürecinde ki temel zorluklardan birisi de, yine Osmanlı'dan bakiye farklı dinsel inanışlar ve aynı dine mensup olmakla birlikte tarihsel hasmane tutumları taşıyan mezhepsel ayrışmalar olmuştur. Kısacası Türkiye de kuruluş aşamasında Latin Amerika ülkeleri gibi idaresi zor bir heterojen bir yapı gösteren, uluslaşmamış bir topluma sahiptir. Ulus devlet oluşturulabilecek uygun bir ortam, Balkan ve I. Dünya Savaşlarında yaşanan göçler, Ermeni Techiri ve en son Rum-Türk nüfus mübadelesi ile sağlanmıştır (Karpas, 2010: 223).

milyon yerliyi katletmişlerdir. Durum o kadar vahim hale gelmiştir ki, yapılan kötü eylemler kıtaya Hristiyanlığı yaymak için gelen rahiplerce İspanyol Krallığına şikâyet edilmiştir (Demirer, 2008: 19-24).

Çalışmaya konu olan ülkelerin darbeci geleneklerini anlayabilmek için orduların, bu ülkelerin Bağımsızlık Savaşlarında en güçlü kurum olarak yaptıkları liderliğe yakından bakmak gereklidir. Latin Amerika’da, İspanyol ve Portekiz Krallıkları 19 yy. başında Napolyon Bonaparte tarafından yenilgiye uğratılıp merkezi otorite sarsılınca kendileri de birer *Criollo* olan *Simon Bolivar*, *San Martin* ve *O’Higgins* gibi liderler öncülüğünde bağımsızlık mücadeleleri başlamıştır (Lowy vd., 1985: 7). Türkiye’de de sonu ülke için felaketle biten Balkan ve I. Dünya Savaşları sonrasında işgale uğrayan Osmanlı Devleti’nin küllerinden yeni bir devlet inşa eden askeri liderler olmuştur. Prof. Doğu Ergil (TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu, 2012: 918)’in Türkiye’deki tarihsel süreci tanımladığı gibi, çalışmaya konu olan ülkelerde öncelikle “ulus-devlet” yapısı değil de “devlet-ulus” yapısı ortaya çıkmıştır. Bir başka ifadeyle, önce devlet aygıtı kurulmuş, sonra da bu aygıt kendine uygun olan ulus modelini yaratmaya çalışmıştır. Bu ülkelerde toplumların orduyu sadece “koruyucu ve kollayıcı” olarak değil, aynı zamanda bir “kurtarıcı” olarak görmesinin nedeni de budur.

Ulusal bağımsızlığın askeri liderler öncülüğünde kazanılmasından sonra ülkeyi bağımsız kılarak, yaşatma sorumluluğunu ele alan bu kurucu figürler, idareleri altındaki topraklarda Kuzey Amerika’da olduğu gibi gelişmiş bir ticaret, görece iyi durumda bir alt yapı ve Avrupa’dan taşınmış yeterli bir beşeri sermaye bulmamışlardır. Onun yerine; hemen hiç olmayan altyapı, aynı şekilde hiç olmayan sivil toplum ve orta sınıf, okuma yazma bilmeyen bir toplum ve yokluğu varlığı belli olmayan bir ekonomi bulmuşlardır. Bu şartlar altında ülkeyi ayakta tutabilmek için sistem, güçlü bir merkezi idare ve gerektiğinde müdahale ederek olası istikrarsızlıkları düzeltmeye yetkilendirilmiş ordular üzerine inşa edilmiştir (Wiarda ve Collins, 2011: 6). Kurulan yeni düzenin devamını sağlayacak başlıca unsur olan ordular, bu ülkelerde siyasal tarihin karakteristik özelliklerinden biri olan askeri yönetimlere yol açarak, o tarihten sonra hâkim sınıflarca değişim talep eden halk hareketlerine karşı düzenin devamını sağlamak üzere kullanılmıştır (Topal, 2008: 24-5).

Latin Amerika ve Türkiye’de gerçekleşen darbelerin en önemli nedenlerinden birisi de orduların, diğer sivil kurumlarda olmayan kurumsal gücü nedeniyle modernleşme sürecindeki öncü rolleridir (Pion-Berlin, 2001: 5). Modernleşme sürecinin eğitim düzeyi düşük halkı sosyalleştirme gibi sosyal, yetersiz sanayileşmeyi gerçekleştirmek gibi ekonomik olmak üzere iki boyutu olagelmıştır. Pek çok gözlemciye göre, Latin Amerika

lkeleri geri kalmışlığı gidermek için otoriter askeri rejimler altında hızlı bir modernleşme deneyimi yaşamışlardır. Belirli miktarda sermaye birikimi için gerekli olan bu süreç sosyal ve siyasi istikrarsızlığa neden olmuştur. Kırsal kesimde yaşayan yerli halkın ordu eliyle zor kullanılarak uluslaşma sürecine dâhil edilmesi de sosyal sorunlara neden olmuştur. Aynı şekilde, ordu başta olmak üzere diğer bürokratik elitler eliyle, ülkenin sahip olduğu yeraltı kaynaklarına bağlı yatırımlar gerçekleştirilmesi ancak katma değerin dar bir kesimin elinde toplanması da ekonomik kaynaklı sosyal ve siyasal istikrarsızlıklara neden olmuştur. Demokratik kurum ve normların yerleşmediği bu toplumlarda, vatandaşlar bu sorunlar karşısında askeri cuntaların sağladığı sosyal ve siyasi istikrar karşılığında bireysel haklarından kolaylıkla vazgeçme eğilimi göstermişlerdir (Maynard, 2016:144). Bu durum Latin Amerika’da askeri müdahalelerin bir dereceye kadar destek bulmasında anahtar noktadır.

Osmanlı modernleşmesi de 19. yy’dan itibaren bürokrasi eliyle yürütülen, ulus-devlet yaratma süreciyle birlikte işlemiştir (Mardin, 1986: 116). Modernleşmede ncelik askeri ve sivil bürokrasiyi hazırlayan eğitim kurumlarına verilmiş ve Osmanlı’da ilk modernleşme hareketleri ordu temelli olarak başlamıştır. Modernleşme süreci ile birlikte, askerlerin bir süre sonra sistem içinde zerkleştiği ve birçok gelişmeyi yönetme veya yönlendirme çabası içine girdiği bir durum ortaya çıkmıştır (Karadağ, 2015: 289). Laikleşme yönünde, batılılaşma adı altında yürütülen modernleşme sürecine direnç gösteren muhafazakâır evre, bir tehdit olarak algılanmış ve buna bağlı pek çok siyasal ve sosyal problem tarihsel süreçte grlmştir. Türkiye’de devletin Avrupa’nın gerisinde kalışının sebebi olarak yeterli sanayileşmenin gerçekleştirilmemesi görülerek, kritik sektörlere yatırım ordu yönlendirmesi sonucu devlet eliyle yapılmıştır. Türkiye ve Latin Amerika lkeleri, sanayileşmenin liberalleşme sonucu sağlanacak sermaye birikimi sonucu gerçekleşeceğini göz ardı etmeleri ve devlet eliyle hızlı sanayileşme çabasına özellikle *Büyük Buhran*’dan sonra başlamaları gibi özelliklerle benzerlik göstermişlerdir (Topal, 2008: 32-3).

Latin Amerika lkeleri, Avrupalı devletler gibi büyük uluslararası savaşlara girmemiştir. Ayrıca Latin lkeleri komşu ülkeleri düşman unsurlardan ziyade doğal sınırlar nedeniyle birbirlerinden ayrılmış kardeş ülkeler olarak görme eğilimindedirler. Bu iki temel bakış açısı nedeniyle, Avrupalı ülkelerde görüldüğü gibi milliyetçi bir motive sahip olan güçlü ulus devlet yapıları ortaya çıkmamıştır. Dış tehdit algısının zayıf

olduğu Latin Amerika coğrafyasında ordular, dış düşmanlardan ziyade statükonun değişmesini isteyen “*diğerlerine*” karşı pozisyon almıştır. Buradaki *diğerleri* tanımlaması çoğunlukla sol gruplar için kullanılırken, zaman zaman da yerleşik düzenin değiştirilmesini talep eden özellikle tarımla uğraşan alt ekonomik gruplar için kullanılmıştır (Skaar ve Malca, 2014: 19). Latin Amerika’da 1950-1980 arasında görülen askeri rejimler için iktidara gelmenin ve iktidardayken uyguladıkları baskıcı politikaların gerekçesi olarak sıklıkla *Batılı Hristiyan Değerlerin*, “*Allahsız Komünizm ve Yıkıcılığa*” karşı korunması gösterilmiştir (Loveman, 2001: 250).

Türkiye, özellikle Osmanlı’nın parçalanma sürecinde yaşanan büyük toprak kayıplarının ve bu süreçte azınlık gruplarının oynadığı yıkıcı etkinin travmatik sonuçları üzerine kurulmuştur. Yeni devletin kuruluşundan itibaren yaşanan iç ayaklanmaların ayrılıkçı Kürt ve siyasal İslami temelli olması, bu yönlerden gelen değişim taleplerine her daim şüpheyle bakılması sonucunu doğurmuştur. Soğuk Savaş döneminde iç tehdit olarak algılanan gruplara sol gruplar da eklenmiş ve komünizm, en yakın tehlike olarak görülmüştür. Muhafazakâr-statükocu bir ideolojiye göre güvenlik eksenli ve merkezi otoritenin ne pahasına olursa olsun korunması üzerine şekillendirilen “*Milli Güvenlik Doktrini*” çerçevesinde “*İç Düşman*” olarak tanımlanan unsurlar ezilmeye çalışılmıştır (Atay, 1998: 31). Türkiye’de yaşanan darbelerde de yukarıda belirtilen üç gruba karşı düzenin korunması hep gerekçe olarak ileri sürülmüştür.

Çalışmaya konu olan ülkelerde, orduların iç güvenlik konularında kendilerini başlıca görevli saymalarının tarihsel kökleri bu ülke ordularında hâkim olan subay ve asker kültürü ile de yakından ilişkilidir. Ülkelerin kurulması her ne kadar yeni bir düzenin oluşturulmasına neden olsa da, Latin Amerika’da ve Türkiye’de başta askerler olmak üzere idare sınıfının önceki dönemdeki alışkanlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Latin Amerika’da görülen müdahaleci geleneğin kökleri, orduya iç düzeni sağlamak ve vergi toplamayı kolaylaştırmak için olağanüstü yetkilerin verildiği 18. yy İspanya’sına kadar uzanmaktadır. Bu durum en açık haliyle, orduların çalışma prensipleri ve genel disiplin anlayışında görülmektedir. Öyle ki, pek çok Latin Amerika askeri talimatnameleri 1970’li yıllara kadar, gerek içerik gerekse de kullandığı dil bakımından 1768 tarihli *İspanyol Ordu İç Tüzüğü’nün* izlerini taşımaktadır. İberya Yarımadası

ordularının en belirgin özelliği olan “*mutlak itaat*⁶ (*due obedience*)”, aynı şekilde Latin ordularına da intikal etmiştir. Latin Amerika’da 70’li ve 80’li yıllardaki askeri rejimler döneminde görülen yaygın insan hakları ihlalleri de sonradan anlaşıldığı gibi esasen bu mutlak itaat anlayışından kaynaklanmıştır (Loveman, 2001: 251-7).

Türk devlet geleneğinde en eski zamanlardan beri ordunun en temel aktör olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bununla birlikte, çalışmada ele alınan müdahaleci anlayışı bu uzun gelenekten ziyade 19. yy sonundan itibaren Türk ordusundaki hakim olmaya başlayan ve mutlak itaat, sadakat, disiplin ve ödevin kutsallığı gibi değerlerin toplumda da egemen kılınmasına dayanan Prusya-Alman geleneğinde aramak daha doğru olacaktır (Akyürek vd.,2014: 189). Prusya ekolünün orduda hâkim olmasıyla, etkileri bugün dahi devam eden bazı uygulamalar orduda yerleşmiştir. Prusya’da bu durumun arkasında aristokrat sınıfın egemenliğini devam ettirme isteği yatarken, Türkiye’de var olmayan böyle bir sınıfın subaylar üzerinden yaratılma isteği hem siyasal hayatımızda hem de ordu içinde çarpık bir düzenin oluşmasına neden olmuştur.

Çalışmaya konu ülkelerde demokratik hayata geçilmesinden sonra dahi, tıkanıklık yaşayan politik düzenin yine demokratik usul ve teamüller içerisinde çözülebileceği inancı yerleşmemiş ve her kriz anında gözler orduya çevrilmiştir. Azalan bir eğilim olmakla birlikte, bu ülkelerde ordular, halen anayasalarda tam olarak tanımlanmayan iç ve dış düşmanlara karşı asayiş sağlayacak, ülke onurunu kurtaracak ve düzeni tesis edecek uzlaştırıcı ve dengeleyici bir güç olarak görülmektedir. Müdahaleler sonrası elde edilen önemli siyasi, ekonomik ve yargısal imtiyazların boyutu ve demokrasiye geçiş sürecinde dahi orduların bu ayrıcalıkları muhafaza etme çabası bir diğer çarpıcı benzerliktir.

3.2. Ekonomik Arka Plan

Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye’de demokrasi yönünde adımlar atılmasına rağmen, neden demokrasinin derinleşerek kökleşmediği, yerleşmediği ve sürekli olarak askeri müdahaleler ile kesintiye uğradığına ilişkin ortaya pek çok fikir atılmaktadır. Bunlardan en makul görünenleri, yukarıda açıklandığı gibi bu ülkelerin ulus-devlet

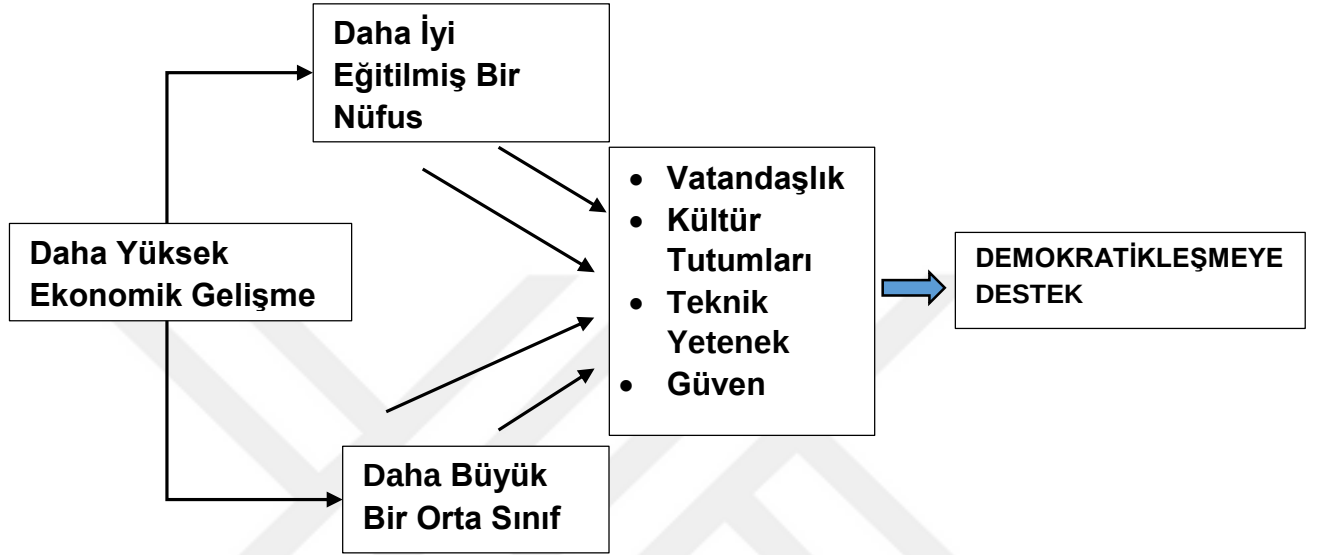
⁶ **Mutlak İtaat**, askeri dilde üstler tarafından verilen emrin sorgulanmadan yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. İngiliz ya da Amerikan ordu geleneklerinde kanunsuz emrin yerine getirilmemesi tutumu yerleşmiştir. Bu noktada Latin Amerika ve Türk orduları, mutlak itaat konusuna bir ulviyet yükleyerek Anglosakson gelenekten ziyade Prusya geleneğine yakın durmaktadır.

sürecini geçirmemiş olması ve sağlıklı bir demokrasi için gerekli olan sosyo-ekonomik gelişme düzeyine ulaşamamış olmasıdır. Huntington (2011: 51-6), Türkiye ve Latin Amerika Ülkelerini demokrasi ile otoriter rejimler arasında gidip gelen bir örüntüyü sahip ülkeler olarak tanımlarken, bunun başlıca nedenini bu ülkelerde sağlam bir orta sınıfın olmayışına bağlamaktadır. O'na göre demokrasi için gerekli olan; *yüksek bir genel ekonomik refah düzeyi, görece eşit gelir dağılımı, piyasa ekonomisi, toplumun geçmişindeki feodalite ve burjuvazi, yüksek okuryazarlık ve eğitim düzeyi, siyasal ve sosyal değerler üzerinde oydaşma* gibi hususlar bu ülkelerde tam olarak gelişmediği için *güçlü bir orta sınıf* da ortaya çıkmamıştır.

Duverger (aktaran Atay, 1998: 18)'e göre de nüfusunun çoğunluğu okuma yazma bilinmeyen, yeterli eğitim imkânlarından yoksun ve feodal tarıma dayalı bir ülkede çok partili ve serbest seçimli Batı tarzı bir demokrasinin hiçbir anlamı yoktur. Çünkü bu sistemin temel koşulları oluşmadığından, feodal ağalar ve iyi örgütlenmiş çıkar grupları sistem üzerinde kolaylıkla kontrol sağlayacaktır. Gerçekten de Kuzey Batı Avrupa'da demokratik hareketlerin gelişmesini bakıldığında ekonomik gelişme, sanayileşme, şehirleşme, burjuvazi ve orta sınıfın ortaya çıkışı ile işçi sınıfının gelişerek erken tarihte örgütlenmesinin, bu gelişimi etkileyen önemli faktörler olduğu görülmektedir. Latin Amerika ve Türkiye'de eksikliği duyulan en büyük husus ise bu ekseninde gelişen bir sürecin yaşanmamış olmasıdır. Bu ülkelerde demokrasinin sağlıklı işleyebilmesi belirli bir ekonomik gelişme sonucunda ortaya çıkan orta sınıfın varlığı yakın zamana kadar gerçekleşmemiştir. Sonuç olarak, Huntington (2011: 332)'in "*ekonomik gelişme düzeyi ile demokratik siyasal hayatın varlığı arasında çok büyük bir ilişki vardır. Esasen yoksulluk bu bakımdan demokrasinin önündeki en büyük engeldir*" (Şekil 3.1) tespiti tarihi gelişmelerle de doğrulanmış gözükmektedir.

Ekonomik gelişmenin yeterince olgunlaşmaması ve dolayısıyla orta sınıfın oluşmaması Latin Amerika ve Türkiye demokrasileri üzerinde iki yönlü olumsuz etki yapmıştır. Birinci olumsuz etki, siyasal partilerin ve sivil toplumun kurumsallaşmasında görülmektedir. Geniş bir orta sınıfın yokluğunda, alt ekonomik grupların politik arenada yeterince temsil edilememesi (Gillespie, 1989: 110-2) sonucu siyasal partiler tabanda yeterince kurumsallaşamamıştır. Siyaset ekonomik sınıfların çıkarlarını temsil eden partilerden ziyade, etnik gruplara dayanan ve tabanları dar olan partiler aracılığı ile yapılmaktadır. Uluslaşma sürecini tamamlamayan bu toplumlarda kültürel ya da etnik

düşmanlıklardan kaynaklanan politik kutuplaşma, siyasetin odağını oluşturmaktadır. Büyük kitle partileri yerine, siyasal arenayı dolduran pek çok küçük partide bu durumun bir diğer sonucudur. Bu kısır rekabet, demokrasinin tepede icra edilen bir olgu olarak kalmasına, demokratik derinleşmenin ötelenmesine ve sonuç itibariyle darbe olasılığının artmasına neden olmaktadır (Hiroi ve Omori, 2013: 44).

Şekil 3.1. Demokratikleşmede Bir Faktör Olarak “Ekonomik Gelişme”

Kaynak: Huntington, Üçüncü Dalga (2011: 83)’den uyarlanmıştır.

İkinci olumsuz etki ise, ekonomik gelişmeye ve rekabete bağlı olarak ortaya çıkacak tam liberalleşmenin bu ülkelerde gecikmesidir. Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye ekonomileri 80’li yıllara kadar bürokrasi tarafından idare edilen, devlet tarafından planlamanın ve kaynak dağılımının yapıldığı bir yapıyı sürdürmüştür. Bu ekonomik yapı ile ülke yönetimleri, darbelerle açık şekilde, muhafazakâr askeri rejimler ile popülist sivil iktidarlar arasında el değiştirmiştir. Bu örüntü kapsamında, demokratik rejimlerde hükümet değişikliğini seçimler yolu ile yapan kentli orta sınıfın görevini, ordu darbeler yoluyla yerine getirmiştir (Huntington, 2011: 81). Yapılan darbeler sonrası ekonomik paylaşımın halkın büyük çoğunluğundan ziyade, ekonomik ve siyasi elitlerin lehine değiştirildiği görülmektedir (Meyersson, 2015: 2). Sonuç itibariyle, sınıflar arasında yapılacak pazarlık sonucu oluşacak denge üzerinde sağlam temele oturacak demokrasi bir türlü gerçekleşmemiştir. Genel olarak, askerlik ve savaş kavramlarına

karşı düşmanca bir tavır içinde olan liberalizmin (Huntington, 2006: 165), benzer şekilde, Sovyet totaliterizmi deneyimi yaşamış Belarus, Ukrayna ve bizatihi Rusya'nın kendisi de dâhil bazı ülkelerde de yerleşemediği görülmektedir (Özbudun, 2011: 10).

Latin Amerika rejimleri, sırasıyla oligarşik, popülist ve bürokratik-otoriter olmak üzere üç safhadan geçmiştir. İlk safhada ihracata dayalı ekonomide elitler hâkimdir ve yerel tarımsal nüfus henüz politize olmamıştır. İkinci safhada milliyetçi ekonomi modeli benimsenmiş ve ithal ikameci sanayileşme desteklenmiştir. Ancak izlenen bu politikalarda kısa sürede sona gelinmiş, oluşmaya başlayan yeni kentli işçi kesimlerine yeterli iş olanağı sağlanamamış, borç batağına ve döviz kıtlığına saplanılmıştır. İthal ikameci sanayileşmenin kolay safhasının tüketilmesiyle de ödemeler dengesi bozulmuş ve işçi sınıfı radikalleşmiştir. Üçüncü ve son safhada ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal sorunları çözmek, kanun ve düzeni hâkim kılmak için ordu; ekonomiyi normalleştirmek için de teknokratların hâkim olduğu “*Bürokratik- Askeri Otoriter*” rejimler ortaya çıkmıştır (Özbudun, 2011: 19-21). Bu gelişmeler, Türkiye’de de benzer karakterli ve aşığı yukarı aynı dönemlerde görülmüştür.

Hiroi ve Omori (2013: 42-50), darbeleri doğuran nedenleri tarihsel analiz yöntemiyle inceledikleri çalışmalarında, yukarıda ileri sürülen fikirleri verilerle destekleyerek, esasen darbelerin, yakın ve uzak ekonomik gelişmelerden kaynaklandığını ortaya koymaktadırlar. Buna göre *ekonomik gelişmişlik düzeyi ve sosyal modernleşme düzeyi* darbelere neden olan yavaş değişen yapısal faktörler arasında gösterilirken; *ekonomik durumdaki kötüleşme ve sosyal istikrarsızlık* ise kısa dönemli olan darbeyi hızlandıran nedenler arasında sayılmaktadır. Adı geçen çalışmada; ülkede yaşanan ekonomik gelişmenin darbe ihtimalini % 68 oranında, yüksek şehirleşme oranının da % 49 oranında azaltmakta olduğu belirtilmektedir. Öte yandan ekonomik temelli sosyal ve siyasal istikrarsızlık ise darbe ihtimalini yaklaşık 16 kat artırmaktadır (Hiroi ve Omori, 2013: 56).

3.3. ABD Faktörü

Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye de dâhil olmak üzere farklı coğrafyalarda askeri darbelerin ortaya çıkış nedenleri ekonomik ve sosyal istikrarsızlığa bağlı pek çok farklı şekilde izah edilmektedir. Bununla birlikte gerçekleşen bu darbelerdeki ABD parmağı da en önemli nedenlerden biri olarak gözden kaçırılmamalıdır (Keskin, 2016: 76). Nitekim,

Amerika ile önemli oranda ekonomik-siyasal ilişkileri olan ve dönemsel olarak ABD tarafından ekonomik yaptırım uygulanan ülkelerde darbe gerçekleşme olasılığının hayli yüksek olduğu da tarihsel bir gerçektir (Meyersson, 2015: 25). Son dönemlerde ortaya çıkan resmi belgeler de bu durumu olanca çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Örneğin, 1953 yılında İran’da gerçekleşen darbenin ABD tarafından planlandığı ve gerçekleştirildiği 2013 yılında CIA tarafından itiraf edilmiştir (Balcı, 2016: 48). Brezilyalı bir kardinal olan Paulo Evaristo Arns’ın “Zenginler ABD ile beraberdir, milyonlarca fukara ise gelişmeleri nefretle kınamaktadır” sözleri (Chomsky, 2001: 208), ABD müdahaleciliğini ve bu anlayışın Latin Amerika’da nasıl karşılık bulduğunu en iyi şekilde özetlemektedir.

ABD’nin Latin Amerika’da etkin olma çabaları 19.yy başına kadar uzanırken, Türkiye’de bu süreç II. Dünya Savaşı ve sonrasında başlamıştır. ABD, kendi çıkarlarını yansıtan (Chomsky, 2001: 72), 1821 tarihli *Monroe Doktrini* ile “Amerika Amerikalılarıdır” prensibini ortaya koymuş ve sömürgeciliğe karşı bağımsızlık mücadelesi veren Latin Amerika ülkelerini desteklemiştir (Demirer, 2008: 38). Latin Amerikalı ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra bu bölgede ABD’nin etkinliği artmıştır. Bu gelişmeye koşut olarak Latin Amerika’nın tarıma dayalı ekonomisi ihracata açılmıştır. İhracat gelirlerinin artması sonucu büyük toprak sahiplerinin elinde biriken sermaye ile topraklar bu kişilerin elinde toplanırken topraksız kalan küçük çiftçiler şehirlere göç etmeye mecbur kalmışlardır. Zaman zaman baş gösteren başkaldırı hareketleri feodal toprak ağalarının oluşturduğu ordular tarafından bastırılmıştır. Bu tutum daha sonra Latin Amerika tarihinde sıkça görülecek olan “*Halk hareketlerinin hâkim sınıflar lehine ordu tarafından bastırılması*” geleneğinin başlangıcı olmuştur (Topal, 2008: 27).

I.Dünya Savaşı sonunda ABD, Latin Amerika’da gerek ekonomik gerekse siyasi olarak daha etkin hale gelmiştir. ABD’nin bu bölgedeki yatırımları % 6000 oranında artarak bölgedeki neredeyse tek büyük güç konumuna gelmiştir (Demirer, 2008: 40). ABD, II. Dünya Savaşı sonrasında Latin Amerika’da öteden beri var olan etkinliğini daha da artırarak, bu coğrafyada belirli bir varlık gösteren Fransa ve İngiltere’nin tamamen elini eteğini çekmesini sağlamıştır. Bölgeyi denetim altında tutmak isteyen ABD, 1948 yılında *Amerikan Devletleri Örgütünü* (*Organization of American States- OAS*) kurdurarak bölgeyle olan işbirliğini artırmak istemiştir. 1950 yılında ise Latin Amerikalı

askerlerin eğitimini sağlayacak program devreye sokulmuştur. Sağladığı yardımlarla Latin Ordularını eğitip donattıktan sonra kendine bağımlı hale getirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda eğer herhangi bir lider ya da grup ABD çıkarlarının tersine hareket edecek olursa, eğitip donattığı bu ordular eliyle bu lider ya da grupları devirmiştir (Chomsky, 2001: 100-2).

Latin Amerika'yı darbelerle eş anlamlı hale getiren gelişmeler, ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Latin Amerika'da komünizmin etkinleşmesini büyük bir tehdit olarak algılaması ile başlamıştır. Küba devriminden sonra iyice belirginleşen bu tehlike⁷ karşısında iş şansa bırakılmamış ve doğrudan müdahale yöntemi benimsenerek seçilmiş iktidarlara karşı “*Askeri Darbeler*” döneminin önü açılmıştır (Demirer, 2008: 40-1). Bu tarihten sonra Soğuk Savaş bağlamında ABD, Latin Amerika'daki askeri rejimlere yasal olup olmadıklarına bakmaksızın destek vermiştir (Skaar ve Malca, 2014: 9). Komünistlere karşı kıta çapında yürütülen Haçlı Seferinin başını çeken “*Muhafızlar*” rolündeki (Atay, 1998: 31) ordular için, yapılan darbelerin en önemli gerekçesi, komünizme karşı ülkeyi korumak anlamına gelen ve “*la patria*” şeklinde ifade edilen *Ulusal Güvenlik Doktrinleri* olmuştur (Pion-Berlin ve Trinkunas, 2007: 80). Muğlak bir dille yazılarak askeri müdahalelere yol veren bu doktrinler, zamanın ABD Ulusal Güvenlik Doktrinleri ile uyum içinde gözükmektedir (Skaar ve Malca, 2014: 18).

ABD'nin politikaları 1959 Küba Devriminden sonra daha da sertleşerek her türlü komünizm tehlikesini mümkün olan her türlü yöntemle def etmek halini almıştır. 1960'da Amerikan Orduları Konferansı kurulmuş ve bu örgüt şemsiyesi altında pek çok açık ve gizli operasyon yapılmıştır. Yapılan faaliyetler “*Condor Operasyonu*” adı altında güvenlik güçlerinin tam bir işbirliği ile icra edilmiştir. Latin Amerika ülkelerinde komünizmle ilişkili “*iç düşmana*” karşı yapılan operasyonlara CIA'da katılmış ve hatta bu operasyonların icrasında bu ülkelere sığınan eski Nazi subaylarından da faydalanılmıştır. Her türlü ağır işkence ve insan hakları ihlallerinin olduğu bu karmaşık ilişkiler dönemi Latin Amerika tarihine kazınmıştır (Kılıç, 2013: 284-7).

ABD'nin askeri müdahaleler ile ilişkisini anlayabilmek noktasında dikkat çekici bir husus da çoğu askeri müdahaleleri gerçekleştiren cunta üyelerinin ABD Eğitim Misyonlarınınca eğitilmiş olmasıdır. ABD, Amerikan askeri okullarında yetiştirdiği

⁷ Chomsky (2001: 10)'e göre 1962 Füze Krizinden sonra Sovyetler'in ABD'yi dengeleyici bir güç olamayacağı ortaya çıkmasına rağmen ABD küresel hegemonyasını sürdürmek ve ekonomik çıkarlarını korumak için “Soğuk Savaş”ı bir mazeret olarak kullanmıştır.

askerler (Gill, 2009: 3) tarafından yapılan darbelere çoğu zaman destek olmuştur. Örneğin, 1950-75 yılları arasında aralarında 1976 darbesinin etkin askerlerinin de olduğu 4017 Arjantinli personel ABD tarafından eğitimden geçirilmiştir (Kılıç, 2013: 283- 5). Türkiye’de 27 Mayıs askeri müdahalesini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi (MBK)’nin 38 üyesinden 25’inin önceden ABD’de eğitim görmüş olması (Bozdemir, 1982: 205’den aktaran Ünsaldı, 2008: 213) bu noktada dikkat çekici bir husustur.

Türkiye’nin dış politikasında ABD’nin başat aktör haline gelmesi, yukarıda da belirtildiği gibi ülkenin toprak bütünlüğünün Sovyetlerce tehdit edilmesi üzerine, bu ülkenin desteğinin sağlanmaya çalışıldığı II. Dünya Savaşı sonrasına denk düşmektedir. Latin Amerika’da gerçekleşen gelişmelere paralel şekilde, komünizm tehdidinin yayılmasını önlemek isteyen ABD, Türkiye’nin de dâhil olduğu pek çok Avrupa ülkesine askeri yardımlarını artırmıştır. Bu yardımlar sayesinde o dönem itibariyle elindeki işlevsiz araç ve gereçlerle adeta bir teçhizat müzesini andıran Türk Ordusu (Ünsaldı, 2008: 218), yeniden savaşçı bir nitelik kazanmıştır. Bununla birlikte o zamana değin tek taraflı, tarafsız bir dış politika güden Türkiye, ABD’ye bağımlı hale gelmiştir. Türkiye’nin 1952 yılında NATO’ya dâhil olmasıyla da ilişkiler kurumsal bir nitelik kazanmış ve ABD, ülkenin hemen her konuda yürüteceği politikaya etki eder hale gelmiştir.

Soğuk Savaş koşullarında ABD açısından Türkiye’nin istikrarlı bir yönetime sahip olması, demokratik bir şekilde yönetilmesinden daha öncelikli bir hal almıştır. Türkiye’de yaşanan askeri müdahalelerin hepsi de ülkenin NATO’ya üye olmasından sonra gerçekleşmesine rağmen, bu müdahalelere karşı NATO tarafından somut bir yaptırım uygulanmamıştır. Tam tersine konu Türkiye’nin iç meselesi olarak değerlendirilmiş ve istikrarlı bir Türkiye’nin ittifak için önemini altı çizilmiştir (Gürsoy, 2014: 160-1). Aynı şekilde gerçekleşen darbelere karşı ABD tarafından da herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Devrilen iktidarların bir şekilde ABD ile sorun yaşayan hükümetler olması ve idareyi ele alan Askeri yönetimleri ilk tanıyan ülkenin hep ABD olması da, detayları çalışmanın sonraki bölümlerinde ele alınacağı şekilde, Türkiye’de meydana gelen darbelere ABD izi olduğu iddiasını destekler mahiyettedir.

ABD’nin müdahaleci anlayışı ya da en azından darbelere karşı durmama geleneği Soğuk Savaştan sonra da devam etmektedir. 1989 yılında ABD tarafından Panama işgal edilirken, Sovyet tehdidi değil de eroin tacirleri bahane olarak kullanılmıştır (Chomsky,

2001: 73). Venezuela’da Chavez’e karşı 2002 yılında gerçekleşen darbenin el altından ABD’ce desteklendiğine dair iddialar ya da 2013 Mısır darbesinde, ABD’nin darbeyi engelleyecek bir adım atmadığı gibi darbeden sonra iş başına gelen cuntaya askeri ve ekonomik yardımları artırması (Balcı, 2016: 49) en yakın örnek olarak ortada durmaktadır. Benzeri bir tartışma Türkiye’de gerçekleşen başarısız 15 Temmuz darbe girişimi üzerinden de yapılmaktadır. Darbe girişimin birincil sorumlusu olarak suçlanan Fethullah Gülen (tanık ifadeleri, mahkeme kararları ve ortaya konulan delillerle iddialar büyük ölçüde doğrulanmış gözükmemektedir) halen ABD’de ikamet edebilmektedir.

Latin Amerika ve Türkiye’de gerçekleşen darbelerin sadece ve sadece ABD planlaması ve desteğinde gerçekleştiği sıklıkla dile getirilen bir iddiadır. Bu noktada göz ardı edilmemesi gereken birkaç husus bulunmaktadır. Öncelikle bu ülkelerde Soğuk Savaş öncesinde de ordu siyasette etkin rol oynamaktadır. Ayrıca, Latin Amerika orduları sömürgecilik dönemlerinden kalma (Kılıç, 2013: 170-2), Türk Ordusu da Osmanlı’nın parçalanma döneminden kalma alışkanlıklar nedeniyle dış güçlere güvensiz ve milliyetçi eğilimdedirler. Bu nedenlerle, bu ülkelerin ordularını ABD’nin kuklası olarak görmek ve darbelerin sadece ABD çıkarlarını gerçekleştirdiğini ileri sürmek bir abartı olacaktır. Bununla birlikte Soğuk Savaş koşullarında gerçekleşen darbelerde ABD’nin oynadığı rol bugünlerde açıklanan raporlarla belli ölçüde açıklığa kavuşmuştur. Ancak yine de darbelerde ABD’nin oynadığı role, darbeleri meydana getiren birincil faktörden ziyade sosyo-ekonomik faktörler sonucu oluşmaya başlayan darbe ortamını hızlandırıcı bir etken olarak bakmak daha doğru olacaktır.

3.4. Darbe Geleneği

Daha ziyade güçlü bir kurumsallaşmanın ve sivil toplumun olmadığı ülkelerde, siyasetin tıkandığı durumlarda meydana gelen *askeri darbeler* (Wiarda and Collins, 2011: 10), silahlı bürokrasinin siyasi iktidara el koyması ya da siyaseti istediği gibi şekillendirmesi biçiminde gerçekleşmiş ve Latin Amerika ile Türkiye 19 ve 20. yy tarihlerinde sıkça görülen bir olgu olmuştur. Bu ülkelerde ülkelerin kaderine egemen olmuş olan darbe geleneği, askerlerin iktidara bir kez el koyduktan sonra bunu alışkanlık haline getirmesi, sivil siyasetçilerin ve toplumun sürekli bir darbe beklentisi içinde hareket etmesi ve de askerlerin günü geldiği zaman darbe yapmaya hazır olacak şekilde yetiştirilmesi ve eğitilmesi şeklinde ifade edilebilir.

Bu ülkelerde darbeleri yapan askerler, farklı yönetim prensiplerine göre hareket etmişlerdir. Brezilya ve Arjantin’de yönetimi uzun bir süre boyunca doğrudan üstlerine alarak ülkeyi ilk elden yönetmişlerdir. Türkiye ve Şili’de ise yönetimde çok uzun süre kalmayıp, taleplerine göre Anayasa oluşturmuş, kendilerine özerk alanlar sağlamış, nihai olarak vesayet sistemini oluşturduktan sonra kışlarına çekilmiş ve ülkeyi dolaylı olarak yönetmişlerdir (Meyersson, 2015: 3-4). Bu ülkelerde ordu, nispeten sınıfsal çatışmalardan özerk konumu bulunan bürokrasi içerisinde tanımlanmaktadır. Ticaret ya da sanayi burjuvazisi ile zaman zaman yakın ilişkiler kursalar da, ordular bu ülkelerde pragmatik yaklaşımlar göstererek siyasete müdahale etmiş ve devlet-sivil bürokrasisi işbirliği ile “Bürokratik- Askeri Otoriter” rejimler tesis etmişlerdir (Özbudun, 2011: 16).

Latin Amerika’da iktidarın askerlerle siviller arasında el değiştirmesi geleneği, kıta ülkelerinin kuruluş dönemi olan 1860’lı ve 1870’li yıllara kadar gitmektedir. Bununla birlikte bu durum Soğuk Savaş’ın hâkim olduğu, ortalama her 4 ayda bir askeri darbenin yapıldığı (Balci, 2016: 48) 1960’lı ve 70’li yıllarda zirve yapmış ve 1979 yılı itibarıyla Latin Amerika halklarının üçte ikisi askeri rejimlerce yönetilir hale gelmiştir. Otoriter askeri rejimlerin milliyetçilik üzerinden meşruiyet sağlamaları inandırıcı bir “düşman”ın varlığına bağlı olduğundan, Latin Amerika’da uzunca bir süre bu düşman olgusunun karşılığı Marksizm-Leninizm olmuştur (Huntington, 2011: 61). Hızlı değişimlerin yaşandığı sonraki dönem bu coğrafyayı da etkilemiş ve 1993 yılına gelindiğinde bu bölgedeki askeri diktatörlüklerin hiçbiri ayakta kalamayarak, yönetimi sivillere devretmiştir (Skaar ve Malca, 2014: 1).

Türk tarihinde padişahın asker zoruyla iktidardan el çektilmesi ve hatta idam edilmesi gibi pek çok vaka yaşansa da, 1859 tarihli Abdülmecid’i devirmek için planlanan *Kuleli Hadisesi*, ordu içindeki cuntalaşma hareketlerinin başlangıcı sayılabilir (Hale, 2014: 60). Bu tarihten itibaren, tüm bir Türkiye Cumhuriyeti tarihi, *Ebedi ve Milli Şefler* dönemi sonrası ele alınırsa “*Bir Darbeler Kısırdöngüsü*” şeklini almıştır. Bu süre zarfında ortalama her 10 yılda bir ordu, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren tehdit olarak gördüğü İslami, Sol ve Kürt hareketlere karşı vakti zamanı geldiğinde harekete geçmekten geri durmamıştır (Öngider, 2010: 7). Darbelerden sonra sistem, ordu eliyle, tonu değişen “*Atatürk İlke ve İnkılapları*”na göre şekillendirilmiş ve her defasında askerin anayasal özerk alanları genişletilerek sonraki darbenin koşulları yaratılarak kışlaya çekilmiştir. Latin Amerika’dakine benzer bir tarihsel seyir izlenmiş, fiilen yapılan iki darbe de

(1960,1982) Soğuk Savaş koşullarında yapılmış olup, 90'larda başlayıp 2000'li yıllarda daha da belirginleşen sivilleşme süreci yaşanmıştır.

Latin Amerikan orduları, birkaç küçük istisna haricinde uluslararası savaşlara girmemiştir. Belki de bu durumun tek istisnası 1982 yılında Arjantin ve İngiltere arasında meydana gelen Falkland Savaşıdır. Bu nedenle Latin Amerika orduları, Avrupa ordularında olduğu gibi, uluslararası politikada devletlerin bir aracı olmaktan ziyade iç meselelerle ilgilenmişler ve öncelikleri olarak gördükleri kamu düzenini korumak için gerekli gördüklerinde siyasete müdahale ederek, kendi hükümetleri için birer tehdit haline gelmişlerdir (Skaar ve Malca, 2014: 7, 15). Ordular gerçek bir dış tehdidin yokluğunda, ülkeyi korumak için kendilerince tanımladıkları “iç düşmana” karşı pozisyon alarak siyasete müdahil olmuşlardır (Bies, 2000:4). Türk Ordusu da, Kore Savaşına sınırlı sayıda katılım (5000 personel), Kıbrıs Savaşındaki düşmanın nispi zayıflığı ve 1984'ten beri sürdürülen İç Güvenlik Harekatının düzenli bir savaş olmaması nedeniyle Kurtuluş Savaşı'ndan beri önemli bir savaş deneyiminden geçmemiştir (Akyürek vd.,2014: 28-9). Bu nedenle Cumhuriyet döneminde, çoğunlukla iç meselelere yoğunlaşarak, adeta hükümetlerin tepesinde duran Demoklesin Kılıcı gibi hareket etmiştir.

Latin Amerika'da askeri müdahaleler, iktidarı bir siyasal gruptan alıp diğerine vermek şeklinde gerçekleştiği gibi; iktidarın doğrudan askerler tarafından ele alınması şeklinde gerçekleştiği de olmuştur. Bununla birlikte, genellikle müdahaleler siyasal elitin çıkarlarını koruyacak şekilde gerçekleşmiştir (Skaar ve Malca, 2014: 8). Türkiye'yi tarihsel olarak Latin Amerika ülkelerinden ayıran özellik, subayların günlük siyasete dâhil olmama isteğidir. Bu şekilde ordu, herhangi bir hükümet hatasından dolayı yıpranmamaktadır. Şili, Brezilya ve Arjantin'de ise subaylar gündelik siyasete ve hükümete dâhil olarak kötülen ekonomi (Şili hariç) nedeniyle ordunun yıpranmasına neden olmuşlardır (Cook, 2008: 328). Darbe sonrası ortaya çıkan askeri rejimlerin ayakta kalabilmesinin çoğunlukla ekonomide göstereceği başarıya bağlı olduğu görülmüştür. Bu alanda görece başarı gösteren askeri yönetimlerin hem daha uzun süreli olduğu hem de iktidarın sivillere devredilmesi esnasında yüksek pazarlık gücüne sahip olduğu görülmektedir. Arjantin örneğinde görüldüğü gibi ekonomiyi çıkmaza sokan rejimler gücün sivillere devri esnasında hemen hemen hiçbir söz hakkına sahip olamamaktadırlar (Maynard, 2016:143).

3.4.1. Latin Amerika Darbeci Geleneğinin Tarihsel Gelişimi

Temelleri, subayların ulusun ileri gelenleri olarak algılandığı İberya Yarımadası geleneğine dayanan (Bies, 2000: 3) Latin Amerika orduları, kahraman imajını kazandıkları ve yeni oluşan ulusal kimliği temsil ettikleri Bağımsızlık Savaşları dışında önemli bir uluslararası savaşa girmemiştir. Bu ordular, 20. yüzyıl boyunca önemsiz sayılabilecek sınır çatışmaları ya da gerilla savaşlarında kullanılmıştır. Belki de bu durumun tek istisnası Arjantin için ağır bir yenilgi ile sonuçlanan Falkland Adaları savaşı olmuştur. Bu nedenle, Avrupa ordularının zaman içinde kazandığı ulusal güvenliği koruma ve dış politikayı destekleme rolünü üstlenmeyen Latin Amerika orduları, bağımsızlık savaşlarında kazandığı saygınlıkla toplumsal hayatta etkin rol oynamayı görev addetmişlerdir. Bu genç uluslar için ordular kazanılan ulusal kimliğin ve temel değerlerin başlıca temsilcisi olduklarından, tarihsel süreçte oynadıkları rol politikacılar ve entelektüeller tarafından da kabul edilmiştir. Bu genel çerçevede askerler, zamanla kendilerini ulusun ortak refahının (*common good*) muhafızı olarak tanımlamış ve yeri geldiğinde siyasal hayata müdahale etmekten geri durmamıştır. Darbeler kimi zaman yönetimi bir grubun elinden alıp bir diğerine vermek şeklinde gerçekleşirken; zaman zaman da yönetimi elinden kaçırın elitlerin geniş halk kitleleri üzerinde yeniden denetim sağlayacağı şekilde olmuştur (Skaar ve Malca, 2014: 7-8).

Latin Amerika’da da temelleri bağımsızlık savaşlarının milli ordular öncülüğünde kazanılmasına dayanan sorunlu sivil-asker ilişkileri, sonra da devam etmiş ve pek çok darbenin meşrulaştırılmasının, Türkiye’dekilerin aksine, askeri diktatörlüklerin uzun sürmesinin başlıca dayanağı olmuştur. Kuruluşundan itibaren ordunun açık ya da örtülü idaresinde bulunan Latin Amerika, 19.yy sonlarında Sanayi Devrimi sonucu üretimini artıran Avrupa ve ABD’nin temel hammadde sağlayıcılarından biri haline gelmiş, ancak ticari faaliyetler çoğunlukla yabancı tüccarlarla sayılı yerel tacirler elinde kalmıştır. Özellikle ABD, 20. yüzyılın başından itibaren *Monroe Doktrini*’nin kapsamını genişleterek, siyasi ve ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek için açık müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. ABD, bölgedeki varlığını güçlendirmek ve ekonomik olarak rakipsiz hale gelebilmek için tarihe “*Muz Savaşları*” (Banana Wars) olarak geçecek müdahaleler yapmıştır (Yılmaz, 2012). Askeri güce dayanan bu “*Kahın Sopa*” (*Big stick*) politikaların somut bir örneği Panama’ya bağımsızlık verilerek kanalın güvenceye alınmasında görülmüştür.

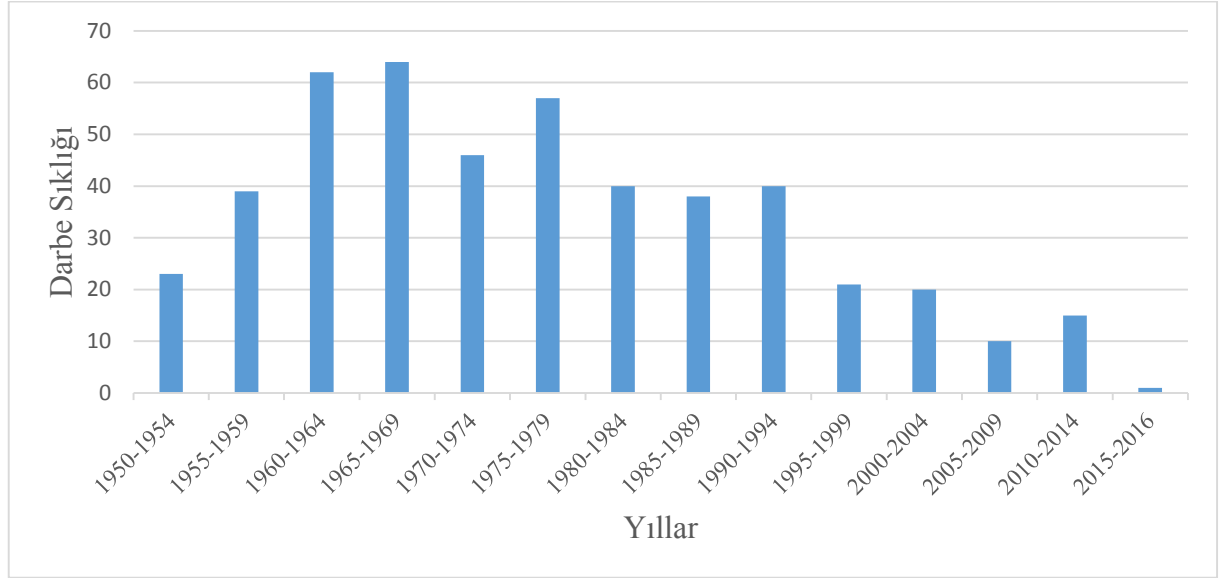
Latin Amerika'yı, ABD'nin "arka bahçesi" haline getirecek bu müdahaleler karşısında yerel halkta tepki oluşmuş ve kalkışma hareketleri görülmüştür. Bu tepkisel hareketlerin asker kullanılarak bastırılması sonucunda ise ordular siyasileşmiştir. ABD'nin *Büyük Bunalım* sonucu kendi iç meselelerine dönmesiyle bu bölgede etkinliği azalmış, bu ülkelerde ordularında desteklediği anti-empyralist yönetimler kurulmuştur (Topal, 2007: 38). Darbeler sonucunda oluşan ve ekonomik zenginliğin el değiştirerek yerelleşmesini amaçlayan bu askeri ve sivil iktidarlar, tıpkı Türkiye'de 27 Mayıs darbesi sonrasında görüldüğü gibi ithal ikameci politikaları benimsemişlerdir. Orduların iç düzeni sağlamada tekel güç haline geldiği bu dönem, sonradan yaşanacak darbelerin başlıca yasal dayanağı olan Ulusal Güvenlik Doktrinlerinin askerler eliyle oluşturulması sonucunda, silahlı kuvvetlerin adeta sistemin yasama, yürütme ve yargının yanında yer alan dördüncü bir kuvvet haline geldiği zamandır (Wiarda ve Colins, 2011: 2).

Bütün bu gelişmelere rağmen, aslında Latin Amerika'yı darbelerle eş anlamlı hale getirecek gelişmeler, II. Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle Soğuk Savaş döneminde yaşananlardır (Uluçakar, 2013: 55). ABD yönetimlerinin, dünya genelinde komünizmin yayılmasını önlemek için demokrasi ve insan haklarını göz ardı ederek otoriter askeri yönetimlere yeşil ışık yakması, bu dönemde gerçekleşen darbelerdeki artıştan (*Tablo 1*) da hemen anlaşılabilir (Cengiz, 2016). Latin Amerika tarihine cuntalar, darbeler ve türlü insan hakları ihlalleri ile kazınacak bu dönem, 1948 yılındaki *Amerikan Karşılıklı Yardım Anlaşması (TIAR)* ile başlamıştır (Skaar ve Malca, 2014: 7-8). ABD, bu anlaşma kapsamında pek çok darbenin kudretli liderini, bakanlarını veya istihbarat şeflerini Amerikan askeri okullarında yetiştirerek (Gill, 2009: 3) uzun askeri diktatörlüklere yol vermiştir.

Latin Amerika'da, Huntington'ın *ikinci ters dalga* olarak adlandırdığı bu dönemde, Küba'da gerçekleşen devrimin ardından komünizmin domino etkisiyle yayılması istenmediği için pek çok askeri yönetim görülmüştür. *Bürokratik Otoriterizm* olarak bilinen bu dönem Peru'da 1962 yılında yapılan darbe ile başlamış, sonra da hemen tüm Latin Amerika ülkesinde görülerek, 1970'lere geldiğimizde sadece iki ülkede (Venezuela ve Kolombiya) askeri yönetimlerin olmadığı duruma gelmiştir (Huntington, 2011: 32-3). Orduların, adeta bir ortaçağ derebeyi gibi iç düzeni sağlamaktan sorumlu yegâne kurumlar oldukları (Cruz ve Diamant, 1998: 117) bu zaman aralığı, başta ABD'li olmak

üzere pek çok çokuluslu şirketin bölgeye üşüştüğü (Chomsky, 2008: 227) bir döneme denk gelmektedir.

Tablo 3.1. 1950’den sonra Dünya Geneline Gerçekleşen Darbeler

Kaynak: Cengiz, 2016.

3.4.1.1. Arjantin’de Tarihsel Gelişim

Arjantin, İspanya sömürmesine karşı bağımsızlık mücadelesine 1810’da başlasa da çeşitli iç mücadeleler sonucu ilk anayasasını 1853 yılında yapabilmiş (Ratliff ve Calvino, 2007: 1) ve bugünkü anlamda bir ülke haline gelmesi 1880 yılını bulmuştur. *Patagonia* Çöl operasyonunda başarı sağlayan ordu, büyük prestij kazanarak 1900’lü yılların başında en saygı duyulan kurum olmuştur. Bu durum sayesinde ordu, milli birlik ve toprak bütünlüğünün koruyucusu ve simgesi haline gelmiştir. Devlet başkanlarının ordu tarafından tayin edildiği bu dönemde, askerler politik düzeni kendi doğrularına göre tayin etmiş ve politik uyuşmazlıklarda da orta yolu bulmak üzere müdahale eden bir arabulucu durumuna gelmiştir. 1930 darbesinin meydana gelişi genel olarak bu esaslarla açıklanabilir (Hunter, 1996: 11).

Arjantin, dış satıma dayalı ekonomisi ile 1880-1929 yılları arasında ekonomik anlamda muazzam bir performans göstermiş (Bulmer-Thomas, 2003: 63), Avrupalı göçmenler için bir çekim merkezi haline gelmiş (Gabriele, 2013: 109), aldığı dış göç yüzünden nüfusu iki katına çıkmıştır. 1900’lü yılların başında her anlamda Latin

Amerika'nın en müreffeh ülkesi olan Arjantin (Vizlo ve Mainwaring, 1984: 17), 1930'a gelindiğinde dünyanın en büyük on ekonomisinden birisi haline gelmiştir. Görülen bu önemli ekonomik gelişmede en önemli faktörler başta Avrupa ülkeleri olmak üzere uluslararası pazara yapılan dış satımlar ve özellikle İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinin bu ülkede yaptıkları büyük yatırımlar olmuştur (Ratliff ve Calvino, 2007: 2).

Bununla birlikte sınırlı sayıda kişi lehine gelişen ticaret dengeleri sınıflar arası eşitsizliği artırmış ve gerilime neden olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrası yapılan çeşitli grev ve gösterilere polis ve askerlerin çok sert şekilde bastırması sonucu binlerce kişi ölmüştür (Kılıç, 2013: 234). Bu dönem asker kökenli politikacıların devletin yönetimini ele aldıkları, aynı zamanda hızlı bir merkezileşmenin görüldüğü, ülkeyi esasen yöneten seçkin caudillolara karşı yerli mestizolardan yükselen bir direncin işçi sınıfı üzerinden şekillenmeye başladığı bir dönemdir (Topal, 2008: 33). Ekonomik sıkıntılar üzerinden gelişen çatışmalara bir son verebilmek için General Jose F. Uriburu liderliğinde ordu müdahalesi gerçekleşmiş ve Arjantin tarihinin ilk darbesi yaşanmıştır (Ratliff ve Calvino, 2007: 4) .

3.4.1.1.1. 1930 Darbesi

ABD'de başlayan 1929 tarihli *Büyük Buhran* sonucu dışsatıma dayalı Arjantin ekonomisi adeta tepetaklak olmuş; buna bağlı olarak ülke genelinde bir asayiş sorunu ortaya çıkmıştır. Görülen anarşi ordu içinde aşırı sağcı grupları hareketlendirmiş, nihayet 1930 yılında Arjantin'de ilk askeri darbe de bu grupların eliyle asayişsizliğin kaynağı olarak görülen işçi ve sol gruplara karşı gerçekleşmiştir. Bu darbe kendisinden sonra gelecek beş diğer darbe ve sayısız darbe girişiminin de kapısını aralamıştır. Öyle ki 1930'dan 1983'e kadar görev yapan 25 devlet başkanından 17'sinin asker kökenli olması, bu darbe ile başlayan yeni dönemin karakterini göstermesi açısından son derece anlamlıdır (Kılıç, 2013: 236-7). Darbeyi takip eden dönemde istikrar sağlanamamış, 1930-43 yılları arasında “ *Kepazelik On yılı (Decade Infame)*” adı verilen, uydurma seçimlerin yapıldığı, ekonominin geriye gittiği, işsizliğin rekor seviyeye ulaştığı ve köyden kente göçün yaşanarak demografik yapının değiştiği bir süreç yaşanmıştır (Gabriele, 2013: 113).

Arjantin tarihinin bu ilk darbesi ile ordu, “*ulusun muhafızı*” rolünden sıyrılarak “*siyasal sistemin belirleyicisi*” rolünü üstlenmiştir. Bu tarihten önce politikacıların

yolsuzluk, usulsüzlük gibi uygulamalarına karşı anayasayı savunur bir görüntü çizen Arjantin ordusu, bu tarihten sonra siyasal sisteme gitgide kendi kural ve standartlarını empoze etmeye başlamış ve nihai olarak politik sistemin en güçlü oyuncusu haline gelmiştir. Ordunun sistem içindeki belirleyici rolü sadece siyasal hayatla sınırlı kalmamış, ekonomi alanına da taşmıştır. Ordu, doğrudan denetimi altındaki silah, metal, petrokimya, gemicilik ve diğer bazı stratejik alanlardaki sanayi yatırımlarına da bu dönemde başlamış ve ekonomide de belirleyici başat aktör haline gelmiştir (Hunter, 1996: 11).

3.4.1.1.2. 1943 Darbesi ve Peronizm'in Başlangıcı

Arjantin'de II. Dünya Savaşının başlangıcı ile müttefiklerin yanında yer alınması ya da tarafsız kalınması konusunda ülke içinde ciddi tartışmalar olmuştur. Artan milliyetçiliğin etkisiyle eğitim alanında Alman ekolüne yakın duran, aralarında Juan Domingo Peron'un da olduğu bir grup albay ordu içinde örgütlenmeye başlamıştır (Wolfenden, 2013: 1). Savaşa müttefiklerin yanında katılmaktan ziyade Almanya'ya meyilli tarafsız bir politika izlemek isteyen bu grup 1943 darbesini gerçekleştirmiştir (Ratliff ve Calvino, 2007: 5). Darbenin lideri General Ramirez, Almanya ile ilişkileri artırınca bu durum hem ABD hem de iç kamuoyunda tepkilere neden olmuştur. Artan baskılar sonucu Ramirez görevi yardımcısı General Fernelli'ye devretmek zorunda kalmıştır. Fernelli döneminde başkan yardımcısı ve savaş bakanı olarak görev yapan Albay Juan Peron ülkenin 1944'te Almanya'ya savaş açması ve BM'ye katılmasında önemli bir rol oynayarak ülkede popülaritesini artırmıştır (Kılıç, 2013: 241).

Müttefiklerin zaferiyle sonuçlanan II. Dünya Savaşından sonra diğer ülkelerde olduğu gibi Arjantin'de de ABD'nin etkinliği artmıştır. ABD'nin talebi üzerine Peron önce hükümetten ayrılmak zorunda kalmış sonra da tutuklanmıştır. Ancak çalışma bakanlığı sırasında sendikalarla da iyi ilişkiler geliştiren Peron, işçilerden başka başta Katolik Kilisesinin ve diğer bazı önemli grupların desteğini alarak, ülke çapında büyük gösteriler başlatmış ve serbest bırakılmıştır. Daha sonra da Maria Eva Duarte⁸ ya da namı değer *Evita* ile evlenerek etkisi bugünde devam eden *Peronizm*⁹ çağını başlatmış ve ülkeye hâkim olmuştur (Ratliff ve Calvino, 2007: 5). Peron, iktidarının ilk yıllarında II.

⁸ Peron'un gücünü konsolide etmesinde eşi Eva Peron'un kadınlar üzerindeki etkisi de önemli bir faktör olmuştur. Öyle ki serbest bırakıldıktan sonra eşiyle birlikte halkı selamladıkları balkondaki fotoğrafları modern Arjantin tarihinin en önemli sembolü haline gelmiştir.

⁹ **Peronism**, bugün dahi Arjantin'in en güçlü siyasi geleneğidir. Arjantin'de düzenlenen adil yarışmacı seçimlerin üçü hariç (1983, 1999 ve 2016) hepsinden Peronistler zaferle çıkmıştır.

Dünya Savaşı esnasında biriken döviz rezervlerini iyi kullanarak ekonomik iyileşmeler sağlamıştır. İthal ikameci ve planlı ekonomik model izleyerek işçi ve tarım kesiminin gelirlerinde önemli iyileşmeler sağlayan Peron, bu sayede hem ordu ve kilisenin hem de geniş halk kesimlerinin tam desteğini sağlamıştır (Gabriele, 2013: 115).

Peron, bu 1945-1955 yılları arasında yürüttüğü dış politikayla sonradan tarafsızlar olarak bilinecek harekete öncülük etmiştir. Bu dönemde Arjantin hem kapitalist blokla hem de komünist blokla arasına eşit mesafe koyarak, dış politikada bağımsız bir çizgi izlemeyi tercih etmiştir (Ratliff ve Calvino, 2007: 6). Ekonomide izlediği ithal ikameci ve devletçi politikalar dış politikadaki tarafsız çizgiye paralellik arz etmiştir. 40'lı yılların sonunda ekonomide üretilen ürünler büyük oranda iç piyasada tüketilir bir hale gelmiş, halk desteğini artırmak için genel itibarıyla popülist bir politika izlenmiştir (Wolfenden, 2013: 1-2). Goldwert (1972: 97'den aktaran Levene, 2015: 1)'e göre Arjantin ordusu da, Juan Peron döneminde tam politize olmuştur. Bu dönemde uzun süreli askeri rejimler olmazsa olmaz olan halk desteği popülist milliyetçi politikalarla sağlanmıştır. Bu politikalar sonucunda Arjantin halkı, sosyal haklarındaki iyileşmeler karşılığında politik haklarından vazgeçmeye razı olmuştur.

3.4.1.1.3. 1955 Darbesi

Peron, arkasına aldığı ordu, kilise ve işçilerin desteğiyle büyük reform hareketlerine girişmiş ve 1949 yılında kendisinin yeniden seçilebilmesini de sağlayacak bazı anayasa değişiklikleri yapmıştır. Bununla birlikte 1950'li yıllara yaklaşıldığında uygulanan ithal ikameci politikalar yüzünden verimlilik azalmış ve ekonomide kuraklığın da etkisiyle yavaşlama görülmüştür. Artan enflasyon oranı toplum kesimlerinde belirli bir huzursuzluğa neden olmuş ve öncelikle işçiler arasında Peron'un popülaritesi azalmaya başlamıştır. Peron'un gittikçe kişiselleşen idaresi ordu içindeki ve kilisedeki desteğinin de azalmasına neden olmuştur. Peron bu gelişmeye kilisenin bazı haklarına el koyarak cevap vermiş, çatışma daha da uzlaşmaz bir noktaya varmıştır (Wolfenden, 2013: 2). Evita'nın 1952 yılındaki ani ölümü de Peron'un toplumsal desteğinde azalışı hızlandırmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda, Arjantin tarihinin üçüncü askeri darbesi 16 Eylül 1955'te "*Kurtuluş Devrimi*" adıyla gerçekleşmiştir (Kılıç, 2013: 245).

Darbeden sonraki iki yıllık askeri diktatörlük döneminde sürgünde bulunan Peron'un izleri silinmeye çalışılmıştır. 1957 yılında tekrar sivil yönetime dönülse de,

komünizm tehdidi gerekçesiyle askerler tarafından sivil siyaset yakın bir gözetim altında tutulmuş ve askerler perde gerisinden ülkeyi yönetmeye devam etmiştir. Peron'un kendisi İspanya'da sürgünde olsa da destekçileri sayesinde etkisi ülke siyasetinde devam etmiş, 1957 seçimlerini askerlerin adayı karşısında Peronistlerin desteğini alan Arturo Frondizi kazanmıştır (Ratliff ve Calvino, 2007: 9). Frondizi, ülkenin kronik enerji ihtiyacında iyileşme ve tıkanan ekonomiyi dışa açarak bazı gelişmeler sağlamıştır. Öteden beri soğuk olan ABD ile ilişkileri geliştirdiği gibi Küba ile olan ilişkileri de devam ettirmiştir. ABD'nin bir dereceye kadar tahammül ettiği bu durum Arjantin'in Küba'nın *Amerikan Devletler Örgütü (OAS)*'nden çıkarılması için yapılan oylamada çekimser oy kullanması ile tersine dönmüştür. Çekimser oy ABD'nin olduğu gibi ordudaki aşırı sağcı cuntanın da tepkisini çekmiştir. Gittikçe kötüleşen durumda bardağı taşıran son damla 18 Mart 1962'de yapılan seçimler olmuştur. Seçimlerden Peronist sol bloğun zaferle çıkması üzerine, ordu içindeki sağcı cunta Frondizi'den seçimleri iptal etmesini istemiş ancak devlet başkanı bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Latin Amerika'da ikinci bir Küba devriminin yolda olduğu yaygarası koparılmış ve 29 Mart 1962 darbesiyle yönetime el konulmuştur (Lowy vd., 1985: 31) .

3.4.1.1.4. 1962 Darbesi

Arjantin'de 1957 yılından sonra askerler sivil siyasetçilere müsaade etmişlerdir. Bununla birlikte, sivil siyasetin mümkün olduğu bu ortamda Peronistler tekrar duruma hâkim olunca 1962 yılınca ordu bir kez daha müdahale ederek tam anlamıyla bir askeri idare kurmuştur. Ancak, darbeden sonra ulusal meclis elini hızlı tutarak askerlerden önce meclis başkanı Jose Mario Guido'yu devlet başkanı seçmiştir. Askerler bu oldubittiye kendi şartlarının kabul edilmesi koşuluyla razı olmuşlardır. Bu noktadan sonra başkanın sivil ancak iktidarın askerlerin elinde olduğu bir dönem başlamıştır. Askerlerin dikte ettirdiği korumacı ekonomik politikalar ülkeyi tam bir istikrarsızlığa sürüklerken, Arjantin ekonomisi iflasın eşiğine gelmiştir (Kılıç, 2013: 253-4).

Ağırlaşan ekonomik koşullar ve siyasi istikrarsızlık içinde, 7 Temmuz 1963 tarihinde seçimlere gidilmiştir. Seçimi bir tıp doktoru olan merkez ittifakın adayı Arturo İlia kazanmıştır. İlia, askerlerin kendi görev alanlarındaki işlerine karışmadığı gibi kendi işlerine de askerlerin karışmasını önlemeye çalışmıştır. Görevde kaldığı 3,5 yıllık zaman zarfında ekonomide iyileşmeler sağlanmış, özellikle eğitim ve sağlıkta önemli yatırımlar

yapılmıştır. İlia, ayrıca yasaklı partilerin tekrar legal siyasete dönmesini sağlamıştır (Gabriele, 2013: 109). Tüm bu çabalarına rağmen Arjantin'in parçalı siyasi yapısında yaptığı icraatlar gerektiği gibi takdir görmemiştir. Görev süresinin sonuna doğru Latin Amerika siyasetini derinden etkileyen bir olay meydana gelmiştir.

ABD, Soğuk Savaşın bu en hararetli zamanında Dominik Cumhuriyetindeki iç savaşa 40 bin askerle müdahale ederek, faşist idarenin devamını sağlayacak bir kukla hükümet kurdurmuştur. ABD, Latin Amerikalı hükümetlerden de harekâta destek vermek için asker göndermelerini istemiştir. *Operation Power Back* adı verilen bu harekâta Başkan İlia'nın asker göndermeyi reddetmesi üzerine Arjantin basınında başkan aleyhine yoğun bir yıpratma kampanyası başlamıştır. Nihayet bu iç ve dış gelişmeler sonucunda 28 Haziran 1966 tarihinde gerçekleşen ve “*Arjantin Devrimi*” adı verilen bir darbe sonucu bir diğer sivil devlet başkanı daha devrilmiştir (Kılıç, 2013: 255-8).

3.4.1.1.5. 1966 Darbesi

1966 darbesi, Arjantin'de her daim korumacı ekonomik politikaları destekleyen büyük toprak sahipleri başta olmak üzere sağdan ve soldan önemli bir destek bulmuştur. Ordu, belki de bu desteğe güvenerek ilk defa süratle demokrasiye dönme niyetinde olmadığını belli etmiştir. Gerçekten de darbeden sonra 1973 yılına kadar ülke üç ayrı askeri diktatörün idaresinde kalmış ve önceki darbelere göre oldukça sert tedbirler alınmıştır. Tüm siyasal akımlar, sendikalar ve grev hakkı yasaklanarak; bunun yerine uygulanan “*Devletçi*” ekonomik düzen için de asgari haklar verilmiştir. Dış sermayeyi teşvik etmek ve rekabeti artırmak için işçi ücretleri baskılanmıştır. Görece ekonomik düzelme yaşansa da, reel ücretlerdeki ciddi kayıplar işçi kesiminde tepkilere neden olmuştur. Üniversite reformu, kemer sıkma politikaları ve anti-demokratik uygulamalar sonucunda askeri rejimle sol gruplar arasında Cardoboza şehrinden başlayarak silahlı çatışmalar başlamıştır. Çatışmalar neticesinde hem ülkede asayişsizlik hâkim olmuş hem de cunta günden güne güç kaybetmiştir (Kılıç, 2013: 260-4).

Gittikçe artan asayişsizlik karşısında cunta sivil yönetime geçişe razı olmak zorunda kalmıştır. 1973 yılında yapılan seçimler öncesinde sürgündeki eski devlet başkanı Peron ile uzlaşmıştır. Yapılan uzlaşmaya göre Peron'a ülkeye dönüş izni verilmemekle birlikte Peronistlerinin aday göstermesine izin verilmiştir. Yapılan seçimlerde Peronistlerin adayı olan Hector Compara oyların %49'unu alarak devlet

başkanlığını kazanmıştır. Compara, seçildikten hemen sonra sosyalist yönetimlerle iyi ilişkiler tesis etmiş ve demokratikleşme yolunda adımlar atmıştır. Ülkede bir kült kişilik haline gelen Peron'un ülkeye dönüşü önündeki engeller kaldırılmış ve 20 Haziran 1973 tarihinde sürgündeki eski devlet başkanı ülkeye dönüşünde 3,5 milyon kişi tarafından karşılanmıştır (Meade, 2010: 511). Peron, 1973 yılında yenilenen seçimlere yaşı çok ilerlemiş olmasına rağmen katılmış ve % 62'lik oy oranı ile seçimi kazanmıştır. Peron, silahlı aşırı sol grupları etkisizleştirmede başarılar sağlasa da fazla yaşayamamış ve 1974 yılında ölmüştür. Yerine üçüncü eşi ve hayattayken yardımcılığına getirdiği İsabel Peron geçmiştir (Ratliff ve Calvino, 2007: 9-10).

İsabel Peron döneminde, esasen Peronistlerin kendi aralarındaki görüş ayrılıklarından doğan ve önceki dönemlerde kurulan pek çok sayıdaki yeraltı sol örgüt silahlı mücadeleye devam etmiştir (Ratliff ve Calvino, 2007: 10). Bu dönemde daha çok kendi aralarında mücadele eden bu örgütlerin kökünü kazımak amacıyla devlet eliyle kurulan para-militer örgüt, durumu daha da kötüleştirmiş ve ülke tam bir asayişsizlik sarmalına sürüklenmiştir (Meade, 2010: 515). Bu yoğun asayişsizlik ve kötüleşen ekonomik koşullar nedeniyle, Arjantin travmatik etkileri bugün hale devam eden, en vahşi ve yıkıcı askeri darbeyi 24 Mart 1976 tarihinde tecrübe etmiştir. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanları "*Komünizmi durdurmak, kamu düzenini sağlamak, güvenliği sağlamak ve ekonomiyi kurtarmak*" gerekçeleriyle yaptıkları darbeyle yönetime el koymuş, oluşturulan acımasız askeri rejimin devlet başkanlığı 7 yıl süre ile ordu içindeki iç darbeler sonucu değişerek bir askerden bir diğerine geçmiştir (Kılıç, 2013: 273-4).

3.4.1.1.6. 1976 Darbesi

Arjantin ekonomisi, 70'li yılların ortalarına gelindiğinde 1973 petrol krizinin etkisiyle tam anlamıyla çıkmaza girmiş olup, hüküm süren genel asayişsizlikle birlikte ülke yönetilemez bir hal almıştır. Öncelik, kamu düzeninin sağlanmasına verilerek kırsal gerilla hareketlerinin kökünü kazımak için sivillerin yanında generallerin de görev alabildiği "*İç Savunma Konseyini*" kurulmuştur. Daha sonradan askeri darbenin kanuni gerekçesi olarak gösterilecek "*Yıkıcılığa Karşı Mücadele Direktifi*" kabul edilerek; ülke beş ayrı bölgeye ayrılmış, bu bölgelerin idaresi de o bölgedeki askeri sıkıyönetim komutanlıklarına bırakılmıştır (Kılıç, 2013: 272-3). Bu noktada, Arjantin'deki 1976

darbesi ile Türkiye’de yaşanan 1980 darbesi öncesindeki koşullar ve genel asayişsizlik sorununa çözüm bulmak için askerlere tanınan haklar arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Askerlerin sıkıyönetim yetkileriyle donatılmaları asayişsizliğe bir çözüm getirmediği gibi, orduyu sorunların içine daha fazla çekerek en nihayetinde darbelere neden olmuştur. Bunun dışında, sonradan darbelerin soruşturulmaları esnasında insanlığa karşı işlenen suçlara dair yapılan savunmalarda sivillerce alınan sıkıyönetim kararları dayanak gösterilerek, askerlerin sadece kendilerine tanınan yetkileri kullandıkları tezi işlenmiştir.

Arjantin’de 1976 yılında iktidara el koyan askerler, kendilerinin belirlediği esaslara göre “*Ulusun Yeniden İnşası (Proceso de Reorganizacion Nacional)*” sürecini başlatmışlardır (Hunter, 1996: 10). 1976-83 yılları arasında belki de Latin Amerika’nın en baskıcı askeri diktatörlüğünün hüküm sürdüğü bu döneme, yaşanan ağır insanlık suçları (on binlerce kişinin sistematik şekilde öldürüldüğü ya da kaybolduğu belirtilmektedir) nedeniyle “*Kirli Savaş (Dirty War)*” adı verilmektedir (Gabriele, 2013: 120). Tüm siyasi partiler ve sendikalar yasaklanırken anayasa da askıya alınmıştır. Operaları bile kapsayacak şekilde tüm devlet kuruluşlarının başına askerler getirilmiş, üniversitedeki öğretim görevlileri dâhil tüm muhalif sesler kamudan tasfiye edilmiştir (Kılıç, 2013: 274-5). Ülkede iktidar Şili’deki Pinochet diktatörlüğünden farklı olarak, asker ve polis güçleri arasında kademeli olarak paylaştırılmıştır.

Peronist Partinin alt fraksiyonları arasında kırsalda başlayan silahlı çatışmalara ordunun orta sınıfların desteğini de alarak müdahale etmesiyle başlayan süreçte, Arjantin askeri cuntası birkaç özelliği nedeniyle diğer askeri yönetimlerden farklılık göstermiştir. İlk olarak cunta tarafından ulaşılmak istenen politik hedefler, diğer ülkelerde olduğu gibi açıklıkla ortaya koyulmamıştır. İkinci olarak ne cuntanın meşruiyet kazanması ne de hükümet görevlilerinin seçimi için oya başvurulmamış ve üçüncü olarak cunta içinde yaşanan iç çekişme ve görüş ayrılıkları nedeniyle ani politika değişikliklerinin görüldüğü istikrarsız bir idare olarak kayıtlara geçmiştir (Maynard, 2016:149). 1976 darbesi kendisinden önceki darbelerden hedef aldığı grup açısından da farklıdır. Bundan önceki darbeler, ordu ile uzlaşmayan iktidara karşı yapılırken bu darbe doğrudan “*Komünist Yıkıcı Faaliyetler*” hedef alınarak yapılmıştır. Her ne kadar ordu bu darbeyi artan komünizm tehdidine karşı yaptığını belirtse de, bu darbe de Arjantin ordusunun

geleneksel sağcı, otoriter ve anti- komünist ana damarının; düzenin devamını sağlamak üzere giriştiği bir eylem olarak değerlendirebilir (Kılıç, 2013: 277).

1980'lere gelindiğinde Askeri diktatörlük tarafından idare edilen Arjantin'de ekonomik ve sosyal sorunlar devasa boyutlara¹⁰ ulaşmış ve cunta içinde yönetimi sivillere bırakarak kışlalara dönüp dönmek konusunda bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Meşruiyet arayışındaki cunta dikkatleri dış politikaya çevirmek için önce Şili ile eskiden beri anlaşmazlık konusu olan adalar üzerindeki egemenlik haklarını gündeme getirerek tansiyonu artırmıştır. Papanın araya girmesiyle tam bu sorun soğumuşken, bu sefer de cunta hesapsız bir hareketle İngiliz idaresindeki 18. yy'dan beri İngiltere ile Arjantin arasında sorun teşkil eden Falkland Adasına asker çıkarmıştır. Bu hareket yapılırken, ABD'deki Reagan yönetiminin cuntayı destekleyeceği ve İngiltere'nin oldukça uzakta yer alan bu adalar için eyleme geçmeyeceği hesaplanmıştır.

Ancak, çok geçmeden evdeki hesabın çarşıya uymadığı görülmüştür. Reagan yönetimi ilk andan itibaren İngiltere'ye destek verirken, İngiltere'deki Thatcher hükümeti de ertesi yıl yapılacak seçimleri düşünerek adaya asker göndermeye karar vermiştir. Yapılan Falkland Savaşı, Arjantin'in İngiltere karşısında aldığı ağır yenilgiyle sonuçlanarak askeri yönetimi sarsmış ve sivil yönetime geçiş sürecini başlatmıştır (Huntington, 2011: 35). İyice zayıflayan askeri rejim 1983 yılında seçime gitme kararı almak zorunda kalmış, yapılan seçimleri merkez-solun adayı Raul Alfonsin kazanmıştır. Alfonsin'in liderliğinde demokrasiye döndükten sonra da siyasal istikrar kolayca sağlanamamış, 1983-86 yılları arasında 13 genel grev ve 4 başarısız darbe girişimi deneyimi yaşanmıştır (BTI, 2016: 3). Bununla birlikte, demokrasiye dönüşten sonra detayları çalışmanın sonraki bölümlerinde ele alınacağı şekilde, Arjantin tarihinde 20'nci yy en önemli özelliklerden birisi olan ve 1976-1983 dönemindeki askeri diktatörlük döneminde zirve yapan kronik siyasal istikrarsızlığın son bulmasına dair önemli bir adım atılmıştır.

Askeri diktatörlük döneminde pek çok insan hakkı ihlali suçu işlenmiştir. 2007 yılında kurulan *Gerçekleri Açığa Çıkarma ve Uzlaşma Komisyonu* raporuna göre, bu dönemde 339 kişi öldürülmüş olup 152 kişi ise hala kayıptır. Aynı dönemde 50 bin kişi gözaltına alınmış olup 10 bin kişi ise sürgün edilmiştir. İnsan hakları ihlalleri öyle bir

¹⁰ Askeri rejimin uyguladığı yanlış politikalar zaten kötü olan ekonomiyi daha da kötüleştirmiştir. 1983 yılına gelindiğinde enflasyon % 1000'leri bulurken ülke büyük bir dış borç batağına da saplanmıştır (Kılıç, 2013: 276).

noktaya ulaşmıştır ki başlangıçta darbeye destek olan Katolik Kilisesi bile sonraki dönemde eleştirel açıklamalar yapmıştır (Kılıç, 2013: 170-2). ABD, 1976 darbesini ilk andan itibaren desteklemiştir. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'ın “*Bir Şey Yapılacaksa Hemen Yapılmalı*” açıklaması cuntacılar tarafından *yeşil ışık* olarak algılanmıştır. Darbenin hemen sonrasında *Uluslararası Para Fonu (IMF)*, cuntaya 127 milyon dolarlık krediyi serbest bırakmış, ABD’de 50 milyon dolarlık yardım yapmıştır. ABD tarafından 2002 yılında gizliliği kaldırılarak kamuoyuna açıklanan 4700 adet belge, Arjantin darbesinin planlanmasında ve askeri diktatörlüğün işlemiş olduğu insanlık suçlarından ABD’nin tamamen haberdar olmasına rağmen nasıl göz yumulduğunu açık şekilde ortaya koymaktadır (The New York Times, 2016).

3.4.1.2. Brezilya’da Tarihsel Gelişim

Brezilya 16-19 yy. arasında Portekiz sömürge imparatorluğunun en değerli köşesi ya da yaygın deyimle “*incisi*” olarak kalmıştır. Napolyon Bonaparte’ın 1808’de Portekiz ve İspanya’yı mağlup ederek İberya Yarımadasını işgal etmesi üzerine Portekiz Kralı Brezilya’ya sığınmıştır. Daha sonra Napolyon’un Waterloo Savaşında yenilmesi üzerine Portekiz Kralı ülkesine dönse de oğlu Pedro Brezilya’da kalmıştır. Halkın yoğun talebi üzerine 1822 yılında, Brezilya'nın bağımsızlığını ve kendisinin de krallığını ilan etmiştir (Uçarol, 2010: 266). Bu haliyle kazanılan bağımsızlık, savaşarak kazanılan diğer Latin Amerikalı ülkelerin bağımsızlık süreçlerinden hayli farklı gelişmiştir. Komşu ülkelerin tersine, görece barış içinde kan dökülmeden elde edilen bağımsızlık sonucunda toplumsal yapıda fazla bir değişiklik olmamıştır. Belki de bu nedenle Brezilya köleliğin kaldırıldığı son Latin Amerika ülkesi olmuştur.

I.Pedro döneminde, 1825 yılındaki *Çi Platina Savaşı* Brezilya’nın Urugay’ı kaybetmesi ile sonuçlanmış, ancak bu Brezilya’nın toprak kaybına uğradığı son savaş olmuştur (Kılıç, 2013: 121). Babasının genç yaşta ölümü üzerine oğlu II. Pedro çok erken yaşta tahta çıkmıştır. 1831-1889 yılları arasında 58 yıl aralıksız hüküm süren II. Pedro entelektüel kişiliği ile ön plana çıkmış, onun döneminde ülke iç ve dış politikada istikrar kazanmış ve güçlenmiştir. Bu dönemde 1851-2’de *Platina*, 1864-5 *Uruguay* ve 1864-70 *Paraguay* savaşları kazanılmıştır. Bu savaşlarda 50 bin kayıp verilmesine rağmen kazanılan zaferler ülkeyi hem kıtada hem de dünyada etkin bir güç haline getirmiştir. II.Pedro döneminde ülkede ortaya çıkan irili ufaklı sekiz ayrı ayaklanmanın bastırılması

da ulusal birliğin sağlanmasında önemli bir faktör olmuştur. İç ve dışta kazanılan başarılar ordunun deneyim ve özgüven kazanmasını sağlamıştır. Bu başarılardan sonra Brezilya Ordusu, halkın gözünde saygın bir konum kazanarak; ulusal onurun, bağımsızlığın ve düzenin simgesi haline gelmiştir (Kılıç, 2013: 123-4).

On dokuzuncu asrın ikinci yarısında Osmanlıdakine benzer şekilde, Brezilya’da Askeri Akademide alınan eğitim, aristokrat aile kökenli olmayan vatandaşların yüksek eğitime erişebilmesi için hemen hemen tek yol olmuştur. Askeri Akademilerin yapısı da o dönemin Osmanlı askeri okullarına benzemekte olup, entelektüel bir çevrede verilen pozitivist eğitim sonucunda genç subaylar askerliğin gereklerinin ötesinde ülke sorunlarıyla ilgilenmeye başlamışlardır. Zamanla, aldıkları eğitim yüzünden toplumun geri kalanından ve eski subaylardan ayrışan bu genç subay kuşağı için iki önemli amaç ortaya çıkmıştır: Monarşiyi devirerek Cumhuriyeti getirmek ve orduda hızla reform yapmak (Castro, 2001: 55-61). Bazı genç subaylar ise daha iyi eğitim alabilmeleri için 1905 yılından itibaren Prusya Askeri Akademilerine gönderilmeye başlanmıştır. Prusya askeri eğitiminden etkilenen ve orduda yapılacak reforma öncülük etmek isteyen bu subaylar, ülkeye dönüşlerinde tavır ve hareketlerine itafen **“Genç Türkler- The Young Turks”** olarak anılmışlardır (Castro, 2001: 68). Prusya tarzı yetişen subayların etkisiyle de, ordu da zaten var olan mutlak itaat anlayışı ve ana vatanın savunması için her şey mubahtır, buna karşı çıkan herkes düşmandır anlayışı Brezilya ordusunda kök salmaya başlamıştır.

Bu subaylara göre, Brezilya Ordusu ülkenin kuruluşundan itibaren sömürge mirası coğrafi, etnik, ekonomik ve sosyal bakımdan farklı unsurları bir araya getirme işlevi olan **“uluslaşma”** sürecindeki öncü rolü oynamalıdır. Bu gerekçelerle gerçekleştirilen 1889 darbesi ile Cumhuriyet ilan edilmiş ve ordu, kamu düzenin sağlanmasından başlıca sorumlu kurum olarak, ülkenin alt yapısının, enerji kaynakları, ulaşım- iletişim de dahil hemen her türlü ekonomik yatırım kararlarının alınmasında esas belirleyici faktör olmuştur. Ordu, bu tarihten sonra ulusal birliğin ve toprak bütünlüğünün sağlanmasını kendisine görev edinmiş ve bu iki unsurun tehlikeye düştüğünü düşündüğünde de her türlü yıkıcı tehlikeye karşı koruma ve kollama güdüsüyle harekete geçmiştir. Siyasal hayatta rakip gruplar arasında, anayasayı korumak adına arabulucu bir rol oynayan ordu, 1960’lardan itibaren solcu gerilla gruplara karşı harekât yürütmüştür. Kısaca ülkede kanun ve düzenin sağlanmasını sağlayan ordu, ülkenin en güçlü ve etkili kurumu olarak

20'nci yy Brezilya'sını şekillendiren başlıca aktör olmuştur (Hunter, 1996: 20-1). Diğer Latin Amerika ülkeleri için de geçerli olduğu üzere; Brezilya'da 1889 yılında başlayan ve yaklaşık bir asır devam eden müdahaleci anlayışın arkasında yatan tarihi gerçeklik de bu durum olagelmıştır.

3.4.1.2.1. 1889 Darbesi

II. Pedro döneminde ülkede iç istikrarın sağlanmasından sonra ordunun saygınlığı devam etse de görünürlüğü önemli ölçüde azalmıştır. Ancak bu noktada ordunun görünürlüğü ile birlikte ekonomik avantajlarını yitirmesi askerlerin pek de hoşuna gitmemiştir. Bu gelişmeler sonucunda ordu içindeki bir süredir aktif olan cunta, öteden beri ülkede tabanı olan cumhuriyetçiler ve bir yıl önce köleliğin kaldırılmasından hoşnutsuz feodal toprak ağaları ile birleşerek Brezilya tarihinin ilk askeri darbesini 15 Kasım 1889 tarihinde yapmıştır. Latin Amerika'nın son Monarşisini de bu darbeyle yıkılmıştır (Castro, 2001: 53). Brezilya ordusunun siyaset aşkını başlatan bu darbe yapıldığında, esasen II. Pedro halk tarafından geniş ölçekte desteklenmektedir. İstese darbeyi kolayca bastırabilecek durumda olsa da kardeş kavgasını istemeyen İmparator direnmemiş ve ülkeyi terk etmiştir (Kılıç, 2013: 126-9).

Darbeden sonra yapılan 1891 Anayasasının 14. maddesinde Brezilya Ordusu, kanun ve düzenin savunucusu, ulusal sistemin koruyucusu olarak tanımlanmıştır. Ordunun Devlet Başkanına bağlılığı, başkanın yasal sınırlar içinde hareket etmesi şartına bağlanmıştır (Kılıç, 2013: 129). Ordu, 1889 darbesinden 1930 devrimine kadar ülkenin modernleşme sürecine de öncülük eden başat aktör olmuştur (Castro, 2001: 53). Bununla birlikte Darbe sonrası kurulan askeri yönetimler istikrarı yakalayamamış, 1930'lara kadar sürecek ayaklanma ve kıtlık dönemi başlamıştır. Brezilya siyasetinde ABD'nin ilk müdahalesi de ülkenin İngiltere'den uzaklaşmaya çalıştığı bu dönemlerde gerçekleşmiştir. ABD'ye yakın bir politika izleyen Brezilya, 1917 yılında Almanya'ya savaş ilan ederek I. Dünya Savaşına müttefiklerin yanında katılmıştır (Kılıç, 2013: 131-8).

3.4.1.2.2. 1930 Darbesi

1930'a gelindiğinde ordudaki cunta, gidişattan memnuniyetsizlik duyan sivil gruplarla birleşerek Brezilya tarihinin ikinci darbesini yapmıştır. Bu darbe sonrası milliyetçi ve anti-komünist olarak bilinen Getulio Vargas başkan seçilmiş, ülkeyi 15 yıl

boyunca diktatörlükle yönettiği bu dönemde devlet eliyle sanayileşme ve sosyal devletin geliştirilmesi politikaları benimsenmiştir. Vargas'ın iktidarı sırasında ülke yönetimindeki merkezi denetim artırılarak ordu içindeki fraksiyonlar temizlenmiş ve ordunun bütün halde hareket etmesi sağlanmıştır (Kılıç, 2013: 139-44). Buna rağmen 1945'te gerçekleşen Brezilya'nın üçüncü darbesiyle Katolik Kilisesinin tam desteğine sahip başkan Vargas da devrilmiş, demokrasiye dönülerek 2. Brezilya Cumhuriyeti kurulmuştur.

Brezilya'nın II. Dünya Savaşından sonra demokrasiye dönmesinde ve çok partili hayata geçmesinde (Türkiye'de olduğu gibi) 1942 yılında savaşa müttefiklerin yanında katılması etkili olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası Brezilya, ABD ile olan askeri ve ekonomik işbirliğini artırarak soğuk savaş iklimine çabuk uyum sağlamış ve komünizm karşıtı bir tutum almıştır (Kılıç, 2013: 146-7). Brezilya'da bu tarihten sonra kurulan askeri yönetimler anti-komünizm ve anti-kaos referansları üzerinden meşruiyet aramışlardır (Huntington, 2011: 64).

3.4.1.2.3. 1964 Darbesi

II. Dünya Savaşı sonunda ABD ile yakınlaşma politikaları güdülse de 1950 yılında gerçekleşen seçimlerde sol seçmenin desteğini alan eski Başkan Vargas, yeniden devlet başkanı seçilmiştir. Vargas, ABD ile yakın işbirliğine girmemiş ve Kore'ye de asker göndermemiştir. Vargas'ın bu politikaları ABD ile yakın işbirliği yapılmasını isteyen generaller arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Nihayet 1954 yılında ordu tarafından istifaya zorlanan Vargas, ikinci kez darbe ile devrilmeyi gururuna yediremeyerek intihar etmiştir (Kılıç, 2013: 148). Bu olaydan sonra da Brezilya siyasi istikrarı yakalayamamıştır. Arka arkaya göreve gelen solcu devlet başkanları, Juscelio Kubitchek ve Joao Goulart ithal ikameci politikalar izleyerek bazı ekonomik iyileşmeler sağlamışlardır. Bununla birlikte ordudaki subaylar kendi ekonomik durumlarının iyileştirilmediği gerekçesiyle açık bir muhalif pozisyon almışlardır. Goulart'ın subayları dengelemek için ordudaki astsubay ve erbaşları ön plana çıkarma girişimi zaten kötü olan ilişkileri büsbütün kötüleştirmiştir.

1950'den sonra izlenen ithal ikameci politikalar sonucu ekonomik bileşenlerde bazı değişiklikler meydana gelse de ekonominin tarıma bağlı yapısı genel olarak devam etmiştir. 1960'lı yıllardan sonra Brezilya ekonomisinde bir duraklama görülmüş ve

enflasyon %40'lara çıkmıştır. Sınıflar arasında artan gelir eşitsizliği gerilimi de beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda, ABD'nin izlediği Küba politikalarına katılmadığı için dış politikada da yalnızlaşan solcu (reformist) Başkan Goulart, 1964 yılında halkçı politikalardan rahatsız olan feodal toprak beyleri, Katolik Kilisesi, finans çevreleri ve ABD gibi çok sayıda değişik kesim tarafından desteklenen kansız bir darbeye devrilmiştir (Saad-Filho, 2008: 125). Darbeden sonra Kara Kuvvetleri Komutanı Castelo Branco devlet başkanı olarak belirlenmiş, bu tarihten sonra 21 yıl boyunca sürecek askeri yönetim boyunca devlet başkanları, ordu içindeki dengelere bağlı olarak askerler arasından belirlenmiş ve bu karar kongreye onaylatılmıştır (Kılıç, 2013: 157).

Brezilya'da 1964 yılında gerçekleşen darbede, Soğuk Savaş koşullarında ABD'nin oynadığı rol bugünlerde açıklanan raporlarla¹¹ belli ölçüde açıklığa kavuşmuştur. ABD, özellikle Küba'nın yalnızlaştırılması politikasında kendisine destek vermeyen Brezilya Devlet Başkanı Goulart'a öteden beri iyi gözle bakmamıştır. Bunun yanı sıra Brezilya'daki yabancı yatırımların 4'te 3'üne sahip olan ABD'li şirketler de Goulart yönetiminden istedikleri imtiyazları bir türlü alamamıştır. Bu şartlar altında ABD hem ekonomik hem de Soğuk Savaşın siyasi koşulları altında ikinci bir Küba devrimini göze alamayarak stratejik gerekçelerle 1964 darbesini desteklemiştir (Meade, 2010: 491). O sırada ABD'nin Brezilya Büyükelçisi olan Lincoln Gordon darbeyi “ *Batı'nın Komünizme karşı kazandığı en büyük zafer*” olarak nitelemiştir (Kılıç, 2013: 156).

Darbeden sonra demokrasiye döneceği sözü verilse de, 1967 yılında özgürlükleri hayli kısıtlayan bir anayasa yapılmış, askeri diktatörlük kurulmuş ve öncelik ekonomik gelişmeye verilmiştir. Mevcut partilerin faaliyetlerine son verilerek, *Ulusal Yenilenme Hareketi (ARENA)* ve *Brezilya Demokratik Hareketi (MBD)* isimli iki partinin¹² kurulmasına izin verilmiştir (Vizlo ve Mainwaring, 1984: 20). İşbaşına gelen askeri yönetim, ekonomiyi dışa açarak anti-enflasyonist politikalar izlemiştir. Bu politikalara

¹¹ 2004 yılında kısmen kamuoyuna açıklanan ABD belgelerine göre 1964 darbesinden önceden haberdar olan ABD, bu darbeyi gerekirse aktif olarak desteklemek üzere “*Operation Brother Sam*” isimli bir yardım planı yapmıştır. Askeri rejim de iktidarı ele aldıktan sonra yaptığı ilk işlerden biri olarak ABD'li şirketlere önceki dönemlerde verilmeyen imtiyazları vererek bu desteğe karşı duyduğu minneti göstermiştir. ABD yönetimleri sonraki yıllarda da pek çok işkenceye imza atan bu yönetimlere karşı tavır almamış, tersine askeri diktatörlerle ekonomik ilişkileri geliştirerek ülkenin 21 yıl süreyle bu idare tarafından yönetilmesine destek olmuştur (Kılıç, 2013: 178-81).

¹² 1982 yılına kadar yapılan seçimlere bu iki parti dışında herhangi başka bir partinin katılmasına müsaade edilmemiştir (Kılıç, 2013: 158-60).

bağlı olarak, 60'ların sonu ve 70'lerin başında bazılarının “*Brezilya Mucizesi*”¹³ olarak nitelendirdiği ekonomik gelişmeler sonucunda Brezilya yıllık %10 oranında büyüyerek önemli ekonomik iyileşmeler sağlamıştır.

Askeri rejim altında yüksek büyüme hızları yakalansa da, aynı dönemde gelir eşitliği hiç olmadığı kadar bozulmuş, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi temel kamu hizmetlerine erişim daha çok zorlaşmıştır (Lisboa ve Latif, 2013: 2). Dış yatırımcılar ya da onların yerli ortaklarının lehine görülen bu gelişmeler, köylüler ve dar gelirlielerin aleyhine olmak üzere zaten kötü olan gelir eşitsizliğini daha da kötüleştirmiştir. 1974'te Başkan olan Ernesto Geisel bu durumu “*Brezilya büyük başarı sağladı ama Brezilyalılar çok kötü duruma düştüler*” sözleriyle dile getirmiştir. Aslında aynı yıllarda İran gibi bazı diğer ülkelerde de benzeri ölçekte büyüme oranları yakalandığı görülmektedir. Bu nedenle askeri yönetime ithaf edilen ekonomik başarı hikayesi bir yanılgıdan başka bir şeyi ifade etmemektedir (Huntington, 2011: 86-7).

Brezilya'da askeri rejimin sağladığı görece ekonomik iyileşme, 1974 yılında başlayan dünya ekonomik krizi ile sınırlara ulaşmış, ekonomik ilerleme dış kaynaklara çok fazla bağımlı olduğundan ülke yatırımlara kaynak bulmakta zorlanmıştır. Bu açmazla karşılaşan diğer askeri rejimler gibi, Brezilya idaresi de meşruiyetini daha fazla serbestlik sağlayarak devam ettirmenin yolunu aramıştır. Brezilya'da iktidarı 1974 yılında ele alan General Ernesto Geisel, “*abertura politica*” projesi kapsamında askeri rejimin sansür gibi uygulamalarını gevşetmiş, politik kurumların yeniden oluşmaya başlamasına müsaade etmiştir. Askeri rejimin liberal serbestleşme politikalarıyla yeniden meşruiyet kazanma çabaları, siyasal kıpırdanma sonucu tekrar ortaya çıkan sendikalar öncülüğünde 1978 yılında yapılan grev sonucu çökmüştür. Zamanla askeri rejimin güç kaybetmesi devam etmiş ve 1982 seçimi Brezilya askeri yönetiminin sonunu getirmiştir (Lowy vd., 1985: 25).

Brezilya'da askeri idare altında 1968-79 yılları arasında uygulamaya konulan devlet kapitalizmi uygulamaları sayesinde demokrasiye geçişi kolaylaştıran liberalleşme süreci yaşanmıştır. Brezilya'da demokrasiye geçişin diğer ülkelerle karşılaştırıldığında görece yumuşak gerçekleşmesinde bu sürecin büyük payı vardır (Bies, 2000:6). Brezilya ordusu

¹³ Brezilya'da Askeri yönetimin hemen hiçbir muhalefetin olmadığı bir ortamda uygulayarak sağladığı, Brezilya Mucizesi olarak adlandırılan görece başarı “*az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında popülizme yönelik demokrasiden ziyade otoriter rejimlerin daha gerçekçi olabileceği*” tartışmalarını başlatmıştır (Kılıç, 2013: 164-5).

içinde başından beri varlığını sürdüren gevşek yapılı koalisyonun tarafları olan Sonborne grubu ile milliyetçiler, ordu içinde iktidar için yarışmışlardır. Bu durum da otoriterizmin yumuşamasında etkili olmuştur (Huntington, 2011: 63). Bugünden bakıldığında Brezilya’da askeri rejimlerin uzun süreli görevde istikrarlı şekilde kalmasının sadece baskıcı yöntemler yüzünden olmadığı görülmektedir. Rejimler, yapacakları yatırımlardan azami kar sağlayacakları umuduyla tüm kapitalist sınıfların, hatta kısmi ücret iyileşmeleri nedeniyle işçilerin bile desteğini sağlamışlardır (Lowy vd., 1985: 24). Bununla birlikte, devlet eliyle yapılan bu ekonomik yatırımlara bağlı olarak sağlanan destek, Brezilya ekonomisinin bugün dahi etkilendiği yapısal sorunları oluşturmuş, sonra da büyümüştür.

3.4.1.3. Şili’de Tarihsel Gelişim

Şili’de bağımsızlık hareketleri İspanya’nın 1808 yılında Napolyon tarafından yenilgiye uğratılması ve işgal edilmesi üzerine başlamış ve 18 Eylül 1810 tarihinde *Eski Anavatan* adıyla geçici bir yönetimin kurulması ile bağımsızlık ilan edilmiştir (Kılıç, 2013a: 86). Daha sonra tam bağımsızlık yanlıları ile İspanya’ya bir şekilde bağlı kalınmasını savunanlar arasında mücadele başlamıştır. Bir süre devam eden iç savaş ve ikinci kez yaşanan İspanyol işgalinden sonra, bağımsızlıkçıların lideri olan *Bernardo O’Higgins* önderliğinde İspanyol sömürge ordusu *Maipu Savaşında* yenilgiye uğratılarak 1818 yılında bağımsızlık resmen ilan edilmiş ve ilk anayasada yine o yıl içinde yapılmıştır. Bağımsızlığını İspanyol sömürgeciliği karşısında kazanan Şili, 1932 yılında demokratik bir devlet haline gelmiş ve bu durum 1973 yılına kadar devam etmiştir (Meyer, 2014: 1).

Bağımsızlıktan sonra da esasen sömürge düzeninin devamını destekleyen muhafazakârlarla, değişimi isteyen liberaller arasında mücadele devam etmiştir. Zaman zaman şiddetlenen çatışmalar 1829 yılında yeni bir iç savaşın patlak vermesine neden olmuştur. Bu mücadeleler esnasında *Mayorazgo Sistemi*¹⁴de dâhil pek çok sömürge döneminden kalma yapı kaldırılmıştır. Bu değişikliklere başta Katolik Kilisesi, büyük toprak oligarşisi ve muhafazakârlar karşı çıkmıştır. Bu gelişmeler neticesinde 1830’da Aristokratik Cumhuriyet olarak bilinen ve muhafazakârların hâkim olacağı bir düzen

¹⁴ **Mayorazgo Sistemi:** Avrupa’daki feodal toprak sisteminin sömürge döneminde Latin Amerika’ya taşınan adıdır. Bu sisteme göre aile mülkü ve unvan miras olarak ailenin en büyük erkek evladına kalmakta, bu sayede toprak ve unvan bölünmeden ve dolayısıyla aristokrasi gücünü kaybetmeden yola devam edebilmektedir. Bu uygulama ile Avrupa’lı sömürgeciler uzun yıllar yerel halkı sınırlı sayıda feodal beyler aracılığıyla sıkıntı yaşamadan kontrol altında tutabilmişlerdir (Kılıç, 2013a: 88).

kurulmuştur. 1891 yılına kadar devam eden Aristokratik Cumhuriyet döneminde 1861 yılına kadar muhafazakârlar, bu tarihten sonra ise liberaller hâkim durumda olmuştur. Kilisenin malları ve günlük siyasetteki etkin durumu ile toprak sahibi oligarkların imtiyazları başlıca ayrışma konuları olmaya devam etmiştir (Kılıç, 2013a: 87-9).

Şili, Peru-Bolivya'ya karşı 1836-1839 yılları arasında yapılan *Yungay Muharebelerinin (Konfederasyon Savaşı)* kazanılmasıyla hem merkezi hükümeti güçlendirmiş hem de bu ülkelere ait çok değerli maden yataklarını ele geçirmiştir. Bu zaferden sonra bölgenin “*Prusyası*” olarak anılan Şili (Centeno, 2002: 57,88), özellikle ABD ve diğer Batılı ülkelerle artan tarım ürünlerine bağlı ticaret ve maden gelirlerinden elde edilen vergilerle gelirlerini artırarak önemli bir ekonomik büyüme yaşamıştır. Şili, 1879'da zengin nitrat ve bakır yataklarına sahip *Atacama Çölü* üzerindeki belirlenmemiş egemenlik hakları yüzünden Bolivya'ya savaş açmış, Bolivya ile ortak savunma pakt anlaşması bulunan Peru da savaşa dâhil olmuştur. Bu savaşta Şili kuvvetleri çok geçmeden ilerleyerek Peru'nun başkenti Lima da dâhil olmak üzere pek çok bölgeyi ele geçirmiştir (Pion-Berlin ve Trinkunas, 2007: 80). Atamaca Çölünün Şili'nin kontrolüne geçmesinden sonra bu çöldeki nitrat yatakları 1920 yılına kadar, bakır yatakları da bu tarihten sonra Şili ekonomisinin başlıca ihraç kalemi ve belirleyicisi olmuştur (Meade, 2010: 230). Şili Hükümeti merkezi idareyi güçlendirmek için özerk bir şekilde güney bölgelerde hayatını sürdüren, önceki dönemlerde İspanyollarca da kontrol edilemeyen *yerli halkın (Mapuche Kabilelerinin)*¹⁵ üzerine giderek, bir dizi katliamdan sonra burayı da denetim altına almıştır (Bulmer-Thomas, 2003: 20).

3.4.1.3.1. 1891 Darbesi

Şili'de zayıf Başkanlık sistemi olarak adlandırılabilen, ancak aristokratların denetiminde bulunan Kongrenin Başkan karşısında hayli güçlü olduğu, sistem 1891 yılında bir askeri ayaklanma sonucu çökmüştür. Liberal Devlet Başkanı *Jose Manuel Balmaceda*'nın aristokratların lehine çalışan sistemi değiştirme yönünde attığı adımlar muhafazakâr oligarkların ve aristokrat çevrelerin etkin olduğu donanmanın tepkisine neden olmuştur. Donanmada başlayan ve 8 ay süren silahlı ayaklanma sonucu devlet başkanı Balmaceda ülkeyi terk ederek Arjantin'e sığınmış ve bıraktığı notta, kendisinin ülkesine dönse bile adil yargılanacağına inanmadığını belirterek intihar etmiştir. Daha

¹⁵ Başkan Bechelet, 2017 yılında yerli halktan bu katliamlar için resmi olarak özür dilemiştir.

sonra ülke 5 yıl süreyle üç kişilik bir askeri cuntanın denetiminde idare edilmiştir. Bu dönemde ülkenin idari sistemi Amerikan ülkelerinde pek yaygın olmayan şekilde parlamenter sisteme dönüştürülmüştür (Kılıç, 2013a: 99).

Şili’de 1874 ve 1878’de yapılan reformlarla oy verme için zorunlu olan mülk sahibi olma şartı kaldırılmış, ancak pratikte uygulaması ancak 1912 yılında mümkün olmuştur (Keech, 2004: 9). 20. yy’a girilirken Şili’de yoğun bir köyden kente göç olgusu görülmüştür. Bu göç sonucu yavaş yavaş bir işçi sınıfı ortaya çıkmaya başlamıştır. Sorunlar üzerine işçiler örgütlenerek yerleşik düzenden daha fazla hak talep ederken, yerleşik elitin işçi ve köylülere “*insan sürüsü*” olarak bakması ve bu kesimlerin sorunlarına duyarsız kalması durumu iyice ağırlaştırmıştır (Kılıç, 2013a: 100).

3.4.1.3.2. 1924 Darbesi

1920 yılındaki seçimleri Liberal İttifakın adayı Arturo Alesandri kazanmıştır. Alesandri, oligarşik elitin denetimindeki kongreye rağmen pek çok yenilik yapmak istemiştir. Tutucu kongre ve muhafazakâr çevrelerle yoğunlaşan anlaşmazlıklar Şili’yi 1924’te bir kez daha askeri darbeye sürüklemiştir. Genç Subaylar öncülüğünde gerçekleştirilen ve *Ruido de Sables (Kılıç Şakırtısı)* adıyla anılan darbe sonucu Şili’de parlamenter demokrasinin de sonunu getirecek ve 8 yıl sürecek askeri diktatörlük kurulmuştur (Kılıç, 2013a: 103-4).

1929 Büyük Ekonomik Buhran sonucu ortaya çıkan olumsuz gelişmeler nedeniyle askeri diktatörlük yönetiminde tutunamamıştır. Büyük Buhran pek çok Latin Amerika’da askeri diktatörlüklerin yolunu açarken, Şili’de mevcut askeri diktatörlüğün sonu olmuş ve 1932 yılında tekrar başkanlık sistemine geçilerek demokrasiye dönülmüştür. Bu sisteme göre yapılacak başkanlık seçimlerinde herhangi bir aday %50 oydan fazla oy alamadığında başkanı adaylar arasından kongre seçecektir. Böylece Şili’de 1973’e kadar sürecek istikrarlı bir sivil yönetim dönemi başlamıştır (Keech, 2004: 10). Şili, II. Dünya Savaşında tarafsız kalmış olmasına rağmen gelişmelerden iç siyaseti fazlaca etkilenmiştir. Soğuk Savaşın başlaması ile Şili’nin dış politikasında da gözle görülür değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde SSCB’ye karşı açıkça ABD yanında yer alan Şili, 1947’de *Amerikalılararası Karşılıklı Yardım Anlaşması (Rio Treaty)* ve 1948’de OAS’ya üye olmuştur. Savaşın sonunda öteden beri Şili’nin en büyük dış ticaret ortağı olan İngiltere bu özelliğini ABD’ye devretmek durumunda kalmıştır. Öyle ki, Allande bakır

madenlerini işleten şirketi millileştirdiğinde bu şirketin %85 hissesi ABD'ye aittir (Kılıç, 2013a: 112-3).

3.4.1.3.3. 1973 Darbesi

Şili demokrasisi, 1973 Eylülünde darbe sonucu tamamen çökene kadar Latin Amerika'nın en eski ve istikrarlı demokrasilerinden biri olarak kabul edilmiştir (Fensom, 2006:2). Şili'de sosyalist partiler, 60'lı yıllar boyunca gelir eşitsizliği nedeniyle (Meade, 2010: 500-1) parçalı sağ karşısında ABD'nin endişesini artıracak şekilde güçlenmiştir. Bu sürecin sonunda Şili için bir dönüm noktası olan 1970 yılı seçimlerini komünistler, sosyalistler, radikaller, halkçılar ve solcu Hristiyanların bir araya gelerek oluşturduğu “*Unidad Popular*” (*Halk Birliği*) kazanmıştır. Bu birliğin adayı olan Salvador Allende 1970 seçimlerinde %36'lık azınlık oyuyla başkan seçilmeyi başarmış (Koçak, 2016: 145) ve seçim zaferini barışçıl yoldan sosyalizmin kurulması olarak tanımlamıştır. Allende, seçilmesinden hemen sonra, içerde ve dışarda pek çok tepkiye neden olan bazı uygulamaları hayata geçirmiştir (Meyer, 2014: 1).

Daha önceden diplomatik ilişkilerin kesildiği Çin ve Doğu Avrupalı komünist rejimlerle ilişkileri yeniden başlatmış ve ülkenin en büyük gelir kaynağı olan ve ABD'li şirketlerce işletilen bakır madenleri olmak üzere, diğer işletmelerde millileştirme faaliyetlerine başlamıştır. Yeterince tepki doğuran bu uygulamaların üstüne bir de 1932 Sosyalist Cumhuriyet döneminde çıkarılan özel yasalara uygun olarak parti üyelerinden oluşan halk mahkemeleri kurması ve toprak reformu gibi komünist uygulamaları hayata geçirmesi sonun başlangıcı olmuştur. Bu politikaların bazılarını iptal eden Yüksek Mahkeme kararlarının dikkate alınmaması sonucu (Fensom, 2006: 2-3), Latin Amerika'da adet olduğu üzere burjuva güçlerinin çağrısıyla askeri yöntemlere bir çözüm olarak başvurulmuş (Lowy vd., 1985: 26) ve darbe mekaniği işlemeye başlamıştır.

ABD, politikalarını tehlikeli gördüğü Allende'yi başlangıçta darbeye devirmeyi planlamamış ve 1970 seçimlerini sadece % 36.2 oy oranı ile kazanan ve politikaları ile toplumu kutuplaştıran (Fensom, 2006:2) bu azınlığı temsil eden başkanı aldığı tedbirlerle istifaya zorlamıştır (Meade, 2010: 503). Uygulanan plana¹⁶ göre Şili'ye yapılan her türlü ekonomik ve askeri yardım kesilmiştir. Ortaya çıkan ekonomik ve siyasi sorunlar sonucu

¹⁶ ABD'nin Şili'de 1962-1973 yılları arasında yürüttüğü operasyonların incelendiği 1975 tarihli ABD Senatosunca hazırlanana *Church Raporu*, CIA tarafından yapılan kirli faaliyetleri açığa çıkarmıştır (Kılıç, 2013a: 117).

Allende'nin başlıca tabanını oluşturan işçi sınıfında da hoşnutsuzluklar baş göstermiş ve pek çok bölgede dışarıdan sağlanan finansman desteğiyle uzunca süre devam eden (Koçak, 2016: 147) grevler yapılmıştır (Kılıç, 2013a: 131-4). Eşzamanlı olarak muhafazakâr çevreler, Katolik Kilisesi ve ordu ile bazı temaslar kurularak ve ciddi paralar harcanarak medya üzerinden Allende'yi yıpratmaya yönelik bir medya kampanyası başlatılmıştır (Kılıç, 2013a: 141-4). Kongrede ve işçi sınıfları arasında sürekli olarak desteğini kaybeden Başkan Allende, geri çekilmek yerine 3 generali bakanlığa getirerek orduyu kontrol altında tutmayı denemiştir. ABD patentli *Ulusal Güvenlik Doktrini* eğitiminden geçen orduyu daha fazla politize etmekten başka bir işe yaramayan bu hamleden sonra; ABD 1950'den 1970'e kadar eğittiği ve bu günlere hazırladığı 4374 Şilili subayı (Kılıç, 2013a: 153) devreye sokarak bir darbeye Allende'yi devirmiştir.

Uzunca süredir beklenen darbe 11 Eylül 1973 tarihinde saat 07:00'de donanmada başlayan hareketlenmeyle başlamıştır. Başkanlık sarayı La Moneda'nın tanklarla kuşatılmasına ve uçaklarla bombalanması rağmen (Meade, 2010: 505) Allende elinde silah başkanlık sarayını kendisine yapılan teslim ol çağrılarını reddederek, 46 korumasıyla birlikte vahşice öldürülünceye kadar savunmuştur (Cemal, 2010: 26). Radyodan son kez halkına seslendiği duygusal ve içten konuşmasını "*Yaşasın Şili! Yaşasın Halk! Yaşasın işçiler!*" şeklinde bitirmiştir (Kılıç, 2013a: 85). Bu kanlı darbeden sonra, General Pinochet liderliğinde Şili'de 17 yıl sürecek karanlık askeri diktatörlük dönemi başlamıştır (Keech, 2004: 9). Şili'de Pinochet darbesini yorumlayan bazı kişiler, Türkiye'de ki 12 Eylül darbesini savunanların darbe yapılmasaydı ülkenin ağır bir iç savaşa sürüklenebileceğini ileri sürmeleri gibi, eğer darbe yapılmasaydı ülkenin Küba tarzı bir Komünist diktatörlüğe dönüşebileceğini ileri sürmektedirler (Meyersson, 2015: 27).

General Pinochet önderliğinde yapılan darbe sonucu Anayasa rafa kaldırılmış, parlamento kapatılmış ve tüm siyasi partiler yasaklanmıştır. Darbenin lideri kendisini *Ulusun Büyük Şefi* olarak tanımlamış ve sonraki 15 yıl boyunca ülkeyi yönetmiştir. 1980 yılında yapılan Anayasa ile güç Devlet Başkanının elinde toplanmıştır. Diktatör Pinochet'in 1988 yılında kaybettiği halkoylaması sonucu çekilmesine rağmen, 1980 anayasası ile sağlanan haklar ve özerklikler sayesinde ordunun siyaset üstündeki etkisi devam etmiştir. Orduya sağlanan imtiyazların önemli bir kısmı ancak 2010 yılında Anayasada yapılan değişiklikle ortadan kaldırılabilmiştir (Meyersson, 2015: 7-8).

Şili, Pinochet liderliğindeki asker diktatörlük yönetimi altında, ekonomik problemlerine Neo-liberal politikalarla çözüm aramıştır. Allande döneminde kamulaştırılan işletmeler ve topraklar eski sahiplerine iade edilmiş ve işçilere sağlanan hemen tüm haklar, asgari ücrette dâhil olmak üzere geri alınmıştır. Milton Friedman tarafından eğitilmiş Şili’li “*Chicago Oğlanları*” danışmanlığında kamuda sosyal güvenlik, sağlık, eğitim de dâhil olmak üzere çok geniş ölçekli özelleştirme faaliyetlerine girişilmiştir. Aslında görünürde başarı olarak gözüken bu gelişmelerin arkasında yatan temel iki faktör vardır. Birincisi, sendikal faaliyetlerin yasaklandığı ortamda ücretlerin ve sosyal harcamaların baskılanması, ikincisi ise dışardan çok güçlü şekilde gelen dış yatırım ve kredi akımıdır¹⁷ (Kılıç, 2013a: 161-5).

Pinochet’in sosyal devleti ortadan kaldıran sözde mucizevi ekonomi politikaları sonucunda toplumda bir yanı çok zengin bir yanı çok fakir ikili bir yapı ortaya çıkarmıştır (Sushant, 2014: 44). Uzun vadede büyük dış borç ve enflasyon batağına saplanan Şili’nin uygulanan politikalar sonucunda 1973-89 arasında sadece %1 oranında büyüebildiği görülmüştür (Demirer, 2008: 55-6). Askeri yönetim altındaki Şili’nin darbe öncesi Milli Gelir seviyesine tekrar ulaşması için 15 yıl daha beklemesi gerekmiştir. Aynı dönemde Şili işsizlik noktasında rekorlar kırmış ve 1930’dan sonra görülen en büyük ekonomik duraklamayı yaşamıştır. Tüm bu gelişmeler sonucu ekonomik bölüşüm şehirli orta ve üst sınıf lehine gelişirken, dar gelirli kırsal ve işçi kesimi iyice fakirliğe itilmiştir (Meyersson, 2015: 8).

Şili’de 1973-1990 yılları arasında süren askeri yönetim döneminde sonraki parlamento komisyon raporlarında ortaya koyulacağı şekilde pek çok insan hakları ihlalleri ve işkence suçları işlenmiştir (Kılıç, 2013a: 154-7). Şili’de 2004 yılında yayınlanan “*Politik Suçlarla İlgili Hapis ve İşkence Ulusal Komisyon Raporuna*” göre 17 yıllık askeri diktatörlük döneminde yaklaşık 40 bin kişi gözaltına alınmış, 28 bin kişiye işkence yapılmış ve 1000 kişiden fazlası da öldürülmüştür. Aynı dönemde sürgüne gönderilen Şilililerin sayısı yaklaşık 200 bin kadardır (Meyersson, 2015: 7).

¹⁷ 1973’te Allande’ye kredi vermeyen IMF, darbeden hemen sonra Şili’ye bir heyet göndererek kredi vereceğini açıklamıştır (Kılıç, 2013a: 160).

3.4.2. Türkiye’de Tarihsel Gelişim

Türk ulus ve devlet geleneği, Latin Amerika ile mukayese edilemeyecek kadar eskilere dayanmakla birlikte, askerlerin müdahaleci anlayışı bu ülkelerde görülenle aşağı yukarı benzerdir. Skaar ve Malca (2014: 21), Latin Amerika orduları üzerine yaptıkları çalışmalarında “*Politikayı dışarda bırakarak ordular üzerine hiçbir şey yazılamayacağı*” tespitinde bulunmaktadır. Bu tespiti Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) son iki yüzyıllık tarihi için de kullanmak mümkündür. Osmanlı’nın son döneminde ve devamındaki Cumhuriyet’in kuruluş evresinde ülkeyi ve oluşturulan rejimi korumakla görevlendirilen Türk Ordusu, Kemalist laik, milliyetçi ve devletçi ideolojinin en sağlam destekçisi olmuştur (Huntington, 2011: 265). Kemalizm, tonu zaman zaman değişmekle birlikte, her daim korunması gereken temel dayanak olarak görülmüş (Güneş, 2013: 210) ve TSK, şu ya da bu nedenle bu temel dayanağın tehlikeye girdiğini hissettiğinde sisteme müdahale etmekten geri durmamıştır. Emir komuta dışında kolay bir şekilde gerçekleştirilen (Çelik, 2008: 147); askerin, Türk siyasetindeki tarafsızlık iddiasını ebediyen zedeleyen (Pekin ve Yavuz, 2014: 88) 27 Mayıs darbesi, kendinden sonraki ikisi açıktan (1960 ve 1982) üçü de kapalı olarak yapılan (1971, 1997 ve 2007) müdahalelere¹⁸ kapıyı aralamıştır.

Resmi kuruluş tarihi M.Ö. 209 olan ordu, Türk medeniyetinin en eski ve kesintisiz kurumu olup, o zamandan beri Türk toplumsal hayatının merkezinde yer almış ve ordunun siyasetten ayrı tutulması başlı başına bir sorun olagelmıştır (Öngider, 2010: 10). Türk tarihinde hükümdarların hem ordu komutanı hem de devlet başkanı olduğu; tüm kritik kararlarında orduya dayanarak verildiği göz önüne alındığında askerin siyasetten yalıtılmasının kolay olmadığı görülmektedir. Özellikle Osmanlı’nın kuruluşunda oynadığı ağırlıklı rol (Heper, 2011: 281) nedeniyle siyasetteki ağırlığı pekişmiştir. Osmanlı Devleti’nin 622 yıllık ömründe tahta çıkan 36 Padişah’tan 12’sinin taht kavgaları ya da darbeler sonucu tahttan indirildiği göz önüne alınacak olursa darbeci geleneğin coğrafyamızdaki tarihi daha iyi anlaşılabilir (Öngider, 2010: 21). Bununla birlikte, Osmanlı Dönemindeki Yeniçeri İsyanlarını modern anlamda darbe olarak nitelemek doğru olmayacaktır. Zira bu kalkışmalardaki amaç, iktidarı ele geçirerek sistemi yapılandırmak değil, devlet üst yönetim kademesindeki sürtüşmelere bağlı olarak bu kademedeki bazı kişileri tasfiye etmektir (Akyürek vd.,2014:133). Son 100-150 yıllık

18 Bunun yanında üç kez de başarısız darbe girişimleri yaşanmıştır (1962, 1963 ve 2016).

süreçte ise ordu, devletin karar mekanizmalarına kendi doğruları üzerinden fiilen veya dolaylı olarak müdahale etme alışkanlığı göstermektedir.

Bu müdahaleci anlayış, 1776 tarihinde Osmanlı Askeri Okullarındaki modernleşme çabaları ile temeli atılan, üstün olduğuna inandığı toplumun geri kalanından ayrı hayat sürdürmesiyle seçkin Prusya ekolüne benzeyen (Akyürek vd., 2014: 29) *Yeni Kurmay Sınıfının* düşünce haritasına dayanmaktadır. O zamanın şartlarının ötesinde modern ve laik eğitimden geçen bu subaylar, Osmanlı'nın geri kalmışlığının nedeni olarak geleneksel İslami toplum yapısını görmüşler, devletin kurtulması için tek çarenin *batılılaştırma* olduğuna inanarak siyasete sürekli müdahale etmişlerdir (Heper, 2011: 280). Askerler, ellerindeki gücü bürokrasi ve kamu kurumlarına dağıtarak, değişimi bu şekilde gerçekleştirmek yerine, gücü ellerinde tutarak tek elden ve süratle toplumu değiştirmek ve modernleştirmek istemişlerdir. Türkiye'de gerçekleşen askeri darbelerin arkasında yatan en önemli nedenlerden biri de askerlerin bu şekilde toplumu biran evvel değiştirmek ve modernleştirme isteğidir (Akyürek vd., 2014: 36). Bu doğrultuda askerler, Türk siyasi hayatında liberal demokrasiden ziyade, askerin siyaseti ve toplumu kendi önceliklerine göre şekillendirme alışkanlığını yansıtan "*Rasyonel Demokrasi*" (Heper, 2011: 306) anlayışını benimsemişlerdir. Atatürk'ün 1931 yılında Konya'da yaptığı bir konuşmada: "*Türk Uluu ne zaman yüksek ideallere doğru yol almak istese, dönüp liderlik etmesi için ordusuna bakmıştır, burada kastettiğim ordu ise bu ülkenin gerçek sahibi olan aydınlardır*" (Sarıgil, 2012: 174) sözleri bu anlamda dikkat çekicidir.

İttihat ve Terakki döneminden itibaren Osmanlı toplumunu laiklik yönünde değiştirmek arzusunda olan yeni lider kadro (Tuncel, 2015: 209), İstiklal Harbi ve Cumhuriyetin kuruluşuna da öncülük etmiştir. Otoriter bir anlayışla oturtulmak istenen rejime karşı, süreç içinde muhafazakâr çevrelerden gelen başka türlü talepler ise 31 Mart olayından itibaren "*irtica*" olarak kabul edilmiş (Çelik, 2008: 31) ve bu akımlarla mücadele, çoğunluğu askerlerden oluşan devlet bürokrasisi tarafından görev edinilmiştir. Yakın tarihimize egemen olan askeri bürokrasinin zaman zaman darbelere kadar uzanan eylemlerinde yatan bu temel düşünce, kurmay sınıfını zaman içinde toplumdan ve hatta ordunun geri kalanından farklılaştırmıştır (Akyürek vd. 2014: 273). Askerlerin ağırlıklı olduğu kamu bürokrasisi, İttihat ve Terakki döneminden beri kendini devletin sahibi olarak görmüş ve güttüğü politikaya kutsallık atfetmiştir (Tuncel, 2015: 204). Tarihsel süreçte subaylar, kendilerinin diğer tüm kamu çalışanlarından ve vatandaşlardan daha

vatansever olduğuna inanmış, onların değer ve inançlarına bir dereceye kadar şüphe ile yaklaşmışlardır. Ayrıca diğer kamu kurumlarının verimsiz ve atıl çalıştığı, TSK'nın hepsinden daha üstün olduğu ve diğer kamu kuruluşlarının TSK'dan öğrenecek çok şeyi olduğu yaygın başka bir inanış olarak süregelmiştir (Akyürek vd.,2014: 190).

Türkiye'de yapılan darbeleri planlayan kurmayların darbelere bakış açısı dünyadaki örneklerinden ayrı ve bir nevi deneyime dayalı yerellik göstermektedir. TSK, yaptığı darbelerden sonra, Güney Amerika (Gill, 2009: 3) ya da Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi uzun ömürlü askeri diktatörlükler kurmayıp, en kısa sürede anayasal çıkış garantilerini alarak kışlasına dönme amacını gütmüştür. Bu çabada Atatürk'ün çizmiş olduğu batılılaşma/çağdaşlaşma amacına ulaşabilmek için en iyi yolun demokrasi olduğuna dair inanç (Yıldız, 2012: 592) önemli bir faktör olarak gözükmektedir. Heper (2011:300-2)'e göre de iktidara susamış hırslı kişiler olmayan Türk Subayları, siyasete müdahalenin savaş gücünü ve birlik ruhunu zayıflattığını düşünmektedir. Ayrıca, siyasete müdahil olunması nedeniyle alındığına inanılan Balkan Savaşı yenilgisinin travmatik etkisi, bir diğer uzun süreli müdahale isteklerini engelleyen nedendir (Pekin ve Yavuz, 2014: 169). Darbeler sonrası alternatif iktidar potansiyeli taşıyan çok sayıda subayın ordudan tasfiye edilmesi de Türkiye'ye özgü bir uygulamadır (Koçak, 2014: 245).

3.4.2.1. Modern Darbeler Dönemi Öncesi Süreç ve Prusya Etkisi

Demokrasilerin pekişmesi sürecinde en büyük engellerden birisi de, kendisini ulusun özünün ve kalıcı çıkarlarının garantörü olarak gören ordulardır. Bu durumda ordu, kendisini seçilmiş hükümetler üzerinde hami gibi konumlandırarak hükümetlerin karar alma yetkilerini kısıtlamaktadır (Akyürek vd. 2014: 59). Nitekim bizim siyasal sistemimizde de asker ve sivil bürokrasi kendilerini devletin sahibi olarak görmekte ve millete yol gösterici rolünü benimsemektedir. Çalışma kapsamında yapılan literatür taramasında bu bakış açısının pek çok örneğiyle karşılaşılmıştır. Emekli Orgeneral Necati Özgen'e göre "*Türkiye Cumhuriyetinin tapusu TSK'nındır*" (Maraşlı, 2008: 79). 27 Mayıs ve 12 Mart'ın hızlı darbecilerinden Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nda "*Okuma yazma bilenlerle bilmeyenlerin bir sayılmaması gerektiğini*" dillendirmiştir. Batur, aynı paralelde Cumhurbaşkanıya sunduğu bir raporda ise "*Demokrasinin teoride iyi işleyen bir sistem olduğunu, ancak Türkiye gibi nüfusunun %40'ının okuma-yazma bilmediği bir ülkede meclisle, seçimle yol almanın mümkün*

olmadığını” savunmaktadır. Bu ifadeler Türk kurmay sınıfının bakış açısını yansıtmaları bakımından hayli anlamlıdır.

Türkiye’de darbelerin ortaya çıkışında bu bakış açısı elbette etkili olmuştur ancak tek faktör olmaktan uzaktır. Türk demokrasisinde yargı ve hukukun üstünlüğüne duyulan güven eksikliği, demokrasinin geleneksel olarak çoğulculuktan ziyade çoğunlukçu esasa dayanması, muhalefet partilerinin zayıflığı ve ekonomik grupların politik arenada yeterince temsil edilmemesi gibi aksaklıklar, demokratik kurumsallaşmayı engellemiştir (Öniş, 2017: 2). Heper (2011: 48)’e göre, Türkiye’de ordu müdahalelerinin amacı, siyasette bozulan dengeyi yeni anayasa yaparak ya da mevcut anayasada köklü değişiklikler yaparak yeniden sağlamaktır. Bu nedenledir ki, askerler dengeyi sağladıktan sonra çok büyük önem verdikleri batılılaşma projesi ve onun ayrılmaz unsuru olarak kabul ettikleri demokrasi uyarınca kendi iradeleriyle kışlarına dönmüşlerdir. Özbudun (2011: 117)’a göre de Türkiye’de 1945 yılında çok partili hayata geçilmesine rağmen hala pekişmiş bir demokrasinin olmamasının ardında pek çok sosyo-ekonomik neden yatmaktadır. Ancak öne çıkan nedenler, *Güçlü Devlet Geleneği*, *Tepeden İnme Devrim anlayışı*, *Vesayetçilik* ve *Resmî İdeoloji* şeklinde sıralanabilir.

Güçlü devlet geleneğine yakından bakıldığında, Batı ile Türk gelenekleri arasındaki temel farkın merkezi dengeleyecek bir burjuva/aristokrat sınıfın siyasal tarihimize olmayışı gibi görünmektedir. Batının toplumsal ve siyasal yapısı, sanayi devrimi ile başlayan süreçte burjuva sınıfının etkisi altında sınıfsal ayrışma ile oluşmuştur. Burjuva sınıfı ekonomide kapitalizm ve siyasal alanda da onun uzantısı olan liberalizmi savunurken, özellikle sanayi devrimi ile güçlenen işçi sınıfı ise sosyalizm ideolojisini savunarak burjuva sınıfının karşısına çıkmıştır. Batıda bu şekilde ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve kültürel ayrım siyasal hayata da yansarak belli bir dengeye varmıştır. Bir başka deyişle Batılı modern ulus-devlet, merkez güçlerle (çoğunlukla monarşiler) çevreyi oluşturan feodal toprak beyleri, kentli kenar mahalle sakinleri, kasaba halkları ve sonradan da işçi sınıfı ile yapılan al-ver pazarlığına dayalı uzlaşma sonucu ortaya çıkmıştır. Bu şekilde merkez çevre ile bütünleşirken, çevre kısmi özerkliğini koruyabilmiştir (Mardin, 1986: 110).

Osmanlı’da ise burjuva sınıfının var olmaması nedeniyle böyle bir süreç yaşanmamış; devlet ekonomik ve siyasal gelişmelerin asıl belirleyicisi olagelmıştır (Tuncel, 2015: 201-2). Osmanlıdan beri Türk sisteminde, güçlü ve toplumdan önemli

ölçüde özerk bir devlet; onun karşısında ise zayıf sivil toplum yapısı olagelmıştır. Osmanlı devlet sisteminde Avrupa'dakine benzer bir feodal toprak sisteminin olmayıp, toprağın devlete ait olması ve de kullanacak kişinin bizzatı devlet tarafından belirlenmesi sonucunda merkezi bir yönetim ortaya çıkmıştır. Bu durum Türk coğrafyasında Avrupa'daki gibi merkezi yönetime meydan okuyacak feodal toprak ağalarının ortaya çıkışını engellemiştir (Hale, 2014: 39).

Osmanlı'da merkezi temsil eden yapılar büyük oranda askeri özellik göstermiş ve devletin başarısı askeri güçleri denetleyip harekete geçirmesinden ileri gelmiştir (Mardin, 1986: 112). Bu gelişmeler sonucunda, Türkiye'de ulus-devlet yapısı Batı'daki gibi evrilmemiş, merkez-çevre bütünleşmesi yerine doğal olarak merkez çevre kopukluğu ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak Türkiye'de en başından beri anayasal tasarım, devleti bir başka deyişle yürütmeyi öne alacak şekilde yapılmıştır. Bu temel tercih yapılırken, güçlü yürütme ve yetkisiz, etkisiz yasama tasarlanmıştır. Sonuç olarak Türkiye'de yürütmenin bir bütün olarak yasama tarafından gerektiği gibi denetlenemediği bir yapı ortaya çıkmıştır (Aydoğan ve Urul, 2016: 4).

Batı toplumlarının “devlet” algısı ile bizdeki “devlet” anlayışı da farklılık arz etmektedir. Bize göre devlet, varlığını topluma borçlu olan ve topluma hizmet etmesi gereken tüzel bir kişilik olmayıp, aksine toplumu organize eden, yönlendiren, denetleyen ve ona hedef gösteren bir büyük organizasyon şekline dönüşmüştür (Turgut, 1998: 54). Devlete zaman içinde başkaca anlamlar yüklenmiş, Osmanlı toplumunda belirgin bir biçimde gözlenen “devlete itaat” kültürü din üzerinden meşrulaştırılmış, laikliği benimseyen Cumhuriyet döneminde ise iç ve dış tehditler dolayısıyla “milli birlik ve beraberlik” öne çıkarılarak, merkezi otorite kolayca güçlendirilmiş, farklılıkları ve özerkliği hoş görmeyen bir yapı oluşturulmuştur. Oluşturulan bu yapıya muhalefet eden kesimler birer “tehdit” ya da “düşman” olarak tanımlanmış ve bu yolla devlet kendi güvenlik kaygılarını tüm topluma yaymaya çalışmıştır (Ensaroğlu, 2010: 57). Tarihimizin ve coğrafyamızın da bir dayatması olan bu “güvenlik” olgusu eğitimden, sağlığa hemen her konuda birinci öncelik haline getirilerek siyasal hayatımızı her anlamda etkilemiştir (Aydoğan ve Urul, 2016: 1).

Osmanlı'da özellikle Tanzimat döneminden sonra artan batılılaşma toplumsal hayatta ikilik ortaya çıkarmıştır. 19 yy. reform hareketleri kapsamında Osmanlı devlet kurumlarının tamamen çöktüğü, ancak Avrupalı bir hükümet şekli ve hayat tarzının kabul

edilmesiyle düzelme sağlanabileceğine dair bir inanış oluşmuştur (Lewis, 2004: 124). Türkiye’de gelişim ve dönüşüm burjuva ya da orta sınıf yoluyla olmayıp; tepeden devlet müdahalesi şeklinde, eğitilmiş küçük devlet bürokrasisinin isteklerine göre gerçekleşmiştir (Akyürek vd.,2014: 137). Batılı kurumları kolayca benimseyen bürokrat ve aydınlar merkezde yer alırken, Osmanlı’nın geleneksel hayatının ıslahını savunan geniş halk çevreleri ise çevrede yer almıştır (Karadağ ve Çiçek, 2015: 314). Bu ayrışmada merkezde yer alan ordu, Türk devlet hayatında batılılaşmanın önce “*nesnesi*” sonra da “*öznesi*” olmuş ve Tanzimattan itibaren yenileşme hareketleri tepeden inme şekilde askeri-bürokratik sınıfların öncülüğünde gerçekleşmiştir (Heper, 2011: 305).

Gerçekleştirilen değişimler daha ziyade çevreye karşı merkezin çıkarlarını korumak şeklinde ortaya çıktığından bu durumun bugün bile siyasal hayatta takip edilebilir izleri bulunmaktadır. Osmanlı’da devleti kargaşadan uzak tutmayı birinci görev olarak kabul eden merkez güçler, çevreyi küçük görerek, kendisinin yanında söz sahibi olmasını engellemiştir (Karadağ ve Çiçek, 2015: 303-5). Çevre grupların, AKP dönemine kadar herhangi bir siyasi parti ile özdeşleştiğini söyleyebilmek zordur (Özbudun, 2011: 130). Ordu, kendisini laik devletin tek koruyucusu olarak görerek, Cumhuriyet döneminde de İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesindeki “*korumak*” ve “*kollamak*” görevine dayanarak gerekli gördüklerinde laik devleti korumak için siyasete müdahale etmiştir (Heper, 2011: 280, 282). Demokrasinin tam anlamıyla yerleşmemesinin altında yatan temel neden, başta askerler olmak üzere devlet seçkinlerinin siyasi seçkinlere güvenmemesidir. Devlet seçkinleri, laiklik ve Kürtçülük konularında siyasi seçkinlerin oy kaygıları nedeniyle tavizler vererek, devleti uçuruma sürükleyebileceğini düşünmektedir (Heper, 2011: 51). Nitekim silahlı kuvvetler; sol, komünizm, Kürt bölücülüğü ve siyasal İslam gibi tehdit gördüğü unsurlara karşı anayasa ve diğer yasal düzenlemeler aracılığı elde ettiği siviller üzerindeki vesayet yetkilerini kullanmak suretiyle Türkiye’yi koruma ve kollama görevini üstlenmiştir (Gürsoy, 2014: 158).

Türk Siyasal Hayatını, Osmanlı’dan devralıp Kemalist düzeltmelerle şekillendiren ve kurulu düzenin devamını amaç edinen bürokratik-askeri elitin oluşturduğu “*merkezle*”; alt sınıflar, halk kitleleri ve sivil siyasi-ekonomik seçkinlerin oluşturduğu “*çevre*” arasındaki mücadele olarak özetlemek genel hatlarıyla doğrudur (Ünsaldı, 2008: 130). Çevre, değişimi amaçladığından demokrasiye daha yatkınken; merkez demokrasiye her daim şüphe ile yaklaşmıştır. Türkiye’de seçilmiş iktidarların yanında, seçimle gelmeyen

organlara tanınan karar alma yetkileriyle “vesayetçi bir demokrasi” ortaya çıkmasının (Özbudun, 2011: 131) en önemli sebebi de bu yaklaşımdır. Osmanlı Devleti’nde 1826 yılına kadar yönetimde sivil-asker ayrımının olmaması ve askerlerin o tarihe kadar aynı zamanda mülki idare amiri olarak görev yapmaları da sonraki dönemlerde sivil-asker ilişkilerinde yaşanan karmaşanın sebeplerinden biridir (Akyürek vd.,2014: 147-8).

Türk siyasal hayatında ordunun ağırlığını destekleyen, bazı kültürel öğeler de mevcuttur. *Asker Millet* deyimi ya da orduyu dini motiflerle güçlendirerek “*peygamber ocağı*” biçimine getiren (Karadağ, 2015: 299) kültürel kabul, bunlardan sadece bazılarıdır. Türkiye’de yaşam tarzlarına müdahale edildiği gerekçesiyle orduya mesafeli olması beklenen maneviyatçı muhafazakâr kesimin de orduyu açıkça eleştirmekten uzak durmasının sebebi bu algıdır (Akyürek vd.,2014: 186). Bunun yanında ne Türk solunda ne de Türk aşırı solunda, Avrupa’daki benzerlerinde görülen anti-militarist duyarlılık görülmemiştir. Siyasetçiler için de, tarihsel süreçte ordu, çoğunlukla siyaset oyununa dışarıdan müdahale eden aktörden çok kazanılması gereken başrol oyuncusu olarak algılanmıştır (Ünsaldı, 2008: 184-7).

Subayların halkı nasıl gördüğü de başka bir ilginç kültürel ön yargıdır. Onlara göre Türk halkı yanılmaya müsait olduğundan yapacağı seçimler güvenilmez sonuçlar verebilir (Maraşlı, 2008: 75). Bu yaklaşıma göre demokrasi de toplumu gruplara bölerek zayıflık yaratmaktadır. Bu militarist/elitist bakış açısı özü itibariyle demokrasi ile bağdaşmamakta ve darbelere neden olmaktadır. Bu bakış açısının sonucunda, Türkiye’de görünürde seçimlerin yapıldığı, işleyen bir demokrasi var gibi gözükmüş, siyasal ve ekonomik çalkantılar nedeniyle asıl iktidar sahibi olan askerlerin değil de; sınırlı manevra alanları olan siyasetçilerin suçlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Böylece siyasetçiler yolsuzluk yapan, rüşvetçi, beceriksiz ve menfaatçi olarak nitelenirken, ordu en güvenilir kurum olmaya devam etmiştir (Cook, 2008: 253-6).

Türkiye’de ordunun profesyonel sorumluluk sahasının dışındaki sorunları da sahiplenerek müdahaleci bir tutum almasında tarihsel roller, siyasetçilere güvensizlik ve onlara karşı beslenen üstünlük düşüncesi yatmaktadır. Esasen bu müdahaleci tutumun altında yatan sınıfsal çıkarları gerçekleştirmek değil, vatanseverlik duygusudur. Türk siyasetindeki bu çarpık sivil-asker ilişkilerini otoriter bir baba ile onun çocuğu arasındaki ilişkiye benzetmek mümkündür. Bu durumdaki baba çocuğunu çok sevdiği için ona sürekli müdahale etmekte ve onu doğru yola sevk etmeye çalışmaktadır. Ancak bu

durumda sürekli müdahaleye maruz kalan çocuğun gelişimi sekteye uğramakta ve kişilik kazanması önlenmektedir (Akyürek vd.,2014: 154).

Türk ordusundaki mutlak itaat, sadakat, disiplin ve ödevin kutsallığı gibi değerlerin toplumda da egemen kılınmasındaki tavrın model alınan Prusya-Alman geleneğine dayandığı görülmektedir (Akyürek vd.,2014: 189). Prusya’da bu durumun arkasında aristokrat sınıfın¹⁹ egemenliğini devam ettirme isteği yatarken, Türkiye’de böyle bir aristokrat subay sınıfının olmamasına rağmen bu modelin benimsenmesi sonucunda darbelere kadar uzanan çarpık bir düzen ortaya çıkmıştır. Türk ordusunda ilk Prusya etkilerinin görülmesi sonradan Mareşal olacak olan *Helmuth von Moltke* gibi subayların danışman olarak 1835’te Türkiye’ye gelmeleriyle başlamıştır (Lewis, 2004: 83). Koçak (2014: 231)’a göre “*Ordu-Millet*”, “*Kutsal Anayurt*” ve “*Asker Millet*” gibi kavramlar da kültürümüze Almanlarla birlikte girmiştir. Prusya ekolünün orduda hâkim olmasıyla da, etkileri bugün dahi devam eden “*tamamen yazılı talimatlara göre hareket etme, sert disiplin ve itaat isteyen, çoğunlukla şekil disiplinine önem verilen anlayış*” orduda hâkim olmaya başlamıştır. Bu durum Türk Subayının kriz anlarında çok gerekli olan inisiyatif kullanma becerilerini kısıtlamış ve aşırı merkeziyetçi bir yapı ortaya çıkarmıştır (Ünsaldı, 2008: 215-6).

3.4.2.2. 1876 Darbesi ve Meşrutiyet

Türk devlet sistemi içinde ordunun ağırlığının hep olageldiği, ordu-devlet geleneğimiz nedeniyle bunun yadırganacak bir durum olmadığı iddia edilmektedir. Sürekli müdahalelerle dolu geçmişimiz bunu kanıksanan bir durum haline de getirmiştir. Nitekim Osmanlı döneminde de yönetimi değiştirmek üzere asker ayaklandığında o zamanın aydınları olan “*Ulema*”nın²⁰ desteğini alabilirse başarı şansı hemen hemen kesinleşmiştir (Öngider, 2010: 22). Yakın tarihimizde ordunun günlük siyasi hayattaki ağırlığının artmasının başlangıcı olarak II. Mahmut döneminde *Saraskerlik* makamının kurulması kabul edilebilir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra devleti merkezi bir şekilde teşkilatlandıran II. Mahmut, ordunun başına bu makamı ihdas ederek ve neredeyse sadrazamla aynı seviyeye getirerek, ayrıca da doğrudan kendisine bağlayarak

¹⁹ Prusya ordusunda subay sınıfı, 18. Yüzyılda biraz da zorlamayla askerleştirilen toprak sahibi aristokratik Junkerlere dayanmaktadır (Akyürek vd.,2014: 204).

²⁰ Bu ittifak Cumhuriyet dönemine de aktarılmış ve darbelerin ardından üniversite- yüksek yargı genellikle darbeleri yapan cuntalarla işbirliğine gitmiştir.

ordunun merkezi bürokrasi içerisinde özerkleşmesini sağlamıştır (Çelik, 2008: 30; Öngider, 2010: 29-30). II. Mahmut'un yaptığı yenilikleri millete kabul ettirmek için orduyu kullanmasına sonraki dönemlerde de alışkanlık haline getirilmiş ve ordu milletin ordusu olmaktan çıkarılarak milletin hamisi gibi davranan bir kurum haline gelmiştir (Turgut, 1998: 109).

Osmanlı Devleti, artan Avrupalı saldırılarına dayanabilmek için yüzyılı aşkın bir çaba ile orduda ve idari sistemde reformlar yapmıştır. Bu kapsamda zorunlu askerlik uygulaması 1839 yılında başlamıştır (Ünsaldı, 2008: 154). 1843 yılında modern bir ordu kurulmasına karar verildikten sonra, askeri okullarda batı standartlarında bir eğitim verilerek askeri elit kesim yaratılmış, alınan eğitimle subaylar, sivillerden ayrıldığı gibi bu eğitimi almayan alaylı zabıtlardan de ayrılmıştır. Bu reformlar sonucunda 19.yy sonunda Batı etki ve fikirlerine açık, vatansever subay ve memur tipi ortaya çıkmıştır (Lewis, 2004: 456). Sonuç olarak toplumda sivil-asker ikiliği çıktığı gibi subaylar arasında da alaylı-mektepli ikiliği ortaya çıkmıştır (Karpas, 2010: 9-10). Modern askeri bilgilerle donatılan, Batıdaki düşünce akımlarını öğrenen subaylar, devleti idare edenlerin içinde bulunduğu ataletten gayri memnun olarak siyasi hedeflere ulaşmak için gitgide askerlik dışı eylemlere başvurmaya başlamışlardır (Ünsaldı, 2008: 51). Bu konudaki en somut durum, III. Selim'in tahttan indirilişinden sonra harekete geçen Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa ile başlayan ve Cumhuriyet dönemine kadar süren (*eklenmiştir*), iktidara talip kurtarıcı paşalar dönemidir (Öngider, 2010: 27).

1861'de kurmaylık sınıfının özel bir kategori şeklinde etkinleştirilmesiyle ordu içinde iyi eğitilmiş ve seçkin bir sınıf yaratılmıştır. Cumhuriyet döneminde liderlik eden kadronun hemen hepsi de bu sınıfa mensuptur (Karpas, 2010: 62). Batılılaşmayı savunarak sistemde köklü değişiklikler yapmak isteyenleri bir araya getiren ilk örgütlü muhalefet "*Genç Osmanlılar*" adıyla 1867'de kurulmuş ve harekete *İbrahim Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal* gibi entelektüeller öncülük etmişlerdir (Karpas, 2010: 42). Ordunun, zaman zaman sivil aktörlerce devlet aygıtının ele geçirilmesinin en kestirme yolu olması nedeniyle siyasete çekilmesi alışkanlığı bu örgütle başlamıştır (Ünsaldı, 2008: 181). Devleti topyekûn değiştirmek maksadıyla yapılan darbeyle Abdüllaziz'i deviren cunta da bu harekete mensup kişiler tarafından oluşturulmuştur.

Sultan Abdüllaziz'in tahttan indirildiği 1876 Darbesi, Osmanlı-Türk tarihinin modern anlamda ilk darbesi olarak kabul edilebilir. Gerçekleşen bu darbe ile askerler,

yeni bir siyasi aktör olarak oyuna dahil olarak yönetim biçiminin belirlenmesinde önemli bir taraf olmuştur (Akyürek vd.,2014: 136). Bu darbe kendisinden sonraki darbeleri amaç ve yapılış biçimi açısından etkilediğinden önemli bir kırılma noktasıdır. Darbe öncesi Türk Siyasal tarihinde adet olduğu üzere sokaklar hareketlendirilmiş ve Fatih Medresesi öğrencileri sokağa dökülmüştür (Koçak, 2016: 152). Sonraki darbelere de model olacak şekilde Harbiye öğrencileri tarafından saray kuşatılmıştır. Darbe sonucu Sultan Abdüllaziz'i önce deviren sonra da katleden Harbiye Kumandanı Süleyman Hüsnü Paşa, Harbiye öğrencilerini “*Padişah’a suikast yapılacağı yalanı*” ile yönlendirmiştir (Öngider, 2010: 35-7). Donanmanın da desteği alınarak Sultan Abdüllaziz'in yerine V. Murat getirilmiştir (Hale, 2014: 61-2). Aslında bu darbeden neredeyse bir buçuk asır sonra yapılan 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde de aşağı yukarı aynı yalanların benzer şablonlarla kullanılmış olması tarihsel bir rastlantı olmaktan öte darbeci zihniyetin ders almaz devamı niteliğindedir.

Yapılan bu darbeden sonra darbenin planlanmasında etkin olan bürokrat ve askerlerin etkisi ve kontrolünde 1876 Kanuni Esasi Anayasa'sı ilan edilmiş ve devlet meşruti monarşi yönetimine geçmiştir. Bu ilk anayasamızın ilan edildiği 1876'dan beri geçen bir buçuk asrın yaklaşık üçte birinin “*olağanüstü dönem/rejim*” şeklinde geçmiş olması (Kılınçkaya, 2012: 6) dahi başlı başına anayasa yapımındaki sıkıntıları göstermesi bakımından manidardır. Bu tarihten itibaren sürekli değişen sosyo-ekonomik yapıyla dışarıdan alınan statik anayasal modeller arasındaki etkileşimin ürünü olan kendine özgü yapısıyla Türk Siyasal Sistemi ortaya çıkmıştır (Karpas, 2014: 229). Yapılan Anayasalarda muhalif kesimlere hemen hiç yer verilmemesi, daha baştan anayasanın meşruiyeti sorununu yaratmış ve siyasal krizlere yol açmıştır. Bu siyasal krizler derinleşince de ordu, en güçlü kurum olarak “*hakem*” rolüyle duruma müdahale edip, darbeler kısır döngüsünün devam etmesine neden olmuştur (Öngider, 2010: 201).

3.4.2.3. 1908 Darbesi ve II. Meşrutiyet

Sultan V. Murat'ın akıl sağlığının yerinde olmadığı anlaşıncı, yerine geçen II. Abdülhamit'in tahta çıktığı sırada patlak veren 93 Harbi nedeniyle, padişah tarafından 1876 Kanuni Esasisi (anayasa) askıya alınmış ve meclis de süresiz tatil edilmiştir. Bunun üzerine Abdülhamit'e karşı Genç Osmanlıların artıkları tarafından art arda gerçekleştirilen iki başarısız darbe girişimi Padişah'ın hürriyetçi fikirlere şüphe ile

bakmasına yol açmıştır (Lewis, 2004: 176). Bu nedenle olacak ki II. Abdülhamit, saltanatı sırasında orduyu olabildiğince siyasetin dışında tutmuştur (Öngider, 2010: 47). Bu duruma tepki olarak da II. Abdülhamit'e karşı ilk örgütlü muhalefet "*İttihad-ı Osmani*" adıyla, mülkiye, tıbbiye ve harbiye öğrencileri arasında kurulmuştur. İtalyan "Carbanasi" örgütünü model alarak hücreler halinde teşkilatlandırılan örgüt, Abdülhamit hafiyeciliğine karşı gizliliğe büyük önem vererek propaganda faaliyetlerine başlamıştır (Öngider, 2010: 27). Sonradan "*İttihat ve Terakki*" adını alan ve II. Abdülhamit'i devirmek üzere özellikle askeri tıbbiye okulunda filizlenen bu örgüt, esasen Genç Osmanlıların fikrîsel devamı niteliğindedir (Lewis, 2004: 194).

İttihat ve Terakki'nin omurgasını Abdülhamit döneminde eğitimde önemli ilerlemeler sağlanması sonucu yetişen ve II. Meşrutiyetle birlikte en sonunda sultanın kendisini de devirecek (Karpas, 2010: 96) gelişmelere yön veren yeni nesil subaylar oluşturmaktadır. Bu dönemde kurulan askeri okullardaki eğitim süresinin 12 yıla çıkarılması, ulaşım imkanlarının kısıtlılığı gibi nedenlerle bu okullarda yetişen askerlerin kendi aileleri ve toplumsal değerlerine yabancılaşması durumu ortaya çıkmıştır (Akyürek vd.,2014: 250). Okulların müfredatında bazı dinî dersler bulunsa da, çoğunlukla laik temelli eğitim verilmektedir. Bu modern okullar sayesinde Avrupa tarzı düşüncelere sahip elit bir grubun yetişmesi sağlanmıştır. Kısacası *Jön Türkler* veya *İttihatçılar*, Abdülhamit tarafından kurulan bu okulların ürünüdürler (Karpas, 2010: 134-7).

Tam bağımsız, toprak bütünlüğü sağlanmış, hareket serbestisine sahip bir devlet yaratmayı (Karpas, 2010: 167) amaçlayan İttihatçılık, 20.yy başında Balkanlarda egemen olan milliyetçilik akımı sonucu oluşmuş, devlet toprak kaybettikçe de hırçınlaşarak vatani kurtaracak tek düşüncenin kendisi olduğuna inanmıştır. İktidarı doğal bir hak olarak gören İttihat ve Terakki'nin asker içinde etkinleşmesi ile birlikte, orduda "*ülkeyi bizden başkası kurtaramaz*" düşüncesi hâkim olmuş, kendilerine karşı olanlar ise "*vatan haini*" olarak görülmüştür (Koçak, 2014: 237). Ordunun politikaya sokularak, askerileşmiş hükümet ve siyasetleşmiş kumanda olgusunun ortaya çıkışı da bu dönemde İttihat ve Terakki ile olmuştur (Lewis, 2004: 226).

İttihat ve Terakki içerisinde ilk önemli kırılma 1902 yılında Paris'te toplanan Jön Türk kongresinde yaşanmıştır. Bu kongrede Balkanlarda ayrılıkçı hareketlerle mücadele eden subaylardan oluşan Türkçü-Osmanlıcı kanat ile Prens Sebahattin'in lideri olduğu liberal kanat arasında güç mücadelesi yaşanmış, kongre sonucunda örgüte milliyetçi

kanat hâkim olmuştur (Öngider, 2010: 49). Bu kanada göre İhtilal bildiri dağıtmak gibi faaliyetlerle gerçekleştiremeyeceğine göre, ordunun bu hareketin içine çekilmesi ve devrimci fikirlerin askerler arasında da örgütlenerek yayılması gerektiğine karar verilmiştir (Lewis, 2004: 200; Karpat, 2010: 105). İşte bu şekilde, sonraki nesillerin de takip edeceği ve yakın siyasi hayatımızı tam anlamıyla etkileyecek devletçi-milliyetçi anlayış şekillenmiştir. Nitekim Koçak (2014: 185)'a göre İttihatçılarla, Türkiye'yi kuran kişiler arasında kadro, örgüt ve siyaset olarak tamamen bir devamlılık vardır. Bu bakış açısıyla, İttihat ve Terakki döneminde milliyetçi politikalar ekseninde başlatılan reformlar, Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle nihayete ermiştir (Öngider, 2010: 72). Bu bilgiler ışığında, İttihat ve Terakki'nin Batı değerlerini daha fazla benimseyen mektepli subay kadrosunun, toplum karşısında kendini konumlandığı üstün pozisyonun (Akyürek vd.,2014: 244), Türkiye'de 2000'li yıllara kadar sürecek olan sivil-asker ilişkilerindeki anormalliğin başlıca kaynağı olduğu tespitini yapmak mümkündür.

Aynı zamanda *Van der Goltz* (1883-1913) ve *Limon von Sanders* (1913-1918) komutasındaki Alman askeri heyetlerinin Türkiye'ye görevlendirilmesiyle Osmanlı ordusundaki Prusya etkisi artmıştır (Ünsaldı, 2008: 154). Özellikle II. Abdülhamit döneminde, Goltz'ün Erkan-ı Harbiye-i Umumiye vekili olarak görevlendirilmesiyle ordudaki Prusya tarzı iyiden iyiye belirginleşmiştir (Hale, 2014: 64-5). Ordunun yapılandırılması ve eğitimi için Türkiye'ye gelen bu Alman subayların etkisiyle ordu içindeki ulusçuluk ve liberalizm akımları yayılmaya başlamıştır. Bu dönem subaylar arasında sistemin tartışıldığı, ülkenin nasıl yönetilmesine dair tartışmaların yapıldığı ve askerlerin politize olduğu bir zaman aralığıdır (Akyürek vd.,2014: 135). Bürokrasi ve sivil aydınlar Almanya'ya karşı mesafeli olup, daha ziyade İngiliz ve Fransız taraftarı olsa da özellikle Osmanlı subayları arasında Almanya popülaritesini artırmıştır (Karpat, 2010: 139).

Balkanlardaki gelişmeler, artan milliyetçilik ve devletin toprak kayıpları subaylar arasında süratle devleti kurtaracak radikal adımlar atılması gerektiği inancını güçlendirmiştir. Özellikle, Talin'de Rus Çarı ile İngiliz Kralının Osmanlı topraklarını paylaşmak üzere anlaştığı haberleri subaylar arasındaki endişeyi büsbütün artırmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, 20. yy başı itibariyle tamamen İttihatçıların denetimi altında bulunan Trakya'da konuşlu III. Ordu birlikleri arasında, Abdülhamit'i devirme hazırlıklarına başlanmıştır (Öngider, 2010: 51). Nihayet bu yöndeki ilk somut eylem 03

Temmuz 1908 tarihinde Kolağası Niyazi Bey'in asker ve sivillerden oluşan 400 kişilik bir grupla dağa çıkmasıyla başlamış, çok geçmeden Enver Bey (Paşa) gibi İttihatçı subaylarda onlara katılmıştır. Sultan Abdülhamit'e çekilen çok sayıda telgrafla Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulması talep edilmiştir. Üzerlerine gönderilen birliklerin de İttihatçıların safına geçmesi sonucu daha fazla mukavemet gösteremeyen II. Abdülhamit, 24 Temmuz 1908 tarihinde anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan etmiştir.

23 Temmuz 1908'de gerçekleşen II. Meşrutiyet, gerek arkasındaki halk desteği gerekse de Padişahın yetkilerinin meclis lehine anayasal olarak kısıtlanması nedeniyle tam olarak bir ihtilal hareketi olarak kabul edilebilir. Bu darbe bütünüyle ordu eliyle yapılan ve düzeni tamamen değiştirmeyi amaçlayan bir köklü hareket olarak da görülebilir. II. Meşrutiyetle başlayan bu süreç, önce meşruti monarşi oluşturarak toplumsal dinamikleri değiştirmiş ve 1923'te de Cumhuriyet ilan edilerek nihayete ermiştir (Öngider, 2010: 53-4). II. Meşrutiyeti ilan ettirenlerin neredeyse tamamı mektepli zabitlerden oluşmaktadır. Meşrutiyetin ilanından sonra, mektepli zabitler çok geçmeden çoğunluğu alaylı zabitlerden oluşan önemli sayıdaki subay kadrosunu ordudan tasfiye etmişler (Hale, 2014: 72), hemen sonra da İttihat ve Terakki ordu şemsiyesi altında iktidara el koymuştur.

İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyetle birlikte devletin yönetiminde çok önemli bir aktör haline gelse de esas dönüm noktası, Hale (2014: 93)'e göre yeniçeri ayaklanmalarının sonuncusu olan 31 Mart Vakasıdır. Abdülhamit'in tahttan indirilişi ile sonuçlanan ve siyasi literatürümüze "*İrtica*" ve "*Mürteci*" kelimelerinin yerleşmesini sağlayan (Koçak, 2014: 256), tarihimizin bu önemli kırılma noktası hakkında pek çok farklı görüş bulunmaktadır. Karpas (2010: 117)'a göre olay askerler arasındaki hoşnutsuzluk ve siyasi partiler arasındaki kırıcı rekabetten kaynaklanmıştır. Öngider (2010: 56-7)'e göre ise 31 Mart Vakası, her ne kadar gerici bir ayaklanma olarak gösterilse de esasen ordudaki mektepli-alaylı ya da monarşi-meşrutiyet yanlılarının kendi aralarındaki bölünmeyi gösteren bir olaydır. 13 Nisan 1909 tarihinde patlak veren 31 Mart Vakasında, İttihatçılara karşı en önde yer alan grubu çoğunlukla 1'nci Orduya mensup emekli ya da muvazzaf alaylı subayların oluşturması (Hale, 2014: 74) bu iddiayı destekler niteliktedir. Bu tartışmalar kapsamında üzerinde uzlaşılan nokta ise, bu hareketten sonra orduda siyasete bulaşanların sayısı gibi ordu içindeki cunta hareketlerinin de artmış olduğudur (Koçak, 2014: 223).

31 Mart olayından sonra ordunun gırtlığına kadar siyasete bulaşmış olması her siyasete bulaşan orduda görüleceği gibi sen-ben çekişmelerini ve sonuç olarak da Balkan Felaketini doğurmuştur (Turgut, 1998: 135) . Orbay (1993: 165)’a göre de, Meşrutiyet’in ilanını takip eden yıllarda, askerin siyasetle uğraşmaya devam etmesi, 31 Mart İhtilali ve “*Halaskarlar*” hareketini ortaya çıkararak Balkan Felaketini ve neticesinde de Rumeli’nin tamamen elden çıkması sonucunu doğurmuştur. 1909’dan sonra ordunun tam anlamıyla siyasete bulaşması, ulusal bağımsızlığı dahi tehlikeye düşüren bir noktaya gelmiştir (Hale, 2014: 94). 1913’de Türk Ordusunu ıslah etmek üzere Türkiye’ye gönderilen Alman Misyonunun başında bulunan General Limon von Sanders’e Kayzer II. Willheim, “*Türk ordusundan siyaseti çıkarmasını*” öğütlemiştir. Kayzer’e göre Türk ordusunun o dönemki en büyük zayıflığını siyasi faaliyetlere bulaşması oluşturmaktadır (Sanders, 1927’den aktaran Hale, 2014: 81). Nitekim, Balkan Savaşları öncesinde subayların asli işleri olan planlama, eğitim ve donatım işlerini yapmayıp; sadece ve sadece siyasetle uğraştıkları birkaç hafta içinde alınan ağır yenilgiyle anlaşılmıştır (Öngider, 2010: 65).

Ağır bir tahribat yaratan Balkan Felaketinden sonra, halktaki tepkiyi iyi kullanan İttihatçılar, Babıali Baskını ile iktidara bu sefer silah zoruyla el koymuş ve I. Dünya Savaşı sonuna kadar devletin mutlak hâkimi durumuna gelmişlerdir. Daha sonra Enver Paşa, 1100 kadar yüksek rütbeli subayı ordudan tasfiye ederek Balkan yenilgisinin izlerini silmeye çalışmıştır (Öngider, 2010: 71). Böylece oldukça gençleşen Türk ordusunun komuta heyetinde Alman taraftarlarının (Mekteplilerin) ağırlığı artmıştır. Bu nedenle I.Dünya Savaşı başladığında, halkın, bürokrasinin ve yaşlı subayların çoğunluğu savaşa girilmesine karşı çıksa da (Karpat, 2010: 162) İttihatçıların arasında yaygın olan savaşı Almanya’nın kazanacağına dair düşünce²¹ ve eğer savaşa Almanya safında girilirse kaybedilen toprakların geri alınabileceği inancı, bir oldubittiyle Osmanlı’nın sonunu getirecek savaşa dâhil olmasına neden olmuştur.

²¹ I.Dünya Savaşına girilirken İttihat ve Terakki öncelikle İtilaf Devletleri ile anlaşma arayışına girmiştir. Örneğin, Cemal Paşa kişisel dostluklarını kullanarak Fransa ile ittifak arayışına girmiş ancak Fransız yetkililerden “*Osmanlı’nın Rusya’nın pençesinden kurtulma şansı olmadığı*” cevabını aldıktan sonra, devleti tecritten kurtarmanın tek yolu olarak görülen Alman ittifakını desteklemiştir (Karpat, 2010: 148).

3.4.2.4. Cumhuriyet Dönemi

I. Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi almış, Anadolu dışındaki topraklarını kaybetmiş ve hatta başkenti dahil pek çok önemli noktası işgale uğramıştır. İttihat ve Terakki bu yenilginin başlıca sorumlusu olarak görülse de Anadolu'daki direniş hareketi yine bu örgüt tarafından örgütlenmiş (Karpas, 2010: 181), Kurtuluş Savaşı (1919-22) yürütülürken bir yandan da yeni devletin temelleri atılmıştır. Cumhuriyetin ilanına öncülük eden kadro; halkın pasif katılımcı olduğu Batılılaşma taraftarı, otoriter modernleşme politikalarını sürdürmek isteyen (Öngider, 2010: 17), Osmanlı'nın son dönemindeki İttihatçı geleneğin yoluna “*Kemalizm*” olarak devam eden reformcu kadrosudur. Hemen hepsi okumuş, şehirli memur ve askerlerden oluşan bu kişilerle geniş köylü kesimi arasındaki kopukluk ciddi boyuttadır (Yılmaz, 2010: 354). Türkiye Cumhuriyeti, bir savaş ortamında kurulduğu için devlet seçkinleri, siyasal hakların kullanımında çevredeki seçkinlere danışmak zorunda kalmamıştır (Heper, 2011: 137).

Cemil Koçak (2014: 238, 263)'a göre İstiklal Harbini örgütleyen ve idare eden kadro İttihatçıların “B” takımı olup, Cumhuriyet'in ilanı da II. Meşrutiyetin kaldığı yerden devam etmesidir. Devletin mahiyeti ve amacı, ulusal devrimi gerçekleştiren ve sonradan oluşturulan tek-parti düzeni içinde yönetimi elinde tutan kadrolarca belirlenmiştir (Huntington, 2011: 135). Lewis (2004: 290)'e göre de bu kadrolar ve Atatürk, siyasi fikirleri bakımından özellikle milliyetçi, pozitivist ve Batıcı yanlarıyla Genç Türklerin devamıdır²². Nitekim, II. Meşrutiyetin ilan edildiği 23 Temmuz tarihi 1935 yılına kadar bayram olarak kutlanmaya devam edilerek (Koçak, 2014: 158), İttihatçı geleneği yeni devleti kurarken de yaşattıklarını (Değirmenci vd., 2011: 128) göstermişlerdir. Öyle ki Kazım Karabekir (1998: 236-7'den aktaran Maraşlı, 2008: 40)'e göre yeni rejimin en büyük meşruiyet dayanağı olan TBMM bile II. Meclis döneminde üyeleri arasında çok sayıda asker bulunması nedeniyle, adeta Mustafa Kemal Paşa'nın emrindeki bir askeri karargâh görüntüsü vermektedir.

Asker, Cumhuriyetin ilanı ile “*devlet kuran ve idare eden*” irade şekline gelmiştir (Maraşlı, 2008: 471). Cumhuriyet kurulduktan sonra da Osmanlı sistemi bir nevi sürdürülmüştür. Buna göre değişiklikler topluma yukardan inme şekilde, kuvvet zoruyla

²² Bu konuda farklı görüşlerde vardır. Buna göre Cumhuriyet'in ilanı ve “*Kemalizm*” köklü şekilde geçmişle aradaki bağların koparılmasıdır (Ünsaldı, 2008: 43; Hale (2014:34).

ve de insan hakları, hürriyet ve hukuk devleti kavramları çok da göz önünde tutulmadan yürürlüğe sokulmuştur (Turgut, 1998: 43-4). 1911-1922 yılları arasında aralıksız süren savaşlar ve iç isyanlar sonucu sürekli küçülen ülkenin doğurduğu travma, Cumhuriyetin ilk döneminde askeri ve sivil bürokrasi ile subayların zihin dünyasında korumacı bir tutum ortaya çıkarmıştır. Buna göre devlet ancak sahip olunan öz güçle ayakta durabilmektedir ve eğer dikkatli olunmazsa gerici ve bölücü etkiyle elde kalan son vatan da kaybedilecektir. İşte bu korku her konuya el atma, koruma ve kollama eğilimlerini ortaya çıkarmıştır (Pekin ve Yavuz, 2014: 69). İlginç şekilde bu tutum diğer toplumsal kesimlerce de kabul edilmiştir (Öngider, 2010: 190).

Cumhuriyetin ilanından sonra ordu, sivil iktidar için bir tehdit olmaktan çıkarak onun zorlayıcı gücü haline gelmiştir²³. Ordu, zorlayıcı güç olmanın yanı sıra erlere ulus ve Türklük bilincinin kazandırıldığı bir eğitim merkezi rolünü de görmüştür (Ünsaldı, 2008: 157-8). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ordunun rakip bir iktidara dönüşmemesi için her türlü tedbir alınmış (Akyürek vd., 2014: 137), tesis edilen nizamın korunması ve kollanması görevi orduya verilmiş ve bu 1935 tarihli 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu ile (34. madde) “*Türk yurduunun yanında Teşkilat-ı Esasi kanunu ile tayin edilmiş Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak*” şeklinde resmileştirilmiştir (Çelik, 2008: 184). Bu dönemde ordu, yapılan inkılapların başlıca dayanağı olmuş, tekke ve zaviyelerin kapatılması, hilafetin kaldırılması ve diğer pek çok reformda İslam’ın yeni cumhuriyet düzeni için siyasi bir muhalefet aracı olmasını önlemek için kullanılmıştır (Cook, 2008: 234). Öyle ki, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, hilafeti kaldırmaya karar verdiğinde bunu daha meclise getirmeden konuyu İzmir’de düzenlenen harp oyunları için bir araya gelen ordu komuta heyeti ile görüşmüş, onların desteğini sağladıktan sonra eyleme geçmiştir (Özdağ, 2014: 229).

Ordunun kontrol altında tutulma isteği hayati önemde görüldüğünden, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi İstiklal Savaşı Kahramanı muhalif paşaların ordu ile ilişkileri daha başından kesilmiştir²⁴ (Tunçay, 2005: 119). Cumhuriyet döneminde askerin sistem içindeki özerk konum kazanmasının kökeni, Mustafa Kemal Paşa’nın kurduğu

²³ Cumhuriyetin ilanından sonra tehdit olarak görülen muhafazakâr İslamcılar, Kürtler ve eski İttihatçılara (Özbudun, 2011: 79) karşı harekete geçilirken ordunun desteği alınmıştır.

²⁴ Rauf Orbay (1993: 158, 167), hatıralarında Nutuk’ta ***Paşalar Komplosu*** olarak geçen olayı, milli hâkimiyete dayalı bir cumhuriyet idaresi kurmak isteyen ve yeni rejimin istibdat düzenine kayabileceği endişesi taşıyan paşaların tasfiyesi olarak nitelemektedir.

yeni rejimin temel dayanağı olarak gördüğü orduyu kontrol altında tutma isteğinden (Karadağ, 2015: 290) kaynaklanmıştır. 1924 yılında çıkarılan 429 sayılı kanunun (hilafetin de kaldırıldığı yasa) 9. maddesine göre Genelkurmay Başkanlığı (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti) müstakildir, bir başka deyişle meclis ve hükümet denetiminin dışında ve doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlıdır. 1925'te ise 636 sayılı yasa ile cumhurbaşkanının başkanlığında toplanacak Yüksek Askeri Şura (YAŞ) yapısı oluşturulmuş, terfi ve atamalarda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tam bir denetim sağlamıştır (Çelik, 2008: 38, 135). Atatürk, 1937'de Celal Bayar'ı başbakan yaptığında bile ordu komutanı atamalarında kendisine danışılmasını istemiştir (Öngider, 2010: 84).

Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığını yürüttüğü 1927-1944 yılları arasında, İzmir Suikastı davalarında İstiklal Harbi kahramanlarının yargılanmaları sırasında görülen küçük kıpırdama (Tunçay, 2005:168) dışında, sivil otoriteye tam bir itaat gösterilmiştir. Türk Milliyetçiliği ve ulus kimliği inşası ordu içinde ve ordu sayesinde oluşturulmuş (Ünsaldı, 2008: 259) olup, yeni rejimin kaynağı askeri ve karakteri otoriter olmakla birlikte, rejim bir askeri diktatörlük görüntüsü vermemiştir. Hem Atatürk hem de İnönü sivil bir meşruiyet kurmaya çalışarak (Lewis, 2004: 367) askerin siyasetten uzaklaştırılması²⁵ amacını gütmüşlerdir. Tek parti dönemi boyunca rejimin ordunun “koruması” altında hareket ettiğini ancak “denetiminde” olmadığını söylemek mümkündür (Atay, 1998: 70).

1929 Büyük Ekonomik Buhranından sonra, Sovyet etkisi ve zor ekonomik koşullar nedeniyle uygulamaya konulan devletçi ekonomik anlayış tarımı ihmal etmiştir. Bundan başka özel teşebbüsün gelişmesini de sekteye uğratarak, ülke yönetimini elinde bulunduran memur ve askeri elitin sistem içindeki ağırlığını iyiden iyiye artırmış (Lewis, 2004: 286-7), 1930'lardan sonra yapılan kültürel devrimlerden sonra, devletçi elitist bir ideoloji ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), bütün tek parti dönemi boyunca devlet elitinin hâkimiyetindeki bir kadro partisi olarak Batı tarzında yaşam süren elitlerin üzerine yoğunlaşmış, köylü kitleleri mobilize ederek tabanını genişletme çabası içine girmemiştir (Özbudun, 2011: 82). Bu sırada nüfusun büyük kısmını oluşturan köylüler kendi geleneksel yaşam tarzını sürdürmek üzere kaderlerine terk edilmişlerdir. Bu noktadan sonra bu kesimlerin devletle teması vergi tahsildarları ve jandarmanın kötü

²⁵ Özdağ (1991:175'ten aktaran Atay, 1998: 65)'a göre ordu tek parti döneminde siyaset dışı bırakılmamış, bilakis Kemalist devrim karşıtlarına karşı kullanılarak siyasetin merkezine çekilmiştir.

muamelesiyle sınırlı kalmıştır (Karpat, 2010: 197). Genel olarak varlıklı kesimi teşkil eden azınlıkların, I. Dünya Savaşı esnasında ve Kurtuluş Savaşı sonrasındaki nüfus mübadelesi ile Anadolu'dan ayrılması ile zaten az olan orta sınıf çökmüştür (Yılmaz, 2010: 355). Bu gelişmeler sonucunda toplumla rejim arasında belirgin bir uyumsuzluk ortaya çıkmış, değişim talepleri dillendirilmeye başlanmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye, eklendiği Batı Bloğu ve NATO ilişkileri çerçevesinde bir dizi siyasal ve ekonomik değişim yaşamıştır. Bu değişimlerden sivil asker ilişkileri de etkilenmiş, Genelkurmay Başkanlığı, Fevzi Çakmak'ın emekliye sevk edilmesinin ardından çıkarılan 1944 tarihli 4580 sayılı kanunla önce Başbakanlığa bağlanarak görevleri sınırlandırılmış, 1949 yılında çıkarılan 5398 sayılı kanunla da Milli Savunma Bakanlığına (MSB) bağlanmıştır (Çelik, 2008: 143-4). Bu yapı devlet içindeki idari yapının Batı ülkelerine en yakın olduğu dönemdir (Birand, 1986: 428-30). Ancak yapılan bu değişimlerle askerin yönetime müdahale isteğini sonlandırdığını söylemek güçtür. Zira, muhtemelen değişecek iktidarı yeni dönemde denetim altında tutabilmek için, 1949 yılında bugünkü MGK'nın atası sayılabilecek *Milli Savunma Yüksek Kurulu* (MSYK) oluşturulmuştur (Çelik, 2008: 234-6).

Sarıgil (2012: 173-7), Feaver'ın sivil asker ilişkilerinde kullandığı şablon üzerinden Cumhuriyet Dönemi Türk sivil asker ilişkilerini (SAİ) tanımlamaktadır (Tablo 3.2). Buna göre, 1924-1960 yılları arası ve 2001 sonrası dönem askerlerin sivil hâkimiyeti altında çalıştığı, sivillerce çizilen çerçevede hareket ettiği dönemdir. Sivillerin ağırlıkta olduğu dönem, 1960 Askeri Darbesiyle değişmiş ve TSK politik sistemin başat oyuncusu haline geldiği, siyasal düzeni kendi kurguladığı ve bu düzenin bozulduğuna inandığı her durumda açıktan müdahale ettiği bir döngü ortaya çıkmıştır. *Askeri vesayet sistemi* olarak da adlandırılan bu dönem 1960-2001 yılları arasında devam etmiştir. Sarıgil, bu dönem içinde yer alan 1983-1993 yılları arasını, bir başka deyişle Özal'lı yılları (*ilave edilmiştir*) ise Feaver'ın ifadesiyle “*Çekişme Dönemi (Tug of War)*” olarak tanımlamaktadır. Görüldüğü gibi 27 Mayıs Darbesi Türk Siyasal hayatında çok önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır.

Tablo 3.2. Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinde Askerlerin Egemen Olduğu Dönemler

Siviller	Askerler		
		Başat Rolde	İkincil Rolde
	Başat Rolde	SAİ’de Çekişme Dönemi: 1983-93	Sivillerin Ağırlıkta Olduğu Dönem: 1924-1960, 2001-
	İkincil Rolde	Askerlerin Ağırlıkta Olduğu Dönem: 1960-2001	Batık Devlet Dönemi: Yaşanmadı

Kaynak: Sarıgil, 2012: 173 (Türkçeleştirilmiştir)

3.4.2.5. 27 Mayıs 1960 Darbesi

Müttefiklerin zaferle çıktığı II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu yapı, dünyada pek çok değişimi tetiklediği gibi Türkiye’de de önemli gelişmelere neden olmuştur. Sovyet Rusya’nın doğrudan tehdidi ve toprak talepleriyle karşılaşan Türkiye, kendisine güvence sağlayacak Batı bloğu içinde yer almak istemiş, siyasi ve idari yapısını da bu yönde değiştirip dönüştürmeye başlamıştır. 1947’den itibaren okullarda din dersi konulması; türbelerin, imam-hatip okullarının ve ilahiyat fakültelerinin açılması bu dönemde tek parti tarafından yapılan açılımlardan bazılarıdır²⁶ (Koçak, 2014: 145). Ordu’nun idari yapısında da Batı Bloğunun etkisi ile bazı değişiklikler yapılarak Genelkurmay Başkanlığı Fevzi Çakmak’ın emekliye sevk edilmesinin ardından önce Başbakanlığa sonra da Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır (Çelik, 2008: 143-4).

Atatürk döneminde, gerek ekonomik gelişmeye öncelik verilmesi gerekse de “ordu”nun kendisi bir tehdit olarak algılandığından modernizasyon konusu öncelikli olmamıştır (Hale, 2014: 119). Tek Parti döneminde orduyu elde tutabilmek için komuta kademesi hemen hemen hiç değiştirilmemiş ve orduda terfi sistemi tıkanmıştır. Bu nedenle genç subaylar, açık şekilde eski kuşağın bir şekilde tasfiye edilmesini istemişlerdir (Koçak, 2014: 226). 1950’lere gelirken genç subaylar hem terfi sisteminin açılması hem de ordunun modernize edilmesi için genel olarak değişimi vadeden Demokrat Parti (DP)’yi desteklemişlerdir. 1950 seçimleri öncesinde Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy gibi tarihi şahsiyetlerde DP’ye katılmış ve milletvekili adayı olmuşlardır.

²⁶ Karpat (2010: 208)’a göre 1947’den itibaren başlayan gerici canlanma Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi nedeniyle komünizme duyulan tepkiden kaynaklanmıştır.

Bu dönemde genç subaylar DP'yi desteklerken, yaşlı generaller daha ziyade CHP tarafındadırlar. 1950 seçimlerine girilirken DP listesinde 14 emekli general 23'de emekli asker bulunmaktadır. Oysa CHP listesinde hiç general yokken 13 subay bulunmaktadır. Bu durum o zamanki ordu içi dengeleri anlamak bakımından anlamlıdır (Ünsaldı, 2008: 57).

Cumhuriyet Döneminin bilinen ilk cuntası, CHP'nin 1946 seçimlerinde yaptığı usulsüzlükler üzerine İnönü ve CHP'yi, eğer 1950 seçimlerinde de aynı usulsüzlükler ortaya çıkarsa, devirmek üzere kurulmuştur (İpekçi ve Coşar, 2010: 7-14)²⁷. Bu dönemde Yol vergisi ile özdeşleşen Jandarma ve Tahsildar baskısı, köylüler arasında Cumhuriyeti kuran ilerici kadroya karşı ciddi bir tepki oluşturmuştur. Bu tepkiler sonucunda Turan Güneş'in "*Kitlenin İsyanı*" olarak tanımladığı şekilde, iktidar 1950 seçimleri ile DP'ye geçmiştir²⁸ (Yılmaz, 2010: 356-7). Menderes Hükümeti, 2 Haziran 1950 tarihinde güvenoyu aldığı anda 8-9 Haziran tarihlerinde darbe yapılacağı söylentileri vardır. Nitekim seçimlerden sonra dört General, İnönü'yü ziyaret ederek seçim sonuçlarını geçersiz kılacak bir darbe yapmayı teklif etseler de İnönü bu teklifi reddetmiştir (Hale, 2014: 131). Bu gelişmeler üzerine hızla hareket eden hükümet 15 general ve 150 kadar albayı emekliye sevk etmiş ve ordu komuta kademesini değiştirerek kararlılığını göstermiştir (Uluçakar, 2013: 120).

DP'nin ilk dönemleri ülkede görülen ekonomik büyümeye bağlı olarak halkta bir rahatlama yaratsa da beklediğini bulamayan askerler arasında bazı hoşnutsuzluklar su yüzüne çıkmaya başlamıştır. 1954'ten sonra tamamen yönetimi ele almak için cuntalaşmaya başlamışlardır (İpekçi ve Coşar, 2010: 7-14). Bu durumun gerisinde pek çok neden yatmakla birlikte, öne çıkanlar bugünden bakıldığında DP'nin iktidara gelmesiyle önemli bir konum kaybına uğrayan devlet bürokrasisi ve özellikle subayların tutumu, subayların içine düştükleri ekonomik sıkıntılar ve soğuk savaş ikliminde NATO-

²⁷ Ordu içinde gelişmeye başlayan cuntanın nüvesini oluşturan ve esasen İstanbul'da örgütlenen kurmay subaylar, İnönü gibi bir şahsiyeti devirmek için en az üç yıldızlı bir generale ihtiyaçları olduğunu düşünerek o dönem Gelibolu'da kolordu komutanı olan Fahri Belen'e başvurmuşlar ve ona ihtilal hazırlıklarından bahsetmişlerdir. Ancak, Belen'in harekete geçilmesi için 1950 seçimlerinin beklenmesi, aksi takdirde hareketin meşru olmayacağı yolundaki telkinlerinden sonra cunta harekete geçmemiş ve 1950 seçimlerini beklemiştir. Cunta üyeleri bu seçimlerin adil şekilde yapılması, İktidarın DP'ye devredilmesi ve Cuntanın önde gelen isimlerinden Fahri Belen ve Seyfi Kurtbek gibi isimlerin milletvekili seçilmeleriyle kendiliğinden dağılmıştır (İpekçi ve Coşar, 2010: 7-14).

²⁸ 1950 Seçimlerinde iktidarın barışçıl olarak el değiştirmesinde etken olan iç ve dış faktörlerin yanında, pragmatist özellikleri ile bilinen Cumhurbaşkanı İnönü'nün muhtemelen haberdar olduğu darbe hareketini hesaba katmadığını söylemek zordur.

ABD ilişkileri gibi gözükmetedir. Laçiner (2010: 36)'e göre subaylar, cumhuriyet döneminde de Osmanlı'dan kalma *bu ülkenin olmayan dükleri, kontları gibi asillere ait davranış kalıpları gösterme eğilimini* sürdürmek istemişlerdir. Ancak DP döneminde ordunun Osmanlı'dan beri süregelen bu imtiyazları belli ölçüde kısıtlanmıştır. Bu kapsamda yapılan ve dönemin şahitlerinin hatıralarında DP ile askerlerin arasının açılmasının başlangıcı olarak gösterilen “*emir erleri*”²⁹ düzenlemesi, iktidarla askerler arasındaki çekişmeleri anlamak bakımından anlamlıdır.

Bu dönemde diğer memurlar gibi subayların da büyük ekonomik kayıplar yaşaması darbeyi hazırlayan önemli nedenlerden biri olarak görülmektedir³⁰. 1953 yılından sonra görülen yüksek enflasyon diğer ücretli kesimler gibi subaylarında gelirlerini büyük oranda erozyona uğratmıştır. Subaylara “*üniformaları parlak ama cepleri boş*” denilmekte ve kimi subaylar ek gelir elde etmek için otobüs/dolmuş şoförlüğü yapmaktadır (Karpata, 2010: 321). DP döneminde subayların alım gücünün % 38 ila 57 arasında düştüğü değerlendirilmektedir. Generallerin gelirlerinde önemli bir düşüş meydana gelmezken subayların bu derece büyük bir gelir kaybı yaşaması orduda hoşnutsuzluk nedeni olmuştur (Ünsaldı, 2008: 65). Menderes, ordudan gelen ücretlerin artırılması taleplerine, ülkenin refah seviyesi yükseldikçe ordu mensuplarının da ekonomik durumunun iyileşeceği yönünde cevap vermiştir (Karadağ, 2015: 293). 1960'a gelinirken subayların adları gazinolarda içki ısmarlayamadıkları için gazoz ısmarlamaları nedeniyle “*Gazozcuya*” çıkmış (Öngider, 2010: 89), “*Subaya ev kiralamam*”, “*subaya kız mı verilir*” gibi sloganlaşan sözler ekonomik sıkıntıları göstermektedir (Birand, 1986: 264). Kimi DP milletvekillerinin, ulus meydanında askeri cipleri durdurarak ahalinin önünde harcanan benzin yüzünden subayları azarlaması gibi rencide edici davranışlar da orduda tepkileri bu dönemde körüklemiştir. Bu noktada asıl kırılma ise 1955 yılı 30 Ağustos törenlerinde yaşanmıştır. Milli Savunma Bakanının, Genelkurmay Başkanı Nurettin Baransel'i parmağıyla işaret ederek yanına çağırması üzerine Genelkurmay Başkanı tarafından tepki gösterilmiş, bu tepki orada bulunan subayların davranışlarına da

²⁹ Demokrat Parti dönemine kadar, silahaltına alınan erlerden seçilenler kışla ve hatta evlerde subaylara ve onların ailelerine yardımcı olmak üzere çalıştırılıyordu. Demokrat Partinin orduya ait ilk icraatlarından biri olarak, evlerde görevli emir eri uygulaması sonlandırılmıştır. Sonradan Genelkurmay Başkanı olacak olan Cevdet Sunay, TSK adına düzenlemenin görüşüldüğü komisyon toplantısına katılmış ve “*Subayın elinde alışveriş filesiyle ile çarşıda pazarda gezmesi düşünülebilir mi?*” diyerek tasarıya karşı çıkmıştır (Laçiner, 2010: 36).

³⁰ 03 Ocak 1961 tarihinde daha meclis açılmadan MBK tarafından kabul edilen yasayla OYAK'ın kurulması, ordu mensuplarının ekonomik koşullarında iyileşmeler yapılması ihtiyacını göstermektedir.

yansımıştır (Arcayürek, 2003: 36). Bu durum ordu içinde başlayan cunta hareketlerinin belli bir aşamaya geldiğini göstermektedir.

Türkiye'nin Batı bloğuna katılması ve müteakiben NATO'ya girmesinden sonra yaşadığı darbe ve darbe girişimlerini Soğuk Savaş koşullarından bağımsız düşünmek mümkün değildir (Kılıç, 2013a: 72). II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler'in açık tehdidi ile karşılaşan Türkiye, ordusunu modernleşme yollarını aramış, bu nokta da başvurulmuş ABD ile Truman Doktrini kapsamında anlaşma imzalanmıştır. Ankara'daki Amerikan Yardım Heyeti Başkanı Pendleton'a göre 1940'ların sonunda elinde hemen hiçbir şey olmayan Türk Ordusu, Amerikan ordusunun elindeki fazla ya da eskimiş araç, silah ve malzeme ile 1950'lerden itibaren adeta yeniden inşa edilmiştir (Birand, 1986: 364). Ordudaki ABD etkisi sadece silah ve teçhizatla sınırlı kalmayıp, eğitimden doktrine her alanda kendini göstermiştir. Bu eğitim kapsamında, Latin Amerika ülkelerinde görüldüğü gibi bazı subaylar komünizm'e karşı eğitilerek orduda etkin olmaları sağlanmıştır. 1948 yılında 17 TSK personeli Pentagon'a gönderilerek eğitim almış ve dönüşte Komünizm tehdidine karşı Özel Harp Dairesi kurulmuştur (Değirmenci vd., 2011: 19).

27 Mayıs darbesinde ABD parmağı olup olmadığı hep tartışmalı bir konu olagelmıştır. Gerçekleşen darbesinin arkasında DP'nin son zamanlarda gösterdiği görece bağımsız tavır ve Başbakan Menderes'in planlanan Moskova ziyaretinin yattığı pek çoklarınca iddia edilmektedir (Balci, 2016: 48). Doğan Avcıoğlu'na göre 27 Mayıs Darbesinde ABD'nin parmağı yoktur, ancak takınılmaya başlayan bağımsızlıkçı tutum nedeniyle CIA, 27 Mayıs darbesini önceden haberdar olduğu halde hükümete bildirmemiştir (Yılmaz, 2010: 361). *Seferberlik Tetkik Kurulu'nun* 27 Eylül 1952'de kurulmasından sonra başlayan ABD yardımıyla birlikte orduda esasen ABD güdümüne girildiğinden (Değirmenci vd., 2011: 129) bir şekilde ABD'nin bu darbenin içinde olmadığını düşünmek mümkün değildir. Nitekim, darbeyi yapan MBK'nın darbeden sonra radyodan yaptıkları açıklamada NATO ve *Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO)*ne bağlılığını vurgulaması bu doğrultuda değerlendirilebilir. Soğuk Savaş koşullarına göre hareket ettiği anlaşılan cuntayı tanıyan ilk devlet de 30 Mayıs 1960 tarihinde ABD olmuş ve darbeden sonra da Maliye Bakanlığına, sonradan olağanlaştıracak şekilde, ABD'ye yakınlığı bilinen IMF temsilcisi Kemal Yurdaş getirilmiştir (Öngider, 2010: 89, 109).

50'li yılların sonuna doğru ekonomik durgunluk ve bazı anti demokratik uygulamalar sonucu DP içte ve dışta birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. İhtilalinin planlayıcıları, aslında darbeyi bu ortamda 1957 yılında yapmak istemişlerdir. Ancak o dönemde henüz hükümete karşı yeterli kamuoyu tepkisi oluşmadığı ve silahlı kuvvetler içinde yeterli desteğin bulunamayacağı endişesiyle bu plan uygun koşullar oluşuncaya kadar ötelenmiştir (İpekçi ve Coşar, 2010: 43-5). Darbe planlarının artık her yerde dillendirilmesi³¹ üzerine, DP hükümeti tarafından, CHP'nin kendisini devirmek için ordu ile işbirliği içinde hareket ettiği iddiası ile konuyu araştırmak için 27 Nisan 1960 tarihli 7468 sayılı kanunla olağanüstü yetkilerle donatılan (Tuncel, 2015: 183) "*Tahkikat Komisyonu*" kurulmuştur. Bu komisyonun kuruluşu 27 Mayıs'ın yakın gerekçelerinden biri olarak gösterilmektedir (Atay, 1998: 85). Nitekim İnönü, komisyonun kurulmasının ardından Meclis kürsüsünden yaptığı "*Türk Milletinin de yakın zamanda baskıcı bir rejimi devirmiş olan Kore Milleti kadar haysiyetli olduğu*" konuşmasıyla (Yılmaz, 2010: 358) adeta ihtilalin fitilini ateşlemiştir.

Bu gelişmeler üzerine Cumhuriyet tarihinin ilk muhtırası, Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel tarafından 3 Mayıs 1960 tarihinde savunma bakanı Ethem Menderes'e yazılan mektupla³² verilmiştir (Maraşlı, 2008: 149-53). Herhangi bir tedbir alınmaması üzerine de cunta içinde "*Faik Bey*" kod adıyla bilinen (İpekçi ve Coşar, 2010: 82) Gürsel'in liderliğindeki MBK³³, emir komuta dışında, kolay bir şekilde gerçekleştirilen 27 Mayıs darbesiyle DP'yi devirmiş (Çelik, 2008: 147) ve Türk ordu geleneğinde ciddi kırılmalara sebep olmuştur. Halkın önemli bir kısmı tarafından değilse

³¹ 27 Mayıs darbesinin hazırlıkları Binbaşı Samet Kuşçu'nun ihbarı sonucu 9 subay hadisesi ile açığa çıkmasına rağmen, yapılan tahkikatlarda olayın yeterince irdelenmemiş olması ve cuntacıların da sorgularda çözülmemeleri sonucu ele geçen bu büyük fırsat kaçırılmış ve ihtilal daha planlama safhasında savuşturulamamıştır (İpekçi ve Coşar, 2010: 58-76). Ayrıca İhtilalden 2 ay önce, darbenin tüm detaylarını içeren bir ihbar mektubunun "*Bir Astsubay*" imzası ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a ulaştırılmasına rağmen gereken işlemlerin yapılmaması da darbeyi mümkün kılmıştır (Arcayürek, 2003: 22-3).

³² Bu mektupta Gürsel, Celal Bayar'ın istifa etmesini yerine halk tarafından sevildiğini belirttiği Adnan Menderes'in Cumhurbaşkanı olmasını istiyordu. Ancak darbeden sonra 9 Haziran 1960 tarihinde basına verilen surette bu ifadeler çıkarılmıştır (Maraşlı, 2008: 153).

³³ MBK, şu isimlerden oluşmaktadır: *Cemal Gürsel (Başkan), Ekrem Acuner, Fazıl Akkoyunlu, Rafet Aksoyoglu, Ertuğrul Alatl, Mucip Ataklı, İrfan Baştuğ, Rifat Baykal, Mithat Ceylan, Emanullah Çelebi, Abdurrahman Doruk, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Mustafa Kaplan, Suphi Karaman, Muzaffer Karan, Kamil Karavelioglu, Hasan Kaya, Cevdet Kirca, Muharrem İhsan Kızıloğlu, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Necati Kumruoğlu, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai O'kan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdelek, Mehmet Özgüneş, Şükran Özkaya, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Haydar Tunçkanat, Alpaslan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler* (İpekçi ve Coşar, 2010: 234-5).

bile³⁴, devlet bürokrasisi tarafından desteklenen bu darbe kendinden sonra yapılan ikisi açıktan (1960 ve 1982) üçü de kapalı (1971, 1997 ve 2007) müdahalelere de kapıyı aralamıştır. Yapılış şekli ve sonraki uygulamaları hala tartışılan 27 Mayıs darbesi, etkisi bugün dahi hissedilen bir takım *demokratik hastalıklar* ortaya çıkarmış ve sivillerin askerleri değil de askerlerin sivilleri denetlediği bir dönemi başlatmıştır (Akyürek vd. 2014: 166). Bu hastalıkların asker tarafında sivil denetimden azade ekonomik, idari ve yargısal özerkleşme dururken; sivil tarafında ise müdahale olasılığına karşı gerektiği gibi direnmeyen ve şapkayı alıp giden anlayış olagelmıştır (Cemal, 2010: 248).

27 Mayıs darbesini, sonraki darbelerde de alışkanlık haline gelecek şekilde Ordu Dâhiliye Hizmet Kanununun 34. maddesindeki “*koruma ve kollama*” görevine dayandırarak, (Koçak, 2016: 102) yapan askerler, 1961 Anayasası ile MGK’yı kurarak siyasete müdahaleyi açıktan ve yasal bir şekilde yapma olanağına kavuşmuşlardır. Bununla kalınmayarak, Genelkurmay Başkanlığı tekrardan başbakana bağlanarak siyaset üstü özerk konum kazandırılmıştır (Çelik, 2008: 154-5). 27 Mayıstan sonra daha meclis oluşturulmadan, 4 Ocak 1961 tarihinde “*TSK İç Hizmet Kanunu*” çıkarılmış ve meşhur 35. madde ile TSK’ya “*Cumhuriyeti İç ve Dış Düşmanlara Karşı Korumak ve Kollamak*” görevi verilmiştir (Öngider, 2010: 108). Bu siyasi vesayet alanlarıyla yetinilmemiş yargıda da özerk ve imtiyazlı alanlar oluşturulmuş (Coşkun, 2010: 41); ekonomide Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) kurularak ve askeri harcamalara yasama organı tarafından yapılan denetimler kısıtlanarak (Güneş, 2011: 142) adeta sivil denetimden tamamen muaf bir durum oluşturulmuştur.

27 Mayıs Müdahalesinin sivil siyaset ve kurumlar üzerinde yarattığı tahribat orduda yaptığından daha ağırdır. Darbe sonrasında yapılan sözde yargılamalar ve belki de 27 Mayıs cuntası tarafından yapılan hataların en büyüğü olan idam kararları, Türk siyasetine “*Darağacında bir Başbakan*” gölgesini düşürerek TSK’nın tarafsızlık duruşunu ebediyen kaybetmesine neden olmuştur (Hale, 2014: 187-8). Bu görüntüyle sonraki darbelerle direnmeye çalışacak siyasetçilere açık bir mesaj verilmiştir. Türkeş ve Demirel’e göre DP iktidarının ordu zoruyla CHP’ye verilmesinden ibaret olan 27 Mayıs (Ünsaldı, 2008: 71), sağ kesim tarafından meşru yönetime karşı yapılan kesinlikle kabul

³⁴ 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan referandumda yaklaşık %40 civarında çıkan hayır oyları, 1961 Anayasası ve daha genel olarak 27 Mayıs rejimine karşı önemli bir muhalefet olduğunu göstermektedir (Özbudun, 1998: 23).

edilemez bir eylem olarak algılanmış ve ilk andan itibaren darbenin getirdiği düzene karşı duruş içine girilmiştir. 27 Mayıs, Besim Tibuk'a göre ise Türkiye'nin bugünkü fakirliğinin, sefaletinin, işsizliğin ve Avrupa'dan kopuk oluşunun başlıca sebebi olan askeri darbelerin başlangıcıdır (Cevizoğlu, 2001: 118).

Sol kesim içinde ise bu darbeye karşı iki farklı şekilde tutum vardır. Bunlardan ilkinde göre 27 Mayıs, bir dikta rejimine karşı yapılmış ve getirdiği anayasa ile demokrasinin gelişmesine katkıda bulunmuş bir eylemdir. Bu nedenle bu müdahaleyi diğer darbelerle aynı kefiye koymak mümkün değildir. Sonradan başbakanlıkta yapacak olan Bülent Ecevit, 27 Mayıs darbesini Ulus gazetesindeki köşesinden “*Günaydın*” başlıklı yazısıyla “*Karanlık günler sona erdi*” diyerek selamlamış ve “*sağ olası Türk ordusu!*” diyerek bitirmiştir (Maraşlı, 2008: 26). Benzer tepkileri sol çizginin önde gelen simaları Aziz Nesin ve Çetin Altan gibi yazarlar da vermiştir (Öngider, 2010: 195-6). Belki de bu gibi yaklaşımlar nedeniyle CHP siyasal sistem içinde normal bir demokratik parti gibi hareket edememiş (Tuncel, 2015: 185) ve hep darbelerle beraber anılmıştır. Sol kesimdeki diğer görüşe göre ise, sonuçları ne olursa olsun 27 Mayıs, darbe geleneğini başlatan ve seçilmiş bir hükümete karşı yapılan kanunsuz bir eylemdir. Bu nedenle 27 Mayıs'ı meşrulaştırmak kendisinden sonraki darbeleri de meşrulaştırmak anlamına geleceğinden, 27 Mayıs da kesinlikle kabul edilemez bir eylemdir³⁵ (Atay, 1998: 93-95).

Sivil kesimde 27 Mayıs Darbesinin yarattığı ikinci büyük tahribat da üniversite ve yargı camiasında yaşanmıştır. Bu kesimler, darbeden sonra adeta darbeyi yapan cuntadan bile daha fazla darbeye sahip çıkmış, entelektüel derinliğe sahip olmayan cunta üyelerini her fırsatta istedikleri düzeni kurmak için etkilemişlerdir. 27 Mayıs darbesini yapan cunta, başlangıçta DP yöneticilerini yurt dışına göndermek ya da kısa süreli siyasi yasaklar koyarak, üç ay içinde yapılacak bir seçimle iktidarı sivillere bırakmayı hedeflemektedir (İpekçi ve Coşar, 2010: 211). Ancak bu sırada devreye giren hukuk ve siyaset bilimi profesörlerinin telkin ve yönlendirmelerinden sonra DP önde gelenlerinin “*Anayasayı ihlal*” suçundan idamla yargılanmaları gerektiği yönünde görüşlerini değiştirmişlerdir (Hale, 2014: 167).

Bu ülkenin sivil kesiminde demokrasiye karşı duyulan inancı anlamak bakımından bazı profesörlerin 27 Mayıs'ı nasıl gördüklerine bakmakta fayda vardır. MBK tarafından oluşturulan ve sivil profesörlerden oluşan Anayasa Komisyonuna göre 27 Mayıs Darbesi

³⁵ Tartışmalar için Bakınız Atay, 1998: 93-5.

“Meşruiyetini kaybetmiş bir iktidara karşı yapılmış haklı bir eylemdir” (Kılıç, 2013a: 33). Ord. Prof. Vasfi Raşid Seviğ, 27 Mayıs darbesini “*tarihe geçecek emsalsiz, şanlı bir ihtilal*” şeklinde tanımlamıştır (Maraşlı, 2008: 22). İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Sıddık Sami Onar’a da, DP Hükümetince kıyma makinelerinden geçirilen gençler olduğu iddiasının doğruluğuna inandığını belirterek, konuyu araştırmak üzere bir komisyon kurduğunu açıklamıştır (Koçak, 2016: 83). Bu hocaların etkisiyle 27 Mayıs Darbesi sonrasında çıkarılan, 28 Ekim 1960 tarihli 114 sayılı yasayla, üniversiteden 147 öğretim üyesi³⁶ herhangi bir gerekçe gösterilmeden atılmıştır. Atılan hocalara göre bu icraatta ideolojik görüşten ziyade MBK’yı etkileyen hocaların haset, kin ve garezi etkindir (Koçak, 2016: 114).

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası oluşturulan Yüksek Adalet Divanı, duruşmalar ve mahkemenin verdiği idam kararları, adeta eski bir Yunan trajedisini andırır niteliktedir. Darbesini yapanların, icraatlarının meşrulaştırmak için öne sürdükleri ve 1961 Anayasasının giriş kısmına da koydukları “*haksızlığa karşı direnme hakkı*” (Koçak, 2016: 101) daha başından Türk yargısı tarafından yargılamaların başlıca gerekçesi olarak kabul görmüştür. Yargılamalar sırasında açıkça “*sizi buraya tıkan irade böyle istedi*” denilerek ne hüküm verileceği beyan edilmiş ve sonra da idam kararlarını verenler yaptıkları hizmetlerin birer ödülü olarak Anayasa Mahkemesi Başkanlığı da dâhil olmak üzere yeni düzenin kritik yerlerini ele almışlardır. Darbeden sonra, Yargıtay hâkimlerinin altıda biri, yerel mahkeme yargıç ve savcılarının altıda biri ve Danıştay’ın yarısı tasfiye edilmiştir (Doğru, 1998: 122-6’dan aktaran Özbudun, 2011: 133). CHP eğilimindekilerin çoğunluk haline geldiği yargı bürokrasisi, 27 Mayıs darbesinden sonra da Demirel Hükümetlerinin icraatlarını ve çıkardıkları kanunları engellemek için elinden gelen her şeyi yapmıştır (Karpaz, 2010: 290).

27 Mayıs’tan sonra, ordu içinde çalkantılar son bulmamıştır. TSK komuta kademesi de askerin siyasete bir kez bulaştıktan sonra bir daha kolay kolay ayrılamayacağını görüp öğrenmiştir (Hale, 2014: 193-4). Darbeyi gerçekleştiren cunta içinde darbeden sonra kurulacak rejim ve siyasi amaçlar konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Henüz İhtilalinin hazırlığı esnasında, cunta içinde darbeden sonraki yönetim şekline dair görüş ayrılıkları belirmiştir. Genelde MBK’nın orduyu siyaset dışı tutma eğilimindeki kıdemli

³⁶ Üniversiteden atılan bu öğretim üyeleri arasında Ord.Prof. Ali Fuat Başgil, Anıtkabir yarışmasını kazanan Emin Onat gibi isimler de vardır.

üyeleri, iktidarı CHP'ye devrederek kışlaya çekilmeyi isterken, diğer bir kısmı da kısa süre içinde gerçekleştirilerek seçimlerle oluşturulacak iktidara yönetimi devrederek çekilmek taraftarıydılar (Hale, 2014: 157-9). MBK içinde bu görüş ağırlıkta olmasına rağmen İstanbul'dan gelen profesörlerin telkin ve ısrarlarıyla MBK'nın görevde kalarak hem yasama hem de yürütme yetkisini elinde tutmasına karar verilmiştir³⁷ (İpekçi ve Coşar, 2010: 226).

MBK içindeki liderliğini Alparslan Türkeş'in yaptığı, daha ziyade kıdemsiz üyelere oluşan diğer grup, geri kalmış ülkelerin demokrasiyle süratle kalkınamayacağını iddia ederek uzun dönemli bir askeri yönetimi savunuyordu (Hale, 2014: 119). Bununla beraber bunun askeri diktatörlük anlamına geleceğini savunan karşı grupsa, ülkenin Suriye'ye döneceğini ileri sürerek bu fikre şiddetle karşı çıkmıştır (İpekçi ve Coşar, 2010: 98). Kısacası 27 Mayıs, orduyu adeta politikayla sarmalayarak onu kendi içinde kutuplaşan gruplar arasında bölmüştür (Koçak, 2016: 137). MBK içindeki çekişmeler sürdürülemez bir hal alınca 13 Kasım 1960'da ordunun uzun süreli iktidarını savunan 14'ler hareketi, bir tür iç darbe sonucu MBK'dan çıkarılarak sürgün sayılabilecek dış görevlere tayin edilmişlerdir (Öngider, 2010: 101). Tasfiye edilen bu kişilerin CHP karşıtı oldukları için veya Cunta içinde radikal kanadı temsil ettikleri için tasfiye edildikleri yönünde çeşitli görüşler ileri sürülmektedir (Hale, 2014: 176).

27 Mayıstan sonra ordudaki tasfiye hareketi sadece 14'lerle sınırla kalmamış ve 235'i general olmak üzere 35.000 subay ve astsubay ordudan emekliye sevk edilmiştir. Daha sonra *Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU)* derneğini kuran bu kadrolar tasfiye edilirken, bozulan ordu hiyerarşi piramidinin yeniden sağlanması gerekçe gösterilmiştir (Ünsaldı, 2008: 71). NATO Komutanı Norstad Ankara'ya davet edilerek, bu hareketin orduyu gençleştirmek için yapıldığı belirtilerek, kendisinden bu konuda mali kaynak bulunmasına yardımcı olması istenmiştir (İpekçi ve Coşar, 2010: 283). Madanoğlu'nun ifadesiyle EMİNSU'lara tazminat olarak ödenen paralar ABD'den alınarak ödenmiştir (Arcayürek, 2003: 39). Tasfiye esnasında DP taraftarları birinci öncelik olmuştur. Daha sonra ise pek çok sivil kadroya tasfiye edilen bu kişilerin atanması ise ayrı bir çelişki meydana getirmiştir (Hale, 2014: 165).

³⁷ 27 Mayıs seçimlerin yapılacağı 15 Ekim 1961 gününe kadar yaklaşık 1,5 yıl ülkeyi 38 subaydan oluşan MBK yönetmiştir (Öngider, 2010: 100).

16 Ekim 1961 tarihli darbeden sonraki ilk seçimlerde DP'nin devamı görüntüsündeki partilerin %50'den fazla oy almasıyla istenen sonuçlar çıkmamıştır. Bu sefer de 14'lerin tasfiyesinden sonra ülke idaresindeki kontrolü eline alan ve ordu içinde hiyerarşiye uygun olarak yapılanan *Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB)* cuntası 21 Ekim tarihinde darbe yapmaya karar vermiştir (Öngider, 2010: 105). Devreye Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay girmiş, Gürsel'in cumhurbaşkanı³⁸, İnönü'nün de başbakan olacağı CHP öncülüğünde bir koalisyon hükümetinin kurulması sağlanmıştır (Ünsaldı, 2008: 75-8). Bu gelişmelere orduda Albay Talat Aydemir'in de içinde bulunduğu bir başka cunta tepki göstermiştir. Bu gruba göre, 27 Mayıs darbesiyle iktidarın DP'den alınıp İsmet Paşa'ya verilmesiyle ülkeyi kurtarmak mümkün değildir (Koçak, 2016: 123). 14'lerin devamı niteliğindeki bu cunta, küskünlerinde eklenmesiyle kısa sürede büyüyerek Aydemir³⁹ liderliğinde, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerinde iki başarısız darbe girişiminde bulunmuştur (Öngider, 2010: 106-7). Kısaca 1957-63 arasındaki Türkiye, ordu içinde oluşan cuntalar, darbe-karşı darbe girişimleri ve subaylar arasındaki sonu gelmez komplo girişimleri yüzünden tipik bir Latin Amerika ülkesini andırmaktadır (Hale, 2014: 214).

Kısa bir özet yapmak gerekirse, Osmanlı'nın son döneminde tamamen ortadan kalkan ordunun sivil denetime tabi olması durumu, cumhuriyet döneminde asker kökenli devlet adamları sayesinde tekraren sağlanmış ve ordu kışlasına çekilerek siyaset sahnesinde bir oyuncu olma durumundan uzaklaşmıştır. Bununla birlikte 1960 darbesinden sonra ordu, "*Asli Kurucu İktidar*" işlevini üstlenerek, sistemi kendi önceliklerine göre düzenlemiş, ordu tekrar siyaset sahnesine dönmüş ve o tarihten sonra Türkiye'de askerlerin sivillerin denetimine tabi olduğu değil de, askerlerin siviller üzerinde örtülü ya da açık bir denetim uyguladığı vesayetçi bir sistem oluşmuştur (Akyürek vd.,2014: 166). Ordu anayasal düzende önemli özerklikler elde ederek, Steven Cook (2008:12)'un *tanımlamasıyla "iktidar olmadan yöneten ordular"* kategorisine girmiştir. Ortaya çıkan demokrasi açığı bir türlü dengelenememiş ve sonraki darbelerin de yapı taşları döşenmiştir.

³⁸ Aday olan Prof. Ali Fuat Başgil, silah zoruyla cumhurbaşkanlığı adaylığından çektirilmiştir (Öngider, 2010: 105).

³⁹ Bu süreçte Amerikalı General Tolbolt'un Ankara'ya kadar gelerek Aydemir ile görüşmesi hayli ilginçtir (Arcayürek, 2003: 75).

3.4.2.6. 12 Mart 1971 Darbesi

Yukarıda belirtildiği gibi 27 Mayıs Darbesinden sonraki 17 ay boyunca ülkeyi idare eden askeri yönetimin ekonomik performansını başarılı bulmak zordur (Hale, 2014: 171). Ordu, iktidara el koyduktan sonra hem ülke yönetiminin ne denli zor olduğunu hem de müdahalelerin askerin içindeki birlik ve beraberliği ne derece olumsuz etkileyebileceğini acı şekilde öğrenmiştir. Özellikle Aydemir darbe girişimleri ile ordu içindeki bölünmeler iyice su yüzüne çıkınca, seçimler yoluyla iktidarın sivillere devredilerek kışlaya çekilme⁴⁰ fikri ağır basmıştır. Halkın ağırlığı tarafından da desteklenmediği seçim sonuçlarından anlaşılan 27 Mayıs darbesi, arkasında seçilenlere güvensizliği her alanda gösteren bir anayasa bırakarak kışlasına çekilmiştir.

1960 Darbesi sonrası kurulan sistemde, genel oy sonucu oluşacak yönetimlere güvenilmediği için yürütme organının gücünü zayıflatma, iktidarın seçimle gelmeyen olabildiğince fazla organ arasında paylaştırılması (Akıncı, 2014: 64) ve parçalı siyasi partiler oluşturulması yoluna gidilmiştir. 1961 Anayasasının görece serbest ve liberal düzenlemeleriyle siyasal örgütlenmeler serbestçe yapılır hale gelmiş ve nisbi temsil sistemi sayesinde toplumun her kesimi mecliste temsil edilebilir hale gelmiştir. Bu ortamda 50’li yıllardan itibaren köyden kente yaşanan büyük göç dalgası sonucu, sol gruplar hiç olmadığı kadar örgütlenmeye ve varlık göstermeye başlamışlardır. Dünyadaki gelişmelerden de etkilenecek, 1960’lı yılların ortalarından itibaren örnekleri en bariz şekilde 6’ncı filo ve ABD büyükelçisi Robert Komer’in ODTÜ ziyaretinde görüldüğü şekilde, sol gençlik arasında artan bir ABD karşıtlığı başlamış (Kılıç, 2013a: 47-8) ve bu durum genel asayiş sorununa dönüşmüştür. Aynı dönemde Kürt Sorunu da ilk kez 1960 sonrası Türkiye İşçi Partisi (TİP) tarafından ciddi anlamda siyasi arenada kullanılmış ve böylelikle ayrılıkçı iddiaların gündeme gelmesi sağlanmıştır (Karpas, 2010: 293). Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın “*toplumsal uyanış ekonomik gelişmeyi aşmıştı*” (Ünsaldı, 2008: 82) ifadesiyle anlatılan bu tür ekonomik ve siyasal

⁴⁰ Türkiye’de askeri rejimlerin neden kısa süreli olduğuna dair pek çok başka görüş de bulunmaktadır. Huntington (2011: 246)’a göre bu durum yakın Sovyet tehdidinden dolayı olmuştur. Mehmet Ali Aybar (1984:36’dan akt Atay, 1998: 57)’a göre ise demokrasimiz belirli bir seviyeye gelmiş ve ordumuz geline bu seviyeyi geri götürmeyi başaramamaktadır. Doğu Perinçek (1983:43’dan akt Atay, 1998: 56)’e göre de rejim bir şekilde yerleşmiştir. Askeri darbeler ise yerleşik ve işleyen bu düzende geçici düzeltmelerdir. Ancak akla en yakın gözüken açıklama, Türkiye’de askerlerin çoğulculuğa görüntüde izin vermekle birlikte, siyasi denetim ve gözetim için gerekli ana mekanizmaları da sisteme dâhil ederek, kendi düzenlerinin devamını sağlamasıdır.

istikrarsızlıklar, anarşi ve hükümet ile parlamentonun sorunlara çözüm bulamayışı muhtıraya gerekçe gösterilmiştir (MGK Gen Sek, 1981: 7-8).

1962 darbe girişimi sonrasında Talat Aydemir'in affedilmesi nedeniyle yıkılan CHP-AP koalisyonundan (Çelik, 2008: 157) sonra 60'lı yıllarda ağırlıklı olarak ülkeyi yöneten, DP'nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi (AP) tarafından da 1961 Anayasası için “*Bu anayasa ile devlet idare edilemez*” şikâyetleri dillendirilmiştir (Atay, 1998: 99). AP'nin bu dönemdeki önceliklerinden olan başta Celal Bayar olmak üzere eski DP'lilerin affına yönelik çabaları her defasında askerlerin arasında huzursuzluk yaratmıştır. Bunun yanında 12 Mart'a gelirken haşhaş ekiminin yasaklanmaması⁴¹ ve U-2 uçaklarının uçuşlarının kısıtlanması gibi gerekçelerle ABD'de Demirel Hükümetine karşı bir tepki oluşmuş (Arcayürek, 2003: 139-40), bu durum da askerler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak 70'lere gelirken ordu içinde örgütlenen ve 27 Mayıs'ın amaçlarına ulaşmadığı gerekçesiyle uzun dönemli bir askeri yönetimi hedefleyen “*milliyetçi sol*” bir cunta darbe hazırlıklarına başlamıştır. Doğan Avcıoğlu yönetimindeki “*Devrim*” dergisi gibi yayınlarla da bu hazırlıklar teşvik edilmiştir (Öngider, 2010: 121).

İlk olarak 1969 yılında Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) tarafından darbe hazırlığı içerisinde olduğu bildirilen Genelkurmay Başkanı Cemal Tural görevden alınmıştır (Arcayürek, 2003: 107-8). Bununla birlikte başını Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un çektiği 9 Mart Cuntası, hazırlıklarına devam etmiş ve darbeden sonra ülkeyi yönetecek olan *Devrim Konseyi*⁴² planları dahi tamamlanmıştır (Hale, 2014: 236). Türkiye'yi Suriye benzeri uzun dönemli bir askeri diktaya götürecek 9 Mart Darbesinin yapılacağı sırada, askerler arasında görüş ayrılıkları baş göstermiş ve darbe gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte bir orta yol bulunmuş ve Muhsin Batur'un, alttan gelen bir darbeyi önlemek ve tekrar bir 27 Mayıs'ın yaşanmaması için yapıldığını belirttiği (Cevizoğlu, 2001: 93) 12 Mart Müdahalesi gerçekleşmiştir. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının birlikte imzaladıkları “*muhtıra*” radyodan okunarak, hükümetin istifası ve Atatürkçü bir anlayışla anayasanın öngördüğü düzenlemeleri yerine getirebilecek güçlü bir hükümetin kurulması talep

⁴¹ 12 Marttan hemen sonra ABD'nin üzerinde çok ısrar ettiği “*Haşhaş*” yasağının devreye girmesi (Öngider, 2010: 126), ekonominin başına getirilen Atilla Karaosmanoğlu'nun Washington'da Dünya Bankasında çalışmış olması (Karpas, 2010: 257) ABD'nin darbeye bağlantısı anlamında manidardır.

⁴² Detayları için Bkz. Birand *12 Mart Belgeleri*.

edilmiştir. Eğer bu talepler yerine getirilmezse de ordunun yönetime tamamen el koyacağı belirtilmiştir (Maraşlı, 2008: 230-1). Muhtıradan kısa bir süre sonra Demirel hükümeti istifa etmiş ve CHP’den istifa ettirilen Nihat Erim başkanlığında bir hükümet kurularak 12 Mart ara rejim dönemi başlamıştır.

Görünürde AP iktidarına ve Süleyman Demirel’e karşı yapılmış olduğu düşünülen darbe, Türk solu ve aşırı solu tarafından önceleri alkışlarla karşılanmıştır⁴³ (Yılmaz, 2010: 374). Ancak çok geçmeden 12 Mart muhtırasının sola daha yakın bir askeri darbenin önünü kesmek için verildiği anlaşılmıştır. 12 Marttan hemen sonra, “*Milliyetçi Sol*” darbeyi yapacak olan cuntanın asıl nüvesini oluşturan başta Tümgeneral Celil Gürkan⁴⁴ olmak üzere 5 general, 1 Amiral ve 35 albay emekliye sevk edilmiş (Çelik, 2008: 159), alt rütbedekiler ise tutuklanıp yargılanmıştır. 26 Marttan itibaren de “*Balyoz Harekâtı*” olarak bilinen bir süreçte, sol entelektüel kesimin üzerine gidilerek pek çok tutuklama gerçekleştirilmiştir (Öngider, 2010: 125). 12 Marttan sonra TİP gibi yerleşik düzene tehdit olarak görülen Milli Nizam Partisi (MNP) de kapatılmıştır⁴⁵ (Hale, 2014: 244).

12 Mart Müdahalesi, Anayasa yürürlükten kaldırılmadığı, meclis dağıtılmadığı ve de siyasal partiler kapatılmadığı için 27 Mayıs’tan farklıdır. Üst-komuta kademesinin astlarını bazı ödünler vererek de olsa kontrol altında tutma girişimi (Hale, 2014: 258) görünümündeki 12 Mart, esasen ordunun 10 yıllık zaman dilimi içinde bir cunta tarafından gerçekleştirilen 27 Mayıs’a karşı başka bir cuntanın gerçekleştirdiği karşı bir eylem niteliğindedir (Öngider, 2010: 126-7). Nitekim, 12 Marttan sonra kurulan Nihat Erim hükümeti döneminde 1961 Anayasasının yaklaşık 40 maddesi değiştirilmiş, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) kurulması (Hale, 2014: 249) ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ’nun özerkliğinin kaldırılması vb. uygulamalarla özgürlükler kısıtlanmıştır. Ayrıca hükümete Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi verilerek yürütme güçlendirilmiştir (Özbudun, 1998: 203).

⁴³ Sonradan Meclis Başkan Vekilliği yapacak olan, Uluç Gürkan “9 Martta” nişan yüzüklerini karşısına çıkacak ilk tank komutanına taktırmayı planlarken (Maraşlı, 2008: 221), DEVGENÇ de 12 Mart’ı destekler açıklama yayınlamıştır (Ünsaldı, 2008: 89).

⁴⁴ 12 Mart’ın beyni olarak görülen Celil Gürkan’a göre, “*asker siyasetle uğraşmaz*” tekerlemesine sıkı sıkıya bağlanan; bu boş kuruntuya kendini kaptırarak halkın çektiği ızdıraba karşı sağır ve dilsiz kalan, makam, terfi ve maaş düşünen subay Atatürk ilkelerinden ayrılmış ve iyi bir subay değildir (Koçak, 2016: 187).

⁴⁵ Darbeden sonra diğer partilere dokunulmazken TİP ve MNP’nin kapatılması Cumhuriyetin kuruluşundan beri aşırı sol ve siyasal İslam’a karşı duyulan güvensizliğin devam ettiğini göstermektedir.

12 Mart 1971 Muhtırası ve devamındaki askeri müdahaleyle, 27 Mayıs'ta sağlanan ordunun sistem içindeki özerkleşmesi daha da güçlendirilmiş, o zamana kadar danışma organı durumundaki YAŞ⁴⁶, terfilerde en önemli rolü oynayan idari bir kurul haline getirilmiştir. Asker olmayan kişilerin de askeri mahkemelerde yargılanabilmesinin önü açılarak, sıkıyönetim ilanında askeri mahkemelerin sorumluluk alanları ve yetkileri genişletilmiştir (Çelik, 2008: 159-163). Sayıştay'ın TSK elindeki devlet mallarını denetleme yetkisi sınırlandırılmış ve askeri yargı yetki alanı bakımından sivil yargı aleyhine genişlemiştir (Atay, 1998: 102). Kısaca, 12 Mart Muhtırası ile ordunun sistem içindeki ağırlığı iyiden iyiye artmış ve Cumhuriyet Dönemi sıkıyönetim uygulamalarına bir nevi dönüş sağlanmıştır.

Özbudun (1998: 106)'a göre uzun dönemli bir askeri yönetim isteyen radikal subayların bu eylemine karşı ordu üst kademesinin bir son dakika eylemi olan 12 Mart Muhtırası sivil siyasette de kırılmalar yaratmıştır. CHP'nin geleneksel kanadı darbeye tepki vermezken, Ecevit liderliğindeki yenilikçi kanat karşı çıkmış bu da 12 Mart Muhtırasını verenlerin bocalamasına neden olmuştur (Atay, 1998: 103). CHP içindeki tartışmalar sonucu Ecevit liderliği ele alırken, İnönü siyaset sahnesinden çekilmiştir. AP'de de kendisini deviren 12 Mart Muhtırası ile kurulan hükümetlere güvenoyu verilmesi ve bu haliyle darbeyi meşrulaştırıcı bir rol oynayan (Atay, 1998: 98) tavır tartışmalar yaratmış, hareketin sonraki dönemde bölünmesi sonucunu doğurmuştur.

12 Mart ara rejiminin bitiminde, askerler kışlaya dönmeden Cumhurbaşkanlığı seçimi için siviller üzerinde baskı kurarak Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'i seçtirmek istemişlerdir (Birand vd., 2005: 15). Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'i cumhurbaşkanı seçtirmek için çok uğraşsa da meclis buna direnmiş, Ecevit ve Demirel anlaşarak emekli asker olan Fahri Korutürk'ü Cumhurbaşkanı seçirmiştir. Bu yolla meclis kendi rüştünü ispat ederken Demirel de askerlerden rövanşı almıştır. 12 Mart rejimini sona erdiren (Öngider, 2010: 131-3) bu gelişme, ordu içinde bölünmeler olduğunda darbenin gerçekleşmesinin zor olduğunu gösterdiği gibi; aynı zamanda her darbenin bir şekilde orduda bölünmelere yol açtığını göstermiştir. Alınan bir başka ders

⁴⁶ YAŞ, 26 Temmuz 1972 tarihli 1612 sayılı yasayla teşkil edilmiş ve YAŞ üyeliğine Kuvvet Komutanlarının yanı sıra orgeneral ve oramiraller de dahil edilmiştir. Sivil kanattan ise sadece Başbakan ve Milli Savunma Bakanı kurulda yer almıştır (Birand, 1986: 458).

de darbenin gelişmelere bağlı olarak kolaylıkla planlayıcılarının aleyhine dönebilecek olmasıdır.

3.4.2.7. 12 Eylül 1980 Darbesi

Türkiye, 70'lerin sonundaki ekonomik krizler, siyasal şiddet olayları ve siyasi partilerin uzlaşmaz tutumları nedeniyle yönetilemez durumdadır. Aşırı sağ ve sol gruplar arasındaki iç savaşa varan şiddet olayları nedeniyle ülkenin büyük kısmında sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ekonomik olarak da şartlar hiç mi hiç iyi durumda değildir. Kronikleşen bu problemlere çözüm bulması gereken sağlam yapılı hükümetler bir türlü kurulamamış ve partiler arasında yaşanan uzlaşma eksikliği nedeniyle peşi sıra kurulan koalisyon hükümetleri ardı ardına yıkılmıştır. 1974-1980 arasında yedi ayrı hükümet kurulduğu göz önüne alınırsa istikrarsız siyasi yapı daha iyi anlaşılabilir (Meyersson, 2015: 8). 12 Martla birlikte ciddi bir yenilenme yapılsa da 1961 Anayasası nedeniyle ülke siyasi ve idari olarak dağınık bir yapı göstermektedir. Bu şartlar altında, askerler önceki darbelerle karşılaştırıldığında daha az istekli olarak bu darbeyi gerçekleştirmişlerdir.

TSK, 12 Marttan aldığı dersler sonucu esasen siyasetten uzak durma kararı almış ve buna göre hareket etmiştir. Nitekim, 1973 yılında kurulan CHP-Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyonuna askerler başlangıçta aşırı sol ve anti-laik olduğu gerekçesiyle mesafeli yaklaşmışlarsa da sonradan Kıbrıs konusunda siyasetçilerin kararlılıkla karar verip uyguladığını görünce, seçilmiş siyasetçilerle uyum içinde çalışmayı yeğleyip ikinci planda kalmışlardır (Hale, 2014: 272-3). Ülkenin sivilleşmesi önünde büyük bir fırsat ortaya koyan bu dönem; *(MGK Genel Sekreterliğinin 12 Eylül'ü anlatmak için bastırıldığı kitaptaki ifadelerle)* koalisyonlar döneminde türeyen, politikalarından, hatta şahsi görüş ve düşüncelerinden dahi ödün veren “*çirkin politikacılar*⁴⁷” (MGK Gen Sek, 1981: 10) yüzünden heba edilmiş ve seçilenlerle seçenler arasında güvensizlik ortamı doğmuştur.

70'li yıllarda Ecevit ve Demirel arasında bir türlü sağlanamayan iş birliğini ülkede pek çok sorunun çözümsüz kalmasına neden olmuştur. En temel konularda dahi sağlanamayan uzlaşma nedeniyle, aşırı uçta yer alan partiler görünür şekilde destek sağlamıştır. Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresi bittiğinde, 22 Mart 1980'de başlayan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yüzlerce tur oylama yapılmasına rağmen bir

⁴⁷ Anılan kitapta, 11 milletvekilinin verilecek bakanlık karşısında CHP Hükümetine destek verdiği (Güneş Motel Vakası) hadise, bu nitelemeye örnek gösterilip kıyasıya eleştiriliyor (MGK Gen Sek, 1981: 31).

türlü sonuçlandırılmaması⁴⁸ (MGK Gen Sek, 1981: 154) ve seçimlerde Ajda Pekkan’a, Zeki Müren’e bile oyların çıkması (Öngider, 2010: 142) ise gayri ciddiliğin ve uzlaşi eksikliğinin en somut ifadesidir. Demirel, tıkanan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin halk tarafından yapılmasını teklif etse de bu kabul görmemiş (MGK Gen Sek, 1981: 158) ve ülke zorlu zamanlar geçirdiği bir sırada uzunca süre başsız kalmıştır.

Hale (2014: 269)’e göre 12 Eylül’e neden olan sebeplerden biri de ekonomik çöküştür. Dünya Petrol Krizinden ve Kıbrıs Savaşı nedeniyle uygulanan ambargolardan sonra ülke ağır bir dış borç yükü altına girmiş, işsizlik yükselmiş ve enflasyon rekor seviyelere yükselmiştir. Hayat pahalılığı ve yokluklar ülkeyi sarmış, pek çok mal kara borsaya düşmüş durumdadır. Hac adayları dahi döviz bulamadıkları için protesto eylemi yapmıştır (MGK Gen Sek, 1981: 27). 1979 yılı itibariyle Türk Ekonomisi tam bir çöküntü içerisine girmiş ve ekonomiyi kurtaracak tek çare olarak görülen dış yardımlar da IMF gözetiminde serbest piyasa ekonomisine geçişine bağlanmıştır (Birand vd., 2005: 95). Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD), tarihte ilk defa gazetelere tam sayfa ilan vererek ekonomik krizden sorumlu tuttıkları Ecevit Hükümetini devirmek için bayrak açmıştır (Değirmenci vd., 2011: 70).

12 Eylül’e giden yolda en önemli gerekçelerden birisi de siyasal şiddete bağlı asayiş sorunları olarak gözükmektedir. İdeolojik kutuplaşma ve çatışmalar lise hatta ortaokullara kadar yayılmıştır (Birand vd., 2005: 43). Ülkede özellikle 1974 affı eski sosyalist örgüt liderlerinin serbest bırakılmasından (Öngider, 2010: 137) sonra şiddet ve terör eylemlerinde artış gözlenmeye başlamıştır. Paul Henze’ye göre, Sovyetler Birliğince, Suriye ve Bulgaristan üzerinden silah ve para yardımı yapılan bu gruplar (Hale, 2014: 274), devlet otoritesini hiçe sayan bazı eylemlere girişmişlerdir. Örneğin İstanbul Ümraniye’deki hazine arazisi sözde halk komiteleri tarafından halka dağıtılarak üzerinde gecekondu yapılmış ve mahalleye 1 Mayıs adı verilmiştir (Birand vd., 2005: 61). Yine aynı yerde, kurulan sözde halk mahkemesinin kararıyla 5 işçi idam edilmiştir. Eylemler ekonomiyi de felç eder hale gelmiştir. Sadece 1980 yılında toplam 227 greve 46.216 işçi katılmış ve sonuçta 5.408.618 iş günü kaybedilmiştir (Ünsaldı, 2008: 95). Kutuplaşma her yerde görülmektedir, 1978 yılının 19 Mayıs törenlerinde yapılan protestolar laiklik

⁴⁸ Türk Demokrasisinde görülen paradoksa uygun olarak, 12 Martın uçan generali *Muhsin Batur*, 1974 yılında cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör yapılmış ve CHP’ye katılmıştır. 1980 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise CHP’den aday olmuş ve 93. Turda 303 oy alarak (15 oy eksiğiyle) seçilmenin eşiğine kadar gelmiştir (Hale, 2014: 286).

karşıtı eylemlere dönüşürken, ODTÜ’de bir törende öğrenciler İstiklal Marşı yerine “Enternasyonal Marşını” söylemeyi tercih etmektedirler (MGK Gen Sek, 1981: 47, 290). 1978 yılı itibariyle orduda da ideolojik gruplaşmalar görülmeye başlamış ve bu durum ile Kürt bölgelerinde görülen ayrılıkçı, Marksist hareketler ordu komuta kademesi tarafından MGK’ya taşınarak çözüm bulunması istenmiştir (Birand vd., 2005: 78-9).

Ekonomik sorunlarla da tetiklenen siyasal şiddet olayları, 70’lerin ikinci yarısında başka bir safhaya ulaşmış ve adeta mezhepsel temelli bir iç savaş görüntüsü vermeye başlamıştır. Malatya’nın AP’li Belediye Başkanı Hamido (Hamit Fendoğlu), evine gönderilen bombalı bir paket sonucu gelini ve torunuyla birlikte suikasta kurban gitmiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak şehirde patlak veren olaylarla başlayan (Birand vd., 2005: 69-70) şiddet çok geçmeden diğer illere de sıçramıştır. Alevi-Sunni kavgasının körüklediğini Çorum olaylarında çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir (MGK Gen Sek, 1981: 167-9) Vahşi cinayetlerin işlendiği Maraş Olayları, 12 Eylül’e gidişi hızlandırmıştır. Maraş Olayları uzun zamandır sıkıyönetim taleplerine karşı direnen Ecevit’in direncini kırmış ve 13 ilde sıkıyönetim ilan edilerek asker olayların içerisine daha da çekilmiştir⁴⁹ (Birand vd., 2005: 84-7). Öteden beri gazetecileri, akademisyenleri ve sıradan vatandaşları hedef alan terör, 1980’den itibaren parlamenterleri de hedef almaya başlamış, 20 Temmuz 1980’de eski başbakan Nihat Erim’in öldürülmesi ile adeta zirve yapmıştır (MGK Gen Sek, 1981: 170-2).

Türkiye’de 12 Eylül darbesine yol açan dış nedenlerde bulunmaktadır. 1979 yılında yaşanan iki önemli gelişme Batı nezdinde Türkiye’nin stratejik önemini yeniden artırmıştır. İran’da yaşanan İslam Devrimi ve Sovyetler’in Afganistan’ı işgalinden sonra Türkiye artık kendi kaderine bırakılamayacak noktaya gelmiştir (Meyersson, 2015: 8). 12 Eylül sonrası, Türkiye’de derli toplu ve Komünizm karşıtı bir yönetim tarafından idare edilmesini isteyen CIA’nin Ankara şefi Paul Henze’nin, Başkan Jimmy Carter’ı arayarak “*Bizim Çocuklar Başardı*⁵⁰” dediği iddia edilmektedir (Değirmenci vd., 2011: 15). Darbenin, Türkiye’nin ithal ikameci ekonomiyi terk ederek dünya ekonomik sistemine eklemlenmesini sağlamak amacıyla yapıldığı bir diğer iddiadır. Nitekim darbeden sonra

⁴⁹ Ordunun darbe yapmak için şiddet eylemlerinin tırmanmasına müsaade ettiği iddiası Demirel tarafından sıklıkla dillendirilmiştir (Öngider, 2010: 142-3).

⁵⁰ Hale (2014:291)’e göre 12 Eylül’ün arkasında ABD’nin olduğunu gösterir inandırıcı hiçbir kanıt yoktur. Bununla birlikte darbenin kaçınılmaz olduğunu pek çokları gibi ABD’li yetkililerde görüyorlardı ve darbe sonrasında bu yetkililerde ülkeye çekidüzen verecek güvenilir bir yönetimin iş başına geçmesi nedeniyle rahatlamışlardır.

tıpkı Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi, Neo-liberal politikacılara uyumlu ihracata dayalı büyüme modeline geçilmiştir (Öngider, 2010: 135). 12 Eylül’ün Yunanistan’ın NATO’ya dönüşümünü sağlamak üzere yapıldığını savunanlar da vardır (Değirmenci vd., 2011: 103). 12 Eylül yönetimi de darbeden hemen sonra dış basın temsilcileri ile yapılan toplantıda NATO ve diğer ittifak anlaşmalarına tam bağlı olduğunu deklare etmiştir (MGK Gen Sek, 1981: 262).

Yukarıda belirtilen gelişmeler ışığında, 70’li yılların sonunda tıkanmış bir ülke görüntüsü veren Türkiye’de bir darbe yapılma olasılığı hem içte hem de dışta güçlü olasılık olarak görülmektedir. İdeolojik bölünmenin orduya da sirayet etmesi nedeniyle zamanın kendi aleyhine işlediğine karar veren TSK, darbe hazırlıklarını yapmak üzere Genelkurmay II. Başkanı Haydar Saltık’ın emrindeki bir kurulu görevlendirmiştir (Birand vd., 2005: 111). Evren, 30 Ağustos 1979’da Ordu mensuplarına yayınladığı mesajında ve NATO toplantısı dönüşünde verdiği beyanatta darbeye dair ilk işaretlerini vermiştir (Birand vd., 2005: 103, 114). 12 Eylül darbesi için atılan ilk somut adım ise, darbeden yaklaşık 10 ay önce 27 Aralık 1979 tarihinde, askerlerin Muhtıra niteliğindeki mektubu siyasi parti liderlerine iletilmek üzere “*TSK’nın Görüşü*” adı altında Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e sunmaları olmuştur. Bu mektupta “*ülkede ağır ekonomik koşullardan başka can ve mal güvenliğinin kalmadığı, bu nedenle büyük partilerin bir araya gelerek bu sorunlara bir çözüm bulması*” istenmektedir. Siyasi parti liderlerinin bu uyarı mektubunu üzerlerine almayıp, birbirlerini suçlamaları darbenin önünü açmıştır (MGK Gen Sek, 1981: 135-9).

Dış basının gelmekte olduğunu açıkça haber verdiği⁵¹ darbe, esasen 11/12 Temmuz 1980 tarihinde “BAYRAK” harekâtı olarak planlanmasına rağmen, Demirel Hükümetinin 3 Temmuz 1980 tarihli meclis oylamasında 214’e karşı 227 oyla güvenoyu alması sonucu ertelenmiştir (Atay, 1998: 109). Ancak daha sonra somut adımlar atılmaması üzerine, ülkenin içinde bulunduğu güçlükler karşısında TSK’nın, “*Tarihi sorumluluk duygusu ve Yüce Türk Milleti adına hareket ederek*” (Özbudun, 1998: 27) ve İç Hizmet Kanununun “*koruma ve kollama*” maddesine dayandırılarak gerçekleştiği (MGK Gen Sek, 1981: 193) beyan edilen darbe 12 Eylül tarihinde yapılmıştır. Darbe

⁵¹ US Armed Forces dergisinin Haziran 1980 sayısında Türk Ordusunun darbe yapmak üzere olduğu haberi yer almaktadır (Maraşlı, 2008: 301). Yine aynı şekilde, 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan Senato ve ara seçimler sonucu ortaya çıkan tabloyu yorumlayan dış basın, ordunun yönetime el koyabileceğine dikkat çekmektedir (MGK Gen Sek, 1981: 112).

genel olarak halk ve iş dünyası⁵² tarafından memnuniyetle karşılanmış hatta bazı bakanlar dahi “*oh kurtulduk*” demişlerdir (Birand vd., 2005: 143). Ecevit’e göre de 12 Eylül darbesinden sonra halk terörün sona ermesinden dolayı başta memnun olmuş, ancak daha sonra siyasal terörün yerini başka bir terörün alması üzerine bu memnuniyet giderek azalmıştır (Atay, 1998: 114).

12 Eylül cuntası, önceki iki darbeden farklı olarak darbeden sonra yapılacakları gayet iyi planlamıştır (Hale, 2014: 287). 12 Eylül 1980 – 7 Aralık 1983 yılları arasında 838 yasama işlemi yapılmıştır. MGK tarafından 669 yasa ve 90 KHK çıkarılmıştır. Yine aynı dönemde 2324 sayılı yasa uyarınca 76 karar alınmış ve 3 bildiri yayınlanmıştır. Çıkarılan bu kanunlarla toplumsal hayatın sosyal, ekonomik ve siyasal yönlerinin hemen hepsinde düzenlemelere gidilmiştir (Atay, 1998: 65). Siyasal hayat yeniden dizayn edilerek, eğitime büyük önem verilmiş ve yeni yetişecek nesillerin apolitik ve Atatürkçü yetiştirilebilmesi için bir dizi tedbir alınmıştır (MGK Gen Sek, 1981: 247-52). 12 Eylül’den hemen sonra siyasi faaliyetler yasaklanırken, tüm siyasi partilerin kapatılması ve mallarına el konulması 16 Ekim 1981’de gerçekleşmiştir (Kılıç, 2013a: 22). 12 Eylül’den sonraki demokrasiye dönüşte Milli Güvenlik Konseyi çeşitli bahanelerle kurulan partilerin adaylarını veto ederek ya da doğrudan doğruya kurulan partiler kapatılarak, yapılacak seçime sağdan 2, soldan ise 1 partinin girmesini sağlamıştır⁵³ (Birand vd., 2005: 226-8).

12 Eylül darbesi, kendinden önceki müdahalelerin açtığı TSK’nın siyaset üstü olma durumunu ve özerk konumunu daha da ileriye taşımıştır. Darbe sonrası yapılan anayasa, devletin neredeyse bütün alanlardaki *patrimonyal* üstünlüğünü tasdik ve teyit etmektedir (Karpaz, 2010: 270). Sivillere güvensizliğin atılan her adımda hissedildiği bu dönemde özellikle MGK Genel Sekreterliği kurumsallaştırılmış ve yetkileri artırılmıştır (Cemal, 2010: 356). MGK üzerinden siyasetin, MGK Genel Sekreterliği üzerinden de, ilk defa olmak üzere, bürokrasinin denetimi amaçlanmıştır. Genel Sekreterliğe muğlak ifadelerle seferberliğe dair pek çok görev verilerek tüm kamu kurum ve kuruluşlarıyla temas

⁵² Vehbi KOÇ’un 12 Eylül darbesinden hemen sonra Kenan Evren’e gönderdiği 3 Ekim 1980 tarihli mektupta yazdığı ve liberalleşme için darbenin ne kadar gerekli olduğunu belirttiği mektubu hayli anlamlıdır. “*Emrinizdeyim Komutanım*” şeklinde bitirilen mektup, 12 Eylül sonrası uygulamaya konulan Neo-liberal politikalara sermaye sınıfının bakış açısını anlamak adına da manidardır (Topal, 2008: 39).

⁵³ 12 Eylül döneminde sağda ve solda pek çok parti kurulmasına rağmen askeri yönetim sağda (MDP) bir ve solda (HP) bir partinin seçime girmesini istemiştir. Ancak, ABD baskısıyla ANAP’ın da seçime girmesine müsaade edilmiştir (Maraşlı, 2008: 319).

etmesinin önü açılmıştır. Cumhurbaşkanlığı⁵⁴, 1982 Anayasası ile hiç olmadığı kadar güçlendirilerek, bu makama yürütme, yargı ve yasamaya dair pek çok görev verilmiş ve her daim asker olacağı öngörülen bu makam üzerinden siyasal hayatın topyekûn denetimi amaçlanmıştır. Anayasada özellikle Atatürkçülük gereğinden fazla tekrar edilerek, Siyasal partiler Kanunundan, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Kanununa kadar yerleştirilerek içi boşaltılmış ve siyasal hayatı daraltıcı bir işlev görmüştür. Anayasa'daki üniter devlet vurgusu da Kürt siyasal hareketinin manevra alanını daraltıcı işlev görmüştür (Özbudun, 2011: 141-5).

12 Eylül döneminde sendikalar ve demokratik kitle örgütleri ağır baskılar altına alınmıştır. TÜSİAD'da diğer tüm dernekler gibi kapatılırken (Birand vd., 2005: 171), DİSK'in 1467 yöneticisi tutuklanıp yargılanmıştır. Bunlardan 78'inin yargılanması ise idam istemiyle yapılmıştır. 12 Eylül döneminde 650 bin kişi gözaltına alınmış, 230 bin kişi yargılanmış ve 300 kişi ise şüpheli şekilde hayatını kaybetmiştir. 171 kişinin işkenceden, 14 kişinin ise açlık grevi sonucu hayatını kaybettiği belgelenmiştir. 388 bin kişiye pasaport verilmemiş, 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarılmış ve 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurt dışına kaçmıştır (Değirmenci vd., 2011: 14, 29). Bu uygulamalar nedeniyle 12 Eylül rejimi, 27 Mayıs'ın tersine Batı Avrupa demokrasilerinden ve af örgütlerinden ciddi tepkiler görmüştür (Hale, 2014: 298).

Yüzde 93.37 oy oranıyla kabul edilen (Özbudun, 1998: 32) 1982 Anayasası politik hayatı denetlemek için yargıya da büyük yetkiler vermiştir. Verilen bu yetkilerle yargı, siyasal hayat üzerinde bir denetim mekanizması haline gelmiş ve İslamcı, Kürtçü ve Aşırı Solcu olduğu iddiasıyla toplam 21 partiyi kapatmıştır (Meyersson, 2015: 9). 12 Eylül döneminde 1253 üniversite öğretim üyesi ve 3854 öğretmen işten atılmış, onların yerlerine alınanlar MİT ve emniyetin güvenlik soruşturmalarıyla işe alınmıştır (Birand vd., 2005: 167). Orduda da tasfiye işlemi gerçekleşmiş ve 1984'e gelinceye kadar 1200 civarında subay ve astsubay ordudan uzaklaştırılmıştır (Ünsaldı, 2008: 99). 12 Eylül yönetimi, laikliğe sıkı sıkıya bağlı olsa da 27 Mayıs ya da 12 Mart idareleri gibi dini

⁵⁴ 12 Eylül Cuntası, 12 Mart döneminde Faruk Gürler'in başına gelenlerden ders çıkararak işi şansa bırakmamıştır. Cuntanın lideri Kenan Evren'in 7 yıllık cumhurbaşkanlığı, diğer cunta üyelerinin de Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeliği Anayasa ile birlikte oylattırılmıştır (Öngider, 2010: 148).

kısıtlayıcı tedbirler almamıştır⁵⁵ (Karpat, 2010: 266). Tersine din, bir çimento olarak görülerek ilköğretim ve liselere zorunlu din dersleri konulmuştur (Birand vd., 2005: 169).

12 Eylül darbesi ekonomik anlamda büyük bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Esasen kendisinden önce 24 Ocak kararlarıyla⁵⁶ uygulamaya konulan, serbest piyasa ekonomisine dört elle sarılmış ve kararların mimarı olarak bilinen Turgut Özal ekonominin başına getirilmiştir (Meyersson, 2015: 9). Özal hükümetleri sırasında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) genel Sekreteri olan Yıldırım Aktürk'e göre "24 Ocak Kararlarının hayata geçirilmesi eğer bir askeri darbe olmasaydı hayli zor olacaktı"⁵⁷ (Ünsaldı, 2008: 182). Bu döngü esas itibariyle, Latin Amerika'da yaşanan deneyimlere benzemektedir. 12 Eylül idaresi, ekonomide oldukça iyi bir performans göstererek dış borçları döndürülebilir bir noktaya getirmiştir (Hale, 2014: 305). Bununla birlikte ihracata dayalı ekonomik büyüme 80'li yılların sonuna doğru yavaşlamaya, gelir eşitliği bozulmaya başlamıştır. Bu veriler yıldan yıla daha da kötüleşerek, 90'lı yıllarda ağır ekonomik krizlere yol açmıştır.

12 Eylül darbesi, yapılan Anayasa oylaması sonucuna göre halktan destek bulmuş gibi gözükse de 1983 genel ve 1984 yerel seçimlerinde, ordunun uygulamak istedikleri politikaların en karşısında duran parti olarak gözüken Anavatan Partisi (ANAP)'nin büyük teveccüh görmesi (Heper, 2011: 218) durumun aslında bu olmadığını ortaya koymuştur. Nitekim askerlerin gücü gitgide azalmış, yasaklı siyasetçilerin tekrar siyasete dönmesi ve Necdetler Olayı⁵⁸ ile sivil otoritenin gücünün arttığı görülmüştür (Maraşlı, 2008: 323). 1987-1993 arasındaki dönem güçlü siyasi liderliklerin gösterildiği ve sivil asker ilişkileri önemli oranda demokratikleştiği bir zaman dilimidir. Özal'ın 1989'da, Demirel'in de 1993'te Cumhurbaşkanı seçilmesi askerlerin geri çekilmesini göstermiştir (Hale, 2014: 337-40). Ancak, 90'ların başında ülkede Körfez Krizine bağlı olarak ortaya çıkan terör ve ekonomik krizler, askerlerin tekrar aktif siyasette ağırlığını artırmıştır.

⁵⁵ Murat Belge (1992: 369'dan akt. Atay, 1998: 118)'ye göre 12 Eylül, İslamcılığı karşısına almasına rağmen bu akımı zayıflatamadığı gibi istemeden bu akımın güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Özbudun (1998: 55)'a göre de 1982 Anayasası, Din kültürü derslerini ilköğretimde zorunlu hale getirerek (md. 24/4), 1937 yılından beri anayasalarda yer alan sert laik yaklaşımdan sapma meydana getirmiştir.

⁵⁶ Demirel hükümeti, liberal ekonomiye geçişi simgeleyen 24 Ocak kararlarını kabul ederek uygulamaya koymuştur. Askerleri ikna edecek brifingleri ise Planlama Müsteşarı Turgut Özal vermiş, böylelikle Özal'la askerlerin ilk teması da bu şekilde gerçekleşmiştir (Birand vd., 2005: 108-9).

⁵⁷ Sonradan Turgut ÖZAL da 14 Ağustos 1987'de yaptığı bir konuşmada 12 Eylül olmasaydı iktidara gelemezdik demiştir (Kılıç, 2013a: 67).

⁵⁸ Özal'ın tercihi uygun olarak, Necdet Öztoran yerine Necip Torumtay'ın Genelkurmay Başkanı yapılması olayı.

3.4.2.8. 28 Şubat 1997 Darbesi

12 Eylül'den sonra bölünmüş toplumsal yapıyı birleştirmek için düşünülen ve “*Milliyetçi*” bir İslamı içeren bir fikir olan “*Türk- İslam*” sentezi toplumsal hayatta kök salmaya başlamıştır (Ünsaldı, 2008: 109). Bu politika, o dönemki ABD'nin Komünizme karşı geliştirdiği *Yeşil-Kuşak* yaklaşımı ile de uyumludur. Bununla birlikte Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra tehdit algısı değişmiş ve NATO, 1994 yılından itibaren, Fundamentalizmi (Kökten Dinciliği) Komünizmin önünde birinci tehdit olarak tanımlamıştır. Türkiye’de de buna paralel olarak, kimilerince gizli anayasa olarak nitelenen *Milli Güvenlik ve Siyaset Belgesi (MGSB-1997)*’ne göre bölücü ve irticai hareketler devlet için eşit derece ve öncelikli tehditler olarak kabul edilmiştir (Değirmenci vd., 2011: 131; Maraşlı, 2008: 388).

12 Eylül sonrası, 24 Ocak kararlarıyla kapısı açılan neo-liberal politikalar sonucunda düzenlemeci devlet anlayışı terk edilerek ekonomik hayatta serbest piyasa koşullarının egemen olduğu yeni bir döneme geçilmiştir (Kazgan, 1999: 441-2). Ekonomideki serbestleşme, siyasal ve toplumsal hayata da yansımış cumhuriyetin kuruluşundan beri baskılanan ideoloji ve hayat tarzları görünür hale gelerek yeni bir askeri müdahalenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Uygulamaya konulan politikalar sonucu Muhafazakâr İslami hareket bir güç olarak ortaya çıkmış devlet nimetlerinden daha fazla pay ister konuma gelmişlerdir (Tuncel, 2015: 226). Ekonomik olarak güçlense de kentlileşememiş⁵⁹ bu muhafazakâr orta sınıflar, önceleri ANAP’ı desteklemiştir. 80’lerin sonuna doğru bu partinin erimesi ve ona alternatif olabilecek sol partilerin yolsuzluğa bulaşması neticesinde, bu kitle kendine yeni bir yol aramıştır. İşte bu koşullarda Refah Partisinin (RP) “*Adil Düzeni*” bu kitlelerin itici gücüyle daha fazla destek görmeye başlamıştır. Bu anlamda 1995 yılında kurulan Doğru Yol Partisi (DYP)-RP iktidarı çevrenin iktidarı anlamına gelmektedir (Karadağ ve Çiçek, 2015: 323). Böylece daha önceden çevrede yer alan Siyasal İslam merkeze ilerleyerek kendi merkezini oluşturmaya başlamış, bu durum da Batı yanlısı “*Büyük Sermaye*”⁶⁰ ile öteden beri “*laiklik*” hassasiyeti olan orduyu rahatsız etmiştir. 28 Şubat süreci esasen bu iki

⁵⁹ Prof. Kemal Karpat ve Doğu Ergil yaptıkları araştırmalarda göçe bağlı gecekondulaşma ile muhafazakârlaşma arasındaki bağlantıyı ortaya koymuşlardır (Hale, 2014: 275-6).

⁶⁰ RP, 1995 seçim bildirgesinde TÜSİAD’ın devlet tarafından kayırıldığını ima ederek, tam rekabetçi bir ekonomi vaat ediyordu (Cook, 2008: 257).

kesimin neden olduğu krizle başlayan ve hükümetin devrilmesiyle sonuçlanan bir post-modern darbedir (Öngider, 2010: 152-4).

1990'lı yıllar Türkiye'de inanç ve etnik temelli siyasal hareketlerin yükselişine tanıklık etmiştir. Güneydoğuda yaygınlık kazanan PKK ayrılıkçı terör hareketi önemli bir sorun haline gelmiş ve Graham Fuller (1998:139-40'tan aktaran Cook, 2008: 269)'in belirttiği gibi Özal'ın vefatından sonra siyasetçiler, bu konuda hiçbir inisiyatif almayıp, konuyu tamamen orduya bırakmışlardır. Bu nedenle ordunun gündelik siyasette görünürlüğü artmış, koalisyon hükümetlerinin bu sorunun yanında ekonomik problemlere de çözüm bulamaması halkta bilindik siyasetçilere karşı bir tepki oluşturmuştur. Bu şartlar altında, askerlerin öteden beri iyi gözle bakmadıkları⁶¹ Necmettin Erbakan'ın 1996 yılında başbakan olması, askerler arasında tedirginlik yaratmıştır (Heper, 2011: 283-6). Erbakan, 1996 yılında Der Spiegel'e verdiği bir mülakatta kendilerinin "*Gerçek Atatürkçüler*" olduğunu iddia ederek (Cook, 2008: 278) endişeleri gidermeye çalışsa da, Susurluk olayı ve Libya gezisinde yaşananlar durumu daha da kötüleştirmiştir.

Bu gelişmelere ilaveten, Erbakan'ın Ağustos 1996 yılında ordunun ticaret ve silah alımı konularındaki faaliyetlerini incelemek üzere çalışma grubu oluşturması (Cook, 2008: 284) tepki doğurmuş ve ordu içinde darbe planları yapılmaya başlamıştır. Hükümeti devirmek için yapılan çalışmalar oluşturulan "*Batı Çalışma Grubu*" tarafından yönlendirilerek (Öngider, 2010: 158), hükümeti her mecrada yıpratmak üzere faaliyete geçilmiştir. Başlatılan kampanya kapsamında hâkim ve savcılar Genelkurmayda verilen "*irtica*" brifinglerine katılmışlardır (Maraşlı, 2008: 368). TÜRK-İŞ, DİSK, TİSK, TOBB ve TESK gibi karşıt çıkar grupları seçilmiş hükümetin karşısında ordunun yanında yer almışlardır⁶² (Öngider, 2010: 158). Susurluk olayını protesto etmek için yapılan "*Sürekli Aydınlık için bir dakika karanlık*" eylemlerini Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın "*Mum Söndürücülük*" oynuyorlar şeklinde nitelemesinden sonra Alevi vatandaşlar da hükümetin karşısına geçerek kitlesel gösterilere başlamışlardır (Maraşlı, 2008: 383). Bu eylemler, Genelkurmay II. Başkanı Çevik Bir'in emriyle 20 Tank ve 15 Zırhlı araçtan oluşan bir konvoyun 30 Ocak 1997'de demokrasiye "*balans ayarı*" verilmesi (Öngider,

⁶¹ 12 Eylül'e gelinirken Erbakan'ın Anıtkabirdeki törenlere çeşitli bahanelerle katılmaması Kenan Evren tarafından kamuoyu önünde eleştirilmiştir (MGK Gen Sek, 1981: 183).

⁶² 12 Eylül yönetiminin kapatıp mal varlıklarına el koyduğu işçi sendikalarının hemen bir araya gelerek askerin yaptığı çağrıya uyarak hükümetin karşısında yer alması, Türk siyasal hayatı için tarihe düşülmesi gereken önemli bir nottur.

2010: 160) için Sincan'dan geçirilerek darbenin yakın olduğu mesajı verilmesiyle de desteklenmiştir.

Cumhurbaşkanı Demirel, yaklaşan açık bir darbeyi önlemek için askerden yana taraf tutmuş ve bu şekilde darbenin örtülü bir şekilde dönüşmesini sağlamıştır (Maraşlı, 2008: 350). MGK'nın 28 Şubat 1997 tarihli toplantısında askerler Erbakan'ı hedef almışlar ve tarihe 28 Şubat Kararları (406 sayılı) olarak geçecek 18 maddelik ultimatoma zorla başbakana dikte ettirilerek bir “*post-modern*” darbe gerçekleşmiştir. Erbakan'ın 28 Şubat kararlarını ancak meclisin onaylaması halinde uygulayacağını açıklaması üzerine; içinde yargı, basın ve iş dünyasının da olduğu geniş bir cenahta hükümet karşıtı bir kampanya başlatılmıştır (Cook, 2008: 286-8). Yapılışı itibarıyla önceki klasik darbelerden farklı olan 28 Şubat, “*irtica ile mücadele*” için alınan kararlar üzerinden yapılan tartışmalar ve hükümet üzerinde oluşturulan baskı sonucu hükümetin 110 gün sonra istifa ettirilmesi; parlamento üyeleri üzerinde yapılan açık ve gizli baskılar sonucu yeni bir hükümet kurdurulması şeklinde gerçekleşmiştir (Kılıç, 2013a: 24-7).

Diğer müdahalelerden farklı olarak, “*bu kez silahsız kuvvetler*” eliyle gerçekleşen 28 Şubat darbesi dönemi (Ensaroğlu, 2010: 59), sivil-asker ilişkileri bağlamında demokrasi tarihimizin en problemli dönemlerinden biri olmuştur. Askeri yetkililer, Refah-Yol Hükümetinin kurulmasından sadece 2 ay sonra, sivil hükümetin onayını almaya gerek duymadan İsrail'le askeri işbirliği ve eğitim anlaşması imzalamışlardır. Yine aynı şekilde 1997'de ordu, hükümetin haberi olmadığı halde Kuzey Irak'a operasyon gerçekleştirmiştir (Cook, 2008: 271). Bu gelişmeler karşısında sivil hükümeti desteklemesi gereken siyasiler tam tersi bir yaklaşımla, başta Demokratik Sol Parti (DSP) ve CHP olmak üzere Erbakan Hükümetinin devrilmesine yardım etmiştir (Ünsaldı, 2008: 185). Dönemin CHP Genel Sekreteri Adnan Keskin'in “*irtica*” tehdidi karşısında askerin silah kullanmasının meşru olduğunu ifade etmesi (Maraşlı, 2008: 372-3), Türkiye'de darbe geleneğinin sadece askerlerle ilgili olmayıp, belki de ondan fazla sivillerle ilgili olduğunu göstermesi bakımından hayli ilginç bir örnektir.

28 Şubat sürecinde, en çok dini eğitimin kısıtlanması üzerinde durulmuştur (Cook, 2008: 289). MGK'da alınan kararların pek çoğu uygulamaya konulsa da sürecin uzun süreceği görülmüştür. 16 Ocak 1998 tarihinde meclisin en büyük partisi RP temelli kapatılırken (Öngider, 2010: 165), Erbakan dâhil liderlerine de 5 yıl süre ile siyaset yasağı getirilmiştir. Bununla birlikte, 28 Şubat sürecinde yapılan demokrasi dışı eylemlere karşı

toplumun bir kısmında ciddi bir tepki oluştuğu görölmüştür (Maraşlı, 2008: 399). Bu tepkilere ilaveten, darbenin arkasından kurulan zayıf hükümetler, içi boşaltılan bankalar ve yönetilemeyen ekonomik problemler halkta kızgınlığa dönüşmüş, 1000 yıl süreceği söylenen 28 Şubat süreci Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin kurulduktan çok kısa süre sonra tepki oylarıyla iktidara gelmesiyle son bulmuştur. İrtica tehdidine karşı yapıldığı iddia edilen 28 Şubat müdahalesi, kendinden önceki konvansiyonel darbelerden, gerek yapılış tarzı gerekse de yargı, basın-medya ve sermaye aktörlerinin dâhil edilerek profesyonelce planlanması ile farklılık göstermektedir (Ünay ve Dilek, 2017: 8). Bu darbe Türk siyasal hayatında etkileri bugün de geçerli olan ciddi bir kırılma yaratırken Türk siyasal hayatı tarihindeki genel geçer önermeyi bir kez daha doğrulamıştır: *Darbeler yapılma amacına hizmet etmediği gibi, darbenin hedefi olan unsurlar daha da güçlenmektedir.*

3.4.2.9. AKP Dönemi, AB Süreci ve 27 Nisan E-Muhtırası

AKP, her anlamda siyasal ve ekonomik tükenmişliği (Ünay ve Dilek, 2017: 17) gösteren 2001 kriziyle oluşan toplumsal talepler üzerine kurulmuş ve girdiği ilk seçimlerde büyük bir oy oranına ulaşarak tek başına iktidar olma şansı bulmuştur. Bu başarıda şüphesiz toplumun krizler nedeniyle mevcut siyasi partilere olan öfkesinin yanında, 28 Şubat döneminde yaşanan bazı uygulamalara (Peker ve Yavuz, 2014: 102) duyduğu tepkinin de etkisi vardır. AKP'nin iktidara gelişi, bazı yöneticilerinin önceki dönemlerde verdiği beyanatlar nedeniyle askerler arasında ilk başta bir huzursuzluk yaratmıştır (Pekin ve Yavuz, 2014: 118). Bununla birlikte 28 Şubat'ın ağırlığını henüz üzerinde hisseden TSK, AKP'ye karşı açık bir tavır almaktan geri durmuştur. Aynı şekilde AKP yönetiminde de askerlerin takınacağı tavır ve iktidar olanağı verilip verilmeyeceğine dair endişeler olduğu görölmektedir (Berkan, 2011: 16-7). Bununla birlikte, 2002 Aralık YAŞ toplantısında, Başbakan Gül'ün, *“İrticai faaliyetlere katılanların ihraç”* kararlarına çekince koyması yeni bir dönemin başladığına işaret etmektedir (Birand, 2010).

AKP döneminde, II. Körfez Savaşındaki tezkere oylaması ile sorunlu başlayan (Pekin ve Yavuz, 2014: 213) sivil asker ilişkileri, gelişmelerin karakteristiği bakımından üç dönemde incelenebilir. İlk dönem, AB uyum yasaları çerçevesinde demokratikleşme adımlarının atıldığı, hükümetin askerle doğrudan bir çatışmaya girmek istemediği 2002-

2007 yıllarını kapsamaktadır. Önemli bir ekonomik iyileşmenin yaşandığı bu dönemde AKP, halk desteğini arttırmış ve sivil asker ilişkileri tarihimiz açısından bir dönüm noktasına işaret eden Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde esas karar verici olmak istemiştir. Hem simgesel hem de işlevsel olarak büyük önem taşıyan Cumhurbaşkanlığı'nın istenmeyen ellere geçme olasılığı laik kesimde ve özellikle orduda rahatsızlığa neden olmuştur. İkinci dönem 27 Nisan e-muhtırasıyla askerlerin etkinliğini yitirdiği, Ergenekon ve Balyoz gibi davalarla asker algısının zarar gördüğü, sonuç olarak da Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının silah arkadaşlarını koruyamadıkları gerekçesiyle (Özdağ, 2014: 97) topluca istifa ettiği, kısaca askerin geri çekildiği 2007-2012 arasındaki zaman aralığını kapsar. AKP'nin üçüncü kez üst üste seçim kazanıp hâkim parti durumuna geldiği 2012-2016 yılları arasında yaşanan ve 15 Temmuz hain Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) darbe girişimiyle sonlanan üçüncü dönemde ise sivil, anayasal referandumlarda sağlanan önemli orandaki halk desteğiyle birlikte sivil asker ilişkilerinde hâkim duruma geçmiştir.

AKP, Fazilet Partisinin (FP) kapatılmasından sonra parti içindeki yenilikçi kanat tarafından, geleneksel “*milli görüş*” çizgisiyle arasına mesafe koyularak kurulmuştur (Öngider, 2010: 170). Parti iktidara gelişinin hemen ardından gerek kendisine karşı öne sürülen *irticacı* iddialarını bertaraf etmek gerekse de asker karşısında pozisyonunu güçlendirmek için önceki hükümetler döneminde başlayan AB müzakerelerini ilk önceliği haline getirmiştir. Kamuoyunca da askerin MGK yoluyla sahip olduğu siyasi rolün azaltılması (Canbolat, 2011: 325) için desteklenen AB süreci hızlandırılmış, Türkiye’de sivil asker ilişkilerinin liberal demokrasilerde görülen şekile dönüşmesi için yeni bir ivme kazandırmıştır (Heper, 2011: 321). Uyum sürecinde askerin sahip olduğu özerk konum en önemli engel olarak görülerek, askerlerin sivil denetimi konusunda adımlar atılmıştır. AB de, TSK üzerinde demokratik kontrolün istenilen düzeyde olmadığı belirterek, ilerleme raporlarında özellikle üç temel konu üzerinde durmuştur: *Genelkurmay Başkanlığının MSB’ye bağlanması, MGK’nın Türk siyasetindeki rolü ve sivillerin askeri giderler üzerindeki denetimi* (Akyürek vd., 2014: 161).

AB uyum süreci çerçevesinde MGK bağlamında pek çok değişimin gerçekleştirilmiş (Heper, 2011: 325) ve bu yönde hızlı bir sivilleşme sağlanmıştır. 1961 Anayasası’yla kurulan ve paralel bir parlamento işlevi gören MGK ile bu kurulun Soğuk Savaş döneminden kalma ve gizli başbakanlık (Ünay ve Dilek, 2017: 17) gibi çalışan

Genel Sekreterliğinin sivilleştirilmesi yolundaki adımlar esasen AKP dönemi öncesinde başlamıştır. 2001 anayasa değişikliğiyle MGK'daki sivil üyelerin sayısı arttırılmış⁶³ ve MGK Kanunundaki “*kararlar Bakanlar Kurulu tarafından öncelikle dikkate alınır*” ibaresi “*değerlendirilir*” şeklinde değiştirilmiştir (Çelik, 2008: 252). AKP döneminde ise “*Topyekûn Milli Güvenlik, Topyekûn Milli Seferberlik*” gibi kavramlarla birlikte pek çok açık ve gizli vazife alan MGK Genel Sekreterliği alt birimi, Toplumsal İlişkiler Başkanlığı (TİB), 2003 yılında İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Öteden beri askeri darbelerle birlikte adı geçen, geniş yetkilere sahip başkanlığın dönüşümü önemli bir zihniyet değişimine işaret etmektedir (Çelik, 2008: 273-4). Ayrıca bu değişiklikler sonrası 2004 itibari ile ilk kez sivil bir kişi MGK Genel sekreteri olmuş, sonra da MGK Genel Sekreterliği kadrolarının pek çoğu gizlilik esası kaldırılarak sivilleştirilmiştir (Akyürek vd. 2014: 175).

AB uyum sürecinde yapılan bu değişiklikler, TSK içerisinde AB'ye öteden beri şüpheyile bakan kesimler tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Bu kesime göre, AB'nin Türkiye'ye karşı tek taraflı dayatmalarıyla TSK'nın Atatürkçü, Cumhuriyetçi duruşu zayıflatılmaya çalışılmakta ve Lozan'da sağlanan kazanımlar aşındırılmaya çalışılmaktadır (Manisalı, 2007: 12). Ordu içinde de bulunan bu kesimin düşüncelerini kamuoyu önünde ilk dillendirilmesi ise MGK Genel Sekreteri Tuncer Kılınç tarafından, “*Türkiye'nin mümkünse ABD'yi göz ardı etmeden Rusya ve İran'da dahil olmak üzere AB'ye alternatif araması gerektiğini*” şeklinde olmuştur. Basında çokça tartışılan bu açıklamalara (Manisalı, 2007: 256-74) ilaveten, TSK'nın sonraki dönemde PKK'yı siyasallaştıracağı ve siyasal İslam'la mücadelede elini zayıflatacağı (Heper, 2011: 310-1) şeklinde yapılan açıklamalar kamuoyunda askerin AB'ye karşı olduğu algısını oluşturmuştur. Bununla birlikte, komuta kademesince yapılan bazı diğer açıklamalarda ise TSK'yı AB karşıtı gibi göstermenin apaçık bir haksızlık olduğu (Heper, 2011: 315), böyle bir tutumun Atatürk'ün gösterdiği çağdaşlaşma hedefinden sapma olacağı ve bunun işin doğasıyla çelişeceği beyan edilmiştir. Aynı beyanatlarda yine de *laiklik* ve *üniter devlet* konusundaki hassasiyetlerin altı çizilmektedir (Yıldız, 2012: 594-8).

Sivil-asker ilişkilerinde çatışmanın su yüzüne çıktığı ve artık güç dengesinin sivillerden yana değişmekte olduğunu gösteren olay ise Kıbrıs Müzakereleri olmuştur. Annan Planı çerçevesinde yürütülecek olan müzakerelerde hükümet tarafından, KKTC

⁶³ Artan sivil üye sayısı, çoğunluk usulü ile karar veren bu kurulda ağırlık sivilere kaymıştır.

Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş’a müzakereler esnasında kesinlikle masadan kalkan taraf olunmaması talimatı verilmiştir (Cemal, 2010: 103). Buna rağmen Denktaş’ın dönemin Kara Kuvvetleri komutanı Aytaç Yalman ile yaptığı iddia edilen görüşmeye⁶⁴ dayanarak daha müzakereler başlamadan plana hayır diyeceğini açıklaması hükümet üzerinde adeta bir şok etkisi yaratmıştır (Berkan, 2011: 30-1). Ancak hükümet, AB üyelik sürecinde önemli bir engel teşkil eden bu konuda, askerin karşı görüşlerine rağmen kendi politikasında ısrar etmiş (Pekin ve Yavuz, 2014: 214) ve o zamana değin asker tarafından genel çerçevesi çizilen milli güvenlik politikasını ele almaya başlamıştır (Cemal, 2010: 123). Kıbrıs konusundaki bu ayrışma sonradan AKP’ye karşı oluşacak “ulusalcı” cephenin oluşmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur (Canbolat, 2011: 422). Tüm bu olanlara rağmen, AKP’nin ilk dönemde, askerin hassas olduğu konularda doğrudan çatışmaya girmeme çabası dikkati çekmektedir (Heper, 2011: 328). Nitekim, 14 Ocak 2004 tarihinde askerler tarafından Genelkurmayda verilen ve pek çok eleştiriyi içeren brifing karşısında, Erdoğan bazı itirazlar getirmekle birlikte genel olarak bu eleştirileri sineye çekmiştir (Berkan, 2011: 49-64). Başbakanın bu dönemde sıkça kullandığı “diklenmeden dik duracağız” sözü dönemin ruhunu yansıtır niteliktedir.

AKP dönemindeki asker sivil ilişkilerindeki temel kırılma ise 2007 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı ve bu tarihe “e-muhtıra” olarak geçecek, TSK tarafından 27 Nisan tarihinde yayınlanan bildiri ile olmuştur. Zamanlaması, içeriği ve de neden kaleme alan Genelkurmay Başkanına bir yıl sonra madalya verildiği pek çok TSK mensubu tarafından da tam olarak anlaşılamayan bildiri (Pekin ve Yavuz, 2014: 121), ilk turu başlayan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahale etme maksatlıdır. Askerler, Atatürk’ün ölümünden sonra darbe dönemleri sonunda tamamen kışlaya çekilmek yerine elde tutulması ve böylece rejimin denetleneceği makam olarak gördükleri Cumhurbaşkanlığı makamı seçimleriyle yakından ilgilenmişlerdir (Çelik, 2008: 170). Ancak 2007 yılı seçiminde Erdoğan ya da Gül’ün Cumhurbaşkanı seçilme ihtimaliyle Başkomutanlık makamının ilk kez İslami kesimden gelen birinin eline geçecek olması (Cemal, 2010: 30) daha yakından ilgiyi gerekli kılmıştır.

AKP ile ordu üst kademesi arasında 2002’den beri alttan alta devam eden ve düşük yoğunluklu sürdürülebilir mücadele e-muhtıra ile açığa çıkmıştır. Askerlerin de içerisinde bulunduğu laik kesimde, düşük profilli, laik kesimlerin içine sindirebileceği (mümkünse

⁶⁴ Bu görüşme bugüne kadar yalanlanmamıştır (Berkan, 2011: 31).

eşinin başı kapalı olmayan) bir aday beklentisi olduğu kamuoyuna yansımıştır⁶⁵ (Birand, 2010). Ancak AKP, partinin iki numaralı ismi olan dışişleri bakanı Abdullah Gül'ü aday gösterince bu durum laik kesimlerde kaygı ve öfkeye neden olmuş, Genelkurmay Başkanlığı internet adresinden yapılan ve siyasi literatürümüze *e-muhtıra* olan geçen açıklama belki de Türk siyasal hayatında askerlerin etkilerinin bir daha asla eskisi gibi olmayacağı bir devrin milat noktasını oluşturmuştur. Sonradan Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın kendisinin kaleme aldığı açıklanan bildiride, ***laikliğin tartışılmaya açıldığı ve TSK'nın laikliğin kesin savunucusu*** olduğu belirtilerek, ***gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacağı*** ifade edilmektedir (Gürsoy, 2014: 163) .

2001 ağır ekonomik krizinin etkilerini, özelleştirmelere hız vererek ve kamu harcamalarını kısarak önemli ölçüde gideren ve böylece halk desteğini artıran AKP hükümetinin (Gürsoy, 2014: 162) TSK'nın gerektiğinde güç kullanarak siyasete müdahalede bulunabileceği yolundaki bu e-muhtırası karşısında tavrının ne olacağı beklenilmiştir. Şapkanın alınıp gidilip gidilmeyeceği merak edilirken, e- muhtıraya sağlam bir tepki verilerek yeni bir post modern darbe önlenmiş ve AKP'nin merkez-çevre sisteminde merkezi kendi düşüncelerine göre şekillendirme süreci başlamıştır (Karadağ ve Çiçek, 2015: 325). Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek'in, Türkiye'de artık darbeler çağının sona yaklaştığı işaret eden Başbakan'a *bağlı bir kurum olan Genelkurmay Başkanlığı'nın herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade kullanması demokratik bir hukuk devletinde düşünülemeyeceği* açıklaması ile e-muhtıra karşısında ilk kez seçilmiş bir hükümet dik durmuş (Cemal, 2010: 42) ve siyaset kurumunun demokrasi dışı müdahalelere müsaade etmeyeceği anlaşılmıştır.

Tüm bu gelişmeler ışığında AKP, belki de daha önce muhtıralara maruz kalan hükümetlerin yapması gerekip de yapmadığı bir hamle yaparak erken seçim kararı almıştır. Adeta e-muhtıranın oylandığı bir halk oylamasına dönen genel seçimler sonucunda iktidar partisi % 47'lik bir oy oranına ulaşarak seçimden tam bir zaferle çıkmıştır. AKP'nin bu kesin zaferi hem muhtırayı veren askerler hem de verilen muhtırayı

⁶⁵ Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın yaptığı ve ünlü “ *sözde değil özde laik*” sözlerini sarf ettiği basın toplantısının yaklaşık 150 basın mensubu tarafından izlenmiş olması ve 10 TV kanalının canlı yayın yapması (Çelik, 2008: 285), sivil asker ilişkilerinde o tarihteki denge açısından anlamlıdır.

açıktan ya da zimmi olarak destekleyen kesimler için önemli bir yenilgi anlamına gelmiştir. Nitekim seçimlerden sonra Abdullah Gül adaylıktan çekilmemiş, MHP'nin de 367 krizinin aşılmasında ki desteğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin 11'inci Cumhurbaşkanı olarak Çankaya'ya çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler TSK'nın verdiği muhtırada belirttiği gibi harekete geçemeyip gelişmeleri izlemekle yetindiğini göstermektedir (Birand, 2010). Ancak yine de bu dönemde vurularak geri çekilme sayılabilecek bazı tutumlar da ortaya konulmuştur: Harp okullarının mezuniyet törenlerinde Harbiyelilerin Cumhurbaşkanı yerine Genelkurmay Başkanını selamlaması, GATA mezuniyet töreninde ise Gül'e "Sayın Cumhurbaşkanı" yerine "Cumhurbaşkanı" şeklinde hitap edilmesi vs. (Berkan, 2011: 138).

AKP'nin hükümetinin, 27 Nisan e-muhtırasına direnmesinde güçlü liderlik olgusu, partinin bütünleşik yapısı ve uygun konjonktür etkili olmuştur (Cansever ve Kiriş, 2015: 374). 24 Ocak kararlarıyla Türkiye'de ekonominin küresel bağlantılar içerisine girmesine koştur olarak gelişen *Anadolu Kaplanları* gibi yeni muhafazakâr-demokrat sınıfların hükümete destek olması da bu değişimde önemli rol oynamıştır (Akyürek vd. 2014: 161). Ayrıca *Son Kale* olan Çankaya'nın düşmesiyle laikliğin ölümcül bir darbe yiyeceğine (Cemal, 2010: 30) inanan emekli askerler tarafından daha görevdeyken planlanan, organize edilen Cumhuriyet Mitinglerinde Türk siyasal hayatında beklenilmeyen bir başka durum daha ortaya çıkmıştır. Atatürkçü Düşünce Dernekleri öncülüğünde, AKP hükümetini zayıf göstermek için (Berkan, 2011: 119) gerçekleştirilen ve bu mitinglerde geleneksel "Ordu Göreve" slogan ve pankartlarının yanı sıra "Ne Şeriat Ne Darbe" sloganları da kullanmışlardır. Bu genelde siyasete müdahale eden unsurların dayandığı laik, eğitilmiş ve kentli kesimler (en azından önemli bir kısmınca) tarafından da darbelerin kabul görmediğini göstermiştir (Gürsoy, 2014:163).

Hale ve Özbudun (2010: 141)'un *meydan okuma ve kriz dönemi* olarak adlandırdığı ve 27 Nisan muhtırasını içine alan cumhurbaşkanlığı seçim döneminde sivil asker ilişkilerindeki güç dengesi siviller lehine geri döndürülemez şekilde değişmiştir. Babıali Baskını (Uluçakar, 2013: 111) ile başlayan ve pekişerek gelen askeri vesayetle ilgili geri çekilmeyi ifade eden bu kırılmadan sonra da seçilmiş iktidara karşı yargı eliyle çeşitli müdahale girişimleri olmuş ve AKP döneminde sivilleşme açısından ikinci aşamaya geçilmiştir. Bu süreç Ocak 2008'de AKP ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin verdiği ortak teklif neticesinde üniversitelerdeki başörtü yasağının 411 oyla kaldırılmasıyla

(Cemal, 2010: 454) başlamış ve 2008 Mart ayında AKP hakkında kapatma davası açılmıştır (Cansever ve Kiriş, 2015: 379). Anayasa Mahkemesi, partinin laiklik karşıtı hareketlerin odağı haline geldiğine hükmetmesine rağmen, yediye karşı altı oyla AKP'nin kapatılmamasına karar vermiştir (Birand, 2010). Berkan (2011: 148)'a göre, yapılan açıklamalarla TSK'nın taraf gibi gözüktüğü bu kapatma davasından sonra Başbakan Erdoğan, askerlerle uzlaşmak yerine onlarla mücadele etme kararı almış⁶⁶ ve pek çok askerin yargılanacağı davalar için düğmeye basılmıştır (Birand, 2010).

TSK'da görevli muvazzaf ve emekli personele yönelik pek çok farklı isimde davalar (Pekin ve Yavuz, 2014: 234) açılrsa da bu davalar kamuoyunca Ergenekon ve Balyoz davaları olarak takip edilmiştir. Bazılarına göre ordudaki Avrasyacı kanadın, ABD yardımıyla tasfiye edildiği (Özdağ, 2014: 98) bu davalar, Özel Yetkili Mahkemeler (ÖYM) ve gizli tanıklar gibi kimi uygulamalarla şaibelidir. Görülme şekilleri ve sonuçları halen tartışmalı olan bu davalarda eski Genelkurmay Başkanı ve hatta terörle mücadele kahramanı (Akyürek vd. 2014: 164) pek çok TSK mensubu vatan hainliği gibi ağır suçlarla ilişkilendirilmiş ve mahkûmiyet almışlardır (Gürsoy, 2014: 171). Kamuoyunun bir kısmı tarafından, dava süreçlerinde sahte deliller üretilerek hukuksuzluklar yapıldığı ve TSK'nın bilinçli olarak itibarsızlaştırılmaya çalışıldığı düşünülmüştür. Nitekim 2013 BİLGESAM raporuna göre TSK'ya olan güven % 64 ile tarihin en düşük seviyesine gerilemiştir, ancak Ergenekon ve Balyoz davalarını yürüten yargıya olan güvenin sadece % 38,5 olması (Pekin ve Yavuz, 2014: 228) yargılama süreçlerinin güvenilirliğine duyulan şüpheyeye dair ciddi bir işarettir. Sonuç olarak davaların görüldüğü ÖYM'lerin bazı uygulamalarına dair eleştiriler öyle boyutlara ulaşmıştır ki en sonunda 2012 yılında bu mahkemelerin kapatılmasına karar verilmiştir (Pekin ve Yavuz, 2014: 223-6).

3.4.1.10. 15 Temmuz 2016 Kanlı Darbe Girişimi

Simgesel bir öneme sahip 12 Eylül 2010 tarihinde düzenlenen referandum ve AKP'nin hâkim parti haline geldiği 2011 seçimlerinden sonra ise bu kesimlerin, merkezi kendi görüş ve çıkarlarına göre şekillendirdiği; geleneksel olarak merkezde yer alan laik bürokratik eliti ise merkezden dışarıya ittiği bir sürecin başladığı söylenebilir. Zira askerler, e-muhtıra sürecinde önceki müdahalelerde müttefiki olan laik şehirli kesimler

⁶⁶ Berkan (2011: 148)'a göre, önemli bir değişimi simgeleyen bu politikada Erdoğan'ın gözünde AKP karşıtları yok edilmesi gereken düşmanlardır artık.

ile İstanbul sermayesinden beklediği desteği bulamamış yenilgiyi kabul etmiş ve Türk siyasal hayatında yepyeni bir sayfa açılmıştır (Toktaş ve Kurt, 2010: 395). Sivil-asker ilişkilerinin demokratik standartlara ulaştığının düşüldüğü bir sırada, Koçak (2016: 15)'a göre tüm darbelerde olduğu gibi arkasında ABD'nin açık ya da örtülü desteği olan 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi gerçekleşmiştir. Kendinden önceki darbelere hiç benzemeyen; sivilleri, polisleri ve hatta meclisi hedef almaktan çekinmeyen bu darbe girişimi, yapılışı itibariyle uzun yıllar boyunca hazırlık yapan ve milli olmadığı anlaşılan, askeri ve sivil bürokrasi mekanizmalarına nüfuz etmeyi hedefleyen bir cuntanın adeta bir intihar dalışına benzemektedir.

15 Temmuz darbe girişimi, dünyanın en büyük on sekizinci ekonomisinde, kişi başına gelirin on bin dolar seviyesinde olduğu bir ortamda; darbeye dayanak olabilecek hiçbir makul gerekçe ve toplumsal taban yokken gerçekleştirilmeye çalışılmasıyla Huntington (2011: 75-80)'ın darbelere dair ekonomik temelli görüşlerini çürütür niteliktedir. Ancak, yine de bu sayılan özellikler dolayısıyla Türk toplumu ve topyekûn siyasi kurumları sayesinde bu darbe girişimi bertaraf edilebilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gösterdiği siyasi liderlik, diğer siyasi partilerin ilk andan itibaren darbeye karşı aldıkları tutum, vatandaşların korkusuzca tankların üzerine yürümesi darbenin bertaraf edilmesinde çok büyük rol oynamıştır. Ancak, burada göz ardı edilmemesi gereken bir diğer husus da küresel çağda toplumla birlikte değişen TSK personelinin askerin siyasal hayattaki rolüne dair algısıdır. Pek çok TSK personeline göre de artık Türkiye'de darbeler dönemi açılmamak üzere kapanmıştır. Bu nedenledir ki 15 Temmuz darbe girişiminin başladığı andan itibaren darbeciler, Genelkurmay Başkanından erine kadar TSK içinde çok büyük kararlı ve silahlı direnişle karşılaşmış, durum darbeye karşı olan kesim tarafından kısa zamanda kontrol altına alınabilmiştir (Koçak, 2016: 21; Keyman ve Gürçan, 2017: 9).

Kanlı darbe girişiminden sonra başlayan pek çok tartışma halen güncelliğini korumaktadır. Bunlardan en önemlisi FETÖ'nün nasıl olup da diğer devlet kurumları ile TSK içinde bu denli örgütlenebildiğidir. Ordu'ya Fetullahçıların sızdığına dair haberlerin daha 1986 yılında, yani darbeden tam 20 yıl önce yapılmasına (Çakır ve San, 1986), 17 Mart 1998 (?) tarihinde, Genelkurmay Karargâhında Cumhurbaşkanı'nın Fethullah Örgütünün ulaştığı boyut ve arz ettiği tehlike hakkında bilgilendirilmesine rağmen (Maraşlı, 2008: 411) bu konuda hangi çalışmalar yapıldığı kamuoyu ile

paylaşılmamıştır⁶⁷. Ergenekon ve Balyoz davaları başarısız 15 Temmuz darbe girişiminden sonra bir kez daha gündeme gelmiştir. FETÖ yapılanması eliyle yürütülen asılsız karalama davalarında hükümet gibi TSK komuta kademesi de gerekli tepkiyi gösteremediği (Pekin ve Yavuz, 2014: 230-3), FETÖ tarafından askerlerle ilgili davalarda gerek delil toplama gerekse yargılama esnasında manipölasyonlar yapıldığı, bu yolla laik duruşları ile bilinen komutanların tasfiye edildiği, onların yerine ise hak etmedikleri halde FETÖ’nün adamlarının yerleştirildiği, örgütünün zamanla daha da büyüyerek kanlı darbe yapabilecek seviyeye geldiği iddiaları dillendirilmiştir.

Gerçekten de devam etmekte olan 15 Temmuz davalarında, darbeye aktif görev aldığı iddia edilen generallerin anılan süre zarfında terfi ettiği görülmektedir. Ergenekon ve Balyoz süreçlerinde hata yapıldığı hükümetçe de zımnen kabul edilerek bu davalarda hüküm giyen bazı askerler darbe girişimi sonrasında terfi ettirilerek ya da önemli görevlere getirilerek iade-i itibar sağlanmıştır. 17-25 Aralık sürecinde hükümete karşı yapılan yolsuzluk suçlamaları sonucunda, Erdoğan’ın siyasi başdanışmanı tarafından bu davalarla ilgili “*cemaat milli orduya kumpas kurdu*” açıklaması yapılmış (Cansever ve Kiriş, 2015: 380) ve bu davalarla ilgili kuşklar iyice su yüzüne çıkmıştır. Nitekim Anayasa Mahkemesinin yargılamada mahkûmların haklarının çiğnendiğine dair kararıyla da arka arkaya beraat kararları verilmiş ve içinde bulunduğumuz zaman zarfında bu davalardan tutuklu ya da hüküm giymiş hiç kimse kalmamıştır (Gürsoy, 2014: 172). Bununla birlikte yapılan tartışmaların ordunun içine sızmış olan bir grup üzerinden yapılıyor olması (Aydoğan ve Urul, 2016: 1) ve tartışmaların odağına çalışma boyunca ele alınan yapısal değişim gerekliliklerinin konulmaması, bundan sonraki yapılanma açısından tehlike arz etmektedir.

15 Temmuz darbe girişimi, toplumun herhangi bir kesiminden meşruiyet alamamıştır. Darbeler defterini tümünden kapatan ve 248 şehit ile binlerce yaralı verme pahasına demokrasiye sahip çıkılarak önlenen (Ünay ve Dilek, 2017: 19) bu kanlı kalkışma, öteden beri askeri müdahaleleri eleştirenler tarafından sıklıkla gündeme getirilen, TSK’nın laiklik hassasiyetinin⁶⁸ (Pekin ve Yavuz, 2014: 313) ne denli yerinde

⁶⁷ Taraf Gazetesinin 18 Kasım 2013 tarihli haberine göre, MGK’nın 24 Ağustos 2004 tarihli toplantısında Fethullahçılara karşı eylem planı hazırlanması tavsiye edilmiştir (Pekin ve Yavuz, 2014: 238).

⁶⁸ Burada kastedilen 28 Şubat döneminde görülen ve halktan ciddi tepkiler alan Jakoben laik anlayış (başörtülü annelerin oğullarının ant içme törenlerine alınmaması vb.) olmayıp, ordunun ulusal bir kimlik taşıyabilmesi için tüm inanç ve etnik grupları bünyesinde barındırması ve onlara eşit mesafede olmasıdır.

olduğunu ve darbelerin ancak yapısal demokratik değişimlerle önlenebileceğini göstermiştir. Bu durumun farkında olan AKP hükümeti, OHAL kapsamında çıkarılan KHK'larla, TSK'ya dair pek çok yapısal değişimi gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede demokratikleşmenin olmazsa olmazı olan (Szarejko, 2014: 150), ordunun sivil denetime tabi kılınmasına yönelik olarak köklü değişiklikler yapılmıştır (Ünay ve Dilek, 2017: 24). AKP dönemi bir bütün halinde değerlendirildiğinde, Huntington (2011: 273-5)'ın darbeleri önlemek için salık verdiği aşağıdaki 10 altın öğünün genel olarak yerine getirildiği ve bunun da 15 Temmuz önlemede faydalı olduğu görülmektedir:

1. *Reformlara karşı duran ve sadakatsizlik gösteren tüm subayları tasfiye et ya da emekliye ayır.*
2. *Yönetiminize karşı girişilen darbe girişimlerini acımasızca cezalandır*
3. *Silahlı kuvvetler üzerindeki komuta zincirini tereddüte yer kalmayacak şekilde sivillerin patron olduğunu belirtir şekilde açıklığa kavuştur.*
4. *Askeri kuvvetlerin sayısında indirim yap.*
5. *Subaylarınızın maaşları, konutları ve teçhizatlarında, asker sayısındaki indirimden sağladığın kaynaklarla iyileştirmeler yap.*
6. *Askeri güçlerinizi askeri görevlere yönlendir.*
7. *Başkent ve civarındaki birliklerinizin sayısında köklü indirim yap.*
8. *Askerleri meşgul edecek tank, uçak v.b. oyuncaklar ver.*
9. *Askerlerde sevmekten ve övülmekten hoşlanılır. Onları kamuoyu önünde takdir et ve öv.*
10. *Bir askeri darbeye kalkışıldığında başkent yakınlarındaki taraftarlarınızı seferber edecek siyasal örgütlenmeye git. Bu sayede darbe girişimini önleyemesen de darbenin başarılı olmasını önleyebilirsin.*

4. DEMOKRASIYE DÖNÜŞ VE ÖZERKLİKLERİN KALDIRILMASI

4.1. Demokrasiye Dönüş

Tarihlerindeki yapısal sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle askeri yönetim, darbe ve darbe girişimi tecrübesi yaşayan ülkelerin zamanla iç ve dış etkenler sonucu sivil yönetimlere döndükleri görülmektedir. Sivil yönetimlere geçişler; orduların, Japon, Alman ve İtalyan örneklerinde görüldüğü üzere ağır yenilgiler alarak itibar kaybetmeleri ya da ordunun iktidarda uzun süre kalması nedeniyle aşırı yıpranması sonucu olmaktadır (Koçak, 2014: 275). Hukuksuz olarak iktidarı ele geçiren askeri rejimlerin sonunu, paradoksal şekilde darbelere yol açan güvenlik ya da ekonomik sorunlarda sağladıkları başarılar da getirebilmektedir⁶⁹ (Atay, 1998: 46-7). Bu gelişmeye uygun olarak Latin Amerika ve Türkiye’de de darbeler dönemi 80’li yıllardan itibaren sona ermiş ya da darbelerin girişimleri olsa da başarıya ulaşamadığı gözükmemektedir. Bu süreçte yukarıda açıklanan nedenlerin hepsi kısmen etkili olsa da; demokrasiye dönüşü hızlandıran başlıca faktörlerin, etkisini artıran küreselleşme ve azalan ABD müdahaleciliği olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Küreselleşme sürecinde artan ekonomik ilişkiler, Latin Amerika ve Türkiye’de demokratikleşmeyi tetikleyen ana faktörlerden birisi olmuştur. Küreselleşmenin üçüncü dalgası ve Huntington (2011: 15)’ın demokratikleşmede *üçüncü dalga* olarak isimlendirdiği süreçler örtüşerek; 24 Nisan 1974’te Portekiz’de Salazar Yönetimine karşı yapılan “*Karanfil Devrimi*” ile demokrasiye geçişler başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası Sovyetlerin çökmesiyle, demokrasi “*Kasabadaki tek oyun (The only game in town)*” şekline gelmiş, bu zaman aralığında Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri de (Küba dışında) demokrasiye geçmiştir (Wiarda and Collins, 2011: 2). Küreselleşme ile dünyaya açılan halklar, artık eski izole edilmiş hallerinden kurtularak kendilerini CNN, BBC ve MTV gibi televizyon kanallarından seyrettikleri diğer dünya halkları ile mukayese eder hale gelmiş ve daha fazla demokrasi talep etmiştir (Gaviria, 2007: 211).

⁶⁹ Askeri rejimlerin destek sağlayarak yönetimi ele geçirmelerine neden olan gerekçelerde gösterdikleri başarı zamanla askeri rejimlerin sonunu hazırlamaktadır. Örneğin, Brezilya ve Arjantin’de askeri yönetimler genel asayişsizlik ve siyasal çatışma konularında önemli bir başarı sağlayarak düzeni genel olarak sağlamışlardır. Ancak, düzenin sağlanmasından sonra askeri yönetimin varlığı daha fazla tartışılır hale gelerek, halk desteğinde önemli bir gerileme görülmüştür (Huntington, 2011: 69).

Küreselleşme ile dünya ekonomik düzenine eklemelenen ülkeler, ithal ikameci politikaları tamamen terk ederek açık ekonomi modelini benimsemişlerdir. Küresel ticarete eklemelenen ülkeler, 80’li yıllardan itibaren küresel rekabet koşullarına ayak uydurabilmek için ekonomilerde serbestleşme hareketlerine başlayabilmek için demokrasiye ihtiyaç duymuşlardır (Bies, 2000: 3). Neo-liberal politikalar kapsamında ABD ve Batı Bloğu ile geliştirilen ekonomik ilişkilerde ordunun kontrolündeki korumacı ekonomi kabul edilebilecek bir durum değildir (Hunter, 1996: 3). Demokratik yönetimler altında, devletçi politikalarla küresel çağın gerekliliklerine cevap verilemeyeceği görülerek özelleştirme çalışmalarına hız verilmiş, devletin ekonomik alandaki ağırlığı azalmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, artık askerler de ekonomik kaynakları dağıtan devleti ele geçirmekten ziyade, serbest piyasa şartlarında kurdukları şirketlerle, ekonomik özerkliklerinden de yararlanarak zenginleşmeye çalışmıştır.

Küreselleşme ile ortaya çıkan ulus üstü organizasyonlar ve bu yapıların koyduğu şartlar darbeleri daha az mümkün kılmıştır. Örneğin, 1991 yılında ABD desteğinde kurulan ve 34 Amerikan ülkesini bir araya getiren *Amerikan Devletleri Birliği (OAS)*, tarihte ilk defa demokratik olmayan rejimlere müsamahalı davranılmayacağını kabul etmiştir. Bundan on yıl sonra, 2001 yılında örgüt tarafından kabul edilen “*Amerikalılar Arası Demokratik Şartı (Inter-American Democratic Charter –IADC)*” ile de örgütün insan haklarına dayalı, serbest ve açık seçimlerle iktidara gelmiş demokratik yönetimlerce yönetilen ülkeleri üyeliğe kabul edeceği esasa bağlanmıştır (Gaviria, 2007: 210). OAS, 2002 yılında Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez, darbeye devrilmeye çalışıldığında harekete geçmiş ve darbenin bastırılmasında etkin rol oynamıştır (Pion-Berlin, 1992: 88). Benzer şekilde Türkiye’de yürütülen AB uyum süreci, öteden beri sorunlu olan sivil asker ilişkilerinin liberal demokrasilerde görülen şekilde dönüşmesi için önemli bir işlev görmüştür (Heper, 2011: 321). Latin Amerika’da ve Türkiye’de gerek içerik gerekse de dönemsellik açısından büyük benzerlik gösteren esasen küreselleşmenin tetiklediği bu değişimler yaşanarak askeri rejimler yıkılmış ve yerlerini demokratik idareler almıştır.

II. Dünya Savaşı sonucu oluşan Soğuk Savaş sisteminde Latin Amerika ve Türkiye’de yapılan darbelere ABD’nin açık ya da örtülü desteği olduğu hep iddia edilerek, başlıca dış neden olarak ABD’nin müdahaleci anlayışı gösterilmiştir. Bu anlayışı, Dışişleri Bakanı Henry Kissenger’ın, Şili’de 1970 yılında Salvador Allende başkan seçildiğinde verdiği “*bir ülkenin o ülkedeki insanların sorumsuzluğu yüzünden*

komünistleşmesini neden seyretmeliyiz anlayamıyorum” (Gill, 2009: 21) beyanatından takip edebilmek mümkündür. Bununla birlikte 1980’li yıllara gelindiğinde ABD, azalan komünizm tehlikesi ve askeri idare altında bulunan ülkelerdeki kötü ekonomik koşullar nedeniyle halklarda oluşan tepkileri hesaplayarak güdümlü sivil yönetimler oluşturma kararı almıştır. Bu politikalar “*Demokrasi Projesi (Project Democracy)*” adıyla anılmış ve sonucunda bölgede askeri diktatörlüklerin yerini ABD dostu sivil yönetimler almıştır (Demirer, 2008: 45-7). Bu gelişmelere uygun olarak, Zgigniew Brezinski’nin deyiimiyle komünizm “*büyük çöküşü*” (Huntington, 2011: 39) ya da bir başka deyişle Soğuk Savaş sonrasında, NATO’ya üyelik ön şartı olarak ordunun sivil denetime tabi olması da belirlenmiştir (Kohn, 1997:140).

ABD, 80’li yıllardan itibaren Başkan Nixon ve Henry Kissenger’in “*Real Politik*” yaklaşımından uzaklaşarak demokrasileri destekler bir tavır içerisindedir (Wiarda and Collins, 2011: 1). Başkan Reagan döneminden itibaren ABD müttefiki askeri diktatörlükler açıktan eleştirilmeye ve insan hakları ihlalleri sıklıkla gündeme getirilmeye başlamıştır. ABD’yi karşısına almaya cesaret edemeyen askeri diktatörlükler de sivil yönetimlerle uzlaşma yollarını aramışlardır. Örneğin Şili’de 1988 yılında gerçekleştirilen halk oylaması böylesi bir gelişmenin sonucudur (Huntington, 2011: 106-11). Bu tutum değişikliğinde, II. Körfez Savaşı ve Afganistan Savaşında görüldüğü gibi, uluslararası meşruiyetten ziyade toplumsal baskı grupları tarafından uygulanan (Akyürek vd. 2014: 64) iç tepkiler önemli etken olmuştur. Ayrıca, artık komünizm tehlikesi ortadan kalktığından darbelere yatırım gereksiz masraf olarak görülmüş, küresel çağda devletler darbelerden ziyade çok uluslu şirketler yoluyla denetim altında tutulmaya çalışılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi ABD, artık darbelere açıktan destek verememektedir. Ancak, bu ülkenin 2002’de Venezuela’da ve 2009 yılında ise Honduras’ta gerçekleşen askeri darbeler ile 2009’da Bolivya’da ve 2010’da Ekvator’da iki başarısız darbe girişimini kınamayan tek Amerika ülkesi olması akıllarda yine soru işareti yaratmıştır (Skaar ve Malca, 2014: 2). Bugün bile Mısır’da meşru yönetime karşı gerçekleşen askeri darbeyi “darbe” olarak nitelendirmediği gibi (Ünay ve Dilek, 2017: 19) mevcut başkan Trump tarafından, darbenin lideri Sisi’ye ziyareti sırasında övgüler düzülmüştür (Baker ve Walsh, 2017). Mısır gibi ülkelerde uygulanabilir olsa da darbeleri gerçekleştirmenin, artık Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi kolay olmadığı, planlayıcıları halen ABD’de ikamet eden 15 Temmuz başarısız darbe girişiminden anlaşılmıştır.

Demokrasiye dönüşü tetikleyen bir başka etmen de askeri yönetimlerin zamanla ülkenin içinde bulunduğu problemlerle baş etmekte yetersiz kalmalarıdır. Bu şekilde zayıflayan meşruiyetlerini tazelemek isteyen cuntalar, zaman zaman seçimlere başvurmuşlar ancak bu seçimlerin hemen hepsinden askeri cuntaya karşı tavır sergileyen ya da en azından onlarla ortak tutum takınmayan parti ve gruplar zaferle çıkmıştır. Brezilya’da 1974 yılındaki kongre seçimlerinde cuntanın desteğine sahip ARENA partisi, muhalefetteki MDB’ye karşı ağır bir yenilgi almıştır. Aynı şekilde Arjantin’de 1983 yılında yapılan seçimlerde askeri diktatörlüğü açık bir şekilde eleştiren Raul Alfonsin liderliğindeki Radikal Parti oyların %52’sini alarak Peronistler karşısında beklenmedik parlak bir zafer kazanmıştır. Bu durumun benzerleri Şili ve Türkiye’de de gerçekleşmiştir. Şili’de ekonomik duruma güvenen diktatör Pinochet’in diktatörlüğünü uzatmak için 1988 yılında halk oylamasında sandıktan %55 ile red kararı çıkmıştır. Türkiye’de de 1983 seçimlerinde generallerin şüpheyile baktığı Özal liderliğindeki ANAP %45 oyla iktidara gelmiştir (Huntington, 2011: 192-5). Seçim sonuçları ile de belgelenen başarısız idareler sonucu ordular, daha fazla yıpranmadan kışlaya dönme yolları aramış ve sivilleşmenin önünü açmıştır.

Latin Amerika ve Türkiye’de askeri yönetimler son bulmasına rağmen, orduların bu ülkelerin kuruluşundan beri oynadığı *sistemin muhafızı rolü* (Wiarda ve Colins, 2011: 2) nedeniyle siyasal hayattaki geleneksel ağırlığının uzunca bir süre daha devam ettiği ve tam demokratik standartlara ulaşamadığı görülmektedir. Demokrasinin kök salarak pekişmemesinin arka planında art arda gelen darbelerden mi yattığı; yoksa öteden beri darbeler yaşayan ülkelerde var olan ve darbelere de yol açan yapısal sorunların mı demokratik pekişmeyi engellediği süregelen bir tartışmadır. Yaşanan liberalleşme süreçleri demokrasinin kurum ve kuruluşları ile tam işleyebildiği bir düzeni ortaya çıkarmamıştır (Huntington, 2011: 21). Burada, uzun yıllar doğrudan ya da dolaylı olarak askeri rejimler tarafından belirlenen sistem içinde demokratik kurumsallaşmanın sağlanamaması önemli bir nedendir. Bir başka başat faktörde askerlerin sahip olduğu siyasal, ekonomik ve yargısal imtiyazları soğuk savaş dönemi sonrasında da (Akyürek vd. 2014: 158) mümkün olduğunca ellerinde tutma isteği olarak gözükmektedir (Bies, 2000: 1). Askerlerin müdahaleler döneminde sağladığı anayasal, yargısal ya da ekonomik imtiyazlar tam olarak yok edilememiş olup bu durum zaman zaman sivil asker ilişkilerinde istikrarsızlıklar yaratmaktadır (Skaar ve Malca, 2014: 11).

Ulusal güvenlik konusu da dâhil olmak üzere verilecek tüm önemli kararların, seçimle iş başına gelen ya da onların görevlendireceği kişilerce verilmesini anlamına gelen askerlerin sivil denetiminin tam olarak sağlanması demokratikleşme için olmazsa olmaz bir koşuldur. Bir başka deyişle oyunun kuralları sivillerce konulmalı ve gerektiğinde yine sivillerce değiştirilmelidir. Ordu üzerinde sivil denetimin sağlanması önemli birkaç hususun yerine getirilmesini gerektirmektedir. İlk olarak, kanuna dayalı, kişi özgürlüklerini esas alan ve barışçıl seçimlerle gücün el değiştirdiği demokratik bir sistem istikrarlı şekilde tesis edilmelidir. İkinci olarak ulusal güvenlik konularında ordunun görevi sivillerce net olarak ortaya konulmalıdır. Ordu ancak çok zorunlu olduğunda iç güvenlikle ilgili görevlerde kullanılmalı, bu konulardaki ihtiyaçlar zorunlu olmadıkça polis kuvvetleri tarafından karşılanmalıdır. Ordunun iç güvenlikle ilgili görevlerde kullanılması, halkın gözünde onu ülke güvenliğini sağlayan kurum olmaktan baskı unsuru haline getirmektedir. Sonuç olarak halk orduya yabancılaşırken ordu da halktan ve onun temsilcilerinden uzaklaşarak sivil denetimi zayıflatmaktadır (Kohn, 1997:142-4).

Latin Amerika ve Türkiye’de demokratikleşme, seçmenlerin kendilerini yönetecek idarecileri, düzenli aralıklarla düzenlenen, adil ve yarışmacı seçimler vasıtasıyla seçmesi anlamında sağlanabilmiş gözükmemektedir. Bununla birlikte orduların ekonomik ve siyasal hayatta oynadıkları ağırlıklı rol ile yine bu orduların demokratikleşmeye geçiş ve demokrasinin pekişmesindeki pozisyonları sıklıkla tartışılmaktadır. Bu ülkeler belli bir süredir demokratikleşme anlamında yol alsalar da, ordular henüz liberal demokrasinin ülkenin idaresi için en iyi seçenek olduğuna ikna olmuş gözükmemektedir (Bies, 2000: 5). Askerler tarafından oluşturulan Milli Güvenlik Doktrini, ordu üzerindeki sivil denetim, anayasal reformlar ve askeri yargının konumu demokratikleşme süreçlerinde üzerinde en çok durulan konulardır. 1980’lerden sonra geçilen demokrasinin pekiştirilmesinde ve sivil denetimin tam anlamıyla sağlanmasının önünde belli başlı üç konu engel teşkil etmektedir: (1) *Askeri rejimler döneminde işlenen insan hakları ihlallerinin kovuşturulması*, (2) *Askerlerin imtiyaz ve özerkliklerinin azaltılması* ve (3) *Savunma politikalarında sivillerin etkinliklerinin artırılması* (Skaar ve Malca, 2014: 10). Genel olarak askerlerin sivil denetim alanının dışındaki özerkliklerinden kaynaklanan bu sahalarda daraldıkça demokrasinin pekiştiği görülmektedir.

4.2. Özerklikler

Askerlerin özerkliklerinin azaltılarak, denetim altına alınmaları insanlık tarihi boyunca büyük bir sorun olup, bu durum hem ABD ve Fransa gibi liberal rejimlerde hem de Sovyetler ve Çin gibi komünist rejimlerde görülmüştür (Kohn, 1997:140). Tarihsel deneyimler göstermektedir ki ülke siyasetinde ağırlığı ve özerkliği yüksek olan ordular gücü ele geçirdikten sonra bunu devretmek konusunda oldukça isteksiz davranmakta ve hatta direnç göstermektedir. Nitekim çalışmaya konu olan ülkeler incelendiğinde, demokrasiye dönüş sürecinde askerlerin popülaritesinin en düşük olduğu ülke olan Arjantin’de dâhil olmak üzere askerlerin etkinliğinin belli bir süre daha devam ettiği ve geçiş süreçlerinde askerlerin tam olarak siviller tarafından kontrol edilemediği görülmektedir (Skaar ve Malca, 2014: 10).

Askerlerin politik özerkliği, Pion-Berlin (1992: 85-6) tarafından pasif ve aktif karakterli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Pasif karakterli özerklikte, askerler daha ziyade ordunun profesyonel ilgi alanına giren terfi, atama, askere alma, silah alım ve üretimi gibi konulara sivillerin müdahalesini en alt seviyede tutma eğilimindedirler. Aktif karakterli özerklikte ise askerler kendi görev alanının dışında sivil hükümetlerin yetki alanına giren bütçe ve dış politika gibi konulara da müdahil olma eğilimindedirler. Askeri müdahaleler aktif ve pasif karakterli özerklikleri korumak maksatlı da yapılagelmiştir. Pasif karakterli özerklikleri muhafaza etmek için yapılan müdahaleler sonrası oluşan askeri yönetimler genelde kısa süreli olmakta, sivillerle anlaşarak özerk alanları sağlama alma ve kışlaya dönme yollarını aramaktadır. Diğer yandan aktif karakterli özerkliklerin sonucu darbelerle oluşan askeri rejimler baskıcı, uzun dönemli askeri yönetimler olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1973 yılında Şili’de yaşanan darbeyi bu şekilde yapılmış bir eylem olarak nitelemek mümkündür. Zira, ordu özerklik alanlarını kullanarak, ülkede önemli bir tabanı olan sosyalizmi tamamen ezmek ve ülkeyi liberal sisteme entegre etmek maksadıyla uzun dönemli bir askeri yönetim amaçlamıştır.

Askerlerin sistem içinde özerklik alanları ve özerklik dereceleri üzerinde ortaya atılan farklı fikirler bulunmaktadır. Yaprak Gürsoy (2011: 30’dan aktaran Akyürek vd.,2014: 82)’a göre askerlerin özerklik seviyelerini tespit edebilmek için şu altı konuya bakılmalıdır: (1) *Ordunun İç Güvenlikteki rolü*, (2) *Yasama, yürütme ve sivil mahkemelerin rolü*, (3) *Ordunun yasal sistemdeki rolü*, (4) *Ordunun personel kadrolarının belirlenmesindeki rolü*, (5) *Savunma sektörü ile koordinasyondaki rolü ve*

(6) *İstihbarat toplamadaki rolü* . Pion-Berlin (1992:87-90) ise Latin Amerika ordularının özerklikleri üzerine yaptığı çalışmada, orduların özerklik seviyelerini tespit edebilmek için *personel konularındaki karar yetkisi, ordunun büyüklüğü, askeri eğitim, savunma doktrini, savunma bütçesi, silah edinme ve üretimi, iç güvenlik konuları, istihbarat toplama yetkisi, ülkenin savunma organizasyonu, askeri yargı ve insanlığa karşı işlenen suçlara dair yargılama* gibi konulara başvurmaktadır. Büyük oranda örtüşen bu sınıflamalar göz önüne alındığında, 90’lı yılların ortaları itibariyle çalışmaya konu olan ülke ordularının sistem içinde önemli bir özerkliğe sahip olduğu (Tablo 4.1); ancak sonraki dönemlerde bu özerklikleri yitirdikleri görülmektedir.

Tablo 4.1. Orduların, Ülke ve Konulara Göre Sahip Olduğu Politik Özerklik Seviyeleri

ÖZERKLİK ALANLARI	Arjantin	Brezilya	Şili	Türkiye
Yüksek Rütbeli Subaylarla İlgili Personel Konuları	D	Y	O	Y
Ast Rütbeli Subaylarla İlgili Personel Konuları	Y	Y	Y	Y
Ordunun Büyüklüğü	D	Y	O	O
Askeri Eğitim ve Doktrin	Y	Y	Y	Y
Savunma Bütçesi	D	Y	M	Y
Silah Alımı ya da Üretimi	O	Y	Y	Y
Savunma Organizasyonu	D	Y	D	Y
İstihbarat Toplama	D	O	Y	O
İç Güvenlik Konuları	D	O	Y	Y
Askeri Yargı ve İnsan Hakları Konuları	O	Y	Y	Y
Karşılaştırmalı Ortalama	D	Y	Y	Y

*D (Düşük), O (Orta) ve Y (Yüksek) özerklik seviyesini gösterir.

Kaynak: Pion- Berlin (1992:91) ve Akyürek vd (2014: 82)’in çalışmalarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Orduların siyasallaşmış olduğu ülkelerde ordular, “ulusal güvenliği korumanın ordunun görevi olduğu” hususunun anayasa ve yasalara konulması yönünde ısrarcı olarak, gerektiğinde siyasete müdahale etme kanallarının açık tutulmasını sağlamışlardır. Orduların anayasa ya da yasalarla yetkilendirilmeleri ve bu yetkilendirmenin yapılaş şekli önemli özerklik göstergelerindendir. Bu yetkilendirmenin, dış tehditlere karşı mı yoksa geçmişte olduğu gibi iç düşman olarak algılanabilecek işçi ya da diğer gruplara karşı kullanılıp kullanılmayacağı açık değildir (Wiarda and Collins, 2011: 5, 7). Orduya otoriter dönemlerden miras kalan yetki ve ayrıcalıkların zamanla kaybolmasıyla da darbe olasılığını azaltmaktadır (Huntington, 2011: 260-4). Tecrübeler, darbe deneyimi yaşayan ülkelerde siyasetçilerin, “Ordu iktidara gelebilir” ihtimali azaldıkça “ordu ne der” den ziyade halka baktığını ortaya koymaktadır.

Demokrasiye dönüşlerde işbirliğine giden Türkiye, Brezilya ve Şili gibi ülkelerde ordular, anayasalardan kaynaklı bu “anormal” sayılabilecek iktidar ve ayrıcalıklarını geçiş döneminden sonra da sürdürmeye çalışmışlardır. Latin Amerika ordularının “düzeni sağlayıcı temel unsur olarak iç güvenlikten esasen sorumlu olma” durumu demokratik dönemlerde aşağı yukarı aynı şekilde devam etmiş ve askeri yönetimler sonrası geçilen demokratik yönetimlerde, hükümetlerin askerler üzerinde denetim sağlayıp sağlayamayacaklarına dair pek çok endişe oluşmuştur (Pion-Berlin, 1992: 83). Aynı şekilde Türkiye’de de ordunun düzeni iç ve düşmanlara karşı koruma-kollama görevi demokrasiye döndükten sonra uzunca bir süre devam etmiş ve ancak AKP’nin hakim parti olmasından sonra değiştirilebilmiştir. Aşağıda ele alınacak olan özerklik ve imtiyaz alanlarına esasen yasalardan kaynaklı bu yetkilendirmeler temel teşkil etmektedir. Bu nedenle demokratik pekişme noktasında, genellikle diğer özerklik alanlarının ele alındığı ve son olarak orduların yasalardan kaynaklanan özerk alanlarına dokunulduğu görülmektedir.

Ordudaki atama, terfi ve diğer personel konularına sivillerce karar verilip verilmediği önemli bir özerklik göstergesidir. Eğer bir ordu, özellikle yüksek rütbeli subayların terfi ve atamalarında kendi içinde karar alıyor ve bu kararların uygulamaya geçmesi için başkan ya da parlamentoların onayı gerekmiyorsa bu ordunun politik özerkliğinin hayli yüksek olduğu söylenebilir. Orduların sivil denetim altında tutulabilmesi için özellikle yüksek rütbeli subayların tefi ve atama kararlarının parlamentolar tarafından onaylanması da faydalı olacaktır (Kohn, 1997:149-51). Darbe deneyimi yaşayan ülkelerde bu modelin hayata geçirilmesi ya mümkün olmamış ya da uzun zaman almıştır. Yüksek özerkliğin söz konusu olduğu ülkelerde, ordular ya kuvvet komutanları ya da genelkurmay başkanları aracılığıyla doğrudan devlet ya da hükümet başkanlarına bağlı olarak çalışmaktayken, özerkliğin düşük olduğu ülkelerde ise savunma bakanı ya da eşiti sivil yöneticiler ordunun üzerinde yetkili kılınarak, askerlerin doğrudan devlet başkanlarıyla irtibatları kesilmiştir. Latin Amerika ülkelerinde savunma bakanlığı pek çok zaman askerler tarafından doldurulurken (Huntington, 2011: 270), Türkiye gibi ülkelerde ise askerler doğrudan başbakan ya da devlet başkanına karşı sorumlu olmakta ısrar etmişlerdir.

Huntington (2006: 87), Asker ve Devlet adlı yapıtında, askerler üzerinde sivil denetimin sağlanması için, Devlet Başkanı ile ordu arasında, sivillerce güçlü şekilde idare

edilen bir aracı kurumun, Milli Savunma Bakanlığının bulunması gerektiğini belirtirken aynı zamanda askerlere atama ve terfi gibi konularda belli bir özerklik sağlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Pion-Berlin (1992: 94)'e göre terfi kararlarında albay rütbesi ve altına askerler, bunun üzerindeki rütbelerle ilgili kararları siviller vermelidir. Bu sayede sivillerin askeri konulara dâhil olmaması ile ordu siyasal tarafsızlığını yitirmeyecek ve politikaya karışarak yozlaşmayacaktır. Bununla birlikte, sivil denetimin gündelik siyasette tam anlamıyla uygulanabilmesi için, sivillerle askerler arasındaki ast üst ilişkilerinin net ve anlaşılır olduğu bir yönetim şekli oluşturulmalı, bu hiyerarşide en tepede sivillerin olduğunun altı çizilerek gösterilmelidir. Bu durumun sağlanabilmesi için başta kuvvet komutanları olmak üzere askeri yetkililerin sivillerce atanması gerekmektedir. Olaylara başka bir bakış açısı ile tarafsız olarak bakılabilmesi (Kohn, 1997:149) ve kurulacak sistemin sağlıklı işleyebilmesi için en iyi yol Genelkurmay Başkanının sivil bir Savunma Bakanına bağlandığı modeldir.

Orduların büyüklüğü gereğinden fazlaysa bu da ordunun özerkliğe sahip olduğunu göstermektedir. Orduların, özel biçimde sivil denetim altında tutulması için askeri gücün olabildiğince alt seviyede tutulması gerekmektedir (Bies, 2000: 3). Nitekim demokrasiye geçişten sonra orduların büyüklük ve bütçelerinde kısıntıya gidildiği görülmektedir (Pion-Berlin and Trinkunas, 2007: 93). Politik özerkliğin tespitinde bir diğer önemli konu da ülkenin savunma organizasyonunun nasıl şekillendirildiğidir. Demokratik ülkelerde savaşın başlatılması ya da sonlandırılması gibi kritik kararlar siviller tarafından alınmalı, ordunun büyüklüğü, askere alma, modernizasyon ve hangi şartlarda iç güvenlikte kullanılacağı gibi konularda kararlar sivillerce alınmalıdır (Kohn, 1997:147-8).

Bununla birlikte, otoriter askeri yönetim sonrası dönemlerde, sivillerin askeri konulardaki kapasite eksikliği sivillerin bu konularda esas karar verici olmasının önündeki önemli engellerden biridir (Hunter, 1996: 1). Türkiye'de savunma sanayi ve askeri strateji konularında sivillerin yetişmemesi bu konuda uzunca bir süre askerlerin etkin olması sonucunu doğurmuştur. Bu konudaki eksiklik sadece savunma bakanlığında görülmemekte, askeri harcamaları denetlemesi gereken mali uzmanlık ve daha önemlisi parlamenterlerde de görülmektedir. Bu konudaki eksikliğin giderilmesi için sivillerinde askeri harp akademilerinde strateji eğitimlerine dâhil edilmesi ve savunma sanayi konularında yetiştirilmeleri faydalı olabilecektir. Deneyimler, sivil yöneticilerin

askerlerin güvenlerini kazanabilmesi için kendilerini askeri konularda yetiştirerek etkin olabileceklerini göstermiştir (Pion-Berlin, 2001: 12).

Orduların iç güvenliği sağlama konularında yetkili olup olmamaları, özellikle bu yetkinin anayasada açık ya da muğlak ifadelerle yer alıp almaması özerkliği gösterir önemli konulardır. Ordular, bir ülkede anayasa ya da yasalarla anarşi benzeri tehlikelere karşı iç düzen ve asayiş sağlamakla, hükümet izni olmaksızın yükümlü kılınmışsa, o ülkede yüksek politik özerklikten bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda ordunun kendi başına istihbarat toplayıp toplamaması önemli bir kriterdir. Otoriter rejim ordularının, dış tehditten ziyade ülkenin iç istikrarının sağlanmasına yoğunlaştıkları, bazen de halkı korumaktansa onu potansiyel bir tehdit unsuru olarak gördükleri izlenmiştir (Kohn, 1997:141). Bu nedenle özerkliğin yüksek olduğu ülkelerde ordular, ellerinde bulunan ileri teknoloji ürünü vasıtalarla iç ve dış tehdit olarak algıladıkları hedeflere karşı istihbarat toplama faaliyetleri yürütmektedir. Özerkliğin düşük olduğu ülkelerde ise ordular bu işi kendileri yapmayıp, milli istihbarat örgütü kaynaklarından yararlanmaktadır (Pion-Berlin, 1992: 88-9).

Askerler üzerinde sivil denetimin sağlanmasında bir diğer zorlukta savunma harcamalarının planlanması ve denetimi konusunda yaşanmaktadır. Bir ülkede silahlı kuvvetlerin etkinliğini tespit etmek için tek başına savunma bütçelerine bakmak yeterli olmasa da (Cruz ve Diamant, 1998: 125), bu konu ordunun sivil denetimi noktasında önemli bir göstergedir. Gelişmiş demokrasilerde ordular, tıpkı diğer kurumlar gibi kaynaklar için rekabet ederken, Latin Amerika ve Türkiye’de kaynakların dağılımına karar verecek siyasi partilerin en önemli rakibi olarak görülmüşlerdir (Bies, 2000: 4). Savunma harcamalarının denetimi konusunda önceki dönemlerde askerlerle çeşitli derin ekonomik ilişkilere giren baskı grupları da, tam sivilleşme noktasında zorluk çıkarmaktadır (Skaar ve Malca, 2014: 11-2). Savunma harcamalarının sivil denetiminin önemli bir mekanizması olarak görülen Savunma Bakanlığı, Latin Amerika hükümetlerinde ya hiç yoktur ya da var olanlar çoğunlukla emekli askerlerdir (Cruz ve Diamant, 1998: 119). Dolayısıyla savunma bakanlıkları askerlerin bağlı olduğu siyasi unsur olması gerekirken, Türkiye’de olduğu gibi ihtiyaçları sağlayan tedarikçiden öteye geçememektedir.

Latin Amerika ve Türkiye’de, ordular sadece siyasal aktörler olarak kalmayıp, önemli bir ekonomik aktör haline de gelmiştir. Silahlı kuvvetler, askeri personelin

gelirlerini güvenceye almak için ticari faaliyetlere girişmiş (Mani, 2010: 3), pek çok şirketle ortaklıklar kurabilmiş ya da satın almalarla bu şirketleri doğrudan kontrolü altına alabilmişlerdir. Sivillerin savunma konularındaki kapasite eksikliği yasama organınca⁷⁰ bu konuda yapılacak denetimlerde zorluk yaratmaktadır (Skaar ve Malca, 2014: 11). Darbe deneyimi yaşayan ülkelerde genel olarak askerlerin gelirleri yüksek seviye tutulmaktadır. Bununla beraber demokratikleşmeye koşut olarak bu gelirler tekrar azalmakta ve Arjantin, Yunanistan ve Türkiye’de 27 Mayıs örneklerinde görüldüğü gibi ülkelerde bu durum subaylar arasında darbe yatkınlığını arttırarak demokrasinin pekiştirilmesi çabalarına sekte vurmaktadır (Huntington, 2011: 272). Ekonomilerin genel seyrinden elde edilen bulgular bir ülkede silah endüstrisinin etkin şekilde çalıştığı ve ihtiyaçların tamamen yerli kaynaklardan karşılanması durumunda özerkliğin yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak devlet tarafından desteklenen silah sanayi verimsiz olduğunda ise ekonomik kriz dönemlerinde bu üretim tesislerinin özelleştirilebildiği görülmektedir.

Askeri eğitim ve savunma doktrinleri de orduların özerklik seviyelerini tespit etmede kullanılan önemli göstergelerdir. Ordunun siyasal hareketlerden uzak kalarak, profesyonel bir tarzda işine odaklanabilmesi için eğitim sisteminin baştan ele alınması ve sivil üstünlüğünü içeren müfredat düzenlemelerinin yapılması gerekmektedir (Huntington, 2011: 266). Bu nedenle şayet bir ordu askeri eğitim konularında öncelikleri kendi tespit ediyor, subay adaylarını sivil üniversitelerden ve sivil eğiticilerden mümkün olduğunca yahtıyorsa o ordunun özerkliği yüksektir. Aynı şekilde askerler tarafından, sivillerin minimum seviyede katkısı ile hazırlanan savunma doktrinleri ve de politik bu doktrinlere uygun olarak ülkenin dışardan silah alımı ya da silah üretimi noktasında karar vericilerin askerler olması özerkliğin bir diğer göstergesidir. Genel olarak, özerkliklerin yüksek olduğu ülkelerde silah üretimi ya doğrudan ordu bünyesinde bulunan fabrikalar ya da devlete ait olmakla birlikte yönetim noktalarında askerlerin hâkim olduğu devlet işletmelerinde yapılmaktadır (Pion-Berlin, 1992: 88).

Orduların Politik Özerkliği konusunda önemli göstergelerden birisi de askeri yargının ve askerlerin sivil mahkemeler karşısındaki durumudur. Özerkliğin yüksek

⁷⁰ Parlamentoların, bütçe üzerinden askerleri ve onların savaşa hazırlanmasından sorumlu olan yürütmeyi denetlemesi oldukça önemli bir konudur. Parlamento gerektiğinde her konuya dair bilgilendirilme yetkisine sahip olmalıdır. Ancak bu yetki olur olmaz durumlarda ve kamuoyu önünde gizli bilgileri ifşa edecek şekilde kullanılırsa, bu sadece orduya değil hükümetlere de zarar vermektedir.

olduğu ülkelerde, askeri yargı sivil yargı aleyhine yetki bakımından genişleyerek, askerlerin dışında sivilleri dahi yargılayacak konuma gelmiştir. Gelişmiş demokratik ülkelerde ise askeri yargı ya tamamen ortadan kalkmış ya da kararları sivil yargı tarafından temyiz edilebilir duruma getirilmiştir (Aydoğan ve Urul, 2016: 7). Özerkliğin yüksek olduğu ülkelerde ise askerler hem idari hem de adli suçlarından dolayı sivil mahkemelerde değil de askeri mahkemelerde yargılanmaktadır. Türkiye ve Latin Amerika'daki askeri yargının varlığı tam demokratikleşmenin önünde önemli bir engel olarak görülerek farklı şekilde ele alınmıştır. Latin Amerika'da askeri rejimler döneminde yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin askeri mahkemelerden ziyade sivil mahkemelerde yargılanamamış⁷¹ olması (Skaar ve Malca, 2014: 11-2) tartışmaların odağında yer almıştır. Türkiye'de ise askeri yargı kaldırılincaya kadar yapılan tartışmalar, yargı birliğinin askeri yargının varlığı nedeniyle bozulması temelinde sürdürülmüştür (Coşkun, 2010: 53).

Tüm bu hususların üstünde ve ötesinde, askerlerin sivil denetim altına alınabilmesi için, önemli bir zihniyet değişimi ve medya, üniversite, siyasal partiler, şirketler ve hatta sendikalar gibi etkin kamuoyu yaratıcılarının da hükümetlerin bu yöndeki çabasını desteklemesi gerekmektedir (Kohn, 1997:153). Bu değişim zorlandıktan sonra, özerkliklerin kaynağını oluşturan kültürel faktörler demokratikleşmenin önünde aşılmaz engeller değildir (Huntington, 2011: 295-8, 331). Askere alma, askerlerin terfi ile atamaları, askerlik süresi gibi konuların yanında askeri eğitimlerin de demokrasiye dönüşten sonra uzunca süre askerlerin denetiminde kalması (Bies, 2000: 6) bu değişimi sekteye uğratmaktadır. Darbeci geleneğin kendini tekrarlamasının en önemli nedeni olan subay eğitimi konusunda İspanya örneğinde görüldüğü gibi siviller tarafından tam bir denetim sağlanmadıkça ordular üzerinde sivil denetimin sağlanması da mümkün olamamaktadır (Skaar ve Malca, 2014: 14). Ancak darbe geleneği yaşamış ülkelerde demokrasiye geçişten sonra dahi, öncelikle ele alınması gereken bu konuda önemli bir değişime gidilmemiştir (Huntington, 2011: 266). Örneğin, ülkemizde pek çok kez darbe

⁷¹ Ordu, *“işlenen suçların anarşi hareketlerine karşı ülkesini korumak için yürütülen savaş şartlarında işlendiği ve bu konuda yetkinin askeri mahkemelerde olduğu”* tezinden hareketle, önce bireysel olarak asker kişiler üzerinden başlayacak daha sonra da ordunun kurum olarak bir bütün halinde yargılanabileceği kovuşturmaların önüne geçmeye çalışmaktadır (Pion-Berlin, 1992: 97).

yaşanmasına rağmen askeri eğitim konusu, 15 Temmuz'a kadar bir kapalı devre şeklinde askerlerin kontrolü altında varlığını sürdürebilmiştir.

4.3. Latin Amerika'da Demokrasiye Geçişler

Latin Amerika orduları 20. Yüzyıl boyunca esasen komünizm tehdidine karşı ulusal güvenliği ve Hristiyanlığı korumak için (Skaar ve Malca, 2014: 19) için eğitilip donatılmışlardır. Bu nedenle askeri rejimler, meşruiyetlerini solcu gerilla hareketlerine karşı mücadeleye dayandırarak müdahalelerde bulunmuşlardır (Huntington, 2011: 69). Soğuk Savaş'ın bitimiyle Latin Amerika'da gerilla hareketlerinde büyük oranda azalma görülmesiyle ordularının iç güvenliğe dair görevlerinin sorgulanması ve ordunun devleti koruma reflekslerinde azalma durumu ortaya çıkmıştır (Hunter, 1996: 3). Güney Amerika'da ülkeler arasında uzun zamandır silahlı çatışma görülmediği gibi, gerilla hareketleri ile hükümet güçleri arasında cereyan eden iç çatışmaların sonuncusu da Kolombiya Hükümeti ile solcu gerillalar arasında sağlanan barışla geride kalmış gözükmektedir (Root, 2016: 2). Latin Amerika, bugünlerde 10-20 yıl öncesine göre çok daha istikrarlı bir görünüm verirken; orduların büyüklük, kaynak, etkinlik ve siyasal sistemdeki ağırlık yönünden gerilediği; diğer yandan da kendi içinde düşünce devrimi geçirerek darbelere sıcak bakmayan bir noktaya geldiği görülmektedir (Pion-Berlin, 2001: 10).

Bununla birlikte Latin Amerika ülkelerinde demokrasinin pekişmesinin önünde bu ülkelerde görülen şiddet olayları, yüksek suç oranı ve hükümetlerin bu konularda yetersiz kalması engel teşkil etmekte ve ekonomik eşitsizlikler ve etnik çatışmalar ülkeler için istikrarsızlık kaynağı olarak yönetimler üzerinde baskı oluşturmaktadır (Hunter, 1996: viii). Önleyici tedbirleri almakta yetersiz kalan yetkili kurumlar, suç olduğunda suçluları cezalandıracak adalet mekanizmasında görülen zayıflık ve belki de en önemlisi yolsuzluğa bulaşmış polis teşkilatı kamuoyunun demokratik kurumlara olan güvenini azaltmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM)'in 2004 yılında yaptığı bir çalışmaya göre tüm Latin Amerika halklarının % 64.6'sı politikacıları çıkarlarına düşkün, yalancı kişiler olarak görürken (Gaviria, 2007: 211); 2010 yılında yapılan başka bir ankete göre Askeri darbelerin acılarını çekmiş bu ülkelerde, halkın %40'ı ordunun suçla mücadele etmek için müdahale etmesi gerektiğini düşünmektedir. Artan suç oranları halkı öylesine canından bezdirici hale getirmiştir ki, bazı ülkelerde görülen popülist politikacılar başka herhangi

önemli bir vaadi olmaksızın sadece *suça karşı sıfır tolerans (Mano Dura)* politikasıyla iktidara gelebilmektedirler (Root, 2016: 5-6).

Latin Amerika demokrasilerinin pekişmesinin önündeki bir diğer engelde demokratik kurumların zayıflığıdır. Özellikle siyasal partiler uzun soluklu olmayıp, dönemsel olarak popülarite kazanan siyasal kişiliklere bağlı olarak ortaya çıkmakta ve bu siyasal liderler zayıflayan halk desteği ile birlikte de tarihe karışmaktadırlar. Kurumsallaşamayan partiler lider hegemonyasına bağlı olarak politikalar üretmekte, takip edilen politikalar kişiye bağlı kalmaktadır. Latin Amerika genelinde 1984-2004 yılında, ekonomik sıkıntılar nedeniyle 13 ayrı devlet başkanı görev süresini dolduramadan istifa etmek zorunda kalmıştır (Blanco, 2007: 225).

Darbe deneyimi yaşayan ülkelerde sağlıklı sivil asker ilişkilerinin tesis edilebilmesi için askerlerin asıl işlerine yöneltilerek onların askerlikle ilgili olmayan görevlerinden uzaklaştırılmaları gerekmektedir. Latin Amerika ülkelerinde ordunun sanayileşme dönemlerinden itibaren ekonomik hayattaki etkin pozisyonu sonraki dönemlerde özellikle savunma sanayiinde yapılan yatırımlarla başlamış, Arjantin ve Brezilya’da olduğu gibi hayati petrol ve çelik sanayilerine doğru genişlemiştir. Kurulan işletmeler zamanla ekonomilerde başat duruma gelmiş olup (Skaar ve Malca, 2014: 16-7) devasa büyüklükleriyle hükümetlerin önünde önemli bir açmaz olarak durmuştur. Ancak demokrasiye geçildikten sonra ordunun bu işletmelerdeki rolü azalmıştır. Ayrıca ekonomik durgunluk, enflasyon ve aşırı dış borç problemleri yüzünden bu işletmelerde önemli özelleştirmeler yapıldığı gibi askeri personelin maaşlarında da önemli kısıtlamalara gidilmiştir (Pion-Berlin, 1992: 96). Ayrıca bu ülkelerde, ordunun görünürlüğünü azaltmak için başkentler civarında konuşlanan pek çok birlik ya lağır edilmiş ya da başka bölgelere taşınmıştır (Huntington, 2011: 267-9).

Latin Amerika’da askeri rejimler esnasında işlenen insanlık suçlarının tam olarak yargılanmadığı ve bu konudaki gerilimin halen gündelik siyaseti etkilediği görülmektedir⁷² (Skaar ve Malca, 2014: 13). Siyasal partiler gibi yargı kurumu da tam olarak kurumsallaşmış değildir. Brezilya, Şili ve Arjantin’de ordular, demokrasiye

⁷² Askeri yönetimler döneminde işlenen insanlık suçlarının yargılanıp yargılanmaması gerektiği yönünde lehte ve aleyhte olmak üzere pek çok tez ileri sürülmektedir (Huntington, 2011: 233-6). Geriye dönüp bakıldığında darbecilere karşı etkin yargılamanın sadece Yunanistan’da yapıldığı görülmektedir. Darbe deneyimi yaşamış pek çok ülkede ya geriye dönük yargılama çabalarının demokrasinin pekiştirilmesine zarar vereceği endişesiyle ya da yargılamanın demokrasiye dönüşten sonra çıkarılan aflar veya darbeciler tarafından anayasalara konulan bağışıklıklar sayesinde yapılmadığı görülmektedir.

geçişten sonra da gerek çıkarılan aflar gerekse de askeri personele sağlanan dokunulmazlıklar sayesinde askeri idareler döneminde işlenen insanlık suçlarının yargılanmaması için çaba sarf etmektedir (Pion-Berlin, 1992: 100). Yargının etkinliği ve tarafsızlığı konusu da bir başka sorun alanıdır. Yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı her zaman tartışmalı olan Latin Amerika’da zaman zaman otoriter eğilimler gösteren yürütmeyi sınırlandıracak ve dengeleyecek yüksek mahkemelerin eksikliği hissedilmektedir (Root, 2016: 8).

Soğuk Savaş sonrası Latin Amerika’da somut bir tehdit yokluğunda orduların işlevsizliği durumu ortaya çıkmıştır. Ülkeler bu durumu aşmak için ordularını Uluslararası Barış Misyonlarına göndermişlerdir. Orduların aldığı belli başlı ikinci görev ise bölgede yaygın olan uyuşturucu ile mücadeledir. Bu ikinci görev yoğun olarak ABD tarafından da desteklenmektedir (Hunter, 1996: 4-5). Bununla birlikte, ordunun uyuşturucu ile mücadele gibi esasen polisin görevi olan işlerde görevlendirilmesi, ortaya çıkan insan hakları ihlalleri sonucu demokratik denetimi zayıflattığı gibi; polisin kapasite eksikliğinin de devam etmesine, öte yandan ordunun iç güvenlik görevlerine daha fazla angaje olmasına neden olmaktadır (Gaviria, 2007: 228-31).

4.3.1. Arjantin’de Demokrasiye Dönüş ve Özerkliklerin Geriletilmesi

Arjantin’de askeri yönetimler, toplumsal desteği Brezilya ve Şili’ye karşı ülkenin toprak bütünlüğünü koruyor olmaları ve Soğuk Savaşın iki kutuplu yapısı içerisinde ülkedeki düzeni sürdürüyor olmaları nedeniyle sağlamıştır (Bies, 2000: 10) . Ülkeyi 1976-83 yılları arasında belki de Latin Amerika’nın en baskıcı askeri diktatörlüğü yönetmiştir. Bu dönemde yaşanan ağır insanlık suçları (on binlerce kişinin sistematik şekilde öldürüldüğü ya da kaybolduğu belirtilmektedir) nedeniyle “*Kirli Savaş (Dirty War)*” adı da verilen bu dönem, Peronist Partinin alt fraksiyonları arasında kırsalda başlayan silahlı çatışmalara ordunun orta sınıfların desteğini de alarak müdahale etmesiyle başlamıştır. Arjantin’de ekonomik şartların kötüleştiği 1980 yılına kadar cunta idaresi yıpranmadan iktidarda kalabilmiştir. Ancak, Arjantin’in en bilindik bankası olan *Banco Intercambio Regional*’un 1980 yılında çökmesi üzerine çıkan finansal kriz cuntanın meşruiyetine gölge düşürmüştür (Maynard, 2016:150).

Cunta içinde yönetimi sivillere bırakarak kışlalara dönüp dönmemek konusunda görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Önceleri kışlaya çekilme yanlıları duruma hâkimken bir iç

darbe sonrası askeri yönetim yanlıları kontrolü ele almış, Devlet Başkanı *Roberto Viola* devrilerek sertlik yanlısı *Leopoldo Galtieri* gücü ele geçirmiştir. Bu gelişmeden sonra, meşruiyeti artırmanın yolunu arayan askeri yönetim *Falkland Adalarına (Islas de Malvinas)* saldırmış ancak alınan ağır yenilgi sonrası biraz aceleyle sivil yönetime yol vermekten başka çare kalmamıştır⁷³ (Chin, 2015: 30). Falkland Savaşı, sadece askeri diktatörlüğün sonunu getirmekle kalmamış, askerler arasında da krize neden olmuştur. Alınan ağır yenilgi sonucu askeri liderlerin yeterlilikleri ile ordunun gelecekte oynayacağı rol hem askerler arasında hem toplumda sorgulanır bir hal almıştır.

Falkland Savaşında alınan ağır yenilgi nedeniyle belki de Latin Amerika orduları içerisinde etkinliği en çok geriletileni Arjantin ordusu olmuştur. Brezilya ve Şili orduları demokrasiye dönüşte oynadıkları yapıcı rol sayesinde sahip oldukları özerklikleri önemli ölçüde muhafaza edebilmişken, Arjantin’de cuntanın askeri yönetimler döneminde gösterdiği kötü performans ve ağır insan hakları ihlalleri ordunun sahip olduğu özerkliği neredeyse tamamen kaybetmesine neden olmuştur (Levene, 2015: 2). Bu durumun bir diğer nedeni de Brezilya ve Şili askeri yönetimleri döneminde devlet kapitalizmi uygulamaları ile ekonomide sağlanan görece iyileşmelerdir. Oysa Arjantin, askeri yönetim altında tam bir ekonomik açmaza sürüklenmiştir (Bies, 2000:6). Askeri yönetim sonrası iktidarı ele alan Başkan Alfonsin, askerlerin etkinliğini azaltmak için üç temel politika izlemiştir. Birinci olarak asker sayısı azaltılmış, ikinci olarak askerlerin ulusal politikalara müdahil olma durumunu kısıtlayıcı yasalar çıkarılmıştır. Son olarak ise askeri yönetimler sırasında yaşanan insan hakları ihlallerinden sorumlu tutulanlar yargı önüne çıkarılmıştır. Alfonsin ve takipçisi Menem döneminde izlenen bu politikalara ilaveten komşu ülkelerle olan ilişkilerin ekonomik çıkarlar üzerinden geliştirilmesiyle ordunun siyasetteki etkinliği önemli ölçüde azalmıştır (Bies, 2000: 10-1).

Alfonsin yönetiminin izlediği politikaların ilk ayağında hem ordunun hem de savunmaya ayrılan bütçenin azaltılması yatmıştır. Ordunun sivil denetim altına alınması için eski kuvvet komutanlığı pozisyonları kurmay başkanlığı haline getirilerek komuta kademesinin doğrudan devlet başkanı ile olan ilişkisi kesilmiş (Pion-Berlin, 1992: 96) ve bu generaller bir sivil olan Savunma Bakanına bağlanmıştır. Alfonsin, ayrıca savunma bütçesi ve asker sayısında önemli oranda azalma sağlamıştır (Tablo 4.2). 1982 yılında

⁷³ ABD’nin Falkland Savaşında İngiltere’den yana tavır alması da askeri rejimlerin başlıca destekçisine duydukları güvenin boşa olduğunu göstermiştir.

tüm kamu harcamalarının % 32,3'üne tekabül eden askeri harcamaların bu oranı 1990 yılına gelindiğinde % 18,4'e gerilemiştir. Yapılan kesintiler ve o tarihteki üç haneli enflasyon oranları nedeniyle askerlerin gelirlerinde büyük kayıplar da bu dönemde yaşanmıştır. 1983 yılında 175 bin olan asker sayısı da 1989 yılında 95 bine gerilemiştir (Hunter, 1996: 12). Arjantin ordusunun 1983-87 yılları arasında personel sayısı açısından %49 oranında küçüldüğü görülmektedir. Ayrıca uzun dönem devlet tarafından desteklenen ve 13 ayrı şirket tarafından yapılan silah üretimi denetim altına alınmıştır. Arjantin Silah üretim sanayinin yaklaşık % 40'ını yapan şirketlerin 1983-87 yılları arasında özelleştirilmesiyle ordu bu konudaki denetimini büyük oranda kaybetmiştir (Pion-Berlin, 1992: 95).

Tablo 4.2. Demokrasiye Dönülmesiyle Arjantin Askeri Harcamaları (1983-1997)

YIL	ASKERİ HARCAMALAR (MİLYAR PESO)	ASKERİ HARCAMALARDA ÜLKE SIRALAMASINDAKİ YER	ASKERİ HARCAMALARIN GSMH'A ORANI (%)
1983	6.167.871.393	154	3,5
1987	5.386.184.154	134	2,3
1992	3.654.088.609	91	1,4
1997	4.016.390.056	100	1,2

Kaynak: (Pion-Berlin, 2001: 149)

Arjantin tarihinde 20'nci yüzyılın en önemli özelliklerinden birisi kronik siyasal istikrarsızlık olup, bu durum 1976-1983 dönemindeki askeri diktatörlük döneminde zirve yapmıştır. Raul Alfonsin'in liderliğinde demokrasiye döndükten sonra da siyasal istikrar kolayca sağlanamamış, 1983-86 yılları arasında 13 genel grev ve 4 başarısız darbe girişimi deneyimi yaşanmıştır. Alfonsin döneminde görülen ekonomik kötüleşme, demokratik dönemin bu ilk başkanının görev süresini tamamlamasını engellemiş, altı ay önceden istifa etmesine neden olmuştur. Yerine seçilen Peronist Carlos Menem döneminde ekonomik iyileşme görülmüş, ancak 90'lı yılların sonunda ülke tekrar ekonomik problemlerle yüz yüze gelmiş ve neticede 1999 seçimleriyle Arjantin tarihinde ilk kez Peronistler iktidarı, Radikal Partinin adayı Fernando de la Rúa karşısında alınan bir seçim yenilgisi sonrası devretmek zorunda kalmışlardır (BTI, 2016: 3). Rúa döneminde ekonomik problemler daha da derinleşerek Arjantin tarihinin en büyük krizlerinden birinin yaşanmasına neden olmuş ve kriz karşısında halkın gösterdiği büyük

memnuniyetsizlik nedeniyle Başkan Rua bakanlarıyla birlikte istifa etmek zorunda kalmıştır (Gabriele, 2013: 133)

Askerlerin etkinliğini azaltıcı politikaların ikinci ayağında yapılan yasal düzenlemelerle ordunun yetki alanının daraltılması bulunmaktadır. Arjantin Kongresinin 1988 yılında kabul edilen *Ulusal Savunma Yasası (23554 sayılı)* ile ordunun savunma görevi yalnızca dış düşmanlara karşı sınırlandırılmıştır ve iç düşmanlara karşı istihbarat toplama yetkisi de tamamen kaldırılmıştır. *Ülke İstihbarat Servisinde (SIDE)* görevli iki yüzden fazla muvazzaf askerle, pek çok kritik pozisyonu işgal eden emekli askerlerin görevlerine son verilmiştir. Ordunun bu alanda yetkileri önemli oranda azaltılmakla beraber; askere alma, eğitim ve modernizasyon konularındaki özerklikler bir süre daha devam etmiştir. Arjantin Anayasasında 1994 yılında yapılan değişikliklerden sonra, “*ordunun sivillerin denetiminde görevlendirilmesi ve dış saldırılara karşı vatani korumakla görevli olduğu*” belirtilerek (Kohn, 1997:144) topluma da askerlerin artık Arjantin siyasetine karışamayacağı mesajı verilmiştir (Wise, 2012: 506-7). Aynı yıl son verilen zorunlu askerlik uygulaması ile ordunun, vatandaşlarla teması en alt düzeye indirilerek darbeyi doğuran değerlerin sivillere geçmesi önlenmeye çalışılmıştır (Levene, 2015: 4).

Arjantin’de Savunma Bakanlığının 1983 yılında kurulmasına ve bakanlıkta Bakan dahil hemen tüm önemli kadrolarda siviller çalışmasına rağmen, askeri konularda sivillerin etkin olduğunu söylemek güçtür. Bu sonucu doğuran belli başlı nedenlerden en önemlisi, sivillerin savunma konularındaki bilgi ve beceri eksikliğidir. Bu kapasite eksikliği, askerlere askeri konularda emir verme durumundaki sivillerin pozisyonunu askerler açısından sorgulanır duruma getirmektedir. Savunma Bakanlığının istenen etkinliğe gelememesinde önemli bir diğer neden de bu göreve gelen Bakanların savunma konularında yeterli bilgiye ve tecrübeye sahip olmaması ve sık sık değiştirilmeleridir. Örneğin, 1983-1999 yılları arasında ortalama olarak Dışişleri Bakanları 59, Ekonomi Bakanları 25 ay görev yaparken Savunma Bakanları için bu süre 19 aydır. Anlaşılacağı gibi bakanlar daha konuya vakıf olamadan görevden alınmıştır (Pion-Berlin, 2001: 145). Arjantin demokrasiye döndükten sonraki gelişmeler göz önüne alındığında, Savunma Bakanlığının içinde çalışan sivil kadroların savunma konularındaki beceri ve tecrübe eksiklikleri nedeniyle yeterli etkinliği gösteremediği tespitini yapmak mümkündür (Pion-Berlin, 2001: 156) .

Başkan Alfonsin, askeri vesayeti kırmak amacıyla politikalarını hayata geçirirken asıl problemi, insan hakları ihlalleri ile ilgili sorumlu askerlerin yargılanmasında yaşamıştır. Yargılama kapsamı bu konuda emir veren üst düzey askerleri aşacak şekilde, birlik komutanı olan orta düzey subaylara doğru genişletildiğinde ordu içinde bir direnç oluşmuş ve kendilerine “*carapintadas*⁷⁴” adını veren düşük ve orta subayların öncülüğünde üç ayrı (1987 ve 1988 yılları içinde) darbe girişimi meydana gelmiştir (Hunter, 1996: 13). Bunun üzerine Arjantin Kongresinde yarbay ve daha ast rütbedeki subayların yargılamalardan muaf tutulacağı bir düzenleme getirilmiştir (Gillespie, 1989: 100). Askeri idare altında 9 ila 27 bin insanın kaybolduğu iddialarına karşın, soruşturmalarda yeteri kadar derine inilememiştir. Zaten daha sonra iktidara gelen Menem, birçok protestoya kulak tıkayarak, askeri yönetim dönemlerinde insanlık suçu işleyenlere sağladığı dokunulmazlıkla bu konudaki yargılamaların yapılmasına engel olmuştur (Bies, 2000: 13).

Arjantin’de askeri diktatörlük dönemlerinde işlenen insanlık suçlarına dair yargılamaların yapılması ve suçluların cezalandırılması her daim gündemi meşgul eden bir konu olmaya devam etmektedir. Ordu Komutanı Martín Balza, 1995 yılında Kirli Savaş yıllarında işlenen insanlık suçları nedeniyle kamuoyundan resmi olarak özür dilemiştir (Gabriele, 2013: 127). Bununla birlikte bu konuda önemli bir adım atıldığı söylenemez. Kongre 2008 yılında askeri ceza kanununu yürürlükten kaldırmış ve bu kanun kapsamında tüm yargılama yetkileri sivil mahkemelere verilmiştir (Kyle ve Reiter, 2013: 381). Ancak çıkarılan yasayla, kimlerin hangi dönemdeki suçlarına dair yargılanacaklarına dair bir uzlaşma sağlanamadığından yargılamalar istendiği şekilde yapılamamıştır (BTI, 2016: 35). Ancak, çok sonraları Kirchner hükümeti göreve başladıktan sonra “*Zorunlu İtaat (Obedencia Debino)*” ve “*Son Nokta (Punto Final)*” yasalarını iptal ederek insanlığa karşı suç işlemiş askeri yetkililerin soruşturulmasının önündeki engelleri kaldırmıştır. Bunun sonucunda başlayan davalarda pek çok eski askeri yetkili mahkûmiyet almaya başlamıştır (Sanmartino, 2008: 101).

Alfonsin yönetimi esas başarıyı diplomasi alanında göstermiştir. Brezilya ile ekonomik genişleme üzerinden ilişkiler önemli oranda geliştirilmiştir. Şili ile olan ilişkiler ise Vatikan aracılığıyla yapılan ve uzun süreli bir sorunu teşkil eden “*Beagle*

⁷⁴ **Carapintadas**, İspanyolcada *boyalı yüzler* anlamına gelmekte olup, darbeci askerlerin yüzlerine uyguladığı kamuflaj nedeniyle bu isimle anılmışlardır.

Kanalı” meselesini çözen anlaşma sonrasında normalleşmiştir. Bu gelişmeler sonucunda askerlerin etkinlik alanını zayıflatan Alfonsin, sonraki hükümetlere önemli bir manevra alanı sağlamıştır (Bies, 2000: 11). Alfonsin’in hemen sonuç almaya yönelik politikalarından farklı olarak, O’nun halefi Carlos Menem başkanlığı döneminde, orduya kaybettiği prestijini geri verecek ve askerleri profesyonel alanlarında yeniden işlevsel hale getirecek politikalar izlenmiştir (Hunter, 1996: 10, 13). Menem, bu uzlaşmacı ve ihtiyatlı tutumunun yanında gerektiğinde kararlılık göstermeyi de ihmal etmemiştir. 1989’daki Arjantin tarihinin son darbe girişiminin hükümete bağlı ordu unsurlarınca ezilmesi emrini vermiş ve kararlılığını göstermiştir. Emrin yerine getirilmesinden sonra orduda reformlar daha rahat hayata geçirilmiştir (Hunter, 1996: 17).

Menem döneminde en önemli adım, Arjantin’de Ocak 1995’den geçerli olacak şekilde zorunlu askerlik uygulamasına son verilmesi olmuştur. Profesyonel ordu anlamında kritik bir aşama olan bu karardan sonra, savunma bütçesi ve asker sayısında azaltmaya devam edilmiş ve 1989 yılında 95 bin olan asker sayısı 1993 yılına gelindiğinde 65 bine düşmüştür. 1983’te 70 olan general sayısı da 1995 itibariyle 32’ye düşmüştür. Kritik ekonomik sektörlerdeki askeri yöneticilerin işine de bu dönemde son verilmiştir (Hunter, 1996: 14-6). Menem’in başkanlığı döneminde Arjantin’in ulusal güvenlik politikası temelinden değiştirilmiştir. Hükümet önceliği ekonomik konulara vererek, geleneksel savunma konularının siyasi arenada yer tutmasını engellemiştir. Belirlenen yeni güvenlik politikası üç unsurdan oluşmuştur.

İlk olarak komşularla sürtüşmelere neden olan Nükleer Enerji ve Condor II Balistik Hava Savunma Füzesi Programı gibi konuları komşularıyla yaptığı müzakerelerle çözüme ulaştırmıştır. Bölgesel entegrasyon arttırılmış ve komşu ülkelerle ilişkiler geliştirilmiştir. Bu çabaların merkezinde bu dönemde kurulan *Güney Amerika Ekonomik Birliği (MERCOSUR- Mercado Comun del Sur)* yatmaktadır. Arjantin’in komşuları ile olan sınır anlaşmazlıklarına dayalı sorunları diplomasi ve o ülkelerle geliştirilen ticari ilişkiler yoluyla çözmesi ve kuvvet kullanma yoluna gitmeyeceğini belirtmesi, ordunun etkinliğinin azaltılmasında önemli bir köşe taşı olmuştur. Bu noktada Şili ile imzalanan Dostluk ve Barış Anlaşması önemli bir adımdır (Pion-Berlin and Trinkunas, 2007: 85).

İkinci olarak ABD ile Falkland Savaşından beri soğuk olan ilişkiler canlandırılmıştır. Askeri alanda özellikle uyuşturucuya karşı yapılan savaşta işbirliği sayesinde Falkland Savaşıyla birlikte kesilen ABD askeri yardımları yeniden başlamıştır.

Demokrasiye döndükten sonra, Arjantin ordusuna verilecek rollerde Savunma Bakanlığında ziyade Dışışleri Bakanlığının inisiyatif kullandığı görölmektedir. Örneğin, I. Körfez Savaşı sırasında Irak'a asker gönderilmesi kararı Dışışleri Bakanlığınca alınmıştır. Belli bir stratejinin bileşeni olduğu belli olan bu politikada Dışışleri Bakanlığının bu derece belirleyici olmasının ardında yatan temel neden bakanlıkta görevli sivillerin yaptıkları işteki beceri, tecrübe ve güven nitelikleridir ki bu Savunma Bakanlığında emsallerinde olmayan nitelikler olarak gözükmeaktadır (Pion-Berlin, 2001: 153).

Yeni güvenlik politikasının üçüncü ayağını ise uluslararası BM Barış görevlerine aktif katılım oluşturmuştur. Dış tehdit unsurlarının bu şekilde ortadan kaldırılması ile görev tanımı boşlukta kalan ordu, Uluslararası Barış Görevlerine yönlendirilerek hem yeni görevler verilmiş hem de ekonomik sıkıntılar çeken ülkenin savunma bütçesinin önemli bir kısmının BM fonlarından karşılanması sağlanmıştır. Yugoslavya, Somali, Kıbrıs, Kuveyt ve diğer bazı görevlerde sağlanan kuvvet katkısı kapsamında Arjantin ordusunun hemen hemen yarısının bu görevlerde bulunması sağlanmıştır. Bu sayede hem askerlerin gelirlerinde iyileşme sağlanırken hem de askerlerin profesyonel meslektaşlarıyla beraber çalışması sağlanmış ve demokratik değerlere göre profesyonel ordu tutumlarının subaylar arasında yerleşmesi amacı güdülmüştür (Hunter, 1996: 14-5). Sonuç olarak ordu, ülkenin milli güvenlik politikalarını belirleyen unsur olmaktan, sivillerin belirlediği güvenlik politikalarını uygulayan güç haline gelmiştir.

Neo-liberal politikalar Arjantin'de güçlü bir kentli, sanayileşmiş ve proleter orta sınıfın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Aynı zamanda bu politikaların sonucu olarak önceki dönemlerde ortalığı kasıp kavuran işçi hareketleri zayıflamıştır (Sanmartino, 2008: 118). Tüm bu gelişmeler, subayların ordunun görevine dair algılarında değişimler ortaya çıkarmıştır. 1985 yılında yapılan bir çalışmada Arjantin Subaylarının %70'i iç güvenliğinin ordunun görevi olduğunu ifade ederken; 1992'de yapılan başka bir çalışma da bu oranın %30'a gerilediği görülmüştür (Hunter, 1996: 16). Bir tutum değişikliği de Arjantin Katolik Kilisesinde görülmüş ve 2000 yılında askeri diktatörlük döneminde işlenen suçlara dair sessiz kalınması ve bu işlere ideolojik yakınlık duyularak destek verilmesinden dolayı kamuoyundan özür dilenmiştir (Levene, 2015: 9). Demokrasinin

kökleşmesi ile birlikte ordu gibi, Arjantin siyasetinde eskiden önemli bir faktör olan Katolik Kilisesi⁷⁵ de etkinliğini kaybetmiştir (BTI, 2016: 33).

Arjantin, 99 krizinde kötüleşmeye başlayan ekonomisinin esas yıkımı 2001 krizi ile yaşaması sonucu ekonomik ve siyasal olarak çöküşün eşiğine gelmiş ve Arjantin tarihinde belki de son defa askeri darbe beklentileri açıktan dillendirilmeye başlanmıştır (BTI, 2016: 4). Ancak, Arjantin bu dönemi de demokrasiye bağlılığın oldukça yüksek olduğunu göstererek aşmıştır. Ülke 2003 ile 2012 yılları arasında ekonomik olarak büyümüş ve orta sınıflar % 46 oranında artarak 9.3 milyondan 18.6 milyona çıkmıştır (Makin, 2014). Nüfusun neredeyse yarısını teşkil edecek noktaya gelen orta sınıfların desteklediği demokratik uygulamaların anayasa zemininde yerleşmeye başlaması Arjantin demokrasisinin olgunlaşmaya başladığını göstermektedir. Özellikle Menem ve Nestor Kirchner dönemlerinde alınan tedbirlerle ordunun etkinliğinin önemli ölçüde azaldığı (BTI, 2016: 8) ve artık politik sahnede etkin bir aktör olmaktan uzak olduğu görülmektedir.

Christina Fernandez de Kirchner, 2011 seçimlerinin ilk turunda aldığı % 54 oy olarak ezici bir zafer kazandığında ülkenin uzun zamandır ötelediği yapısal reformları yapabileceğine dair beklenti oluşmuştur. Bununla birlikte, Arjantin siyasetini öteden beri zehirleyen popülizm, adam kayırmacılık ve kendi destekçilerinin çıkarlarını sağlamaya çalışma hastalıkları yüzünden bu beklentiler boşa çıkmıştır. Arjantin’de politik aktörlerin hemen hepsi demokrasinin pekişmesinin ülke için en önemli mesele olduğu konusunda hemfikir olmasına rağmen, bunun nasıl gerçekleşeceği konusunda bir uzlaşma söz konusu değildir. Can güvenliği ve artan suç oranı son yıllarda Arjantin demokrasisini tehdit eder noktadadır (BTI, 2016: 28). Her şeye rağmen 2013 yılı itibariyle halkının % 73’ü kayıtsız şartsız demokrasiyi destekleyen Arjantin (BTI, 2016: 15), çözümü yine demokrasi içinde aramış ve 2016 yılında uzunca bir aradan sonra Macri’yi devlet başkanı seçerek ülkeyi sağ bir iktidara teslim etmiştir. Bu gelişme sonucunda, askeri yönetimin ardından, Arjantin’de iktidarın karşıt gruplar arasında iki defadan fazla barışçıl yöntemlerle el değiştirmesinden dolayı tam demokrasinin tesis edildiği söylenebilir.

⁷⁵ Arjantin eski Devlet Başkanı Alfonsin’in Hasan Cemal’e aktardığı gibi Kilise ve Ordu bu ülkelerin en eski kurumları iken sivil toplum henüz oluşmaya başlayan bir olgudur (Cemal, 2010: 27).

4.3.2. Brezilya’da Demokrasiye Dönüş ve Özerkliklerin Geriletilmesi

Brezilya askeri yönetimi, iktidarı elinde tuttuğu sürenin büyük kısmında gücünü muhafaza etmiştir. Bunun en başta gelen nedeni Brezilya’da askeri idare altında 1968-79 yılları arasında uygulamaya konulan devlet kapitalizmiyle (Bies, 2000:6) 70’li yılların başında yaşadığı ekonomik büyümedir. Ülke, 1972-73 yıllarında iki haneli büyüme rakamları yakalamış ve bu durum pek çok kişi tarafından “*Brezilya Mucizesi*” olarak tanımlanmıştır (Maynard, 2016:152). Bununla birlikte 1973 Petrol krizinden sonra ekonomik durum kötüleşmiş ve askeri rejimde güç kaybetmeye başlamıştır. Ordu kendisini henüz olgunlaşmamış bir toplumun paternal yönetici olarak görmeyi bir kenara koyarak kontrollü şekilde “*liberalleşme*” sürecini başlatmıştır. Devlet başkanı olan son asker Joao Figueiredo ve selefi Geisel döneminde 1979’da başlatılan bu politikalar “*yumuşak iniş*” olarak adlandırılmıştır (Kılıç, 2013: 184). Brezilya’da askeri rejimin görece daha az baskıcı olması ve ekonomide gösterdiği performans, ordunun iktidarda bulunduğu süre zarfında ciddi anlamda itibar kaybına uğramadan yönetimi sivillere devredebilmesini sağlamıştır.

Brezilya’nın dış politikası 1973 Petrol krizinden sonra daha bağımsız eğilimin içine girmiştir. Bunda büyüyen ekonomisine güvenerek yeni bir büyük güç olma isteği kadar petrole duyulan ihtiyaç nedeniyle petrol zengini Arap ülkeleri ile yakınlaşma isteği rol oynamıştır. Bu dönemde Brezilya, ABD’den farklı olarak Çin’i tanımış, Siyonizmi kınayan BM tasarısına evet oyu vermiş ve Angola ve Mozambik gibi ülkeler bağımsızlığını ilan edince bu ülkeleri tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Ayrıca Brezilya, Nükleer Silahların yayılmasını önlemeye yönelik anlaşmayı da imzalamamıştır. Bu politikalar sonucu ABD-Brezilya ilişkileri soğumuş ve ABD de Brezilya’ya dış kredi verilmesini ve bu devletin nükleer reaktör edinmesini zorlaştırmaya çalışmıştır (Kılıç, 2013: 182-4). Bu politikalar neticesinde askeri rejim giderek yalnızlaşmış ve yönetimi devretmesinde bu faktör de önemli olmuştur.

Brezilya’da askeri rejimler döneminde yönetim işlevlerinin önemli oranda, ordunun denetimi altında olmak kaydıyla, sivillere bırakılması ordusunun kurumsal bütünlüğünü devam ettirmesine ve politikadan uzak kalmasına yardımcı olmuştur (Maynard, 2016:152). Yapılan ilk seçimler (1985 yılında) ordunun sıkı denetimi altında gerçekleşse de (Bies, 2000: 12) muhalefetin adayı olan ve 1964 darbesinde devrilen başkan Goulart’ın başbakanı olan Tancredo Neves %72,4 oy oranı ile ezici bir zafer kazanmıştır. Askerlerin

adayı sadece %27,3 oy alabilmiş ve 21 yıllık askeri rejim son bulmuştur (Kılıç, 2013: 184-6). Bununla birlikte sivillerle yapılan açık ve gizli uzlaşmalar (Topal, 2008: 42) sonucu, demokrasiye dönüş sürecinde ordunun kazanımlarının ve öteden beri oynadığı “ulusal güvenliği” koruma rolünün güvenceye alınacağı anayasal düzenlemeler yapılmış ve bu sayede ordu kendisine karşı yöneltilebilecek “insan hakları ihlali” suçlamalarına karşı dokunulmazlık kazanmıştır (Saad-Filho, 2008: 127).

Brezilya ordusu, 1964-1985 yılları arasındaki askeri yönetim döneminde, diğer Latin Amerika orduları ile karşılaştırıldığında çok daha az insan hakları ihlali suçuyla ilişkilendirilmiştir (Vizlo ve Mainwaring, 1984: 19). Ayrıca, Brezilya subayları arasında yaygın olan ordunun politikayla içli dışlı olması halinde; rüşvet, yolsuzluk ve adam kayırma gibi eylemlerle yozlaşacağı ve esas etkinliğini yitireceği endişesi ile bu dönemde subaylar yönetimi doğrudan üzerlerine almamış, ülkeyi kendilerine tabi siviller aracılığı ile yönetmişlerdir. Bu iki ayırt edici özellik sayesinde Brezilya ordusu diğer Latin Amerika orduları kadar yıpranmadan demokratik düzene geçiş sağlayabilmiştir (Hunter, 1996: 21-2). Nitekim ülkede 1989 yılında yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, vatandaşların %59’u orduya her zaman güvendiklerini ifade ederken, %41’i ise askeri idareyi desteklediklerini belirtmişlerdir. Bu destek sayesinde 1988 yılında yapılan anayasada ordu önemli oranda müdahil olabilmıştır (Maynard, 2016:153).

Brezilya ordusu, geleneksel olarak yüksek olan özerkliklerini demokrasiye geçişte büyük oranda korusa da, sonraki çeyrek asırlık demokratikleşme sürecinde yapılan yasal düzenlemeler ve değişen algılar nedeniyle bu özerklik seviyesinin genel olarak düşük seviyeye indirildiğini söylemek mümkündür (Bruneau ve Tollefson, 2014:113). Tedrici olarak yapılan düzenlemelerle ordunun yasal yetkileri, sistem içindeki görünürlüğü ve ekonomideki rolü geriletilmiş; aynı zamanda daha profesyonel ve siyasetten uzak bir subay profili oluşturulmaya çalışılmıştır. Belki de Brezilya’da askerlerin demokrasiye geçişte yapıcı rol oynamaları (Huntington, 2011: 86) yüzünden insan hakları ihlallerinin ise istenen seviyede soruşturulmadığı görülmektedir. Sol hükümetlerin iktidarları döneminde, özellikle 2010 yılından sonra ise tam demokrasiye yaklaşmıştır.

Brezilya ordusuna, Anayasalarla verilen “*kanun üstünlüğü ve düzeni sağlama*” görevi esasen devam etmiş ve “*hükümetin talebi üzerine*” şeklinde yeniden

düzenlenmiştir.⁷⁶ Bu anlamda 1988 Anayasasında ordunun, esas görevinin ülkenin toprak bütünlüğünü savunmak olduğu tespit edilmiş, ancak ordunun iç güvenlikle görevleri yeteri kadar açık hale getirilmemiştir. Nitekim sonraki dönemlerde ordu kuvvetleri polisin yetersiz kalması sonucunda uyuşturucu kaçakçılığı ve şehir çeteleri ile mücadelede görevlendirilmiştir. İşin ilginç yanı, askeri yönetim tecrübesi yaşamasına rağmen, halkın %83'ü 1994 başı itibarıyla ordunun bu şekilde görevlendirilmesini destekler gözükmektedir. Ancak 1994 yılında şehirlerde yuvalanan suç örgütlerine karşı yürütülen geniş boyutlu askeri operasyon sonucunda meydana gelen insan hakları ihlallerinden sonra, ordunun bu gibi görevlerde kullanılmasının ne kadar doğru olduğuna dair soru işaretleri ortaya çıkmıştır (Hunter, 1996: 22-6) .

Başkan Cardoso döneminde 1999 yılında MSB kurulduktan sonra, ordu tamamen bu bakanlığa bağlanmıştır. MSB'nın sivillerden seçilmesi, hükümetle olan ilişkilerin MSB üzerinden gerçekleşmesi ve devlet başkanının çok uzun süredir askerlerden seçilmemesi gibi nedenlerle Brezilya ordusunun sistem içindeki görünürlüğü azaltılmıştır. Eskiden olduğu gibi Brezilya Hükümetinde askerler görev almamaktadır. Brezilya'da bir zamanlar yüksek seviyede olan askerlerin özerkliği, bu değişikliklerle düşük seviyelere çekilmiş olup ordu üzerindeki sivil denetim sorgulanır bir konu olmaktan çıkmıştır (Bruneau and Tollefson, 2014:107). Generallere sağlanan ayrıcalıklar, sivil yönetimin iş başına geçmesinden sonra tedricen azalmış ve zamanla pek çok kritik görev askerlerden sivillere geçmiştir (Huntington, 2011: 263). Bununla birlikte sivillerdeki ulusal güvenlik konularındaki kapasite eksikliği nedeniyle, askerlerin bazı konulardaki ağırlığı bir ölçüde devam etmektedir.

Brezilya'da Askeri dönemin izlerini taşıyan *Milli Savunma Stratejik Belgesi (Estrategia Nacional de Defesa- END)*, 2008 yılında Başkan Lula döneminde yeniden hazırlanmıştır. 2010 yılında yapılan yasal değişikliklerle (136 sayılı yasada) MSB'nın yetki alanları genişletilmiş ve *END'in* hazırlanma sorumluluğu açık şekilde bu bakanlığa verilmiştir. 275 sayfa uzunluğundaki bu doküman 12 Eylül 2013 tarihinde Brezilya Kongresi tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yeni doküman uyarınca ülkenin güvenlik konularında sivillerin önceliği açık şekilde belirtilerek, roller yerli yerine oturtulmuştur (Bruneau and Tollefson, 2014:129). Ayrıca 2010 yılında aynı yasayla

⁷⁶ Brezilya Anayasasında (https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2014.pdf) 2010 yapılan değişikliğinden sonra da 142. Maddesinde, orduya “*anavatani koruma, anayasal düzeni ve düzeni sağlama görevi*” verilmiştir.

yapılan değişikliklerle önceden Kuvvet Komutanlarına ait olan, terfilerdeki teklif yetkisi MSB'ye devredilmiştir. Ancak uygulamada askerler tarafından yapılan listelerde nadiren değişiklik yapıldığı görölmektedir.

Askeri Rejim dönemlerinin kötü şöhetli *Ulusal İstihbarat Servisi (SNI)*, 1990 yılında kaldırılarak 1999 yılında onun yerine Brezilya İstihbarat Ajansı kurulmuştur. Sivil bir kamu görevlisi altında çalışan bu kurum önemli bir sivilleşme sağlamakla birlikte, Brezilya Ordusu kendi kaynakları ile istihbarat toplama faaliyetlerine devam etmektedir. 1988 Anayasasında Brezilya ordusuna verilen iç güvenlik görevleri 1999 yılından itibaren azaltılarak daha net hala getirilmiştir. Bununla birlikte, son yıllarda Brezilya ordusunun artan uyuşturucuyla mücadele konularında ve FIFA 2014 Dünya Kupası organizasyonunda görüldüğü gibi geniş boyutlu gösterilerde asayiş sağlamak maksadıyla polisi desteklemek için görevlendirildiği görölmektedir.

Brezilya'da ordunun ekonomik hayattaki görünürlüğü de çeşitli düzenlemelerle geriletilmiştir. Günümüzde Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan askeri bütçe kongre tarafından onaylanmaktadır. Demokrasiye döndükten sonra, Brezilya'da silah üretimi büyük oranda ordunun kontrolündeki bir devlet şirketi olan *IMBEL* dahil (Pion-Berlin, 1992: 95) pek çok işletmede geniş özelleştirmeler yapılmıştır. Demokrasiye dönüşten sonra diğer Latin Amerika ordularında olduğu gibi, savunma bütçesinde ve asker sayısında indirimle gidilmiştir. 1985 yılında kamu harcamalarının %20.65'ine tekabül eden savunma harcamaları 1993 yılına gelindiğinde % 14.27'ye gerilemiştir. 1988 yılında 319 bin olan asker sayısı da 1993 yılında 296 bine inmiştir (Hunter, 1996: 22). Yine de günümüzde Brezilya'da savunma bütçesinin çok büyük kısmı (yaklaşık % 73'ü) personel harcamalarına gitmektedir (Bruneau ve Tollefson, 2014:131).

Demokrasiye dönüşten sonra, subayların ve ordunun darbe geleneğinin değiştirilerek sivil itaat kültürünün yerleşmesi amacına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Brezilya ordusu, Arjantin ordusu kadar aktif olmasa da, uluslararası barış görevlerine katkı da bulunmuştur. Özellikle sömürge döneminden özel ilişkileri ve dil birliği olan Mozambik ve Angola'daki BM görevlerine asker katkısı sağlanmış, bu sayede askerlerin diğer ülke askerleri ile görev yaparak profesyonelleşmesi amacı güdülmüştür (Hunter, 1996: 24). Brezilya'da pek çok subayın yüksek lisans ve doktora programlarına sivillerle birlikte katılması, hem sivillerle askerler arasındaki mesafenin kapatılmasını hem de sivillerin ulusal güvenlik konularındaki bilgi eksikliğini giderilmesini

sağlamaktadır. Brezilya’da askeri eğitim programları ve askeri okullardaki müfredat sivillerce tespit edilmekte ve Harp Akademilerinde verilen eğitimler sivillerle birlikte olacak şekilde verilmektedir (Bruneau ve Tollefson, 2014: 111, 128).

Başkan Rousseff döneminde 1964-85 yılları arasında işlenen insan hakkı ihlallerini araştırmak için kurulan Komisyonun çalışmaları, 1979 yılında çıkarılan af nedeniyle bir sonuca varamamıştır (Bruneau ve Tollefson, 2014:113). Yargı bağlamında bir başka tartışmalı konu ise Brezilya’da askeri yargının varlığını halen sürdürmesidir. Demokrasiye dönüşten sonra askeri yargının sivilleri yargılama yetkisine son verilmiş olsa da, yapısı ve işleyişine dair önemli bir düzenlemeye gidilmemiş, sadece bazı kararların sivil mahkemelerce temyiz edilmesi sağlanmıştır. Darbeler döneminde işlenen suçlarla ilgili yargılamaların sivil mahkemelerde yapılmasına dair 1995 yılında başlatılan girişim, ordunun ve sivil müttefiklerinin yoğun itirazları sonucu akamete uğramıştır (Kyle ve Reiter, 2013: 392).

Bugün Brezilya, şüphe götürmez şekilde demokrasisini pekiştirmiş olarak yoluna devam etmektedir. Demokratikleşmeye koşut olarak büyüyen ekonomi sayesinde 1990’da nüfusun % 40’ı fakirlik sınırı altında yaşarken bu rakam 2012 itibariyle % 19’a gerilemiştir (Tvevad, 2014:20). Ancak kıta genelinde görülen yaygın yolsuzluk Brezilya’da da seçilmiş hükümetlerin meşruiyetlerini sorgulanır hale getirmektedir. Uluslararası Yolsuzlukla Mücadele ve Şeffaflık Algı Endekslerinin 2015 yılı verilerine göre bu ülke kamuoylarının gözünde, iş başındaki hükümetler en az Afrika ülkelerindekiler kadar yolsuzluğa batmış gözükmemektedirler (Root, 2016: 3). Belki de bu eski alışkanlık nedeniyle *Brezilya İşçi Partisi (PT)*, 90’lı yılların ortasında tıpkı Türkiye’de RP’nin yaptığı gibi, yolsuzluklara bulaşmamış yegâne parti imajı vererek ve yerel yönetimlerde iyi performans göstererek tabanını genişletmiş (Tablo 4.3), en sonunda Lula Da Silva’nın önderliğinde devlet başkanlığı seçimlerini kazanmıştır (Saad-Filho, 2008: 136-7).

Yolsuzluğun ya da en azından yolsuzluk iddialarının Latin Amerika’da demokratik istikrarsızlığa yol açışına dair en canlı örnek yakın zamanda Brezilya’da yaşanmıştır. Bütçe açıklarını yanlış şekilde yönlendirdiği iddiasıyla Parlamento oylaması sonucu Devlet Başkanı Dilma Rousseff’in görevine son verilmiş ve yerine başkan yardımcısı olan merkez sağ politikacı Michel Temer seçilmiştir (Watts, 2016). Elbette parlamento bu kararı sadece bütçeyle ilgili iddialar almış değildir. Brezilya ekonomisinin son birkaç

yıl içinde yaşadığı durgunluk ve Rousseff'in lideri olduğu PT üyelerinin özellikle devlet petrol şirketi ile alakalı olarak karışmış oldukları yolsuzluklar bu kararın alınmasına neden olmuştur (Root, 2016: 3). 2013 ve 2014 yılında meydana gelen geniş ölçekli protesto gösterileri, büyüyen ekonomiden yeterince pay alamadığını düşünen yükselen yeni şehirli sınıfların memnuniyetsizliğini gösterir niteliktedir. Bu gösterilerde sıklıkla daha eşit paylaşım ile hesap verebilir, şeffaf idari ve politik sistem talep edilmiştir (Tvevad, 2014: 5-7).

Tablo 4.3. Brezilya Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Oy Sayıları ve Oy Oranları, 1989-2006.

Yıl	Kazanan (Oylar, milyon, %)	Yarış İkincisi (Oylar, milyon, %)
1989 (Birinci Tur)	Fernando Collar, (20.6m, %30,5)	Lula, (11,6m, %17,2)
1989 (İkinci Tur)	Fernando Collar, (35.0m, %53)	Lula, (31.0m, %47)
1994	Fernando Cardoso, (34.4m, %54,3)	Lula, (17,1m, %31,7)
1998	Fernando Cardoso, (35.9m, %53)	Lula, (21,5m, %27)
2002 (Birinci Tur)	Lula, (39,4m, %46,4)	Jose Serra, (33,4m, %38,7)
2002 (İkinci Tur)	Lula, (52,8m, %61,3)	Jose Serra, (19,7m, %23,2)
2006 (Birinci Tur)	Lula, (46,7m, %48,6)	Geraldo Alckmin, (40,0m, %41,6)
2006 (İkinci Tur)	Lula, (58,3m, %60,8)	Geraldo Alckmin, (37,5m, %39,2)

Kaynak: Saad-Filho (2008: 132) ve www.tse.gov.br.

Uzmanlar, Rousseff'in kongre kararıyla başkanlıktan indirilmesini iki farklı şekilde değerlendirmektedirler. Bazılarına göre bu gelişmeler 70 ve 80'li yıllarda görülen askeri darbelerin şekil değiştirmiş halidir. Bu fikri savunanlara göre, devlete hakim gruplar ekonomik açıdan zayıf gruplar lehine değişmekte olan dengeleri görerek ve dış destek de alarak henüz bir yıl önce seçilmiş bir başkan anti-demokratik şekilde devirmişlerdir. Bu fikrin tam karşısında olanlara göre ise, önceki dönemlerde askeri darbelere bahane olan yolsuzluklar demokratik kurumlar tarafından yine anayasal, demokratik kurallar işletilerek çözülmüştür ve bu da demokrasinin geldiği noktayı gösteren belli başlı gelişmedir. Bununla birlikte, demokrasiye dönülmesinden sonra Brezilya'da ikinci kez başkanın görevden el çektirildiği (İlki 1992 yılında görevden el çektirilen Başkan Fernando Collar) göz önüne alınacak olursa (Root, 2016: 3), açılan bu yolda seçilen

başkanların görev sürelerini tamamlamakta zorlanacağı yeni bir istikrarsızlık döneminin başlaması olasıdır.

4.3.3. Şili’de Demokrasiye Dönüş ve Özerkliklerin Geriletilmesi

Şili’de Pinochet liderliğinde yapılan darbe sonrasında askeri bir rejim tesis edilmiştir. Ancak daha sonra Pinochet’in cuntanın diğer liderleri üzerinde hâkimiyet sağlaması üzerine kurulan bu askeri rejim bir kişisel diktatörlüğe dönüşmüştür (Huntington, 2011: 127). Uygulamaya konulan liberal politikalara Chicago Üniversitesi öğretim görevlisi Milton Friedman tarafından eğitilmiş Şili’li ekonomistler danışmanlık yaptılar. Büyük bir özelleştirme ve dışa açılma dalgası ile başlayan, “*Chicago Oğlanları*” olarak bilinen ekipçe planlanan politikalarla kısa vadede önemli iyileşmeler görüldü de, ülke uzun vadede büyük dış borç ve enflasyon batağına saplanmıştır. 80’li yıllardan itibaren görece iyileşmeler gösteren Şili ekonomisi sayesinde askeri rejimin üzerindeki baskı azalmış ve 1980 yılındaki anayasa referandumu⁷⁷ ile de gücünü pekiştirmiştir (Maynard, 2016:155-6). İlk başta “*Şili Mucizesi*” olarak adlandırılan politikalar sonucunda 1974-89 arasında Şili’nin ortalama sadece % 1.9 oranında büyüyebildiği ve 1987 yılı itibariyle Şili nüfusunun % 45’inin fakirlik sınırı altında yaşadığı görülmektedir (Sushant, 2014: 44) .

Şili’de muhalefet, 1983 yılından itibaren kitlesel gösteri ve grevlerle Askeri rejimi uzlaşmaya mecbur etmek yolunu denemiştir. Askeri yönetim 1978 ve 1980 referandumlarında sağladığı destekle gücünü pekiştirmiş ve ülkeyi yeni baştan kurgulamaya başlamıştır (Meyer, 2014: 2). Radikal muhalefet grupları, Pinochet yönetimini zayıflatmak için şiddete başvurarak, kamu tesis ve binalarına karşı bombalama eylemlerine girişmişlerdir. Özellikle 1983-86 yıllarında artış gösteren şiddet, 1986 Eylül’ünde Pinochet’e karşı yapılan başarısız bombalı suikast eylemiyle doruğa ulaşmış ancak yaşanan grev ve çatışmamalar sonucu kamu düzeninin çökmesinden endişe eden orta sınıfların desteğini alan askeri diktatörlük, muhalefeti bastırmayı başaramıştır (Huntington, 2011: 171, 223). Şili’de askeri darbe sonrası ordu, ülkede askeri yönetimi tesis edebilmek için diğer Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi muharip birliklerden ziyade, askeri polis gücü olan *carabineros*’ları kullanmıştır (Hunter, 1996:

⁷⁷ Yaygın usulsüzlüklerin yapıldığına inanılan, 11 Eylül 1980 referandumunda boş oylarda evet sayılmış ve %67’lik oranla anayasanın kabul edildiği açıklanmıştır. Pinochet, bu referandumla kendini 8 yıllığına Devlet Başkanı seçtirmenin yanında, yaptığı darbeyi bir nevi meşrulaştırmıştır (Kılıç, 2013a: 166).

32). *Ulusal İstihbarat Direktörlüğü (DINA)* ve *Ulusal İstihbarat Merkezi (CNI)* emrinde görevli polislerin, muhalifleri sindirmek için en acımasız işkenceleri yaptıkları bilinmektedir (Fensom, 2006:3-4).

Latin Amerika’da askeri rejimlerden sonra demokrasiye geçişler, cuntaların politik duruşları ve askeri yönetimlerin demokratik kurumları tahrip etme derecesine bağlı olarak farklılıklar göstermiştir. Bu noktada Pinochet yönetimi, belirli ölçüde sivil toplumun var olabilmesi için Şili ekonomisinin idaresini doğrudan askerlere vermeyip, bu konuda sivil teknokratları yetkili kılmıştır. Bu sayede orduyu, kurum olarak belli ölçüde politikanın dışında tutabilmiştir (Maynard, 2016:148). Komşu ülkelerde askeri rejimlerin sonlanması, ekonomide baş gösteren sorunlar ve *Zgigniew Brezinski*’nin “büyük çöküş” (Huntington, 2011: 39) olarak ifade ettiği komünizmin sona gelmesiyle askeri rejim devam ettirilemez hale gelmiştir.

Şili askeri rejimi, Türkiye’deki gibi halkın kendilerini destekleyeceği beklentisi ile kontrollü geçişin önünü açmıştır. Ancak, kendine özgü bir deneyim olan Şili örneğinde sivil toplumun taleplerinin yanlış hesaplanması sonucu askeri yönetimin etkisinin daha da uzayabileceği görülmüştür (Bies, 2000:3). Demokrasiye geri dönüşten sonra ordunun gücünün ve özerkliğinin devam ettiğinin en önemli göstergesi bizatihi Pinochet olmuştur. 1988 referandumunda acı bir yenilgi alan diktatör, artan şiddet eylemleri ve ABD baskısı nedeniyle başlattığı “*Yumuşak Geçiş*” anlaşması uyarınca sonraki 10 yıl boyunca “*ordu başkomutanı*” olarak (Riesco, 2008: 159), 2002 yılına kadar da *ömür boyu senatör* olarak kalmayı başarmıştır (Meyer, 2014: 3).

Şili’de 1988 yılında Pinochet’in devlet başkanlığını 8 yıl daha uzatacak referandum yoğun baskılar altında gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen %56 oranındaki hayır oyu ile askeri diktatörlüğün sonu gelmiştir. Ancak referandumla ordunun ve General Pinochet’in önemli bir halk desteğine sahip olduğu da görülmüştür. Bu halk desteğine bağlı olarak askerlerle muhalefet arasında müzakereler yapılmış ve anayasa değişiklikleri konusunda 54 noktada uzlaşmaya varılmış ve ordu sistem içinde ağırlığı belli bir dönem muhafaza edebilmiştir. Pinochet’in ordu başkomutanı olarak görevde kalması bir yana, askeri dönemde işlenen suçlarla ilgili subaylara sağlanan dokunulmazlık ordunun gücüne dair önemli bir gösterge olmuştur. Anlaşma uyarınca oluşturulan Milli Güvenlik Kurulu, ordunun etkisini sürdürmesinde önemli bir işlev görmüştür (Hunter, 1996: 29-30). Sivillerle askerler arasındaki anlaşma uyarınca 1989 yılında yapılan Başkanlık

seçimlerinde seçimi kazanan Hristiyan Demokrat aday Patricio Aylwin'in Mart 1990'da göreve başlaması ile de askeri diktatörlük sona ermiştir (Kılıç, 2013a: 167-9).

şili'de demokrasiye dnldkten sonra Pinochet'in 1988-90 yıları arasındaki geçiş döneminde devlet başkanlığını bırakmadan hemen önce atadığı yüksek mahkeme yeleri, belediye başkanları, valiler ve senatonun beşte biri oranındaki üyeler sayesinde ordunun siyasetçiler üzerindeki ağırlığının devam etmesi sağlanmıştır (Maynard, 2016:157). Ayrıca Pinochet'in ordu komutanlığı sırasında ordu ve polis şeflerinin değiştirilmeyeceği garantisi de elde edilmiştir.

Bununla birlikte General Pinochet'in başkanlığı bırakmasının üzerinden henüz bir yıl geçmeden (Ordu Komutanı Olmasına rağmen) ailesi ile pek çok yolsuzluk iddiası ortaya atılmıřtır⁷⁸ (Huntington, 2011: 262-4). Pinochet ve askeri dönemdeki yardımcıları hakkında açılan pek çok insan hakları ihlali ve yolsuzluk davaları 2007 yılına kadar sürmüş ve eskinin pek çok kudretli generali yüz kızartıcı suçlardan dolayı mahkm olmuştur (Collins vd., 2013: 13). Bu davalar şili Demokrasisini güçlendirmiştir (Riesco, 2008: 163-4). Bu gelişmelere bakıldığında şili Ordusunun, Brezilya ordusu kadar olmasa da, yüksek seviyede özerkliği muhafaza edebilmekle birlikte, kendisinin başlattığı ne demokrasiye geçiş sürecine ne de sürecin hızına tam olarak hâkim olamadığı görülmektedir (Pion-Berlin, 1992: 91).

şili, sivil yönetim altında bir taraftan darbe ile yüzleşmeye bir taraftan da demokrasisini pekiştirmeye çalışmıştır (Sushant, 2014: 42). şili'de demokrasiye geçiş sürecinde sol gruplar, darbecilerin kovuşturulmasını engelleyen bağışıklıkları düzenleyen 1979 tarihli yasaların değişmesi için kampanya başlatmışlardır. Başta Pinochet ve diğer askeri liderlerin bu konuda çok sert bir tepki vererek, bunun hukuk devleti ve demokrasinin sonu olacağı ültimatomunu vermeleri üzerine bu yönde başka bir çaba gösterilmemiştir (Huntington, 2011: 238). Bundan sonraki gelişmelerde şili'de askeri rejim eseri anayasa, demokratik pekişme çabalarını bugüne değin otoriter dönemden kalma uygulamalar nedeniyle sekteye uğramış demokratikleşmeyi uzun süre ötelemiştir

⁷⁸ Pinochet, hakkında pek çok yolsuzluk ve insan hakları ihlali suçlaması olmasına rağmen, anayasaya konulan geçici maddelerle sağlanan "*dokunulmazlıklar*" sayesinde şili'de herhangi bir kovuşturmaya muhattap olmamıştır. Ancak İşpanyol yargıç Baltasar Garzon'un İşpanyol Vatandaşları üzerinden açtığı davayla birlikte Pinochet için işler ters gitmeye başlamış ve eski diktatör hakkında İşpanya'ya iade kararı çıkarılmıştır. Ancak bu karar uygulanmamıştır ve Pinochet 2000 yılında sürgünde bulunduğu İngiltere'den şili'ye dnmştir. Hakkında açılan sayısız yolsuzluk ve insan hakları ihlali davaları sonuçlanmadan 2006 yılında lmştir (Kılıç, 2013a: 169-72).

(The Economist, 2005). Askerler tarafından yapılan 1980 anayasasının değiştirilmesi için parlamento üyelerinin 2/3 çoğunluğu gerektiği (Meyer, 2014: 1) gibi devlet başkanına da önemli veto yetkileri verilmiştir. Buna göre askerlerin sahip olduğu anayasal özerklik ülkenin uzunca süre yapısal olarak tam demokrasiye geçişine müsaade etmemiştir.

Sahip oldukları özerklikler sayesinde askerler epeyce süre önemli kararların alınmasında karar süreçlerini etkileyebilmiştir (Fensom, 2006: 10). Anayasa değişikliği gerektiren konularda adım atmak pek çok defa kolay olmamaktadır. Ülke seçim sisteminin yerel ve genel seçimlerde iki turlu şekilde düzenlenmiş olması, özellikle ikinci turlarda sağ siyasete avantaj sağlayarak genellikle kongrede çoğunluğu oluşturmalarına neden olmaktadır (Meyer, 2014: 8). Ordunun etkinliğini azaltmak için ilk ciddi adımlar 2005 yılında düzenlenen bir referandumla atılmıştır. Aynı anayasa değişiklikleri kapsamında önemli değişiklikler yapılarak demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ordu üzerinde sivil denetimi sağlamaya yönelik yapılan değişikliklerden öne çıkanlar (The Economist, 2005):

- *Milli Güvenlik Kurulu'nun yürütmeye dair yetkileri kaldırılarak, kurul başkana gerektiğinde öneride bulunacak salt bir danışma kurulu haline getirilmiştir.*
- *Ayrıca Devlet Başkanına Ordu Kuvvet Komutanlarını görevden alma yetkisi verilmiştir.*
- *İçlerinde eski ordu komutalarının da bulunduğu, Kongrede görevli Atanmış Senatör uygulaması sonlandırılmıştır*

Demokrasiye döndükten sonra, ülke ekonomisinin can damarı olan Bakır madeni gelirlerinin eski dönemlerden beri sürmekte olan %10'unun orduya tahsis edilmesi uygulamasına son verilmemiştir (Hunter, 1996: 30). Şili'de diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça küçük ölçekli olsa da büyük oranda ordu denetiminde olan (Pion-Berlin, 1992: 95) silah sanayi sivilleştirilmiştir. 2004 yılında BM'nin Haiti'deki misyonuna 500 civarında bir askerle katkı sağlanarak profesyonelliğin kazandırılması yolunda adım atılmıştır (Meyer, 2014: 16). Michellet Bachelet⁷⁹, 2006 yılında %53,5 oyla devlet başkanı seçildikten (Kılıç, 2013a: 172-3) sonra ordunun geçmiş dönemden kalma imtiyazlı alanlarında geniş kapsamlı düzenlemelere devam edilmiştir. Şili Anayasası'nda da 2010 yılında yapılan değişikliklerden sonra, “*ordunun sivillerin*

⁷⁹ Latin Amerika'da askeri yönetimlerin etkileri hayatın hemen her alanında görülmektedir. Örneğin, Şili'de 2006 yılında %53 oyla başkan seçilen Michelle Bachelet, Pinochet döneminde hapisanede ölen eski Hava Kuvvetleri Komutanı General Alberto Bachelet'in, Pinochet idaresine karşı bayrak açmış kızıdır (Ahmad, 2008: 212).

denetiminde ve görevlendirilmesi üzerine sadece ve sadece vatani korumakla görevli olduğu” belirtilerek askeri diktatörlük dönemlerinden kalan anayasal muğlaklıklar giderilmiştir.

Öteden beri muhafazakâr bir tutum içinde olup, işçi sınıfının artan talep ve isteklerine cevap vermeyen Şili yargısı, askeri rejimlere adeta kucak açmıştır. Şili’de askeri yargı Pinochet diktatörlük rejiminin politik muhaliflerinin “*devlet düşmanı*” olarak suçlanarak, bastırıldığı en önemli silah olmuştur. Öyle ki 1980’li yılların ortasına askeri yargı neredeyse tüm sivilleri yargılar duruma gelmiştir (Fensom, 2006: 1, 3). Şili’de askeri diktatörlüğün kurulmasının engellenmesinde ve bu diktatörlük rejimi altında işlenen insanlık suçlarının kovuşturulmasında adım atmaması nedeniyle yargının güvenilirliği büyük oranda zedelenmiştir. Bu nedenle demokrasiye döndükten sonra yargı önemli bir reformdan geçirilmiştir. Buna göre Yüksek Mahkemenin 17 olan üye sayısı 21’e çıkarılarak bu üyelere altısının hukuk kökenli olamayacağı esasa bağlanmıştır. Bununla Pinochet döneminde ömür boyu görevle atanan üyelerinin etkinliğinin azaltılması amaçlanmıştır. 1999 yılında tarihte ilk kez *Kamu Genel Savcısı (Ministerio Público)* atanmıştır.

Şili’de askeri mahkemelerin halen askeri rejim dönemindeki yetkilere aşağı yukarı sahip olması nedeniyle, demokrasinin pekişmesi için zorunlu olan insanlığa karşı işlenen suçlara dair yargılamalar yapılamamaktadır. Zira bu suçlar halen askeri mahkemelerin görev alanı içinde yer almakta ve askeri mahkemelerin engelleyici tutumu yanında suçun işlendiği dönemde mahkeme tarafından kayıtların yeterli şekilde tutulmaması (tutulanların da bir şekilde ortadan kaldırılması) nedeniyle bu yargılamalar tatmin edici şekilde yapılamamaktadır (Fensom, 2006: 13-6). 2000’li yıllarda bile halen asker ve sivillerin taraf olduğu yargılamalar askeri mahkemelerde yapılmakta, siviller askeri mahkemelerce mahkum edilebilmektedirler. Bu nedenle 2004 yılına gelindiğinde yargıya güvenenlerin oranı sadece % 32 seviyesinde kalırken, vatandaşların % 37’si polise ve % 40’ı da orduya güvendiklerini ifade etmişlerdir (Fensom, 2006: 8-9).

Şili’de rejim demokratikleştikten sonra askeri yönetimin kalıntılarının tam olarak silindiğini söylemek mümkün değildir. Pinochet döneminde büyük oranda özelleştirilen eğitim sistemi bugün de aşağı yukarı aynı şekilde devam etmektedir. Yapılan kamuoyu araştırmalarına göre halkın %70’i eğitimin kamu tarafından yerine getirilmesini talep etmesine rağmen bu konuda halen herhangi bir düzenleme yapılmamıştır (Riesco, 2008:

153). Ülkede çoğunluk Pinochet iktidarındaki insan hakları ihlallerini nefretle anarken, generali bir kahraman olarak gören hatırı sayılır bir grup da bulunmaktadır (Collins vd., 2013:8-9). Onlara göre Pinochet, ülkeyi bir iç savaşa sürüklenmekten ve *'bir diğer Küba'ya dönüşmekten'* kurtararak ve de 1970 ve 80'li yıllarda askeri rejimin uyguladığı serbest piyasa reformları hayata geçirerek ülkenin daha sonra elde ettiği ekonomik refahın temellerini atmış, ülkeye büyük hizmet etmiştir. General Pinochet'in halk nezdinde sahip olduğu hatırı sayılır destek 2006'da öldüğünde cenazesine katılan 60 bin kişiden anlaşılmaktadır (Long, 2013).

Bu cenaze töreni aynı zamanda Latin Amerika'da demokrasiye döndükten sonra bile ordunun eski geleneklerini sürdürme eğilimine de bir örnek teşkil etmiştir. Pinochet, son günlerini insanlığa karşı işlediği suçlar nedeniyle ev hapsinde geçirse de 2006 yılındaki cenaze töreni ordunun korumasında oldukça itibarlı şekilde icra edilmiştir (Riesco, 2008: 149). Bu gibi gelişmeler özellikle sol kesimde radikal uygulamalarla darbe kalıntılarının bir an önce silinmesi talebini doğurmuştur. 2014 yılında yeniden seçilen Başkan Bechelet, seçim kampanyaları döneminde seçmenlere anayasa reformu sözü vermiştir. Bechelet yönetiminin ilk dönemlerinde bu yönde bir adım atılmaması üzerine Mart 2014 tarihinde büyük çaplı gösterilerle, anayasa reformu sözünü yerine getirmeyen Bechelet Yönetimi protesto edilmiştir (Constitutionnet, 2015). Tüm bu gelişmeler sonucunda 2017 seçimlerinde, diğer Latin Amerika ülkelerindeki eğilime uygun olarak, seçmenler ülkeyi yeniden Muhafazakar *Sebastian Pinera*'ya (%54 oyla) emanet etmişlerdir. Bu gelişmeye bakarak demokratik dönemde Şili'de üçüncü kez olmak üzere iktidarın karşıt gruplar arasında el değiştirdiğini ve demokratik pekişme yolunda hayli yol alındığını söylemek mümkündür.

4.4. Türkiye'de Demokrasiye Dönüş ve Özerkliklerin Geriletilmesi

12 Eylül darbesi, otoriter bir tarzda devleti yeniden şekillendirme amacı güderek hemen her alanda düzenlemelere gitmiştir. Bununla birlikte oluşturulmak istenen düzen, 1983 seçimlerinin ANAP tarafından kazanılmasıyla daha baştan sorgulanır hale gelmiştir. Her ne kadar ordu, geçiş döneminden sonra imtiyazlarını sürdürmeye çalışsa da zamanla etkisini sivillere karşı yitirmiştir. Askeri yönetimin çekilmesinden 3 yıl sonra 1987 yılında yapılan referandumda iki eski başbakanın (Demirel ve Ecevit) siyaset yasağı halkoyuyla kaldırılmış ve aynı yıl Başbakan Özal, kuvvet komutanlığına beklenen adayı değil bir

başkasını atamıştır. Birinci Körfez Krizi esnasında da Cumhurbaşkanı Özal ile Genelkurmay Başkanı Torumtay arasındaki görüş ayrılığı, darbe ya da siyasal krizle değil genelkurmay başkanının istifasıyla sonuçlanmıştır (Huntington, 2011: 262).

Türkiye, 12 Eylül sonrasında Özal'lı yıllarda ekonomisini önemli derecede dışa açarak hatırı sayılır bir ekonomik liberalleşme yaşamıştır. Ekonomide yaşanan bu liberalleşme ister istemez halktaki algıları da etkilemiş ve askerlerin geleneksel rollerinde bir gerileme sonucunu doğurmuştur. 80'li yılların sonuna doğru zayıflama eğiliminde olan askerlerin ağırlığı, 90'lı yıllardan itibaren tırmanışa geçen bölücü terör, irtica tehdidi ve istikrarsız hükümetler nedeniyle tekrar etkin olmuştur. Bu bakımdan genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Türkiye'de ordunun ağırlığının AB sürecinde⁸⁰ zayıflamakla birlikte, 15 Temmuz'a kadar önemli derecede devam ettiğini söylemek mümkündür.

Türkiye'de Soğuk Savaş sonrası, özellikle 1999 Helsinki Zirvesinden sonra AB ile üyelik müzakereleri için aday ülke sıfatını elde etmesiyle hukuksal, ekonomik ve sosyal yapıda 1999 yılından başlayıp, 2002 yılında ivmelenen şekilde bir demilitarizasyon süreci başlamıştır (Bayramoğlu, 2010: 14). AB ile yapılan müzakerelerin başlangıcında en önemli sorunu Türkiye'de askerlerin geleneksel olarak sahip olduğu ağırlıklı rol teşkil etmiştir. Reformların önemli bir bölümü TSK'nın Türkiye'nin siyasal rejiminin içindeki konumunu geriletmek maksadıyla yapılmıştır (Aydoğan ve Urul, 2016: 2). Bu dönemde, sivil asker ilişkilerinin demokratikleşmesi bağlamında AB'den gelen talepler birkaç esas noktada toplanmaktadır (Toktaş ve Kurt, 2010: 388-9):

- *MGK'nın gündelik siyasette oynadığı rolden arındırılarak, danışma kurulu hüviyetinin belirginleştirilmesi*
- *AB ülkelerinde olduğu gibi Genelkurmay Başkanlığının, Savunma Bakanlığına bağlanması*
- *DGM'lerin kapatılması*
- *OHAL'in kaldırılması*
- *Askeri harcamalar üzerinde parlamento veya sivil denetimin sağlanması*

AB süreciyle Türkiye, liberal demokrasi olmak yolunda dönüşmeye başlamış (Heper, 2011: 321) ve bu kapsamda Türkiye'de her demokratikleşme döneminde

⁸⁰ MHP, AB Uyum Sürecindeki demokratikleşme çabalarında fazla ileri gidildiğini iddia ederek hükümete uyarı yapması için 313 generale uyarı mektubu göndermiştir (Maraşlı, 2008: 57, 99).

yapıldığı gibi, yasal mevzuattaki değişikliklere hız verilmiştir. Türk toplumu bu dönemde siyasete askerlerce yapılacak müdahaleler karşısında önceden olduğu gibi sessiz kalmayacağını göstermiştir. Toplumun tepkisi bağlamında 28 Şubat müdahalesi bir kırılma yaratmış ve TSK'nın siyasi rolü tartışılmaya başlamış ve önemli bir zihinsel değişim yaşanmıştır. Bu değişim özellikle 2000'li yılların başlarında daha görünür hale gelmiş ve askerlerin siyasete müdahalesi konusunda toplumun çeşitli katmanlarından gelen eleştiriler yüksek sesle dillendirilir olmuştur (Gürsoy, 2014: 162).

Aynı değişim TSK içinde de yaşanmış ve 2000'li yıllardan itibaren, Soğuk Savaş döneminde oluşan vesayet sisteminin gerekirse müdahaleler yapılarak devamını savunan bir görüşün karşısında dünya ve Türkiye'de ortaya çıkan yeni koşullara uygun olarak kontrollü bir değişimle TSK'nın geriye çekilmesi gerektiğine inanan ikinci bir görüş ortaya çıkmıştır. Kontrollü değişimi savunanların 2010 yılından itibaren TSK içinde ağırlık kazanması, sivil asker ilişkilerinde demokratikleşme yolunda daha hızlı adımlar atılmasında önemli bir faktör olmuştur (Akyürek vd.,2014: 162). Bu konudaki değişimi göstermesi bakımından eski Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'ün aşağıdaki ifadeleri oldukça anlamlıdır (Heper, 2005: 217'den aktaran Sarıgil, 2012: 180):

27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'de yapılan müdahaleler başarılı olmuş mudur? Hayır! Eğer başarılı olmuş olsalardı bu müdahaleler sonucu siyasetten uzaklaştırılan politikacılar bir daha siyasete dönemezlerdi. Bu politikacılar siyasete dönmekle kalmamış, başbakan ve hatta cumhurbaşkanı bile olabilmişlerdir. Geriye dönüp bakıldığında askeri müdahalelerin her yerde deva olmadığı görülmektedir. Bundan sonra insanların tercihine güvenmek zorundayız.(Türkçeye çevrilmiştir).

Türkiye'de demokratikleşme ve askerlerin geleneksel olarak sahip olduğu özerk konumun geriletilmesi birbirine koşut olarak AB üyeliği yolunda yapılan reformlarla (Toktaş ve Kurt, 2010: 393) birlikte yürümüştür. Reformlar daha önceden başlamış olsa da, esas değişim AKP iktidarları döneminde yaşanmıştır. AKP, iktidar olur olmaz Başbakan Gül'ün YAŞ kararlarına şerh koyması gibi uygulamalarla askerlerin etkilerinin azaltılması yolunda adımlar atılacağını sinyali vermiştir. 28 Şubat sürecinde, TSK'da etkinliğini artırmaya çalışan dini cemaat ve örgütlere karşı alınan bazı tedbirler (Türban yasağı vb.) toplumda “Ordu din düşmanı” yanlış algısının oluşmasına (Pekin ve Yavuz, 2014:102) zemin hazırlamış ve toplumda da askerlerle ilgili değişim talebi yaratmıştır.

AKP yönetimi, ekonomik iyileşme ile toplumsal desteğini artırarak demokratikleşme sürecini askerlerinin imtiyazlarını azaltacak uygulamaları hayata geçirecek şekilde hızlandırmıştır. Bu süreci, Ergenekon ve Balyoz davalarının da etkisi ile kamuoyunda TSK'ya dair değişen algılar ve TSK personelinin bizatihi kendilerinde görülen tavır değişiklikleri de olumlu anlamda desteklemiştir (Gürsoy, 2014: 159).

AKP döneminde sağlanan demokratikleşme, Latin Amerika'da izlenen süreçlere benzer şekilde askeri özerkliklerin ya da askeri vesayetin geriletilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu zaman aralığını; AB çıpasında yürütülen demokratikleşme sürecinin olduğu 2003-2007, 27 Nisan e-muhtırasından sonraki askerlerin geri çekilişi olan 2007-2010, yapılan referandumdan sonra hâkim parti olan iktidarın düzenlemeler yaptığı aynı zamanda FETÖ'nün devleti tam anlamıyla ele geçirmeye başladığı 2010-2016 ve 15 Temmuz 2016 ve sonrası olmak üzere dört döneme ayırmak mümkündür. İlk dönemde AKP ile askerler arasındaki mücadele konuları Kıbrıs konusu ve *“Türkiye'nin ulusal çıkarlarıyla bağdaşmadığı gerekçesiyle”* AB uyum süreci olmuştur (Gürsoy, 2014: 168). Bu süreçte AKP, üzerindeki milli görüşü gömleğinden sıyrılmak; askerlerde *“Batılılaştırma”* idealine karşı durmak istemediklerinden (Cook, 2008: 335) kontrollü bir mücadele yürütülmüştür⁸¹. Özellikle MGK'nın yapısı ve etkinliği konularında önemli yasal değişimler yapılsa da uygulamada askerlerin etkinliğinin büyük oranda geriletilemediği görülmektedir.

İkinci dönem, askerlerle siviller arasındaki son açık kapışma olarak da değerlendirilebilecek 27 Nisan Muhtırasından, aldığı büyük oyla zaferle çıkan AKP hükümetinin askerleri yola getirmeye çalıştığı bir aralıktır. Hem muhtıra hem de kendisine karşı açılan kapatma davası sonucu AKP hükümeti köklü değişimler yapılmadıkça demokratikleşmenin olmayacağını anlamıştır. Bu dönem de emekli ve muvazzaf TSK personeli yönelik yapılan darbe iddiaları ve bu kapsamda pek çok üst düzey askerin de içinde bulunduğu kişilerin yargılamaları da (Gürsoy, 2014: 169) yapılan değişimlere zemin hazırlamıştır. Üçüncü dönemde hızlı bir değişim yaşanmış ve 12 Eylül 2010 tarihli referandumla demokratikleşme yolunda büyük bir adım atılmıştır. Ancak bu

⁸¹ AKP'nin ilk iktidar döneminde sivil asker ilişkilerinin görece problemsiz görünmesinde, partinin askerin hassas olduğu konularda doğrudan çatışmaya girmekten kaçınması önemli bir faktördür. Bunun yanı sıra, 2002-2006 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı yapan Orgeneral Hilmi Özkök'ün demokratik değer ve normlara inanmış bir asker olarak, sivil asker ilişkilerinde sivillerin emri altında çalışmaya özen göstermesi de önemli bir etkidir (Toktaş ve Kurt, 2010: 393-4).

dönemde FETÖ, bu değişim sürecini fırsata çevirerek önemli kadrolara mensuplarını yerleştirmeyi başarmıştır. Üçüncü dönemde Sivillerin ağırlığının arttığı 2011 yılında hükümet ve Genelkurmay Başkanı Işık Koşaner arasında çıkan görüş ayrılıkları sonucunda Genelkurmay Başkanı ile birlikte Kuvvetleri Komutanlarının istifa edişinden anlaşılmıştır (Sarıgil, 2012: 177). Türkiye’de yapılan reformlara rağmen, darbelerin kısır döngüye dönüşmesine neden olan yapısal sorunlara ise ancak ve ancak 15 Temmuz darbe girişiminden sonra yapılan değişikliklerle çözüm bulunmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de demokratikleşme süreci askeri özerkliklerin ya da vesayet sisteminin geriletilmesi şeklinde gerçekleştiğinden (Tablo 4.4), bu özerkliklerin ne olduğuna ve nasıl yerleştiğine yakından bakmakta fayda vardır. Vesayet sistemi esasen *Özerklik ve aşırı merkezileşme* olmak üzere iki temel üzerinde duragelmıştır. Buradaki özerklik kavramı; askerlerin sahip olduğu mali, idari ve politik özerkliği kapsamaktadır. Türkiye’de askerlerin kendi bütçelerini oluşturmaları, bu bütçeyi seçilmiş iktidarların, TBMM’nin ya da Sayıştay gibi denetim mekanizmalarının kontrolü olmaksızın kullanmaları *mali özerkliği* oluşturmaktadır. *İdari özerklikten* kastedilen ise TSK’nın yapılanmasının ve denetiminin tamamen içe dönük şekilde oluşturulmasıdır. *Politik özerklik* ise askerlerin seçilmiş siyasetçiler karşısında anayasa ve yasalardan aldıkları güçle bağımsız bir organ gibi hareket edebilmesidir. *Aşırı merkezileşme de TSK’nın idare sisteminin hemen her konuda karar yetkisi Genelkurmay Başkanına* dayanan ve askeri yüksek hâkimlerin bile sicil amiri olmasını içeren aşırı merkezi yapılanma şeklidir (Bayramoğlu, 2010: 11-2).

Tablo 4.4. Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinde Demokratikleşme Yolunda Yapılan Yasal Düzenlemeler

Tipi	Başlığı	Tarihi	Detayı
Anayasa Değişikliği		18.06.1999	Madde 143: DGM’lerdeki Askeri Hakimlerin kaldırılması.
		03.10.2001	Madde 118: MGK’nın yapısının değiştirilerek Sivil üye sayısının artırılması ve MGK Kararlarının Hükümetlerce öncelikle dikkate alınır ibaresinin değiştirilerek, MGK’nın tavsiye kurulu hüviyetinin belirginleştirilmesi.
		07.05.2004	Madde 131: YÖK’teki Asker temsilcisi uygulamasına son verilmesi Madde 143: DGM’lerin kaldırılması Madde 160: Askeri Harcamaların Sayıştay Denetimine tabi kılınması
		12.09.2010	Madde 125: YAŞ kararlarına karşı yargı yolunun açılması Madde 145: Askerlerin Sivil Mahkemelerde yargılanmalarının önünün açılması 12 Eylül Darbesinin lider kadrosunun yargılanmasını engelleyen geçici 15. Maddenin kaldırılması
		16.07.2017	16 Nisan 2017’de gerçekleştirilen Halk Oylaması ile Askeri Yargının varlığı tümünden sona ermiştir.
Yasal Değişiklikler	Altıncı Reform Paketi	19.07.2003	Film, Sanat ve Müzik Denetleme Kurulundaki MGK Temsilcisi Uygulamasına son verildi
	Yedinci Reform Paketi	07.08.2003	2945 Sayılı MGK Kanununda yapılan değişikliklerle, MGK Genel Sekreterinin asker olması uygulamasına son verilerek Genel Sekreterin Cumhurbaşkanı tarafından Siviller arasından atanması uygulaması başlatıldı. MGK’nın ayda bir yerine her 2 ayda bir toplanacağı yasalaştı. MGK’nın yürütmeye dair yetkileri kısıtlanarak (resmi kurumlara sınırsız erişimi kısıtlanarak), danışma organı kimliği öne çıkarıldı Aynı zamanda bu değişikliklerle, TSK tarafından kullanılan bina ve malzemelerin TBMM tarafından yapılacak bir taleple Sayıştay tarafından denetlenmesinin önü açıldı.
	Sekizinci Reform Paketi	14.07.2004	2813 sayılı yasada yapılan değişikliklerle MGK’nın RTÜK’te temsilci bulundurması uygulamasına son verildi.
		29.07.2006	353 Sayılı Askeri Mahkemeler yasasında yapılan değişikliklerle, sınırlı istisnalar dışında, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanması engellendi.
		04.01.2010	EMASYA (Emniyet Asayiş Yardımlaşma) Protokolü kaldırıldı.

		03.12.2010	6085 Sayılı yasada yapılan değişiklikle, Sayıştay'ın askeri harcamaları denetlemesi önündeki hertürlü yasal engel kaldırıldı.
	211 sayılı TSK İç Hizmet Kanununun 35. Maddesi	13.07.2013	TSK İç Hizmet Kanununun “ <i>Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak</i> ” şeklindeki ve darbelere gerekçe olarak gösterilen maddesi, “ <i>Silahlı Kuvvetlerin Vazifesi, yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak</i> ” şekilde değiştirilmiştir.
	15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Sonrası çıkarılan KHK'larla yapılan değişiklikler		-Milli Savunma Bakanlığının sivilleştirilmesi, -Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıklarının Milli Savunma Bakanlığına bağlanması, -Cumhurbaşkanı ve Başbakanın gerekli gördüklerinde kuvvet komutanları ile bağlılarından doğrudan bilgi alabilmesi ve bunlara doğrudan emir verebilmesi, -TSK'nın tersane, fabrika ve sanayi kuruluşlarının MSB'ye bağlanması, -Askeri hâkimlerin disiplin ve özlük işlemlerinin Milli Savunma Bakanlığına geçişi , -Yüksek Askeri Şura'nın (YAŞ) sivil ağırlığı artarak Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı ve Milli Savunma Bakanı ile kuvvet komutanlarından oluşması, -Harp Okulları'nın iki sene içinde kapanması, TSK'nın subay ihtiyacını karşılamak için MSB bünyesinde Milli Savunma Üniversitesi (MSÜ) kurulması, -TSK içindeki terfi-tayin sistemi, yönetici elitlerinin görev ve yetkilerini yeniden düzenleyen büyük bir kurumsal yeniden inşa sürecinin başlaması, -TSK bünyesindeki askeri hastanelerin Sağlık Bakanlığına devredilmesi, Personel, eğitim ve tedarik süreçleri açısından TSK'ya bağlı olan Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığının İçişleri Bakanlığına bağlanması v.b.

Kaynak: Çelik, 2008: 125; Ünay ve Dilek, 2017: 28 ve Sarıgil, 2012: 178-9'dan yararlanılmıştır.

4.4.1. İdari ve Politik Özerklikler

Türkiye’de idari ve politik özerkliklerin kaynağı, çok geniş anlamda yorumlanan ve hemen her kurumla bir şekilde ilişkilendirilen “*Milli Güvenlik*” kavramına dayanmaktadır (Akay, 2010: 102, 104). Bu kavram anayasa dâhil tüm sıralı mevzuatlara yerleştirilmiş ve kurulan düzenin işleyişi ile ilgili kurumlar oluşturulmuştur. Askeri idari özerkliğin, başka bir ifadeyle askeri vesayetin sürekliliğinde iki kurum öne çıkmıştır: *MGK* ve *YAŞ*. *MGK*, hükümetleri denetleyen ve sivil hükümetlere dikte ettirilerek takip edilecek politikaları belirleyen bir anayasal organ iken; *YAŞ* askerlerin sivillere karşı özerkliğini temsil eden organ olagelmıştır.

MGK’nın temeli 30 Mayıs 1949 tarihli 5399 sayılı yasayla kurulan “*Milli Savunma Yüksek Kurulu*”na dayanmaktadır. 1961 Anayasası ile kurulun adı “*Milli Güvenlik Kurulu*”na dönüşerek, anayasal bir devlet kurulu olarak 1961 Anayasasının 111. maddesinde düzenlenmiştir. Kurul, bu maddeye göre “*milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonunun sağlanmasında yardımıcılık etmek ve gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirmekle*” görevlendirilmişti. Anayasanın bu maddesinde 12 Mart döneminde (20.09.1971) yapılan değişiklikle, *MGK* üyelerine *Başbakan* eklenmiş, *kuvvet temsilcileri* yerine *Kuvvet Komutanları* ifadesi getirilmiştir. Daha önemlisi daha önce açıkça belirtilmiş olan “*yardımcılık etmek*” işlevi metinden çıkarılmış ve Bakanlar Kuruluna *bildirmesi* yerine “*tavsiye eder*” hükmü getirilmiştir (Atay, 1998: 125).

Sivillere güvensizliğin atılan her adımda hissedildiği 12 Eylül döneminde, varlığı ve görevleri sonradan çok tartışılacak *MGK* Genel Sekreterliği kurumsallaştırılmış ve yetkileri artırılmıştır (Cemal, 2010: 356). 1982 Anayasasının 118. maddesiyle *MGK*, daha güçlü hale getirilmiş ve önceki anayasanın aksine kurula katılacak bakanlar “*Dışişleri, İç İşleri ve Milli Savunma Bakanları*” olarak sayılarak belirlenmiş, ayrıca Jandarma Genel Komutanı da kurulun üyesi haline getirilerek kurulda sivil-asker sayısı eşitlenmiştir. “*Tavsiye eder*” hükmü tekrar “*bildirir*” haline getirilmiş, ayrıca *MGK* Kanunu bu sefer de “*alınan kararlar Bakanlar Kurulu tarafından öncelikle dikkate alınır*” haline getirilerek, kurul kararları hükümetler için adeta bir emir haline dönüştürülmüştür (Çelik, 2008: 257-9). Bu değişikliklerle kurul, bir *alt-uzmanlık komitesi* olmaktan çıkarılarak adeta bir *üst kabine* haline getirilmiştir (Atay, 1998: 127). Genel Sekreterliğe muğlak ifadelerle seferberliğe dair pek çok görev verilerek tüm kamu kurum

ve kuruluşlarıyla temas etmesinin önü açılmıştır. Anılan dönemde liselerdeki Milli Güvenlik derslerine subayların girmesi; DGM, TRT ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) gibi kurumlara askerler görevlendirilmesi, ordunun sivil alanı MGK vasıtasıyla gözetime alma çabasını işaret etmektedir (Akyürek vd. 2014: 170).

NATO ve CENTO ilişkili olarak “*Topyekun Milli Güvenlik, Topyekun Milli Seferberlik*” gibi kavramlarla birlikte pek çok açık ve gizli vazifesi olan (Çelik, 2008: 257-9) kurul uzun süre bu haliyle çalışmalarını yürüttükten sonra, AB uyum sürecinde yapılan değişikliklerle etkinliğini yitirmeye başlamıştır. İlk olarak 2001 değişikliği ile sivil üyelerin sayısı artırılmış ve anayasadaki “*öncelikle dikkate alınır*” ifadesi “*değerlendirilir*” şekline getirilmiştir. 2003 değişiklikleri ile de MGK kararları tavsiye kararları niteliğini almış, MGK Genel Sekreterinin sivillerden seçilmesine olanak sağlanmış⁸², kurulun iki⁸³ ayda bir toplanması düzenlenmiş ve MGK Genel Sekreterinin seferberlikle ilgili görevleri başbakanlığa devredilmiştir (Çelik, 2008: 248-54).

Daha sonradan yapılan 2004 değişikliği ile MGK’nın Denetleme Kurulu içerisinde, 2005 değişiklikleri ile de RTÜK’te temsilci bulundurması uygulamasına son verilmiştir. MGK Genel Sekreterliği teşkilatında yer alan ve devlet çapında her türlü psikolojik harekâtı yürütmekle görevlendirilen *Toplumsal İlişkiler Başkanlığı (TİB)*, diğer kamu kurum ve kuruluşları ile yazışma yapabilen, onları bu yolla denetim altında tutabilen geniş yetkilere sahip bir başkanlık olarak teşkil edilmiştir. Öteden beri askeri darbelerle birlikte adı geçen bu kurul 2003 yılında İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır (Çelik, 2008: 273-4). Ayrıca 2003 yılı içerisinde MGK Genel Sekreterliği kadrolarının pek çoğu kadroların gizliliğinin kaldırılması ile sivilleştirilmiştir (Akyürek vd. 2014: 175).

Türk siyasal sisteminde askerlerin terfi ve atamalarında siviller öteden beri çok az etkili olabilmıştır. 12 Mart 1971 Muhtırası ve devamındaki askeri müdahaleyle, o zamana kadar danışma organı durumundaki YAŞ, terfilerde en önemli rolü oynayan idari bir kurul haline getirilmiştir (Çelik, 2008: 159). Üyelerinin çoğunluğu askerlerden oluşan Şura’da, toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar alındığından birçok önemli konuda, seçilmiş hükûmetten bağımsız karar alınabilmıştır. YAŞ kararları Cumhurbaşkanı

⁸² 12 Eylül döneminde MGK Genel Sekreteri Başbakanlığa bağlanmış, TSK mensubu Orgeneral/ Oramiraller arasından Genelkurmay Başkanının inhası, Başbakanın teklifi sonucunda Bakanlar Kurulu tarafından seçileceği şeklinde yasal düzenleme getirilmiştir. Buna göre seçimi esasen askerler yapmaktadır (Çelik, 2008: 264).

⁸³ 1983 tarihli 2945 sayılı MGK Kanununa göre kurul daha önceden ayda bir kez toplanıyordu.

tarafından imzalanarak onaylandığından pratikte Cumhurbaşkanı engellemediği sürece, askerler ne derse o olagelmıştır (Aydoğan ve Urul, 2016: 3). Birand (1986: 324-5), YAŞ toplantılarında başkanların sadece olanları dinlediği ve bir ağırlığının olmadığı durumların detaylarını vermektedir. Türkiye’de YAŞ’ın bu yapısı nedeniyle 2007 yılına kadar, TSK’nın üst komuta kadrolarına yapılacak atamalarda sivillerin kendi tercihleri doğrultusunda gösterilen bir iki ısrarın dışında, askerlerin sivil denetime tabi kılınmasına dönük kurumsal ya da yasal bir düzenleme yapılmamıştır (Akyürek vd.,2014: 153).

YAŞ’ta alınan kararlarla tespit edilen ve esasen Genelkurmay Başkanının belirleyici olduğu komuta katının terfi ve atamalarına dair kararlarda 2010 yılına kadar istisnalar dışında askerler etkin olmuştur. 12 Eylül 2010’da yapılan halk oylamasıyla da YAŞ kararlarına karşı yargı yolu açılmıştır (Akyürek vd. 2014: 172) ve bu tarihten sonra terfi ve atamalarda sivillerin belirleyici olduğu bir dönem başlamıştır. Zorunlu askerlik uygulamasının olduğu Türkiye’de askerlik hizmetinin tanımı ve süresi uzunca süre sivillerden ziyade askerlerce belirlenmiştir. Bu konudaki ilk değişim, 2012 yılındaki bedelli askerlik uygulaması ve 2013 yılındaki askerlik süresinin 15 aydan 12 aya indirilmesi konusunda olmuş ve artık kararlar siviller tarafından verilmeye başlanmıştır. Soğuk Savaş sonrasında TSK, *kitle ordusu (mass army)* yani zorunlu askerliğe dayalı yapısını terk ederek profesyonel bir ordu oluşturmaya çalışmıştır. 1995 yılında % 18 olan profesyonel asker oranı (Özgen, 2013: 203), özellikle 2010 yılında uygulamaya konulan içgüvenlikte görevli “*Komando Tugaylarının Profesyonelleştirilmesi Projesi*” kapsamında artarak 2016 yılında % 48’lere ulaşmış (Gürcan, 2016), ancak 15 Temmuz darbe girişiminden sonraki gelişmelerden sonra % 42’lere gerilemiştir.

Sivillerce bu konuda pek çok kez niyet beyan edilmesine rağmen TSK’da asker sayısının azaltılmasının Güneydoğu’daki ayrılıkçı terör nedeniyle, Latin Amerika ülkeleri kadar yapılamadığı görülmektedir. 2005 yılında 442.000’i yükümlü personel olmak üzere 511.000 kişi olan mevcut (The World Defence Almanac, 2005: 192-4’den aktaran Özgen, 2013: 196), 15 Temmuzdan hemen önce Mart 2016 itibarı ile 315.229’u yükümlü personel olmak üzere 610.095 personeldir (Gürcan, 2016). 15 Temmuzdan sonra personel sayısında önemli bir azalma olmuş ve Şubat 2018 itibarıyla TSK mevcudu 226.540’lisi yükümlü olmak üzere 384.545’e gerilemiştir (Gnkur, 2018). TSK’nın özellikle profesyonel mevcudunda kritik sayıya geldiği görülmektedir. 15 Temmuz’a şu ya da bu şekilde katılanlar, FETÖ ile iltisaklı olanlar her şartta cezalandırılmalıdır. Bununla

birlikte bunun ötesine geçilmesi ve ideolojik yaklaşımlarla, tam incelenmeden orduda bir tasfiye hareketine başlanması tıpkı Rusların 1938 yılında yaşadığı ya da bizim Balkan Savaşlarında yaşadığımız gibi muhtemel bir zaafiyete neden olabilecektir.

Türkiye’de askeri vesayetın uzun sürmesinde, savunma organizasyonun Milli Savunma Bakanının devlet protokolünde Genelkurmay Başkanı’ndan sonra yer aldığı ve Başbakanı vekâlet edebildiği tuhaf yapısı hayli etkili olmuştur. Bu haliyle Genelkurmay Başkanlığı, idari tasarrufları açısından parlamento denetimine değil, yalnızca Başbakan’a karşı sorumlu olmuştur. Parlamenter demokrasilerde MSB’ye bağlı olması gereken Genelkurmay Başkanlığı, 27 Mayıs darbesiyle başbakanı bağlanarak tekrardan siyaset üstü özerk konum kazanmış ve bu makam ordu ile ilgili her konuda esas belirleyici olmuştur. 15 Temmuz’a kadar aşırı merkezileşmiş bu yapıyla ilgili ciddi adımlar atılmamış (Bayramoğlu, 2010: 14), darbe girişiminden sonra çıkarılan KHK’larla değişikliğe gidilerek Kuvvet Komutanlıkları MSB’ye; Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlıkları İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Ancak Genelkurmay halen başbakanın altında çalışmaya devam ettiğinden karmaşık bir durum ortaya çıkmıştır⁸⁴ (Aydoğan ve Urul, 2016: 3). İleride ciddi bir yetki karmaşası ve rekabet yaratabilecek bu durum düzeltilmelidir.

Türkiye’de savunma politikaları, pek çok ülke de olduğu gibi parlamento tarafından değil de, savunma organizasyonuna uygun olarak askerlerce belirlenmiştir. TBMM üyelerince teşkil edilen *Milli Savunma Komisyonu (MSK)*, bu zamana değin yasa tasarılarını inceleme dışında etkin bir işlev görmemiştir. Milli güvenlik politikalarının bel kemiğini oluşturan “*Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSM)*” yakın zamana kadar askerlerce belirlendiği gibi, silah alımları ve bütçe gibi konularda da MSK yetkili kılınmamıştır. Toplantıları ve faaliyetleri tutanağa bağlanmayan tek komisyon olan MSK’nın bu yapısı iç ve dış güvenlik politikalarının parlamento tarafından yapılmasının/denetlenmesinin önündeki en büyük engel olmuştur (Aydoğan ve Urul, 2016: 6). Ayrıca TSK’nın faaliyetlerinin, *Devlet Denetleme Kurulu (DDK)* denetimi dışında bırakılmış olması, *Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK)*’nın ise yalnızca askerî

⁸⁴ 16 Nisan 2017 halk oylaması ile Genelkurmay Başkanlığı Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. Genelkurmay Başkanının Cumhurbaşkanlığı sistemi içinde, belirli bir siyasi grubun adayı olarak seçilen Cumhurbaşkanından ziyade, tüm siyasi grupların temsil edildiği parlamento tarafından denetlenebilecek şekilde MSB’ye bağlanması uygun olacaktır.

olmayan faaliyetlerini kısıtlı olarak denetleyebilmesi TSK'yı yakın zamana kadar neredeyse denetlenemez bir kurum yapmıştır.

Askerlerin; Kıbrıs, Ege gibi milli güvenliği ilgilendiren konularda son sözü söyleyerek (Cemal, 2010: 342), ülkenin temel dış ve iç politikalarına yön vermesi yakın döneme kadar Türkiye'nin kendine özgü şartları argümanı ile devam ettirilmeye çalışılsa da bu durum AKP döneminde değişmeye başlamıştır. 2006 yılı tarihli Ulusal Raporda MGSB'nin içeriğinin artık Başbakanlıkça belirlendiği ifade edilmiştir (Akay, 2010: 105). AKP hükümeti, “komşularla sıfır sorun” politikası kapsamında yumuşak güç kullanımı, diyalog ve ekonomik işbirliği yöntemiyle sorunları çözme yoluna gitmiş ve askerlerin bu konudaki karar verme sürecine etkisini sınırlamaya çalışmıştır. Öteden beri devlet bürokrasisinin şüpheyile baktığı Irak'ın Kuzeyindeki Kürt özerk yönetimi ile de diyalog ve ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir (Gürsoy, 2014: 167). Ancak sonraki gerek Türkiye'nin Güneydoğu kentlerindeki kalkışma girişimleri gerekse de Suriye ve Irak'taki gelişmeler, atılan adımların acele ve güvenlik boyutu göz ardı edilerek yapıldığını göstermiştir.

AKP, benzeri bir tutumu 30 yıldan uzun bir zamandır silahlı çatışma şeklinde devam eden ve neredeyse çözümü tamamen askerlere havale edilen Güneydoğu'daki ayrılıkçı terör konusunda da göstermiştir. Yirmi yıla yakın bir süre hemen hemen askerin tek karar verici ve uygulayıcı olduğu bu durum 2000'li yıllardan itibaren değişmiş ve sivillerin ağırlıkla karar verdiği bir duruma geçilmiştir. 2000'li yıllardan sonra kalkan OHAL, özellikle 2009 yılında başlatılan “demokratik açılım” ve 2012 yılında başlatılan “çözüm süreci” ile birlikte yapılan mevzuat değişiklikleriyle harekât yetkilerinin sivil mülkü amirlere geçtiği görülmektedir (Akyürek vd. 2014: 177). Bu durum demokratik bir ülkede olması gereken bir gelişme gibi gözükse de kamuoyunda çözüm süreci pahasına ordunun pasifize edildiği, yapılması gereken operasyonlara izin verilmediği eleştirileri getirilmiştir (Aydoğan ve Urul, 2016: 10). Nitekim, 2015 ve 2016 yılında ilçe merkezlerinde gerçekleşen ve “hendek savaşları” olarak tanımlanan mücadelede güvenlik güçleri çok fazla zaiyat vermiş ve devletin en tabi görevlerinden biri olan “güvenlik” işlevlerinden vazgeçilemeyeceği görülmüştür.

Özerkliklerin geriletilmesi kapsamında, Türkiye'de de TSK'nın askeri istihbarat toplaması görevinin başlıca merkezi olan ve Bayrak Garnizonu' olarak da bilinen Genelkurmay Elektronik Sistemler (GES) Komutanlığı'nı sivil kontrole geçip MİT'e

bağlanmıştır. Türkiye'nin en yüksek kapasiteli elektronik istihbarat ve dinleme üssü olan ve o zamana kadar Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olarak görev yapan dinleme üssü, Soğuk Savaş zamanında ABD'liler tarafından Sovyetler'e karşı istihbarat toplamak amacıyla 1950'lerin sonunda kurulmaya başlamış, daha sonra NATO ve milli kontrole verilmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinde harekât iletişim üssü olarak kullanılması ve 12 Eylül Harekâtının kod ismi olan "BAYRAK" sözcüğüne yaptığı çağrışımla da simgesel bir durumu olan bu üs, böylelikle sivil denetime geçmiştir (Yetkin, 2011).

Türkiye'de askeri vesayetin yakın zamana kadar devam etmesinde ve darbeci geleneğin kendini tekrarlamasında çoğu zaman göz ardı edilen TSK'nın eğitim ve öğretim alanında özerkliği önemli bir faktör olmuştur⁸⁵. Askeri liseler üzerinde MEB, Harp Okulları üzerinde de YÖK'ün denetim bakımından hiçbir yetkisinin olmadığı (Akay, 2010: 107) yapı uzunca bir süre varlığını sürdürmüştür⁸⁶. Türkiye'de toplumdan tecrit edilmiş şekilde verilen askeri eğitim, topluma ve toplumun değerlerine uzaklaşmanın temel nedeni (Akyürek vd. 2014: 277) olup, yetişen subaylar Kemalist, laik, milliyetçi ve devletçi ideolojinin en büyük destekçisi olmuştur (Huntington, 2011: 265). Pekin ve Yavuz (2014:102)'a göre de askerlere Atatürkçülük eğitimi⁸⁷ adı altında felsefi derinliği olmayan eğitimin verilmesi onları kimi diğer düşünce akımlarına karşı daha fazla meyilli hale getirmektedir. Askeri eğitimin demokratik değerler üzerine bina edilmediği ve bu durumun demokrasiye geçişte önemli bir engel olduğu görülmektedir.

Askeri okullardaki eğitim sistemi 1950'li yıllardan itibaren NATO etkisiyle Amerikanlaşsa da özünde "*Anavatana katıksız bağlılık ve amirlere mutlak itaat*" yatan Türk Subayının katı bir şekil disiplini ile yetiştirilmesi, onun inisiyatif almasını ve durumu sorgulamasını zayıflatan Prusya geleneği bir şekilde varlığını sürdürebilmiştir (Birand, 1986: 64). Sivil kesim ise gerek askeri eğitim konusunda bilgisinin sınırlı olması gerekse de askerin işinden uzak durma dürtüsü ile bu işlere karışmamak eğiliminde olmuştur. AKP döneminde de bu konuda fazla bir çalışma yapılmamış sadece askeri okul giriş sınavlarında subay ve astsubay çocuklarına ilave puan verilmesi uygulamasına 2005

⁸⁵ Hasan Cemal (2010: 381)'e göre Türkiye'de asker öyle yetiştirilmektedir ki, kendinden başka herkes adeta "dost değil düşman" olarak ya da sırtında üniforma olmayan herkes "başbozuk takımı" olarak görülmektedir.

⁸⁶ Kara Harp Okulunda 1974'ten itibaren ODTÜ programı uygulanmaya başlanarak, askeri derslerin ağırlığı azaltılmıştır (Birand, 1986: 65). Bununla birlikte, sonradan okulda siyasal kutuplaşmalar ve gruplaşmalar görülünce bu program terk edilerek eski programa dönmüştür.

⁸⁷ Her yıl 13 Mart günü Harp Okulunda, Atatürk'ün Harbiyeye katılış yıl dönümü anılmakta ve Harbiyeliler Atatürk'ün numarası söylendiğinde "*İÇİMİZDE*" diye bağırırmaktadırlar (Birand, 1986: 91).

yılında son verilmiştir (Akyürek vd.,2014: 252). Oysaki sivil asker ilişkilerinin tam demokratik standartlara ulaşabilmesi için askeri eğitim sisteminin tam anlamıyla yenilenmesi gerekmektedir. Bu konuda gerekli düzenlemeler ancak 15 Temmuz sonrası biraz da aceleyle yapılarak *Milli Savunma Üniversitesi* kurulmuştur. Bu noktadan sonra NATO ülkelerindeki uygulamalara paralel olarak, uzun süreli subay eğitimleri (halen 5 yıl) yerine subayların sivil üniversitelerde branşlarına göre eğitim almalarının sağlanması, meslek derslerinin ise yaz kamplarında ya da mezuniyet sonunda planlanan kurslarda verilmesi uygun olacaktır.

4.4.2. Ekonomik Özerklikler

Devlet kaynaklarının ne kadarının askeri ihtiyaçlara ayrılacağı özerkliklerin temel paradigmalarından biridir (Huntington, 2006: 5). Bu bağlamda Türkiye’de de askeri vesayetin ayaklarından biri olan ordunun ekonomik özerkliği üç konu üzerinden tartışılmaktadır. Bunlardan birincisi Türkiye’de ordunun doğrudan ve otonom bir iktisadi aktör olarak varlığının ifadesi olan ve ordu içinde de tartışılan kendine has yapısı ile dikkat çeken OYAK’ tır (Güneş, 2011: 142). İkincisi Türkiye’de gerek parlamento gerekse Sayıştay dâhil diğer denetim mekanizmalarının dışında tutulan askeri bütçe ve harcamalardır. Üçüncüsü de özellikle son yıllarda ciddi gelişim göstererek dışa bağımlılığın azalmasını sağlayan (TOBB, 2009: 24) milli savunma sanayiidir.

Gelişmekte olan ülkelerde, orduların 20. yydan itibaren askeri organizasyonların ve askeri personelin gelirlerini güvenceye almak için ticari faaliyetlere giriştikleri görülmektedir (Mani, 2010: 3). Bu kapsamda Türkiye’de asker tarafından yürütülen ekonomik faaliyetlerin merkezi olan OYAK, bir sosyal güvenlik ve yardımlaşma kuruluşu olarak, 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen ardından, MBK’nın 3 Ocak 1961’de çıkardığı 205 sayılı Yasa ile kurulmuştur (Akça, 2010: 17). O tarihten itibaren sürekli büyüyen OYAK, 2016 yılı itibari ile 25,7 milyar TL hasılatı ve 305.728 üye sayısına (Oyak, 2017: 2) ulaşarak Türkiye’nin üçüncü büyük holdingi haline gelmiştir. Mani (2010:4)’ye göre bu büyümede dikkat çeken husus, diğer ülkelerde olduğu gibi devlet tarafından kontrol edilen ekonomilerde değil de, liberal ekonominin hâkim olduğu dönemde sağlanmış olmasıdır. OYAK’ın kuruluş amacından daha çok üretim, ticaret, hizmet ve finans sektörlerinde yatırımlar yaparak askeri vesayetin ekonomik ayağında

önemli bir faktör olması ve son dönemde bu yatırımları kritik sektörlerle yapması (Ünay ve Dilek, 2017: 13-4) önemli tartışma konularından biri olmuştur.

Askerlerin maddi koşullarını iyileştirme amacıyla ancak bir o kadar da sivil iktidarlar karşısında iktisadi özerklikler sağlamak (Ünay ve Dilek, 2017: 15) amacıyla kurulan OYAK, AKP döneminde de kriz sonrası koşulları kullanarak büyümeye devam etmiştir. ERDEMİR örneğinde görüldüğü gibi özelleştirme sürecinde ulusalcı grupların yürüttükleri kampanyalar sayesinde, stratejik özelleştirmelerde avantaj sağlamıştır (Ünay ve Dilek, 2017: 16). Öteden beri üyelerinden sağladığı sürekli gelir, katkı paylarına tanınan vergi muafiyetleri⁸⁸ nedeniyle eşit olmayan rekabet koşullarında büyüdüğü (Akça, 2010: 20) iddia edilen OYAK, 2010 yılında kabul edilen 6085 sayılı yasayla istisnai durumunu muhafaza ederek, Sayıştay tarafından resen değil de TBMM Dilekçe Komisyonu üzerinden dolaylı olarak denetlenir hale gelmiştir (Kemal, 2012: 20). Bu tarihten sonra dolaylı olarak Sayıştay tarafından denetlenen OYAK'ın genel kurulunda, Sayıştay Başkanının (OYAK Kan. Md.4) yer alması ise günümüze kadar uzanan bir tuhaflık olarak devam etmektedir.

TSK'nın ekonomik özerklik durumunun ikinci ayağını savunma bütçesinin özellikle 1960 darbesi sonrası dönemlerde herhangi bir tartışma olmaksızın, MSB'den ya da Genelkurmay'dan geldiği biçimde ve milletvekilleri tarafından adeta alkışlanarak kabul edilmesi oluşturmuştur⁸⁹ (Laçiner, 2010: 36-7). Çoğu gelişmiş ülkede savunma harcamaları Sayıştay benzeri uzmanlaşmış kurumlarca denetlenmektedir (Aydoğan ve Urul, 2016: 5). Türkiye'de ise bu harcamalar, 12 Mart döneminde kısmen Sayıştay denetimi dışında bırakılmış, 12 Eylül döneminde çıkarılan 3162 sayılı kanunla da (Çelik, 2008: 172) Sayıştay'ın önceden denetiminden tamamen muaf tutulmuştur (Karadağ, 2015: 297). AB sürecinde çıkarılan yedinci paket çerçevesinde askeri mallar kısmen tekrar Sayıştay denetimine tabi olmuştur (Uluçakar, 2013: 126). Bu durum 2010 yılında kabul edilen 6085 sayılı Sayıştay kanunu ile değişmiş ve yüzde 92'si masa başında kâğıt üzerinde yapılan denetimlerden, fiili denetime geçilmiştir. Yeni Sayıştay Yasası ile ilk

⁸⁸ OYAK, eksik bilgiyle iddia edildiğinin aksine, çeşitli vergiler ödeyen bir kuruluştur. Kurum, Grup Şirketleri ile birlikte 2015 yılında 4,6 milyar TL (toplanan tüm vergilerin %1.14'ü) vergi ödemiştir. Kısaca kanununda sağlanan (35.madde) vergi muafiyetleri haricinde tüm vergi kalemleri üzerinden vergilendirmeye tabidir (www.oyak.com).

⁸⁹ TBMM geleneğinde MSB bütçesi herhangi bir tartışmaya ya da gensoruya konu olmamıştır. Tersine, 1959 yılında MSB bütçesi müzakereleri devam ederken aralarında Turan Feyzioğlu'nun bulunduğu 17 CHP milletvekilinin önergesiyle “*orduya selam*” gönderilmiş ve bu gelenek daha sonraki bütçe müzakerelerinde de sürdürülmüştür (Birand, 1986: 470-1).

kez, TSK'nın kullandığı silah gibi taşınır ve bina (gazino, kantin ve kıışlalar) gibi taşınmaz tüm mallarının sayım üzerinden denetimi sağlanmıştır (Kemal, 2012: 20). Bu şekilde sağlanan denetim 2012 yılına kadar devam etmiş ve TSK harcamaları kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu tarihte 832 sayılı kanunda yapılan bir değışiklikle Sayıştay'ın yetkisi hukuka uygunlukla sınırlandırılmış, harcamalarının içerik ve performans denetimine dair yetkiler budanmıştır (Kemal, 2012: 35-6).

Finer (aktaran Ünay ve Dilek, 2017: 10)'e göre hükümetler tarafından savunma bütçesinin daraltılması darbe ortamını oluşturan hususlardan biridir. Bu durum 27 Mayıs darbesine giden yolda Türkiye'de görülen bir gerçektir. Zaten 27 Mayıs sonrası Türkiye'sinde askeri bütçeyi hazırlamaktan sorumlu olan MSB'nin bu konuda herhangi bir yetkisi uzunca bir dönem olmamıştır (Bayramoğlu, 2010: 12). Ancak son dönemlerde, dünyadaki trende uygun olarak Türkiye'nin savunma harcamaları da azalarak (TOBB, 2009: 20), AKP döneminde ilk defa olmak üzere 2004 yılında MEB bütçesi MSB bütçesini geçmiştir (Çelik, 2008: 173). Bununla birlikte savunma bütçesinin meclis tarafından denetimi noktasında DDK ve KDK'nın yetkisiz oluşu ve bilhassa *Savunma Sanayi Destekleme Fonunun* denetimsiz oluşu (Cook, 2008: 293) AB ilerleme raporlarında sıklıkla eleştirilmesine rağmen (AB, 2005: 13), bütçeye dair parlamenterlerin ve nihayet kamunun tam bilgilendirilmesi konusunda çok fazla ilerleme olmamıştır.

TSK'nın ekonomik özerkliğine ilişkin, son yıllarda artan milli projelerle birlikte, 2009 yılı itibariyle Türk savunma sanayinin cirosunun yüzde 42'sini oluşturan TSK Güçlendirme Vakfının (TSKGV) ve iştiraklerin de tartışıldığı görülmektedir (Akça, 2010: 28; Uluçakar, 2013: 12). Haziran 1987 yılında 3388 sayılı yasayla kurulan TSKGV, Sayıştay denetim kapsamının dışında yer almakta ve Vakfın denetimi, Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından gerçekleştirilmektedir (Kemal, 2012: 29). TSKGV'nin, askerî projelere aktardığı kaynaklar ve bu kaynakların etkin olarak kullanılıp kullanılmadığına dair pek çok iddia ortaya atılmaktadır. Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) bünyesinde gerçekleştirilen silah alımları ve silah modernizasyonu projeleriyle TSK'nın ihtiyaçlarının yurtiçi karşılanma oranı 2006 yılında %37'ler seviyesindeyken 2013 yılında hedeflerin üzerine çıkılarak %54 seviyesine ulaşmıştır⁹⁰. Bununla birlikte önemli miktarlara ulaşan bu harcamaların, savunma harcamaları içerisinde yeterince

⁹⁰ TSKGV İnternet Sayfası <http://www.tskgv.org.tr/>

denetlenemediği görülmektedir (Güneş, 2011: 160). TSKGV genel müdürlerin sürekli olarak asker emeklilerinden olduğu (<http://www.tskgv.org.tr/genel-mudurler/>) ve çalışanların önemli bir kısmının asker akraba ve çevresinden seçildiğine dair tartışmalar zaman zaman basında önemli yer tutmuştur.

Türkiye’de yaşanan darbeler ve darbeler sonrası dönemde askeri personelin maaşlarında toplumun adalet duygusunu incitecek artışlar yapılmamıştır (Akyürek vd., 2014: 270). Yine de Latin Amerika’daki uygulamalara benzer şekilde, demokratikleşme ile askeri personelin gelirlerinde bir gerileme görülmüştür. AKP döneminde özellikle alt düzey personelin gelirlerindeki görece gerileme sonucu TSK’da “*Pes Diyen*” hareketi adında astsubay ve uzman erbaşların sosyal medya üzerinden başlattıkları kampanya olmuştur. Statü, çalışma şartları, ödeme ile emeklilik şartları ve özellikle OYAK’taki bölüşüm eşitsizliğine dair şikâyetlerini yetkililere ve kamuoyuna duyurma amacıyla olan ordunun bu en alt kesimleri (Özdağ, 2014: 276-8), değişen iletişim şartlarını kullanarak ülke gündeminde kendilerine hatırı sayılır bir yer bulmuşlardır.

4.4.3. Yargısal Özerklikler

Türkiye’de TSK’nın özerkliği gösterir ayaklardan birisi olan askeri yargı 27 Mayıs darbesine dayanmaktadır. 1961 Anayasası ile ordunun sistem içerisindeki özerk ve imtiyazlı konumunu güçlendirmek için Askeri Yargıtay anayasal bir kurum haline getirilmiş ve yargı bütünlüğü bozulmuştur (Coşkun, 2010: 41). 12 Mart Döneminde ise 1971 anayasa değişikliğiyle, pek çok ülkede örneği olmayan şekilde kurulan *Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM)* birer yüksek yargı organı olarak kurulmuştur. Bu uygulama ile asker kişilerin askerlik hizmeti dışındaki suçları da askeri yargıda görülür duruma gelmiş, asker olmayan kişilerinde askeri mahkemelerde yargılanabilmesinin önü açılmış ve Sıkıyönetim ilanında askeri mahkemelerin sorumluluk alanları ve yetkileri genişletilmiştir (Çelik, 2008: 90-1, 159-63). 12 Eylül rejimi döneminde de esasen “siyasal suçları” yargılamakla görevli *Devlet Güvenlik Mahkemeleri*⁹¹ oluşturulmuş ve bu mahkemelerde askeri hâkimlerin görev alması sağlanmıştır (Toktaş ve Kurt, 2010: 391). Bu haliyle hukukun üstünlüğü, yargı birliği ve adil yargılama gibi prensiplere ters düşen ve askeri vesayet sisteminin sürekliliğini

⁹¹ DGM’ler 12 Mart’ın ardından ilk kez 1973 yılında kurulmuş ve yoğun tartışmalara neden olduğundan 1976 yılında kaldırılmıştır. Ancak DGM’ler hafızalara 12 Eylül sonrasındaki uygulamaları ile kazınmıştır.

sağlamayı amaçlayan askeri yargı sistemi, özellikle sivillerin yargılanması konusunda AB ilerleme raporlarında sıkça eleştirilmiştir (Coşkun, 2010: 49).

Esasen askerleri sivil yargılamadan muaf tutmak için oluşturulan, kuruluş ve yetkileri çokça eleştiriye neden olan askeri ceza yargısı, tıpkı adli ceza yargısı gibi iki dereceli olarak tesis edilmiştir. Disiplin mahkemeleri ve askeri mahkemeler ilk kademeyi oluştururken, kararları kesin olan bir başka deyişle temyiz edilemeyen ikinci kademe mahkeme ise Askeri Yargıtay olmuştur. Yüksek mahkemelerin üyeleri ise liyakat esasından ziyade rütbe ve kıdem durumlarına göre görevlendirilmiştir (Coşkun, 2010: 42-4). AYİM'in bu yapısı ve işlevi askerler arasında da önemli bir tartışma konusu olagelmıştır. Zira çoğunlukla idarenin tasarrufları nedeniyle idareye karşı açılan davalar, yine idarece atanan kişiler tarafından görülmüştür. Mahkeme kararları incelendiğinde idare lehine verilen kararların büyük bir orana tekabül ettiği görülmektedir⁹². Disiplin mahkemelerinde hâkim olmayan subayların görevlendirilmesi, bu görevlendirilmenin birlik komutanlarınca yapılması ve hâkim olmayan üyelerin hâkimlik teminatından yararlanamaması gibi gerekçelerle hâkimlerin bağımsız ve güvenceli olmadığı eleştirileri sıklıkla dillendirilmiştir (Cemal, 2010: 350) .

AKP döneminde, 2008 tarihli Ulusal Program'a uygun olarak hazırlanan Yargı Reformu Stratejisi'nin bir parçası olarak (Coşkun, 2010: 49), AB uyum sürecinde bir engel olarak görülen Askeri yargıya dair pek çok düzenleme yapılmıştır. DGM'lerin varlığı ve üyelerin birinin asker oluşu özellikle terörist başı Abdullah Öcalan'ın yargılanması esnasında kamuoyunda önemli oranda tartışılmıştır. AB'den gelen talepler doğrultusunda bu konuda adım atılarak, DGM'ler 2005 yılında kaldırılmıştır (Toktaş ve Kurt, 2010: 391). Yedinci Reform Paketiyle "*halkı askerlikten soğutma suçu*"nu yargılama yetkisi adli mahkemelere bırakılarak sivillerin askeri mahkemelerce yargılanması uygulaması kısıtlanmıştır. Türk Ceza Kanunu'nda siyasi suç olduğu halde Askeri Ceza Kanunu'na sokularak askeri suç haline getirilen on yedi ayrı suç 2006 yılında yapılan değişikliklerle askeri mahkemelerin görev alanından çıkarılmış ve doğal yargıç ilkesine dönülmüştür. 2009 yılında çıkarılan 5918 sayılı Kanunla⁹³ askeri mahkemelerin

⁹² AYİM Kararları için Bkz: <http://www.msb.gov.tr/Ayim/Karar/Listele>

⁹³ Sivil kişilere askeri mahkeme yolunu kapatan ve askerlerin bazı suçlara ilişkin sivil mahkemelerde yargılanmasına imkân tanıyan bu yasal düzenlemenin, Resmi Gazete'de yayımlanıp yürürlüğe girmesinden sonra CHP tarafından iptali istemiyle AYM'ye götürülmesi (Coşkun, 2010: 50) siyasi hayatımıza dair ilginç ve düşündürücü durumlardan biridir. Bununla birlikte sonraki yıllarda ÖYM'ler gerek verdiği kararlar gerekse de FETÖ ile bağlantıları noktasında çok tartışılmıştır.

sivil kişileri yargılama yetkisi ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca bu kanununla asker kişilerin ÖYM'lerin yetki alanına giren bir suç işlemeleri halinde askeri mahkemelerce değil de bu mahkemelerde yargılanmaları hüküm altına alınarak, darbe iddialarının bu mahkemelerde görülmesinin önü açılmıştır (Coşkun, 2010: 46-7).

Günümüzde bazı gelişmiş ülkelerde de askeri yargı bulunmaktadır. Bununla birlikte bu mahkemelerin verdikleri kararlar askeri hizmet suçları ile sınırlı kalmakta, sivil mahkemelerce yapılacak temyiz açık olmakta ve asla sivilleri yargılayamamaktadır. Ancak Türk askeri yargısı ise çok uzun süre asker olmayan kişilerin askeri mahkemelerde yargılanabilmesine ve verilen hükmün yine bir askeri mahkemece temyiz edileceği şekilde düzenlenmiştir (Aydoğan ve Urul, 2016: 8). Reform sürecinde bu yapı kısmen düzeltilmiş ve siviller için sorun ortadan kalkmıştır. Ancak, çok uzun süredir yürürlükte olan TSK Disiplin Kanununda esaslı bir değişiklik yapılmadığından asker kişilerin hizmetle ilgili olmayan ceza yargılamaları yine askeri yargıda yapılmıştır. Sivil mahkemelerde temyiz edilemeyen hüküm kararları yüzünden pek çok personel mağduriyet yaşamıştır. Bu konuda görünür ilk adım 2013 yılında yapılan bir düzenleme ile barış zamanlarında Disiplin Mahkemeleri kaldırılıp yerine disiplin kurullarının teşkil edilmesi olmuştur. Önemli bir vesayet belirtisi olan Askeri yargı 16 Nisan 2017 tarihindeki halk oylamasıyla tamamen ortadan kaldırılmıştır.

4.4.4. Toplumda ve Askerler Arasında TSK'ya Dair Değişen Algılar

Huntington (2006: 6)'a göre sivil asker ilişkilerinde ilk incelenmesi gereken konu subayların düşünce yapıları ve davranış kalıplarıdır. Toplumun değişim hızıyla karşılaştırıldığında, askerlerin düşünce yapılarının değişimi konusunda daha muhafazakâr ve statükocu olduğu görülmektedir (Akyürek vd. 2014: 5). Buna rağmen ordu da liberal politikalar ve bu sürecin ortaya çıkardığı bireyciliğe kayıtsız değildir. Liberalleşme süreciyle değişen algıları askeri lise öğrencileri ile 1980'li yıllarda yapılan bir mülakat sonuçlarında görmek mümkündür. Onlara göre demokrasi en güzel yönetim biçimidir (Birand, 1986: 22). AB süreci ile subayların düşünce tarzı ve sosyalizasyonu daha da değişmiştir. Subay ve astsubayların bu dönemde pek çok yüksek lisans ve doktora programına katılması, burada sivillerle etkileşime girmesiyle de desteklenen bu değişime göre artık subaylar tarafından *koruma ve kollama* görevinin muhtıra, müdahale gibi yöntemlerle sürdürülemeyeceğini artık vesayet sisteminin kontrollü şekilde

sonlandırılması gerektiği fark edilmiştir (Akyürek vd. 2014: 161-2). Aynı zamanda TSK'nın yeni güvenlik politikaları çerçevesinde katıldığı *uluslararası barışı koruma harekâtları* (Afganistan, Kosova v.b.) sayesinde askerler demokratik ülke askerleri ile etkileşime girmekte ve alternatif bir dünya olduğunu görmektedirler. Bu da önemli bir algı ve tutum değişimi yaratmaktadır.

TSK'nın içinde askerin siyasi rolü ile ilgili değişen algıların yanında, toplumun askerin siyasete müdahalesi konusundaki tutumu da 2000'lerin başlarından itibaren değişmeye başlamıştır (Gürsoy, 2014:161). Örneğin, 28 Şubat döneminin tersine 2000'li yıllardan itibaren TÜSİAD ve diğer Sivil Toplum Örgütleri, askeri vesayeti sonlandıran AB sürecini liberal demokrasiyi geliştirmek ve istikrarlı hükümetler için desteklemişlerdir (Heper, 2011: 317). Türkiye'de ekonominin küresel bağlantılar içerisine girmesine koşut olarak gelişen yeni muhafazakar-demokrat sınıfların hükümete destek olması da bu değişimde önemli rol oynamıştır (Hale ve Özbudun, 2010: 28). Her yıl yapılan Eurobarometer anketlerine göre orduya güven 2004'de %89 iken, bu oran BİLGESAM araştırmalarına göre 2010'da %70'e 2013'te ise % 64'e gerilemiştir.

Bu göstergelere göre TSK'ya güven hala diğer kurumlarla karşılaştırıldığında oldukça yüksektir, ancak son yıllarda düzenli olarak azalması ordunun demokratikleşme sürecini ve iletişim konusunu iyi idare edemediğini göstermektedir. Karakol baskını, kazalar vb. gibi konularda kamuoyunu tatmin edecek açıklamaların yapılamaması, bunun yerine bu eleştirilerin TSK'ya karşı yapılan bir *“asimetrik savaş”* olarak adlandırılması iletişim becerileri konusundaki tecrübesizliği ortaya koymaktadır (Akyürek vd. 2014: 248-9). Ekim 2011'de yapılan kapsamlı bir başka çalışmanın sonuçları ilginçtir. Buna göre *“Gerektiğinde asker ülke yönetimine el koyabilmeli ve ülkeyi yönetebilmeli”* cümlesini ankete katılan 3000 civarında kişiden sadece % 28'i onayladığını ifade etmiştir. Yüzde 56 gibi bir çoğunluk ise bu cümleye katılmadığını belirtmiştir. Aynı ankete katılanların % 54'ü, *“askeri yönetimlerin sivil yönetimlere göre çok daha etkin ve başarılı olabileceği”* fikrine karşı çıkmaktadır. Demokrasiye bağlılığın oldukça yüksek seviyede olduğunu gösteren bu çalışmada elde edilen bir başka bulgu ise halkın demokrasimizin ulaştığı seviye ile ilgili memnuniyetsizliğidir. Bu seviyeyi yeterli bulanlarının oranı % 46 civarındadır (Gürsoy ve Sarıgil, 2011). Türkiye'de 2011 ve 2013 yıllarında yapılan iki ayrı çalışmada da aşağı yukarı aynı sonuçlara ulaşılmış ve toplumun yaklaşık % 30'unun

askeri vesayeti ve askeri müdahaleleri bazı koşullarda onaylar mahiyette cevaplar verdiği görülmüştür (Akyürek vd.,2014: 150).

Bu dönemde toplumun büyük kısmı gibi, darbelerle dirsek teması her zaman tartışılan CHP’de orduyu eleştiren açıklamaları ile dikkat çekmiştir. 2011 genel seçim beyannamesinde TSK’nın siyasi rolü ve sahip olduğu özerkliğine karşı önerilerde bulunmuştur (Gürsoy, 2014: 164). Toplumun geneline hâkim olan bu değişim, Osmanlıdan beri çoğunlukla dar ve orta gelirli ailelerden gelen subay ve astsubayların orduda görev alarak toplumsal hiyerarşide yükselme alışkanlığını da etkilemiştir. 2013 yılında yapılan bir çalışmanın bulgularına göre Türk toplumunda kendi kariyerleri için subaylığı isteyenlerin oranı %37, astsubaylığı isteyenlerin oranı ise sadece %13 tür. Bu durum askeri okullara başvurulardaki gerek nicelik gerekse nitelik anlamındaki azalışı da açıklamaktadır. (Akyürek vd. 2014: 251-57).

Bu algı değişimine rağmen Türkiye’de demokrasiye geçiş sırasında askerler tarafından toplumsal ve siyasal hayatla ilgili çizilen genel çerçevenin halen tam olarak değiştirilememesi demokratikleşmenin önündeki bir engel olarak gözükmektedir. Tıpkı Şili ve Brezilya’da olduğu gibi, Türkiye’de 1961 ve 1983 yıllarında demokrasiye dönüşü sağlayan ilk seçimler, ordu tarafından sıkı şekilde kontrol edilmiş (Bies, 2000: 12), ve anayasa ile garanti altına alınan düzenin devamı için tedbirler alınmıştır. Pek çok değişiklik yapılmasına rağmen 1982 anayasası temelinde sürdürülen siyasal hayat kutuplaşmaları doğurmaktadır. Bu dönemde oluşturulan seçim sistemi ve baraj uygulamaları çok fazla değişime uğramadan varlığını devam ettirmektedir. Özellikle yüksek baraj nedeniyle demokratik temsilde sıkıntılar yaşanmaktadır. Örneğin, 2002 seçimlerinde parlamentoda tüm seçmenlerin ancak yüzde 53’ü temsil edilebilmiştir. Uzlaşmaya dayalı yeni sivil bir anayasanın yapılamaması, Latin Amerika gibi demokratik pekişmeyi önlemekte, hala toplumda küçük bir azınlığı temsil eden kesimlerde darbe beklentisi doğurmaktadır.

5. DARBELERİN EKONOMİSİ

Darbelerle neden olan faktörler literatürde farklı şekillerde gösterilmektedir. Bazı çalışmalar, bu çalışmada olduğu gibi yapısal problemleri öne çıkarırken diğer bazı çalışmalar ise dış müdahaleleri esas neden olarak göstermektedir. Ancak her iki yaklaşımın da göz ardı etmediği nokta ekonomik konulardır. Gerçekten de darbe deneyimi yaşamış ülkelerin 20.yy tarihlerine bir bütün halinde bakıldığında darbelerle bozulan ekonomik dengeler arasında yakın bir korelasyon olduğu görülmektedir. Meyersson (2015: 14), Türkiye, Şili ve Cezayir'deki darbeleri karşılaştırdığı çalışmasında darbelerden önce ciddi ekonomik krizler görüldüğü tespitinde bulunmaktadır. Aynı şekilde, Lehoucq ve Pérez-Liñán (2014: 7, 21), Latin Amerika'da 1961-2006 yılları arasında gerçekleşen darbe ve darbe girişimleri üzerine yaptıkları çalışmalarında; darbelerin ülkelerin ulusal gelirlerinde azalma ile genel gelişmişlik düzeyinin yeteri seviyede artmadığı dönemlerde meydana geldiğini veriler üzerinden tespit etmişlerdir. Yine aynı çalışmada vatandaşlar arasında hızla artan gelir eşitsizliğinin ve işsizliğin de darbeleri hızlandırıcı faktörler olduğu saptanmıştır. Nitekim askeri darbelerin kullandıkları en önemli argümanların arasında; gelir dağılımının bozuk olması, geniş halk kitlelerinin yoksulluk sınırı altında yaşamaları gibi ekonomik faktörler sıkça yer almıştır.

Her ne kadar darbeler ekonomik meselelere çözüm bulma görüntüsü altında yapılsa da darbeler sonrası iktidara gelen askeri/yarı askeri yönetimler döneminde ekonomik sorunlara çözüm bulunamadığı, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ekonomik büyümenin düşük olduğu ve askeri vesayetinin varlığının uzun dönemde kişi başına geliri azalttığı görülmüştür (Öztürkler, 2016: 78). Darbelerin milli gelirdeki artış düzeyini takip eden 10 yıl boyunca yüzde 1 ila 1,3 oranında azalttığı tespit edilmiştir (Meyersson, 2015: 2). Darbeler sonrası ortaya çıkan ittifaklara bakıldığında, askeri yönetimlerin darbenin meşruiyetini sağlayabilecek köklü ekonomik reformlar yapmak ve gelir dağılımını düzeltmek yerine; yapılacak bir dönüşümden endişe duyan elit/yeni elit gruplarla işbirliğine girerek mevcut statükoyu devam ettiren bir politika izlediği ortadadır. İzlediği politikalar neticesinde toplumsal desteğini kaybeden otokratik rejimler, tekrar destek sağlamak için popülist sosyal harcamalara yönelmekte ve ülkenin iç ve dış borç stokunu artırmaktadır. Tüm bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan enflasyon ve işsizlik problemleriyle birlikte ekonomi tam anlamıyla içinden çıkılmaz duruma gelmektedir

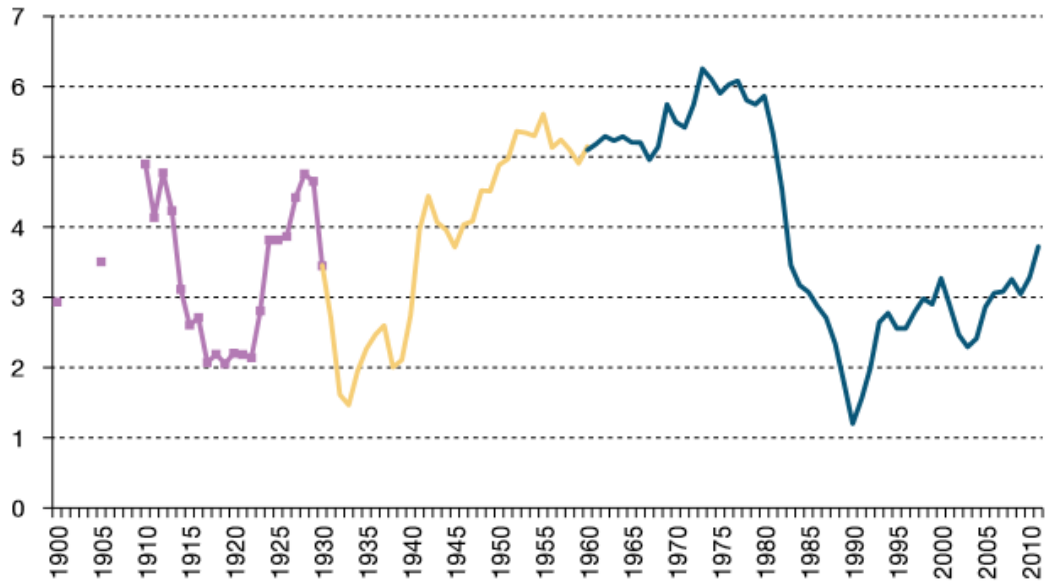
(Öztürkler, 2016: 78-9). Bu kısır döngü, çalışmaya konu olan ülkelerde yaşanan gelişmeleri anlamak için bir anahtar durumundadır.

Askeri yönetimlerin, *devlet'i* ekonomik gelişmede, kamu ve özel yatırımların finansmanında, bazı sektörlerle sağlanan korumacı yaklaşımda ve fiyatların ayarlanmasında hep temel karar verici olarak gören anlayışı darbelerle zemin doğurmuştur. İlginç şekilde devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği yönündeki anlayış kamuoyu tarafından da kabul görmüş; devletin bazı sektör ya da zümrelere yaptığı destek ve korumacı yaklaşım, eşitsizlik yaratan bir müdahaleden ziyade ekonomik gelişme için atılan bir adım olarak kabul edilmiştir (Lisboa ve Latif, 2013:5-6). Sonuç olarak ekonomik hayattaki tüm rekabet de devlet kaynakları üzerine olmuş ve yeteri kadar kaynak alamadığını düşünen gruplar darbeleri desteklemiştir. Örneğin 1960 darbesinin arka planında, DP'nin başlıca tabanı olan tarım kesimini desteklemesini onaylamayan, devlet kaynaklarından daha fazla pay isteyen şehirli imalatçı burjuvazinin, ordunun da içinde bulunduğu bürokratik eliti destekleyerek yönetimi devirmesi yatmaktadır (Ünsaldı, 2008: 124). Aynı şekilde Şili'de de emekçi kesimin fazlasıyla kayırıldığı fikri 1973 darbesine yol açmıştır. İşçiler 1973 yılı itibariyle ulusal gelirin yarısından fazlasını alırken, bu oran Pinochet diktatörlüğünün sonuna doğru %19'lara kadar düşmüştür (Ahmad, 2008: 212).

Askeri yönetimler ne kadar uzun sürerse ekonomi üzerinde yarattığı negatif etki de o derece büyük olmaktadır. Ekonomide karar alma birimlerinin rasyonel karar almalarının önüne geçilerek, ekonomilerin sahip oldukları kıt kaynakların etkin/optimal olmayan bir şekilde dağıtılmasına neden olmaktadır (Öztürkler, 2016: 78). Sonuç itibariyle darbeler, sadece makro ve mikro ekonomik göstergeleri olumsuz anlamda etkilemekle kalmayıp; çocuk doğum oranları, eğitim, yatırım ve dış borç yükü gibi ülkenin genel gelişmişlik düzeyini uzun vadede belirleyen sosyo-ekonomik göstergeler üzerinde olumsuz etkilere sahip olmaktadır (Meyersson, 2015: 27). Tüm bu veriler ışığında, sanılanın aksine, darbelerin reformlara kapı aralamadığı, tersine reformları engelleyerek sonraki dönemlerde görülecek ekonomik krizlere yol açtığı tespitini yapmak mümkündür.

Çalışmaya konu olan ülkelerin darbe öncesi, darbeler ve darbe sonrası dönemleri incelendiğinde bazı ekonomik gelişmelerdeki benzerlikler dikkat çekmektedir. Öncelikle bu ülkelerde 20.yy başında/ortasında iktidara el koyan rejimler, liberal politikalardan

ziyade popülist ithal ikameci politikaları benimsemişlerdir. Devletin dolayısıyla cuntanın ekonomide belirleyici olduğu bu model kaynakların israf edilmesine neden olmuş, darbeyi destekleyen şehirli/elit azınlığın aşırı zenginleşmesi sonucunu doğurmuştur. Dünya Bankası (DB) ve IMF, dikte ettirdikleri ve orta sınıflar üzerine ağır yükler yükleyen programları askeri rejimler tarafından daha kolay hayata geçirildiklerinden, bu rejimlere daha fazla kaynak sağlamıştır. Örneğin, Brezilya’da 1953-63 yılları arasında DB’den yılda ortalama 16.6 milyon dolar alınırken, darbeden sonra 1964-77 yılları arasında bu rakam ortalama 221,5 milyon dolara çıkmıştır (Atay, 1998: 54). Sağlanan bu kaynaklarla, ithal ikameci politikalar izlendiği dönemlerde önemli büyüme oranları yakalanmış (Ocampo, 2013:13) gözükse de, suni olan bu büyümeler ekonomik dengeleri alt üst ettiklerinden sonraki dönemlerde istikrarsız gelişmelere ve de önemli krizlere sebebiyet vermiştir (Şekil 5.1).

Şekil 5.1. Latin Amerika’da 1900-2010 Yılları Arasında İstikrarsız Büyüme ve Krizler

Kaynak : Ocampo, 2013: 14 ‘den uyarlanmıştır.

Yukarıdaki döngüyü somut hale getirmek adına Türkiye’de darbelerin ortaya çıkışına bakmakta fayda vardır. Darbeler sonrası öncelikle enflasyonist bir büyüme izlenmesi sonucu para bolluğu yaşanmakta ve tüketim artmaktadır. Daha sonra bu gerçekçi olmayan büyüme sonucu kriz ortaya çıkmakta ve devalüasyon yapılmak zorunda kalınmaktadır. Yapılan devalüasyon alt ve orta gelir gruplarının ekonomik durumlarında ciddi bir bozulmaya neden olmakta ve bu sıkıntıların tetiklediği genel hoşnutsuzluk ve

sokak eylemleri yeni darbeye zemin hazırlamakta, bu şekilde kısır döngü sürüp gitmektedir (Ünsaldı, 2008: 124). Gerçekten de 20.yy tarihimize bakıldığında büyük değişimlerin bu döngünün köşe başlarında gerçekleştiği görülmektedir. CHP'yi iktidardan eden 1946 yılı devalüasyonu olmuş, 1958 devalüasyonu da 27 Mayıs zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde 1970 devalüasyonu 12 Marta zemin hazırlamış ve AP'yi iktidardan etmiştir. 24 Ocak devalüasyonu 12 Eylülün yolunu açmış, 2001 devalüasyonu ise AKP'yi iktidara taşıırken neredeyse tüm siyasal partileri siyasetten silmiştir (Öngider, 2010: 200). Esasen 27 Nisan ve 15 Temmuz darbe girişimlerinin başarıya ulaşamamasında böyle bir ekonomik hoşnutsuzluğun olmayışı önemli bir faktör olmuştur.

Benzeri bir örüntüyü Brezilya'da da görmek mümkündür. 1929 Ekonomik Krizinden sonra, Brezilya'da da diğer pek çok ülkede olduğu gibi korumacı ekonomi anlayışı geçerlilik kazanmıştır. Adam Smith'in meşhur *görünmez elinin* yerini hükümetlerin *açıkça görülen müdahaleci elinin* aldığı bu dönemde iç üretimi artırıcı ve dış ticarete daha az bağlı olma amacını güden politikalar izlenmiştir. II. Dünya Savaşı sonunda ülkede geçerli olan "kısıtlı" ya da "elit demokrasi" döneminde de ekonomik gelişmelerin temel belirleyicisi devlet olmuştur. Bu dönemde bazı özel yatırımlar desteklense de, ulusal kalkınma politikaları çerçevesinde tarımdan elde edilen gelirlerle bazı kritik sektörlere devlet yatırımları yapılarak tekel durumuna gelen kamu işletmeleri oluşturulmuştur. Altyapı yatırımlarının da hemen tümüyle devlet eliyle yapıldığı dönemin sonunda (1950'lerin) bozulmaya başlayan makro-ekonomik dengeler, Soğuk Savaşın da etkisiyle 1964 yılında yeni bir askeri darbeyi ve akabinde 21 yıl sürecek bir askeri rejimin oluşumunu tetiklemiştir (Lisboa ve Latif, 2013: 11-2). Ancak, 1980'lere doğru yeniden bozulan makroekonomik dengeler ise bu rejimin sonunu getirmiştir. Bu seyirdeki süreç, hem Şili hem de Arjantin için aşağı yukarı aynı şekilde gerçekleşmiştir.

Darbeler döneminde ordular sadece siyasal aktörler olarak kalmayıp, önemli bir ekonomik aktör haline de gelmişlerdir. Orduların ekonomik alandaki faaliyetleri iki alanda görülmektedir. Birincisi, ulusal savunma sanayini geliştirmek üzere, ordu öncülüğünde silah ve teçhizat alanında yapılan yatırımlar; ikincisi ise ulusal yeraltı zenginliklerine yapılan ve ulusal ölçekte ekonomiyi ilgilendiren yatırımlardır (Skaar ve Malca, 2014: 17-8). Zamanla bu yatırımlar Arjantin ve Brezilya'da olduğu gibi hayati petrol ve çelik sanayilerinde; Türkiye'de olduğu gibi savunma sanayi, otomotiv ve finans

sektörlerinde genişlemiştir. Askerlerin özerk konumlarını destekleyen bu yatırımlar, sivil denetimin önünde önemli bir engel olarak gözükmektedir. Bir başka ilginç nokta ise demokratikleşme ve liberalleşme arttıkça orduların siyasi gücü azalsa da ekonomilerdeki etkinlikleri nedeniyle bu yapılara müdahale olanağının azalmasıdır (Mani, 2010: 1-12). Liberalleşme döneminde askerler pek çok şirketle ortaklıklar kurabilmekte ya da satın almalarla bu şirketleri doğrudan kontrolü altına alabilmektedir.

Genel bir kural olarak darbeler döneminde ordular sayısal anlamda büyümüş, askeri yatırımlar ve harcamalar artmıştır. Ordular yine bu dönemlerde doğrudan ya da dolaylı üretici olarak ekonomilere dâhil olmuşlardır. Askeri rejimlerin petrol ve borç krizleri karşısında izledikleri politikalar ekonomik durumu çoğunlukla daha da kötüleştirerek depresyon, yüksek enflasyon ve dış borç yüküne neden olmuştur (Huntington, 2011: 65-6). İzlenen bu politikalarla bozulan ekonomik göstergeler sonucu, askeri rejimler biraz da dışardan zorlamayla serbestleşme politikaları izlemiş ancak nihayetinde kontrolü yitirerek iktidarı sivillere devretmek zorunda kalmışlardır. Bu devri yaparken de arkalarında ağır borç yükleri, devasa gelir eşitsizliği ve liberalleşmeyi zorlaştıran hukuki altyapı bırakmışlardır.

Douglass North (aktaran Lisboa ve Latif, 2013:7), ekonomik gelişme için hukukun üstünlüğü, işleyen bir yargı sistemi ve pazar ekonomisinin gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Lipset (1959'dan aktaran Lisboa ve Latif, 2013:8)'de demokrasi ile ekonomik gelişme arasında yakın bir ilişki olduğunu ileri sürerek, sosyal ve ekonomik gelişme için eğitim, orta sınıfın varlığı, görece adil gelir dağılımı, muhalefetin çalışma ve ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı gibi şartların gerekli olduğunu savunmaktadır. Bu gerçekler acı bir şekilde 1980'li yıllarda Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye'de de fark edilmiştir. Büyük oranda dış borç batağına girmiş bulunan yönetimler, bu borçları geriye çevirebilmek için DB ve IMF öncülüğünde bir dizi yapısal dönüşüm hayata geçirmiştir. “*Washington Uzlaşması*” adı verilen bu dönüşüm sürecinde, hem ekonomik hem de siyasi serbestleşme görülmüştür. Sonuç olarak bu önlenemez neo-liberal dalga “*Askeri Diktatörlüklerin*” sonunu getirmiş; Arjantin ve Türkiye'de 1983, Brezilya'da 1985 ve Şili'de 1990 yılında sivil yönetimler iktidara gelmiştir (Topal, 2008: 39).

Demokrasiye geçişlerden sonra, liberalleşmeyle birlikte darbe dönemlerinde izlenen politikaların tersine bir tutum alındığı görülmektedir. Gelir eşitliğini bozan, bu

yüzden eğitim ve sağlık hizmetleri gibi temel kamu hizmetlerine erişimi dahi zorlaştıran (Lisboa ve Latif, 2013: 2) ithal ikameci politikalar ile Şili’de izlenen devlet kapitalizmi politikaları terk edilmiştir. Uygulanan Neo-liberal politikalar başlangıçta gelir dağılımını daha fazla eşitsiz hale getirmiş olsa da⁹⁴, sonraki dönemde demokratikleşmeye koşut olarak, halen dünya ortalamasının⁹⁵ hayli üzerinde olmakla birlikte (Meyer, 2014: 11), gelir eşitsizliği dengelenmeye başlamıştır (Tablo 5.1).

Tablo 5.1. Ülkelere Göre Demokratikleşme Süreçlerinde Gelir Eşitsizliği (GİNİ Katsayısı⁹⁶)

ÜLKELER	1987	1996	2003	2007	2011	2013
ARJANTİN	45,28	49,52	53,54	47,32	43,57	42,28
BREZİLYA	59,69	59,89	58,01	55,23	53,09	52,87
ŞİLİ	56,21	54,87	54,61	51,79	50,84	50,45
TÜRKİYE	43,48	41,32	42,18	38,44	40,04	40,18

Kaynak: World Bank

Hemen her ülke de askerler bütçelerden olabildiğince fazla pay almak istemektedir. Askeri vesayet ve darbe dönemlerinde gereğinden fazla yapılan askeri harcamalar da ülke ekonomileri üzerinde büyük bir yük oluşturmakta (Öztürkler, 2016: 79); vergiler çoğunlukla yaygın olmayıp üst gelir gruplardan toplanabildiği için de bu durum askeri yönetimlerle bu gruplar arasında sürtüşmelere ve müteakiben de yeni darbelere yol açmaktadır (Soliman, 2013: 4). Darbeler sonrası iktidarı ele geçiren askeri yönetimlerin askeri harcamaları hemen artırdığı görülmektedir. Örneğin 1975’te Arjantin’de askeri harcamaların bütçeye oranı %2.1 iken, 1982 yılında %6.2’ye kadar çıkmıştır ve askeri rejimin devrilmesinden sonra 1983’te tekrar %4.6’ya düşmüştür. Aynı şekilde Şili’de de

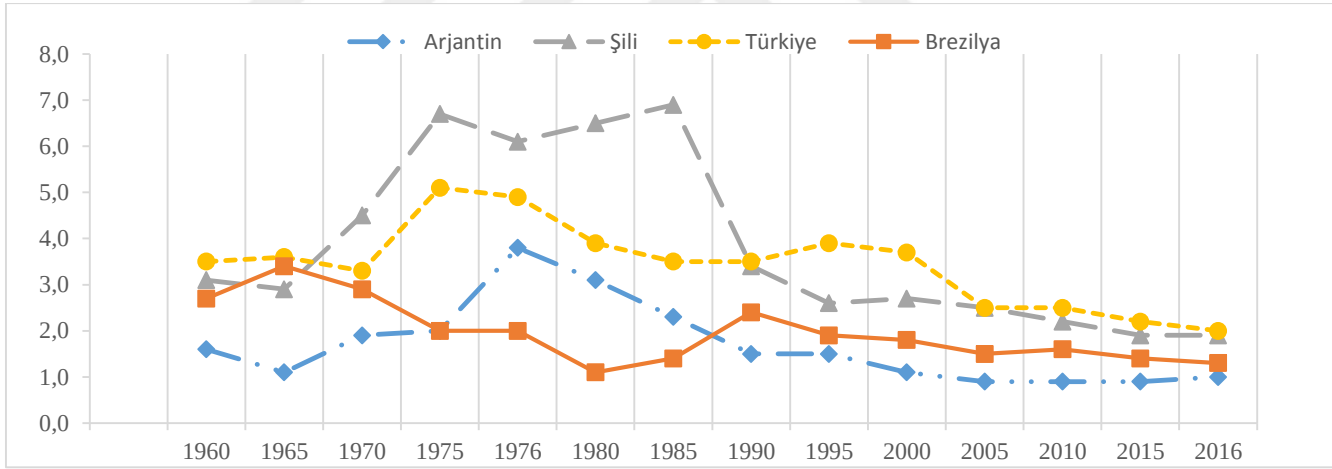
⁹⁴ 2004 yılı itibarıyla kıta genelinde en zengin %10’luk kesim GSYİH’nın %48’ini alırken, en fakir %20’lik kesim ise ancak %3’ünü alabiliyordu. İşsizlik oranının % 15’lere çıktığı bu bölgede 90’lı yılların sonundan itibaren ağır ekonomik krizler görülmüştür (Topal, 2008: 43). Türkiye de 1994 yılı itibarıyla OECD ülkeleri arasında gelir eşitsizliği bakımından Meksika’nın ardından 2. ülke konumundadır. Buna göre en yoksul %20’lik kesim ulusal gelirin sadece % 2.2’sini alırken, en zengin %20’lik kesim ise ulusal gelirin %47.7’sini almaktadır (Ünsaldı, 2008: 127). Tüm bu gelişmeler sonucunda Latin Amerika’da zaten önemli bir tabanı olan sol yeni bir ivme kazanmış ve bu ülkelerde art arda sol iktidarlar işbaşına gelmiştir. Türkiye’de ise Refah Partisi benzer bir iklimde yükselerek iktidara gelmiştir.

⁹⁵ Kuzey Avrupa Ülkelerinde 0.20 ve Eski Doğu Bloğu ülkelerinde 0.30 civarındadır (World Bank, 2017).

⁹⁶ **Gini Katsayısı** çoğunlukla gelir eşitsizliğini ölçmek için kullanılan bir katsayıdır. 0.0 değeri tam gelir eşitliğini gösterirken, 1.0 değeri ise tam gelir eşitsizliğini göstermektedir.

Başkan Salvador Allende darbe ile devrilmeden önce 1970 yılında askeri bütçe oranı %2.5 iken, Pinochet liderliğinde askeri darbeden sonra 1974 yılında bu oran %4.9'a kadar çıkmıştır (Soliman, 2013: 7-13).

Çalışmaya konu olan ülkelerde demokrasiye geçişten sonra, bu döngünün kırılarak orduların küçüldüğü, askeri harcamaların azaldığı (Şekil 5.2) ve darbeler döneminde kurulan askeri işletmelerin özelleştirildiği görülmektedir (Hunter, 1996: 2). Özellikle 90'ların sonunda gelişmekte olan ülkelerde görülen krizler sonrasında askeri harcamalarda çok ciddi kısıtlamalara gidilmiştir. Ayrıca bu ülkelerde karşılaşılan ekonomik durgunluk, enflasyon ve aşırı dış borç problemleri yüzünden askeri personelin maaşlarında önemli kesintilere gidildiği de görülmektedir (Pion-Berlin, 1992: 96). Bu gelişmeye uygun olarak Arjantin'de askeri bütçe 2012 yılına gelindiğinde %0,9'a, Şili'de aynı yıl ise %2,1'e kadar gerilemiş ve bu haliyle bu kategoride ülke dünya sıralamasında 108. sırada yer almıştır. Bugün tüm Latin Amerika ülkelerindeki askeri harcamaların toplamı 66 milyar dolarken bu rakam sadece ABD için 705 milyar dolardır (Soliman, 2013: 6, 11).

Şekil 5.2. Demokratikleşme Sürecinde Azalan Askeri Bütçelerin Genel Bütçeye Oranı (%)

Kaynak: Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI - 2017)

Latin Amerika ülkelerinde Askeri bütçelerdeki azalmaların hangi boyutlara ulaştığını anlamak için en dramatik düşüşün yaşandığı Arjantin'e bakmakta fayda vardır. Devlet Başkanı Mauricio Macri, 2016 Ordu Günü nedeniyle yaptığı konuşmada, "Ordunun uzun süredir ihmal edilerek, gerekenlerin yapılmadığını belirtmiş ve bu durumu telafi etmek için gerekenlerin yapılacağını" açıklamıştır. Savunma Bakanı Julio

Martinez’de yaptığı benzer açıklamada “*Ordunun bugün acınacak durumda olduğunu, bu duruma gelmesinde ise 1983’ten sonra izlenen politikalardan ziyade, ülkeyi kendi iktidarlarından önceki 12 yıllık periyotta yöneten Kircher’lerin sorumluluk taşıdığını*” ifade etmiştir. Gerçekten de Kircher’ler döneminde orduya ayrılan bütçe daha da düşürülerek, tarihin en düşük seviyesi olan % 0,8’e kadar indirilmiştir (Bio, 2016).

Arjantin ordusunun personel sayısı 50 binin altına düşmüş ve bu sayı çoğunlukla düşük rütbeli subaylarla astsubaylara dayanmaktadır. Bugün Arjantin ordu mensuplarının hem emeklileri hem de muvazzafları kamunun en düşük gelirlileri arasındadır. Ordu personelinin ek gelir elde etmek için ordu envanterinde bulunan silah ve mühimmatı suç örgütlerine sattığına dair haberler sık sık basına yansımaktadır. Personel açısından hiç açıcı olmayan Arjantin ordusunun durumu, silah ve teçhizat yönünden de farklı değildir. 2000’li yılların başında yeniden gündeme gelen Falkland Adaları sorunu ile uzunca zamandır ihmal edilen Arjantin Ordusu’nun savaş kapasitesine yeniden gözler çevrilmiş ancak ordunun elinde bulunan modası geçmiş silah ve teçhizatla herhangi bir savaşı yürütemeyeceği görülmüştür (Bio, 2016) .

Askeri yönetim deneyimi yaşamış ülkelerin ekonomileri önemli derecede dış gelişmelerden etkilenmekte ve herhangi bir olumsuz gelişme dolayısıyla kırılganlık göstermektedir (Ocampo, 2013: 16). Ekonomide devletin temel aktör olduğu 70’li yıllarda yakalanan yüksek büyüme oranlarının suni olduğu ve bu durumun ekonomik faktörlerden ziyade nüfus artışından kaynaklandığı anlaşılmıştır. 80’li yıllara doğru su yüzüne çıkan makroekonomik sorunlar (Lisboa ve Latif, 2013: 13-4) nedeniyle, bu dönemde dünyada popülerlik kazanan neo-liberal politikalara uygun olarak, yine askeri rejimlerin kontrolünde serbestleşme yaşanmıştır⁹⁷. Serbestleşme ve rekabet nedeniyle 90’lı yılların sonunda yaşanan ekonomik krizler demokrasileri tehdit eder boyutlara gelse de yine bu serbestleşme sonucu pekişme yolundaki demokrasiler bu durumu aşmış ve askeri rejimlerden devralınan ağır dış borç yüklerini azaltmaya başlamışlardır. Bugünlerde Çin gibi yeni ekonomik güçlerle ticaret artırılarak, önemli gelirler elde edilmekte ve ABD ve Avrupa gibi Soğuk Savaş dönemi ticaret ortaklarına olan bağımlılık azalmaktadır (Ocampo, 2013: 26; Tvevad, 2014: 15).

⁹⁷ 12 Eylül darbesi esasen kendisinden önce 24 Ocak kararlarıyla uygulamaya konulan, serbest piyasa ekonomisine dört elle sarılarak bu kararların mimarı olarak bilinen Turgut Özal’ı ekonominin başına getirmiş ve neo-liberal politikaların egemen olacağı bir dönemin önünü açmıştır (Meyersson, 2015: 9).

Bugün çalışmaya konu olan ülkelerin demokratik pekişmeyle birlikte ekonomik durumlarında önemli ilerlemeler sağladığı ve kişi başı gelirden kritik eşik olan 10 bin \$ seviyesini aştığı ya da bu seviyeye yaklaştığı görülmektedir. Buna karşın ülkelerin milli gelir sıralamasındaki yeri ile kişisel gelir sıralamasındaki yeri arasındaki uyumsuzluk (örneğin Türkiye 18/69) hala gelir eşitsizliği ve vergi yaygınlığı gibi problemlerin varlığına işaret etmektedir (Tablo 5.2). Bununla birlikte sağlanan iktisadi gelişme sadece ekonomik hayatla sınırlı kalmayıp, iyileşmeler çocuk ölüm oranlarından eğitime erişime kadar her alandaki gelişim göstergelerine yansımaktadır (Constutitionnet, 2015; Sushant, 2014: 45-7). Bu durum en açık olarak ülkelerin insani gelişmiş düzeyi sıralamasında düzenli yükselişlerinden anlaşılabilmektedir (Tablo 5.3).

Tablo 5.2. Ülkelerin 2016 Yılı İtibariyle Milli Geliri/Sıralaması ve Kişi Başı Geliri/Sıralaması

ÜLKELER	MİLLİ GELİR Milyar \$	MİLLİ GELİR SIRALAMASI	KİŞİ BAŞI GELİR \$	KİŞİ BAŞI GELİR SIRALAMASI
BREZİLYA	1.769.60	9	8587	73
TÜRKİYE	735.72	18	9317	69
ARJANTİN	541.75	20	12425	58
ŞİLİ	234.90	44	12910	57

Kaynak: www.statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php
(15.02.2018)

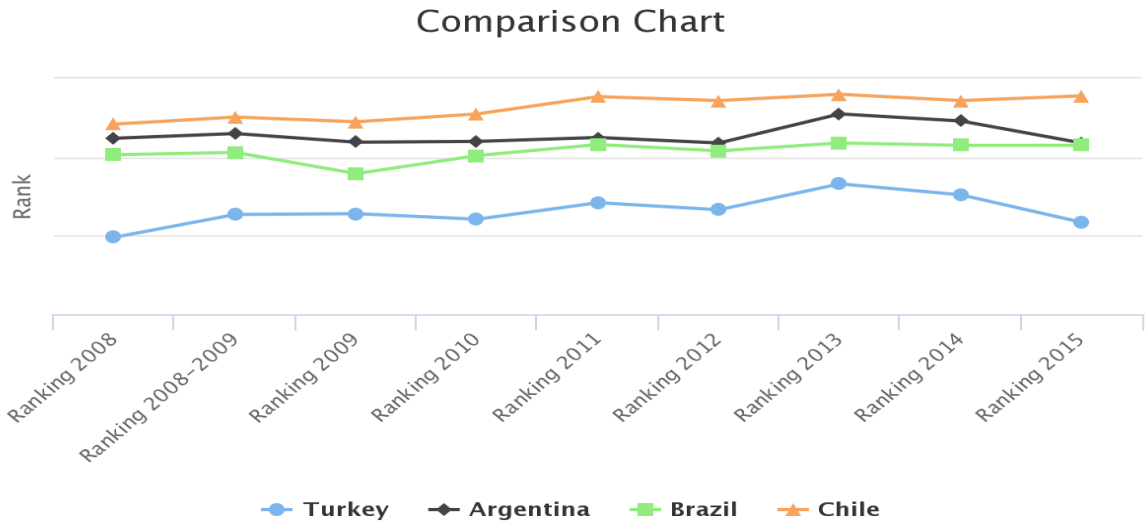
Tablo 5.3. Ülkelerin Artan İnsani Gelişim İndeksi⁹⁸

ÜLKELER	2015 Sıralaması	1990 İndeksi	2000 İndeksi	2010 İndeksi	2015 İndeksi
ŞİLİ	38	0,700	0,761	0,826	0,847
ARJANTİN	45	0,705	0,771	0,816	0,827
TÜRKİYE	71	0,576	0,653	0,737	0,767
BREZİLYA	79	0,611	0,685	0,724	0,754

Kaynak: *Human Development Report 2016* (204-5)

⁹⁸ **İnsani Gelişim İndeksi** 0000 ile 1000 arasında değerleri göstermekte olup 1000 puan en yüksek gelişmişlik düzeyine tekabül etmektedir. 2015 yılı itibariyle 1. sırada olan Norveç'in gelişmişlik indeks puanı 0.949'dur (Human Development Report, 2016: 204-5).

Veriler, çalışmaya konu ülkelerin önemli ekonomik iyileşmeler gösterebilir de insani gelişmişlik ve demokratikleşme düzeylerinde darbe dönemlerinden kalan yapısal sorunlar nedeniyle bu denli bir ilerleme sağlayamadıklarını ortaya koymaktadır (Şekil 5.4). Bu durum, en açık şekilde ülkedeki siyasal hayat ve yerleşik demokrasi alışkanlıklarının edinilememesinde görülmektedir. Küresel ölçekte yapılan ve demokrasilerin seviyesini, ifade özgürlüğü, siyasal sistemin yapı taşları v.b. özelliklere göre ölçen *Demokrasi Sıralamasına (Global Democracy Ranking)* göre 2016 yılı itibariyle çalışmada ele alınan dört ülkenin sıralaması şu şekildedir (Şekil 3): Şili (24), Arjantin (43), Brezilya (44) ve Türkiye (71). Buna göre ülkelerin sahip olduğu demokratik gelişmişlik seviyesi, gelir seviyelerinden ziyade insani gelişmişlik seviyeleri ile uyumlu görünmektedir. Buradan hareketle gelirin artırılmasının tek başına demokratik ilerleme için yeterli olmadığı, bu gelir artışının topluma dengeli şekilde yansıtılarak tüm sosyo-ekonomik göstergelerde ilerleme sağlanması gerektiği sonucuna varmak mümkündür.

Şekil 5.4. Ülkelerin Demokratik Sıralama Karşılaştırmaları (2015 Yılı İtibariyle)

Kaynak: Global Democracy Ranking (2017)

Tüm bu veriler ışığında, darbelerle kısa süreli siyasal istikrar sağlanabildiği, sağlanan bu istikrarın uzun dönemde ortaya çıkacak ciddi siyasi, ekonomik ve insani krizler pahasına (Meyersson, 2015: 27) olduğu görülmektedir. Demokrasinin pekişmesiyle birlikte ülkelerin başta ekonomi olmak üzere her alanda bir gelişim içine girdiği, ancak çalışmaya konu ülkelere bakıldığında çoğulcu demokratik anlayışın henüz

ekonomik gelişme düzeyine ulaşmadığı görülmektedir. Ülkelerin potansiyellerini tam anlamıyla gerçekleştirmesinin önündeki en büyük engel olan bu durum, darbe dönemlerinden kalan vesayet sistemi artıklarının ortadan kaldırılmasıyla aşılabilecektir. Bir başka ifadeyle eğer tam bir demokrasi isteniyorsa, sadece ekonomik gelişme yeterli olmayıp; bunun ifade özgürlüğü, özgür basın ve işleyen bir hukuk sistemi gibi diğer konularda da desteklenmesi gerektiği ortadadır.

SONUÇ

Devlet bürokrasisinin silahlı kanadı olan ordunun sivillerce nasıl denetim altında tutulacağı çok eskilerden beri bir sorun olagelmıştır. Gelişmiş demokrasilerde uzun ulus-devlet süreçlerinde bu sorun aşılmış ve devlet sisteminde asker ve sivillerin rolleri yerli yerlerine oturmuştur. Belirli bir liberalleşme ve modernleşme yaşanmayan ülkelerde uluslaşma ve ulus-devletin kurumsallaşması tamamlanmamış olduğundan, sivil-asker ilişkilerinde rol ve yetki paylaşımı sağlıklı şekilde yerleşmemiş ve ordu en güçlü kurum olarak devlet hayatının temel belirleyicisi olmuştur. Askerleri dengeleyecek bir orta sınıfın olmadığı bu ülkelerde; ordu, açıktan ve perde arkasından yaptığı müdahaleler sonucu devlet sistemini belirlemiş ve denetimi uzunca süre elinde tutmuştur. Yönetimin hukuksuz bir şekilde, kuvvet kullanarak ele geçirilmesi olan darbeler ise askerlerin müdahaleci anlayışlarının en somut durumu olup, siyasal ve ekonomik hayatta arkalarında önemli bir yıkımlar bırakarak tarihe geçmişlerdir.

Darbeleri ortaya çıkaran pek çok iç ve dış neden bulunmakla birlikte bunların hiç biri ülkelerin kuruluşlarından beri getirdikleri ve yukarıda özetlenen yapısal problemlerden bağımsız değildir. Nitekim geriye doğru bakıldığında 20 ve 21. yy da yaşanan darbe/ darbe girişimlerinin neredeyse tamamının geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelere yaşandığı görülmektedir. Darbelere zemin hazırlayan yapısal problemler çoğunlukla ekonomik göstergelerde ve gelir paylaşımında su yüzüne çıkmaktadır. Vergi üzerinden sağlanan bir eşitlikçi vatandaş-devlet bağının oluşmadığı ülkelere, gelirin daha fazlasını alan hakim sınıflar ve devlet bürokrasisi bu düzeni devam ettirmek isterken; dışarda ya da çevrede kalan geniş halk yığınları ise bu düzenin değişmesi için talepte bulunmuşlardır. Bu taleplerini sağlıklı şekilde iletebilecekleri bir siyasal mekanizma olmadığında ise hoşnutsuzluk zaman zaman anarşi hatta teröre evrilmiştir. İşte bu noktada ordular devreye girerek politik ve siyasal düzensizliğe bir çeki düzen vermek için (çoğunlukla hakim sınıflar lehine olmak üzere) müdahalelerde bulunmuşlardır.

Latin Amerika ve Türkiye’de yaşanan darbeler genel itibariyle yukarıdaki şablona uygun olarak gerçekleşmiş ve etkileri günümüze kadar devam etmiştir. Birbirinden kültürel ve coğrafi olarak hayli uzakta olan bu iki bölge, tarihsel olarak orduların oynadığı rol ile yaşanan darbelerin nedenleri ve dönemleri açısından önemli benzerlikler göstermektedir. Latin Amerika ülkeleri Arjantin, Brezilya ve Şili ile Türkiye’de Soğuk

Savaş yıllarında komünizmi önlemek için ABD'nin desteğiyle gerçekleşen pek çok askeri müdahale, demokratik kurum ve geleneklerin kökleşmesini önlemiştir.

Latin Amerika, Kolomb'un kıtayı keşfetmesinden sonra Avrupalıların sömürgesi altına düşmüş ve uzunca bir süre sömürge düzeni ile yönetilmiştir. Yerli halkların büyük oranda katledildiği bu zaman aralığında, Avrupa'dan gelen idareciler, bu idarecilerin yerli halkla ilişkilerinden ortaya çıkan melezler ve katledilen yerlilerin yerine iş gücünü karşılamak üzere Afrika'dan getirilenlerle oldukça karmaşık bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Avrupa emperyalizminde eski idari ve siyasi tamamen ortadan kalkarken, yerine karmaşık toplumsal yapıyı düzene koymak üzere Kilise ve sömürge valilerine bağlı çalışan askerlerin etkin olduğu bir düzen getirilmiştir. Kıtadan toplanacak vergiler birinci öncelik olduğundan, bunu aksatacak her türlü durum Avrupa ordu garnizonları eliyle derhal ve şiddetle bastırılmıştır. Sömürge ordularının asayişsizliği şiddetle bastırma alışkanlığı, pek çok başka gelenekle birlikte Latin Amerika ordularına miras kalmıştır.

Napolyon'un Avrupa'yı neredeyse baştanbaşa istila ettiği 19. yy başındaki gelişmelerden İber Yarımadası da etkilenmiş ve bu bölgede bulunan Portekiz ve İspanya İmparatorlukları da işgale uğramıştır. Zayıflayan merkezi idareye paralel olarak Portekiz'in sömürgesi olan Brezilya ve İspanyol Sömürgesi olan Arjantin ve Şili'de de bağımsızlık hareketleri başlamıştır. Sömürgeci güçlere karşı verilen savaşlar (Brezilya hariç) sonucu elde edilen bağımsızlık hem ülkeleri zayıflatmış hem de ordulara büyük itibar kazandırmıştır. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra bu ülkeler en itibarlı ve en güçlü kurumlar olarak ordular eliyle ve orduların önceliklerine göre inşa edilmişlerdir. Zayıf siyasi, ekonomik ve toplumsal yapı nedeniyle, ordular eliyle tepeden inme şekilde süratli bir uluslaşma ve modernleşme süreci başlatılmıştır.

Uluslaşma süreci, çoğunlukla orduda egemen olan hâkim sınıfların etkisiyle çevrede kalan halk yığınları göz ardı edilerek sürdürülmüştür. Ülkelerin doğal kaynakları belirli grupların elinde toplanmış ve gelir dağılımı sürekli bozulmuştur. Bu durum karşısında zaman zaman görülen halk hareketleri ordular tarafından bastırılmıştır. 20'nci yüzyıla bu şekilde bir ekonomik ve siyasi yapıyla giren Latin Amerika ülkeleri, büyük ticaret ortakları olan İngiltere ve Fransa gibi Avrupalı devletlerin I. Dünya Savaşında zayıflamalarından dolayı daha fazla ABD yörüngesine girmişlerdir. Bu tarihten sonra ABD, artan ticari menfaatlerini korumak için bu bölgeye yakın bir ilgi göstermiş ve

çıkarlarını tehdit edebilecek her türlü gelişmeye doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale göstermiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu yapıda, Latin Amerika coğrafyasında siyasi hayatın bir parçası olan, ancak o zamana kadar hakim sınıflar arasındaki sorunlara ordunun arabuluculuğunda yapılan bir müdahale görüntüsü veren darbeler kimlik değiştirmiştir. Soğuk Savaş döneminde ABD'nin komünizmin yayılmasını önlemek için desteklediği darbeler sonucu uzun dönemli askeri yönetimler ortaya çıkmıştır. Arjantin'de yaşanan 1976 darbesi, Brezilya'da yaşanan 1964 darbesi ve Şili'de yaşanan 1973 darbesi aralarında şiddetin dozu bakımından küçük farklar olsa da komünizme karşı yapılan ve askeri rejimlere yol açan darbeler olması nedeniyle benzer müdahalelerdir.

Askeri rejimler döneminde farklı boyutlarda olsa da ağır insanlık suçları işlenmiştir. İşlenen bu suçların travmatik etkileri bugün dahi Arjantin, Brezilya ve Şili siyasi hayatında görülmektedir. Askeri rejimlerin baskıcı yönetimleri yanı sıra, popülist ekonomi politikaları da bu ülkelerde krizlere zemin hazırlamıştır. Başlangıçta izlenen ithal ikameci veya devlet kapitalizmi ekonomik politikalar iyi sonuçlar vermiş gözükse ve hatta “mucize” olarak adlandırılrsa da, bu durumun geçici olduğu ve uzun dönemli krizlere yol açtığı her üç ülkede de görülerek yaşanmıştır. Nitekim görülen ağır ekonomik ve siyasi krizler askeri rejimlerin sonunu getirmiştir.

Latin Amerika ülkelerinde demokrasiye dönüşler ülkelere göre farklılıklar arz etmiştir. Arjantin cuntasının duruma hakim olmak için son bir gayret olarak giriştiği Falkland Savaşı ülke için tam bir felaket olmuş ve ordu pazarlık yapamadan, sahip olduğu imtiyazların hemen tamamını bırakarak yönetimi sivillere devretmek zorunda kalmıştır. Brezilya'da ise gerek işlenen insanlık suçlarının daha az olması gerekse de askeri yönetim esnasında dahi, Türkiye'ye benzer şekilde, sivillere bir dereceye kadar söz hakkı verilmesi nedeniyle demokrasiye geçiş sivillerle askerler arasında yapılan bir uzlaş sonucunda olmuş ve ordu özerkliklerini önemli oranda koruyabilmiştir. Şili'de de Brezilya'ya benzer bir süreç izlenmiş, sağlanan uzlaş sonucunda Pinochet'in ordu komutanı olarak kalacağı sekiz yıllık bir geçiş süreci öngörülmüştür. Sağlanan bu uzlaş sonucunda Şili'de ordu özerkliklerini geçiş sürecinde büyük oranda muhafaza etmiştir.

Türk Ordusunun siyasi sistemdeki ağırlığı her daim süregelmiştir. Bu konumu sürdürmek ve güçlendirmek için zaman zaman çeşitli şekillerde sisteme müdahale edilmiştir. Bu müdahaleleri, II. Meşrutiyet dönemine kadar darbe olarak tanımlamak

zordur, zira bu müdahaleler sistemi değiştirmek için değil de devleti yöneten tepe kadroların kendi iktidar mücadelesini bir sonuca ulaştırmak için yapılmıştır. Bu dönemden sonra ülkeye davet edilen Prusyalı subayların etkisiyle yetişen yeni kurmay sınıfının Osmanlı'yı kurtaracak yegâne çare olarak gördükleri batılılaşma politikası ekseninde sistem asker eliyle yeniden şekillendirilmiş ve buna karşı duran kesimler irticacı olarak görülmüştür. Cumhuriyeti kuran askeri elitler tarafından da sürdürülen bu politikaların tehlikeye düştüğüne inanıldığında ordu açık ya da kapalı şekilde siyasete müdahale etmiş ve demokrasiyi kesintiye uğratmıştır. Oluşturulan düzene karşı tehdit olarak görülen siyasal İslamcılar, Kürtler ve Komünistler her daim yakın bir gözetim altında tutulmuştur. Bu kesimlerde görülen hareketlenmeler darbelere gerekçe gösterilmiştir.

Türkiye, II. Dünya Savaşına katılmasa da savaşın sonucunda oluşan yapıdan doğrudan etkilenmiş ve savaş biter bitmez Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde Sovyetleri dengelemek üzere ABD ile ilişkiler tesis edilmiş ve bu tarihten sonra ülkede ve orduda artan bir ABD etkisi görülmüştür. Ordu, 1952 yılında NATO'ya üye olunmasından sonra komünizm karşıtı bir doktrine göre eğitilmiş ve yetiştirilmiştir. Bununla birlikte subaylar arasında sivillere güven duyulmayan Prusya tarzı da bir şekilde varlığını sürdürmeyi başarmıştır. ABD'nin komünizmin yayılmasını önleme isteği, Türkiye'deki askerlerin sistem içindeki ağırlıklarını muhafaza etme istekleri ile örtüşünce Türkiye'de ortalama her 10 yılda bir darbenin görüldüğü bir dönem başlamıştır.

Darbeler tarihimizde 27 Mayıs önemli bir dönüm noktasıdır, çünkü bu müdahale ile TSK, kendisini seçilmeden yöneten iktidar konumuna getirecek siyasi, ekonomik ve yargısal özerkliklerin temeli atılmıştır. İdam sehpasında bir başbakan görüntüsüyle adeta Türk siyasetini zehirleyen bu darbeden sonra, orduda hareketlenmeler son bulmamış ve başarısız darbe girişimleri yaşanmıştır. Bu şekilde darbelerin sadece sivil siyasete değil, belki ondan daha fazla bizzatı orduya zarar verdiği görülse de darbe alışkanlığı terk edilmemiş ve 1971 yılında 27 Mayıs'a bir karşı darbe niteliğindeki 12 Mart müdahalesi yapılmıştır. Bu müdahale ile askerlerin özerklikleri daha da genişletilmiştir. Bununla birlikte 12 Mart sonrası da ülkede sağlıklı bir siyasal sistem tesis edilememiş, görülen ekonomik ve sosyal sıkıntılar 70'lerin sonunda ülkeyi uçurumun eşiğine getirmiştir. Sorunlara sivillerin çözüm bulamaması nedeniyle ordu bir kez daha 12 Eylül 1980 darbesini yaparak yönetimi ele almıştır. Bu sefer ülkenin tam anlamıyla yeni baştan inşası

hedef alınmış ve hemen her alanın ordunun gözetiminde olacağı bir düzen öngörülürken, ordunun özerklikleri hiç olmadığı kadar artmıştır.

Türk Siyasal Sisteminde askerler darbeler sonrasında Güney Amerika'dakilere benzer uzun dönemli diktatörlükler kurmamış ve idareyi kısa süre sonra sivillere devrederek kışlasına çekilmiştir. Bununla birlikte, bu çekilmeden önce sisteme gerektiğinde müdahale edeceği mekanizmaları kurmuş ve sivil yönetimler üzerinde bu mekanizmalar vasıtasıyla vesayet tesis edebilmiştir. Uzunca süre bu şekilde devam eden sivil asker ilişkileri, 24 Ocak kararları ile başlayan liberalleşme süreci ve Soğuk Savaşın bitişi ile değişimi gerekli kılmıştır. Türk siyasetinde bir diğer önemli kırılma olan 28 Şubat müdahalesi askerlerin bu değişim gerekliliğini tam olarak okuyamadıklarını göstermiştir. Bu dönemde görülen yanlış uygulamalar ve sonraki ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar AKP'nin iktidarını hazırlamıştır.

AKP, iktidara geldikten sonra askerlerle 28 Şubatın rövanşı anlamına gelebilecek bir mücadele içine girmeyip, sivilleşmeyi AB uyum sürecinde hızlandırmıştır. Yapılan reformlarla başta MGK'nın yapısı olmak üzere askerin sistem içindeki ağırlığı ve görünürlüğü azaltılmıştır. 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde TSK, laiklik hassasiyetleri üzerinden sürece bir kez daha bu sefer e-muhtıra vermek suretiyle müdahale etmek istemiştir. Tarihe 27 Nisan e-muhtıra darbe girişimi olarak geçecek bu olay karşısında ilk kez seçilmiş bir hükümet direnmiş ve sivil-asker ilişkilerinde sivillerin tam hâkim olduğu döneme geçilmiştir. Sonraki dönemde referandumlarda sağlanan halk desteği ve halen tartışılan Ergenekon davaları ile ordunun itibarsızlaştırılması gibi faktörlerle hızlı bir sivilleşme yaşanmıştır. Yapılan düzenlemelerle TSK'nın özerk alanlarının hemen hepsinde gerileme sağlansa da bazı yapısal sorunlarda herhangi bir adım atılmamıştır. Bu adımlar FETÖ tarafından gerçekleştirilen ve Türkiye'de darbeler döneminin tamamen kapandığını gösteren kanlı darbe girişiminin ardından atılmıştır.

15 Temmuz başarısız darbe girişimi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın siyasal liderliği, halkın demokratik tepkisi ve askerlerin çoğunluğunun darbecilerin karşısında yer alıp demokrasiden yana tavır koyması ile bastırılabilmiştir. Darbe girişiminin bastırılmasında AKP döneminde görülen ekonomik iyileşme ve AB sürecinde sağlanan demokratik iyileşmeler önemli bir işlev görmüştür. Sağlanan ekonomik iyileşme ile ekonomide daha fazla söz sahibi olan Anadolu sermaye grupları ve şehirli orta sınıflar, geleneksel olarak hem AKP'nin başlıca seçmen tabanı olmuş hem de 27 Nisan ve 15 Temmuz darbe

girişimlerinde, seçilmiş hükümetlere destek vererek müdahalelerin amacına ulaşmasına engel olmuşlardır.

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren etkisini artıran küreselleşme ve ortadan kalkan komünizm tehlikesi ile darbeler çağı Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye için sona ermiş gözükmektedir. Öte yandan, demokrasiye dönüşten sonra bu ülkelerde istikrarın yakalanması da hiç kolay olmamıştır. Bir taraftan demokrasi pekiştirilmeye çalışılırken bir taraftan da kötü durumdaki ekonomiler yoluna koyulmaya çalışılmıştır. Demokrasiye geçişte izlenen neo-liberal politikalar, kötü olan gelir eşitsizliğini daha da artırmış ve 90'lı yıllardan itibaren görülen ekonomik krizler siyasal istikrarı da bozmuştur. Bu dönemlerde yeniden askeri müdahale söylentileri duyulsa da Huntington (2011: 310)'ın endişe ettiği gibi *üçüncü bir ters dalga* sonucu yeniden askeri rejimler ortaya çıkmamış, siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar yaşansa da Latin Amerika ve Türkiye'de demokrasiye dönülmesinden sonra gerek ekonomik gerekse de demokratik şartlarda önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

Demokratik ilerlemeler, askerlerin siyasal alandaki görünürlüklerinin azaltılması, bir başka ifadeyle özerkliklerinin geriletilmesiyle sağlanmıştır. Orduların müdahaleler döneminde elde ettiği ve anayasalara koydurmak suretiyle kalıcı hale getirdiği bu imtiyazlar, soğuk savaş dönemi sonrası küresel çağda sürdürülebilir olmaktan çıkmıştır. Nitekim seçilmiş hükümetler komşuları ile geliştirdikleri iyi ilişkiler ve dâhil oldukları uluslararası kuruluşlar sayesinde askerlerin etkinliğini azaltarak bu imtiyazları kaldırma çabasıdadır. Geline nokta, siyasi ve yargısal özerlik alanlarında hayli yol alındığı görülürken, orduların bir müteşebbis gibi yatırım yapmasıyla karmaşık hale gelen ekonomik özerlik alanında önemli ilerleme sağlanamadığı görülmektedir. Demokrasinin en temel kıstaslarından biri olan orduların sivillerin denetimine tabi olması için, istisnasız tüm bu imtiyazların ortadan kaldırılması zorunludur. 2009 yılında Honduras'da ve 2016 yılında Türkiye'de yaşanan darbe girişimleri henüz ordular üzerinde sivil denetimin tam olarak sağlanamadığını göstermektedir.

Çalışmaya konu ülkelerde askeri yönetimlerden sonra, yönetime geçen sivil iktidarlar hemen her konuda daha fazla başarı göstermişlerdir. Bu bugün için her göstergede açıkça görülebilmektedir. Bu nedenle dört ülkede ekonomik büyüklükleri ile insani gelişmişlik seviyelerini yıldan yıla artırmaktadırlar. Bununla birlikte demokrasiye dönen bu ülkelerde, demokratik pekişmenin sağlanan ekonomik ilerleme ile uyumlu

olmadığı görülmektedir. Darbeler döneminde siyasal ve idari sistemde yapılan tahribat nedeniyle halen demokratik kurum ve kuruluşlar tam olarak işler hale gelmemiştir. Bu durum her dört ülkede de görülen siyasal kutuplaşmadan ve karşıdakine tahammül eksikliğinden okunabilmektedir. Bu bizi en başa, yani işleyen bir demokrasi için yapısal problemlerin çözülmesi zorunluluğuna döndürmektedir. Devleti hayatın odağından çıkaracak ekonomik ve siyasi liberalleşme olmadan, kutuplaşmayı önleyecek orta sınıfların oluşması mümkün değildir. Bugün hala bu ülkelerde % 20-30 aralığında darbelere yeşil ışık yakabilecek bir azınlığın var olması bu liberalleşmenin tam olarak gerçekleşmediğini göstermektedir.

Çalışmaya konu ülkeler on bin ABD dolarına gelen kişi başı milli gelirleri ve en önemlisi genişleyen orta sınıfları ile askeri darbeleri artık yapılabilir olmaktan çıkarmıştır. Bununla birlikte gelir eşitsizliği, hukuka güven ve genel asayişsizlik gibi sorunlar halen demokrasilerin önünde bir engel olarak durmaktadır. Ancak ne olursa olsun bu toplumlar belirli bir olgunluğa erişmiş gözüktüklerinden, sorunlara çözümü yine demokrasi içinde alternatifler bularak arayacaklardır. Nitekim Latin Amerika’da sol dalga hızını yitirmiş ve ülkeler yüzünü tekrar sağa dönmüştür. Barışçıl şekilde el değiştiren yönetimler, demokrasinin devam ettikçe kökleştiğini ve kurumsallaştığını da göstermektedirler.

Sonuç olarak, Latin Amerika ülkeleri Arjantin, Brezilya ve Şili ile Türkiye’de görülen darbeler, ülkelerin yapısal problemleri nedeniyle ortaya çıkmış ve hiçbir probleme çözüm olmadıkları gibi arkalarında ağır tahribatlar bırakmışlardır. Nitekim demokrasiye dönüşten sonra iş başı yapan sivil yönetimler hemen her konuda daha mahir olduklarını göstererek ülkelerin pek çok sorununa çare olabilmışlerdir. Bununla birlikte darbeler döneminden kalan bazı uygulamalardan da kaynaklı çözülmesi gereken bazı problemler ise halen varlığını sürdürmektedir. Bunların en başında geleni ise sağlıklı, işler ve eşitlikçi liberal demokrasinin pekişmesidir ki diğer problemlere çözüm de bu sayede bulunabilecektir. Bu noktada eski bir ihtilalci olan, 27 Mayıs’ın kudretli albayı Alpaslan Türkeş’in tecrübeyle edinilmiş görüşleri de bu önermeyi doğrular niteliktedir. O’na göre ihtilal (darbe) otoriteyi yıkmakta ve anarşi başlamaktadır. İşte tam da bu nedenle *“en kötü hukuk nizamı en iyi ihtilalden daha iyidir”* (Maraşlı, 2008:33).

KAYNAKÇA

- Ahmad, A. (2008). Dağlarda Ateş, Ovalarda Ateş: Latin Amerika'nın Pembe Dalgası. A. Topal içinde, *Latin Amerika'yı Anlamak, Neoliberalizm, Direniş ve Sol* (B. Ergil, Çev., s. 210-224). İstanbul: Yordam Kitap.
- Akay, H. (2010). Güvenlik Sektörü Reformu. *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim* (s. 102-109). İstanbul: Heinrich Stiftung Böll Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Akça, İ. (2010). Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, OYAK. *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim* (s. 17-26). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Akıncı, A. (2014, Nisan). Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. *Eskişehir Osmangazi Üni. IIBF Dergisi*, 9(1), s. 55-72.
- Akyürek vd., S. (2014). *Sivil- Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*. Ankara: BİLGESAM.
- Arcayürek, C. (2003). *Darbeler ve Gizli Servisler (1950-2002)* (7 b.). Ankara: Bilgi Yayınları.
- Atay, A. S. (1998). Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet. *Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Avrupa Birliği Komisyonu. (2005). *Turkey 2005 Progress Report*. Brussels: EU.
- Aydoğan, R. E., & Urul, A. K. (2016). *Türkiye'de Ordunun Demokratik Denetimi*. TEPAV. İstanbul: TEPAV. 04 28, 2017 tarihinde http://www.tepav.org.tr/upload/files/1470941642-7.Turkiye_de_Ordunun_Demokratik_Denetimi_Bir_Hatirlatma_Notu.pdf adresinden alındı
- Baker, P., & Walsh, D. (2017, 04 03). Trump Shifts Course on Egypt, Praising Its Authoritarian Leader. *NY Times*. 04 30, 2017 tarihinde https://www.nytimes.com/2017/04/03/world/middleeast/-egypt-sisi-trump-white-house.html?_r=0 adresinden alındı
- Balcı, A. (2016, Eylül-Ekim). Darbeler ve ABD'nin Rolü. *Ortadoğu Analiz*, 8(76), 48-49.
- Bayramoğlu, A. (2010). Türkiye Siyasi Sisteminde Ordunun Rolü, Devlet Geleneği, Geleceğe Dair Genel Bir Çerçeve. *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim* (s. 11-16). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Berkan, İ. (2011). *Asker Bize İktidar Verir mi?* İstanbul: Everest Yayınları.

- Bies, J. (2000). Latin American Military Autonomy: Strengthening Democracies in Post-Transition. *Latin American Studies Association*, (s. 1-15). Miami.
- Bio, D. (2016, June 1). *The Argentine Army Is Basically Powerless And Penniless. Here's How And Why*. 08 10, 2017 tarihinde The Bubble, Politics: <http://www.thebubble.com/state-argentine-army/> adresinden alındı
- Birand vd., M. A. (2005). *12 Eylül, Türkiye'nin Miladı* (4 b.). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Birand, M. A. (1986). *Emret Komutanım*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Birand, M. A. (2010, Ekim 31). Asker Gül ve Erdoğan'ı İyi Okuyamayınca Kaybetti. *Milliyet*. 04 24, 2017 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-ali-birand/asker-gul-ve-erdogan-i-iyi-okuyamayinca-kaybetti---1283411/> adresinden alındı
- Birand, M. A. (Prodüktör). (tarih yok). *Sor Darbe 28 Şubat* [Sinema Filmi]. 04 08, 2017 tarihinde <http://32gun.com/video/izle/12-bolum> adresinden alındı
- Blanco, C. (2007). The Latin America Military Enigma. J. Dominguez, & A. Jones içinde, *The Construction of Democracy* (s. 224-236). Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Brazil: Democracy and Growth. (2013). Rio de Janeiro. 09 12, 2017 tarihinde <https://archive.org/details/BrazilDemocracyAndGrowth> adresinden alındı
- Bruneau, T. C., & Tollefson, S. (2014). Civil–Military Relations in Brazil: A Reassessment. *Journal of Politics in Latin America*, 6(2), 107-138. 01 18, 2017 tarihinde <http://nbn-resolving.org/urn/resolver.pl?urn:nbn:de:gbv:18-4-7640> adresinden alındı
- BTI. (2016). *Argentina Country Report*. Gütersloh: Bertersman Stiftung. 09 25, 2017 tarihinde https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2016/pdf/BTI_2016_Argentina.pdf adresinden alındı
- Bulmer-Thomas, V. (2003). *The Economic History of Latin America Since Independence* (2 b.). Cambridge/UK: Cambridge University Press.
- Canbolat, İ. (2011). *Avrupa Birliği ve Türkiye Uluslararası Bir Sistemle Ortaklık* (5 b.). Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Cansever, N., & Kiriş, M. (2015). Türkiye'de Ordu- Siyaset İlişkileri Çerçevesinde AK Parti-TSK Etkileşimine Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(3), 361-384.
- Castro, C. (2001). The Army as a Modernizing Actor in Brazil, 1870-1930. P. Silvo içinde, *The Soldier and the State in South America* (s. 53-70). New York/USA: Palgrave Publishers.
- Cemal, H. (2010). *Türkiye'nin Asker Sorunu*. İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık.

- Cengiz, B. (2016, 07 28). *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Dünyadaki Darbeler ve Darbe Girişimleri*. 05 12, 2017 tarihinde Doğruluk Payı: <http://www.dogrulukpayi.com/bulten/5799b63e1362e> adresinden alındı
- Centeno, M. A. (2002). *Blood and Debt*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University.
- Cevizoğlu, H. (2001). *28 Şubat, Bir Hükümet Nasıl Devrildi* (2 b.). Ankara: Ceviz Kabuğu Yayınları.
- Chin, J. (2015). *Military Coups, Regime Change, and Democratization*. Chicago: the Midwest Political Science Association Annual Conference. 05 17, 2017 tarihinde <https://scholar.princeton.edu/jchin/publications/military-coups-regime-change-and-democratization> adresinden alındı
- Chomsky, N. (2001). *Demokrasi, Gerçek ve Hayal* (2 b.). (C. Cerit, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.
- Chomsky, N. (2008). *Müdahaleler*. (T. Doğan, & N. Ersoy, Çev.) İstanbul: BGST Yayınları.
- Collins, K., Hite, K., & Joignant, A. (2013). *The Politics of Memory in Chile*. Boulder/USA: FirstForumPress.
- Constitutionnet. (2015). *Constitutional History of Chile*. 10 10, 2017 tarihinde Constitutionnet: <http://www.constitutionnet.org/country/constitutional-history-chile> adresinden alındı
- Cook, S. (2008). *Yönetmeden Hükmeden Ordular: Türkiye, Mısır, Cezayir*. (B. Şahin, Çev.) İstanbul: Hay Kitap.
- Coşkun, V. (2010). Askeri Yargı-Sivil Yargı. *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim* (s. 41-55). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Cruz, C., & Diamant, R. (1998). The New Military Autonomy in Latin America. *Journal of Democracy*, 9(4), 115-127.
- Çakır, R., & San, C. (1986, 12 28). Fethullahçılar Ordu'ya Nasıl Sızdı? *Nokta Dergisi*.
- Çelik, S. (2008). *Devlet ve Asker, Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- David, & Pion-Berlin, D. (2001). *Civil Military Relationship in Latin Amerika, New Analytical Perspectives*. London: The University of North Caroline Press.
- Değirmenci vd., A. (2011). *Tanıklarıyla, Mağdurlarıyla Bir Zihniyet Kodlaması 12 Eylül*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Demirer, T. (2008). Zulmün ve İsyanın Latincesi, Temel Demirer. S. Özbudun içinde, *Latin Amerika'da İsyanın Tarihi* (s. 18-84). Ankara: Ütopya Yayınları.

- Ensaroğlu, Y. (2010). Sivil Toplumun ve Siyasi Partilerin Talep ve Roller. *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim* (s. 56-67). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung.
- Fensom, M. (2006). Judicial Reform, Military Justice, and the Case of Chile's Carabineros. San Juan, Porto Rico: Latin American Studies Association. 08 03, 2017 tarihinde https://www.law.ufl.edu/_pdf/academics/centers-clinics/institutes/lpap/case_chile_carabineros.pdf adresinden alındı
- Freedom House. (2017, 10 12). *Global Democracy Rating*. <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2017> adresinden alındı
- Gabriele, F. (2013). Argentina's Delegative Democracy: A Case Study. *Northeastern University Doctorate Dissertation*. Boston, Massachusetts: Northeastern University.
- Gaviria, C. (2007). Latin America, National and Global Factors in Democratization and Democratic Consolidation. J. Dominguez, & A. Jones içinde, *The Construction of Democracy* (s. 209-217). Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Gill, L. (2009). *Darbeciler Okulu*. (B. Erdoğan, Çev.) İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- Gillespie, C. G. (1989). Democratic Consolidation in the Southern Cone and Brazil: Beyond Political Disarticulation. *Third World Quarterly*, 11(2), 92-113. doi:10.1080/01436598908420159
- Güneş, A. (2013, Güz). Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Görünürlüğü ve Demokratik Sivil Kontrolü. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sayısal Bilimler Dergisi*(2), 205-228.
- Güneş, M. (2011). Etkin Bir Kamu Yönetimi için Artan Savunma Harcamalarının Denetimi ve Hesap Verebilirliğin Rolü. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 139-166.
- Gürcan, M. (2016, Mart 10). TSK'nın Profesyonelleşme Çabası. *Türkiye'nin Nabızı*. 01 11, 2017 tarihinde <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2016/03/turkey-army-heads-professionalism.html> adresinden alındı
- Gürsoy, Y. (2014, Güz). Türkiye'de SivilAsker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri. *Uluslararası İlişkiler*, 11(43), 157-180.
- Gürsoy, Y., & Sarıgil, Z. (2011, Ekim 1-2). Türkiye'de Silahlı Kuvvetler ve Toplum, Saha araştırması. TÜBİTAK.
- Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. (2016). *Bertelsmann Stiftung, BTI 2016, Argentina Country Report*. Bertelsmann Stiftung. 09 25, 2017 tarihinde https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2016/pdf/BTI_2016_Argentina.pdf adresinden alındı
- Hale, W. (2014). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.

- Hale, W., & Özbudun, E. (2010). *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey, the Case of the AKP*. London: Routledge Press.
- Heper, M. (2011). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Doğan Edmont Yayıncılık.
- Hiroi, T., & Omori, S. (2013). Causes and Triggers of Coups d'état: An Event History Analysis. *Politics & Policy*, 41(1), 39-64.
- Hunter, W. (1996). *State and Soldier in Latin America : Redefining the Military's Role in Argentina, Brazil and Chile*. Washington, USA: The United States Institute of Peace.
- Huntington, S. P. (2006). *Asker ve Devlet, Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasası* (2 b.). (K. U. Kızılaslan, Çev.) İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Huntington, S. P. (2011). *Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*. (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Kilit Yayınları.
- İpekçi, A., & Coşar, Ö. S. (2010). *İhtilalin İç Yüzü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karadağ, A. (2015). Sivil Asker İlişkileri. A. Karadağ içinde, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 285-302). İstanbul: Bilsam Yayınları.
- Karadağ, A., & Çiçek, Z. (2015). Merkez-Çevre İlişkileri. A. Karadağ içinde, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 303-328). İstanbul: Bilsam Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kazgan, G. (1999). *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Keech, W. (2004). Democracy, Dictatorship and Economic Performance in Chile. *Latin American Meeting of the Econometric Society*, (s. 1-53). San Tiago.
- Kemal, L. (2012). *Zayıf Kalan Meclis İradesi: Yeni Sayıştay Yasası'nda Askeri Harcamaların Denetimi Sorunu*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Keskin, M. (2016). ABD'nin Müdahaleci Dış Politikası: Latin Amerika Örneği. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 4(1), 70-88.
- Keyman, F., & Gürcan, M. (2017). *15 Temmuz'Dan On Beş Ay Sonra: Ordunun Reformu, Devletin Dönüşümü*. İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi (İPM).
- Kılıç, M. (2013). *Soğuk Savaş'tan Bugüne Darbeler ve Devrimler* (Cilt 2). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kılıç, M. (2013). *Soğuk Savaş'tan Bugüne Darbeler ve Devrimler* (Cilt 1). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kılınçkaya, D. (2012). Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 3-18.

- Koçak, C. (2014). *Resmi Tarihe Meydan Okuyorum*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2016). *Darbeler Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kohn, R. H. (1997). How Democracies Control the Military Autonomy. *Journal of Democracy*, 8(4), 140-153.
- Kyle, B., & Reiter, A. (2013). Militarized Justice in New Democracies: Explaining the Process of Military Court Reform in Latin America. *Law and Society Review*, 47(2), 375-407.
- Laçiner, Ö. (2010). Orduların Demokratik Denetimi. *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim* (s. 36-40). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Lehoucq, F., & Pérez-Liñán, A. (2014, July). Regimes, Competition, and Military Coups in Latin America. *Comparative Political Studies*, s. 1-21. doi:10.1177/001041401348
- Levene, S. (2015, 05 15). *To What Extent Has Argentina Overcome Its Military Past*. 10 10, 2017 tarihinde 674 Views: <http://www.e-ir.info/2015/05/14/to-what-extent-has-argentina-overcome-its-military-past/> adresinden alındı
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (9 b.). (M. Kırıtlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lisboa, B. M., & Latif, Z. A. (2013). Brazil: Democracy and Growth. *The Democracy Works Project Seminar*. Rio de Janeiro. 09 12, 2017 tarihinde Barros adresinden alındı
- Long, G. (2013, Eylül 11). *Darbenin 40. yılında Pinochet'nin Mirası*. 08 10, 2017 tarihinde BBC Türkçe: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130910_pinochet_miras adresinden alındı
- Loveman, B. (2001). Historical Foundations of Civil-Military Relations in Spanish America. D. Pion-Berlin içinde, *Civil Military Relations in Latin America New Analytical Perspectives* (s. 246-272). London: The University of North Carolina Press.
- Lowy vd., M., Eder, S., & Gorman, S. (1985). The Militarization of the State in Latin America. *Latin American Perspective*, 12(40), 7-40.
- Makin, G. (2014, 01 26). *Changes in democratic Argentina: 1983 to the present*. 01 28, 2018 tarihinde Open Democracy: <https://www.opendemocracy.net/guillermo-makin/changes-in-democratic-argentina-1983-to-present> adresinden alındı
- Mani, K. (2010). Militares Empresarios: Approaches to Studying the Military as an Economic Actor. *Bulletin of Latin American Research*, 1-15. 04 16, 2017 tarihinde https://pdfs.semanticscholar.org/7a7e/0b621774_92c6be70475_2a11b671fa37c46a2.pdf adresinden alındı

- Manisalı, E. (2007). *Avrupa'nın Askerle Kavgası* (4 b.). İstanbul: Truva Yayınları.
- Maraşlı, E. (2008). *Balans Ayarları, Cumhuriyet Döneminde Askeri Muhtıralar*. İstanbul: Metropol Yayınları.
- Mardin, Ş. (1986). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. E. Kalaycıoğlu, & A. Yaşar içinde, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* (s. 109-135). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Maynard, S. (2016). Democratization Under the Gun: Military Regimes, Democratic Transition and Political Institutions in Southern Cone. *Critique: A Worldwide Student Journal of Politic*, 141-166.
- Meade, T. (2010). *A History of Modern Latin America: 1800 to the Present*. Malden, USA: Wiley-Blackwell.
- Meyer, P. J. (2014). Chile: Political and Economic Conditions and U.S. Relations. *Congressional Research Service*. 09 27, 2017 tarihinde <https://fas.org/srg/crs/row/R40126.pdf> adresinden alındı
- Meyersson, E. (2015). *Political Man on Horseback, Military Coups and Development*. Stockholm: SITE (Stockholm Institute for Transition Economics).
- MGK Genel Sekreterliği. (1981). *12 Eylül ve Sonrası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ocampo, J. A. (2013). *The History and Challenges of Latin American Development*. Santiago, Chile: United Nation Publications.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralar* (Cilt 2). İstanbul: Emre Yayınları.
- Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK). (2017). *OYAK 2016 Faaliyet Raporu*. Ankara: OYAK. www.oyak.com adresinden alındı
- Öngider, S. (2010). *Türk'ün Darbe ile İmtihani*. İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Öniş, Z. (2017). Democratic consolidation in Turkey: micro and macro challenges. *Turkish Studies*, 18(2).
- Özbudun, E. (1998). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdağ, Ü. (2014). *Kendi Ülkesinde Kuşatılan Ordu, TSK* (5 b.). Ankara: Kripto Yayınları.
- Özgen, C. (2013, Haziran). Türk Silahlı Kuvvetlerinde Profesyonelleşme Çalışmaları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), s. 192-208.
- Öztürkler, H. (2016). Darbeler ve Ekonomi. *Ortadoğu Analiz*, 8(16), 78-79.

- Pekin, İ. H., & Yavuz, A. (2014). *Asker ve Siyaset, Osmanlı'dan Günümüze Sivil- Asker İlişkileri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Pion-Berlin, D. (1992, October). Military Atonomy and Emerging Democracies in South America. *Comparative Politics*, 25(4), 83-102.
- Pion-Berlin, D. (2001). *Civil Military Relations in Latin America: New Analytical Perspectives*. London: The University of North Carolina Press.
- Pion-Berlin, D., & Trinkunas, H. (2007, October). Why Politicians Ignore Defence Policy in Latin America. *Latin American Research Review*, 42(3), 76-100.
- Rating, G. D. (2017, 10 07). Global Democracy Rating: <http://democracyranking.org/wordpress/rank/democracy-ranking-2016/> adresinden alındı
- Ratliff, W., & Calviño, L. (2007). *20th Century Argentina in the Hoover Institution Archives*. Bounes Aires: Hoover Institution. 11 20, 2017 tarihinde https://www.hoover.org/sites/default/files/library/docs/hoover_argentina_guide_eng.pdf adresinden alındı
- Riesco, M. (2008). Pinochet Öldü mü? A. Topal içinde, *Latin Amerika'yı Anlamak, Neoliberalizm, Direniş ve Sol* (B. Gürel, Çev., s. 148-167). İstanbul: Yordam Kitap.
- Root, R. (2016). *Challanges to Democracy in Latin America*. 07 12, 2017 tarihinde http://www.usma.edu/scusa/SiteAssets/SitePages/Round%20Tables/FINAL_GO_Latin%20America.pdf adresinden alındı
- Saad-Filho, A. (2008). Brezilya'da Neo-liberalizm, Demokrasi ve Ekonomi Politikası. A. Topal içinde, *Latin Amerika'yı Anlamak, Neoliberalizm, Direniş ve Sol* (B. Gürel, Çev., s. 122-147). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sanmartino, J. (2008). Arjantin'de Kriz Sonrası İktisadi Dönüşümler ve Siyasi Dinamikler. A. Topal içinde, *Latin Amerika'yı Anlamak, Neoliberalizm, Direniş ve Sol* (O. Koyunlu, Çev., s. 90-121). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sarıgil, Z. (2012, April 9). The Turkish Military: Principal or Agent ? *Armed Forces & Society*, 40(1), 168-190.
- Scaar, E., & Malca, C. (2014). Latin American Civil-Military Relations in a Historical Perspective. *Everyday Manouvers workshop at CMI*. 04 02, 2017 tarihinde <https://www.cmi.no/publications/file/5035-latin-american-civil-military-relations-in-a.pdf> adresinden alındı
- Soliman, E. (2013). *A new Chapter in Military Intervention*. 08 02, 2017 tarihinde http://muse.jhu.edu/journals/journal_of_democracy/v021/21.2.ruhl.pdf : <http://web.isanet.org/Web/Conferences/ISSS%20Austin%202014/Archive/af287cd6-e751-43fe-b24e-b01a60528d77.pdf> adresinden alındı

- Sushant, G. (2014). Democracy and Growth with Equity in Chile- Lessons for India . *International Review of Research in Emerging Markets and the Global Economy (IRREM) An Online International Monthly Journal*, 1(1), 40-51.
- Szarejko, A. (2014, Summer). The Soldier and the Turkish State: Toward a General Theory of Civil-Military Relations. *Perceptions*, XIX(2), 139-158.
- TBMM. (2012). *TBMM Darbeleri Araştırma Meclis Komisyonu Raporu*. Ankara: TBMM.
- The Economist. (2005, 09 15). *Democracy at Last*. 10 10, 2017 tarihinde <http://www.economist.com/node/4409107> adresinden alındı
- The New York Times. (2016, March 17). *America's Role in Argentina's Dirty War*. 11 18, 2017 tarihinde The New York Times: <https://www.nytimes.com/2016/03/17/opinion/americas-role-in-argentinass-dirty-war.html> adresinden alındı
- Toktaş, Ş., & Kurt, Ü. (2010). The Turkish Military's Autonomy, JDP Rule and the EU Reform Process in the 2000s: An Assessment of the Turkish Version of Democratic Control of Armed Forces (DECAF). *Turkish Studies*, 387-403. doi:10.1080/14683849.2010.506737
- Topal, A. (2008). Türkiye'den Latin Amerika'ya Bakmak. A. Topal içinde, *Latin Amerika'yı Anlamak, Neoliberalizm, Direniş ve Sol* (s. 21-46). İstanbul: Yordam Kitap.
- Tuncel, G. (2015). Siyasi Partiler. A. Karadağ içinde, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat* (2. b., s. 169-249). İstanbul: Bilsam Yayınları.
- Tunçay, M. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* (4 b.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turgut, M. (1998). *Başkanlık Sistemi, Ordu ve Demokrasi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı. (tarih yok). *TSKGV*. 02 15, 2017 tarihinde <http://www.tskgv.org.tr/> adresinden alındı
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Savunma Sanayi Meclisi. (2009). *Türkiye Savunma Sanayi Sektör Raporu*. Ankara: TOBB.
- Tvevad, J. (2014). *Brazil: Promises of More Change- But in Which Direction*. Brussels: European Parliament Policy Department.
- Uçarol, R. (2010). *Siyasi Tarih 1789-2010*. İstanbul: Der Yayınları.
- Uluçakar, M. (2013). Doktora Tezi (Yayımlanmış). *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri Ve Ordunun Demokratik Kontrolü*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- United Nations Development Programme. (2016). *Human Development Report 2016*. New York/ US: UNDP.

- Ünay, S., & Dilek, Ş. (2017, Ocak). 15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası. *SETA Analiz Dergisi*(184), 7-26.
- Ünsaldı, L. (2008). *Türkiye’de Asker ve Siyaset*. (O. Türkkay, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Vizlo, E., & Mainwaring, S. (1984). *Transition to Democracy: Brazil and Argentina in 1980s*. Kellogg Institute.
- Watts, J. (2016, September 1). Dilma Rousseff Impeachment: What You Need to Know. *The Guardian*. 08 26, 2017 tarihinde <https://www.theguardian.com/news/2016/aug/31/dilma-rousseff-impeachment-brazil-what-you-need-to-know> adresinden alındı
- Wiarda, H. J., & Collins, H. (2014). *Constitutional Coups? Military Interventions in Latin America*. Chr. Michelsen Institute. 02 27, 2017 tarihinde <https://www.cmi.no/publications/5189-latin-american-civil-military-relations-in-a> adresinden alındı
- Wise, M. (2012). Constitutions and Control of The Military: Can the Experiences of the Americas Assist the Middle East. *Willamate Law Review and Dispute Solution*, (s. 497-519).
- Wolfenden, K. (2013). Perón and the People: Democracy and Authoritarianism in Juan Perón's Argentina. *Inquiries*, 5(2), 1-2. 11 15, 2017 tarihinde <http://www.inquiriesjournal.com/articles/728/2/peron-and-the-people-democracy-and-authoritarianism-in-juan-perons-argentina> adresinden alındı
- Yetkin, M. (2011, 03 08). *Askeri Dinleme Üssü MİT'e Devrediliyor*. RADİKAL: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/askeri-dinleme-ussu-mite-devrediliyor-1042215/> adresinden alındı
- Yıldız, U. (2012). Türk Silahlı Kuvvetlerinin Türkiye’nin Avrupa Birliğine Üye Olma İsteğine Bakışı. A. AYATA, & M. MERCAN içinde, *Avrupa Birliği ve Türkiye İle İlişkileri* (s. 585-604). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2010). *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler* (5 b.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yılmaz, S. (2012). Latin Amerika'da Ne Oldu. İstanbul: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. 05 01, 2017 tarihinde <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/amerika-arastirmalari-merkezi/2012/05/08/6598/latin-amerikada-neler-oldu> adresinden alındı